

Zorica Siročić i
Leda Sutlović (ur.)

Širenje područja političkog novi pogledi na političku participaciju žena

53,7% ŽENA U HRVATSKOJ JE NEZAPOSLJENO (PREMA HRVATSKOM ZAVODU ZA ZAPOSŁJAVANJE)

58,7% ISPITANIK/ICA SMATRA DA MEDIJI PREMOCNO UTJECU NA ZENSKU ULOGU U DRUSTVU

70,2% ISPITANICA PODRZAVA KVOTE

42,6% ISPITANIK/ICA SMATRA DVOSTRUKU OPTERECENOST GLAVNOM PREPREKOM BAVLJENJU ŽENA POLITIKOM

2007. U ZAGREBU SE VIŠE OD 60 SATI TJEDNO KUCANSKIM POSLOVIMA BAVILO 10,4% ŽENA A 2011. 20,5% ŽENA

29,2% SMATRA KAKO NA ZENSKU ULOGU U DRUSTVU UTJECU VJERSKE INSTITUCIJE

61,2% ISPITANICA SMATRA DA SU ŽENE U HRVATSKOJ DISKRIMINIRANE

60% ISPITANIK/ICA SMATRA DA CE VEĆA ŽENSKA ZASTUPLJENOST PROMIJENITI KVALITETU POLITIKE

55,5% ŽENA I MUŠKARACA SMATRA DA JE HRVATSKO DRUSTVO PATRIJARHALNO

16,9% MUŠKARACA U HRVATSKOJ NE BAVI SE KUCANSKIM POSLOVIMA

Ova publikacija tiskana je uz potporu Europske unije.

Izdavač**Centar za ženske studije**

Dolac 8, Zagreb

Tel: 01/4872-406; www.zenstud.hr

© Sva prava pridržana.

Za izdavača

Rada Borić

Urednice

Zorica Siročić i Leda Sutlović

Recenzentice

dr. sc. Milica Antić Gaber

dr. sc. Biljana Kašić

Lektura

Tanja Ratković

Prijevod sažetaka

dr. sc. Marta Božina Beroš

Grafičko oblikovanje

Kristina Babić

Naklada

300

Tisak i uvez

Denona

Travanj, 2013.

ISBN: 978-953-6955-45-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 848260.

Knjiga je nastala u sklopu provedbe projekta “*AD ACTE – Anti-Discrimination Actions Towards Equality of Women and Men*” financiranog kroz program pretpri-
stupne pomoći IPA Europske unije kojeg provodi Centar za ženske studije.

Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije. Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Centra za ženske studije i ne odražava nužno gledišta Europske unije.

ZORICA SIROČIĆ i LEDA SUTLOVIĆ (UR.)

**ŠIRENJE PODRUČJA
POLITIČKOG - NOVI POGLEDI NA
POLITIČKU PARTICIPACIJU ŽENA**

Centar za ženske studije
Zagreb, 2013.

*I'll iron your clothes
I'll shine your shoes
I'll make your bed
And cook your food
I'll never cheat
I'll be the best girl you'll ever meet*

*And for a diamond ring
I'll do these kinds of things*

CocoRosie: By your side

*Govore piše
Ne voli me više
Njena dika
Sad je politika.*

Zbogom Brus Li: Politika

SADRŽAJ

9 Zahvale

11 Uvod/

”Žene, rod i politika” kao predmet istraživanja unutar političke znanosti

I dio

31 Zorica Siročić, Leda Sutlović/

Od brige za obitelj do vođenja države: rodna podjela rada kao prepreka političkoj participaciji žena

77 Paula Zore/

Rodno osviještena politika – utjecaj na feminističku teoriju i praksu

103 Nikolina Jožanc/

Žene i političko predstavništvo u Hrvatskoj: slučaj zakonskog reguliranja medicinski pomognute oplodnje

143 Tajana Broz/

(Pred)izborne kampanje ženskih i feminističkih organizacija

193 Helena Popović, Josip Šipić/

Žene i izbori: između “glasa” medija i “glasa” političkih akterki

II dio

235 Marjeta Šinko/

Žene u hrvatskoj politici: desetljeće istraživanja stavova građana i građanki

261 Upitnik

283 Prijevod sažetaka

291 O autor(u)/icama

293 Indeks pojmova

ZAHVALE

Željele bismo se od srca zahvaliti svima koji su na bilo koji način pomogli i podržali nas u nastojanjima da ova knjiga ugleda svjetlo dana. Slijedi pokušaj uključivanja svih vas zaslužnih za uspješan dovršetak ovog, za nas pionirskog, pothvata.

Velika hvala Biljani koja nam je dala neophodne savjete, ali i podršku kada je najviše bila potrebna, kao i Radi koja nam je pružila sigurnost u ključnim trenucima. Hvala cijenjenoj recenzentici Milici, na suradnji i pružanju mogućnosti učenja, Jasminki, Tini, Ankici, na komentarima i sugestijama koji su značajno doprinijeli kvaliteti knjige. Hvala Sandri na uvođenju u uredničke poslove, te svim ostalim curama iz Centra, na opetovanom podizanju morala nakon svakidašnjih jadikovki. Matthiasu, na izvlačenju iz metodoloških labirinata, i Vatri na držanju sva četiri kantuna kuće. Hvala svim autoricama i autoru, što su se spremno odazvali i pristali biti dijelom ovoga zajedničkog pothvata.

I na kraju želimo zahvaliti svima koji su na bilo koji način sudjelovali u dosadašnjim ciklusima istraživanja *Žene u Hrvatskoj politici* i time omogućili naš zajednički rad okupljen u ovoj knjizi.

Trajalo je, najtoplije hvala svima.

Leda i Zorica

UVOD

“ŽENE, ROD I POLITIKA” KAO PREDMET ISTRAŽIVANJA UNUTAR POLITIČKE ZNANOSTI

Uspriko nekoliko desetljeća postojanja predmeta¹ istraživanja “žene, rod i politika”, rodna pitanja još su uvijek uvelike izostavljena iz političke znanosti, kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj. Postavljanjem važnih političkih pitanja, feminističke organizacije godinama su ukazivale na rodno sljepilo institucija te tako s jedne strane indirektno poticale napredak prema izučavanju rodne problematike. S druge su pak strane provele neka od pionirskih istraživanja², što u kontekstu (kritike) politika proizvodnje znanja iznova potvrđuje važnost postojanja nezavisnih centara i neformalnih obrazovnih programa. Također, činjenica da su političke institucije ne samo uspostavljene na rod-
nim temeljima, već služe njihovu perpetuiranju, ukazuje nam na nužnost bavljenja rodnim pitanjima unutar područja društvenih znanosti, a posebice politologije. Drugim riječima, imajući na umu društvenu uvjetovanost svake spoznaje, a što za sobom povlači pitanja znanstvene neutralnosti i objektivnosti (Čakardić 2010), iznimno je važno sagledati razvoj predmeta “žena, roda i politike” unutar političke znanosti.

Razvoj i karakteristike predmeta “žena, roda i politike”, koje se danas najčešće istražuje unutar polja političke znanosti, bolje možemo razumjeti ako na njega gledamo kao na mjesto prelamanja epistemoloških i

---

1 Pri pisanju ovog teksta vodile smo se klasifikacijom *Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama* Nacionalnog vijeća za znanost (2009). Međutim, kako u navedenom pravilniku “žene, rod i politika” ne nalaze svoje mjesto, prema postojećoj hijerarhiji razvrstale smo je kao predmet (istraživanja) unutar politologije, kao znanstvenog polja u području društvenih znanosti.

2 Primjerice, Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje: Kesić, Vesna, ur. 2007. *Feminizam i država*; Centar za ženske studije: Kašić, Biljana i Šinko, Marjeta, ur. 2004. *Gyne politike ili o političkoj građanki*.

metodoloških težnji, kako političke znanosti, tako i feminizma. Proces od potpunog “rodnog sljepila” (Dahlerup 2010) do danas, kada svjedočimo objavljivanju članaka na temu ženske političke participacije u *mainstream* časopisima za političku znanost³, izdavanju specijaliziranih časopisa, organizaciji niza konferencija, seminara i međunarodnih skupova, kao i velikom broju disertacija, magistarskih i doktorskih programa koji se bave ovom tematikom, nužno je sagledati i iz epistemološke perspektive. Navedena perspektiva iznimno nam mnogo govori o epistemološkim promjenama na polju feminističke teorije i prakse, ali i o tome koje sve aspekte političke participacije recentna literatura stavlja u fokus istraživanja te kakve su implikacije takvih istraživanja na samu definiciju “političkog”.

U obliku u kojemu je danas poznajemo, politička znanost pojavljuje se prilično kasno, prije pola stoljeća i to na području Zapadne Europe (Sartori 2004, 785)⁴, a početak njezina razvoja obilježava težnja da se dokaže kao samostalna disciplina te se u toj namjeri okreće psihologiji, eksperimentiranju sa statistikom i pokušajima oponašanja prirodnih znanosti (Berndtson 2010). Drugim riječima, u želji da se izgradi kao samostalna, objektivna i vrijednosno neutralna disciplina, od sredine pedesetih godina 20. stoljeća do danas političku znanost obilježava ustrajanje na principima biheviorizma i pozitivizma, uz prevlast upotrebe kvantitativnih metoda te privilegiranje teorijskih istraživanja nauštrb primijenjene teorije (Sartori 2004). Imajući na umu spomenuti metodološki karakter polja, kao i povijesno-politički kontekst pedesetih godina, “rodno sljepilo” kao njezino bitno obilježje nimalo ne iznenađuje, a što se očitovalo u prisutnosti izuzetno niskog postotka studentica, potpunoj prevlasti muškog roda među profesorskim redovima te izostanku rodne perspektive u svim aspektima istraživanja (Dahlerup 2010, 86).

Međutim, već sljedeće desetljeće donosi kritiku pozitivizma sazdanog na načelima apstraktnosti, objektivnosti, vrijednosnoj neutralnosti, nepristranosti i racionalnosti, koje društvene znanosti pokušavaju preslikati od pri-

---

3 U prilog tezi da istraživanja na teme “žena, roda i politike” nisu ostala getoizirana u specijaliziranim časopisima govore podaci koje 2006. iznose S. Childs i M. L. Krook, pozivajući se na istraživanje Krook, Squires i Mackay. Prema analizi 40 akademskih članaka na temu političke participacije žena objavljenih od 1990. do 2004., autorice pronalaze kako je 21 članak objavljen u *mainstream* časopisima političke znanosti, 12 u specijalnim izdanjima “žene i politika”, dva u “ženskim časopisima” te dva u časopisima koji se smatraju korisnim svim disciplinama koje se dotiču “političkog” (Krook, Squires i Mackay prema Childs i Krook 2006, 19).

4 Neki autori začetak razvoja političkih znanosti smještaju na kraj 19. st. u Sjedinjene Američke Države, gdje se po prvi put osamostaljuje od prava, filozofije (etike) i ekonomije. U Europi se kao zasebno područje istraživanja, u obliku kakva danas poznajemo, javlja tek završetkom Drugog svjetskog rata – primjerice u Francuskoj 1945., Norveškoj 1947., Njemačkoj 1949., Italiji 1966. ili Austriji 1971. (Berndtson 2010, 184).

rodnih. Feministkinje su odbijale sudjelovanje u disciplini koja je sagrađena na upravo takvim principima. Nepomirljivost feminističkih principa istraživanja i pozitivizma očitovala se u tome da se potonji, s ciljem postizanja objektivnosti i neutralnosti, ograđivao od politike dok je feministička metodologija ostala odana političkoj promjeni. Uz nasljeđe pozitivizma, nepomirljivost “roda i politike” svoje uzroke nalazi u podjeli javno/privatno, kojom se polje javnog konstituira kao područje interesa političkih znanosti (Squires 2000), istovremeno smještajući područje interesa feminizma na margine, odnosno u privatnu sferu, prikladniju sociološkim ili psihološkim istraživanjima (Sapiro 1998). Baštinjenje kanona političke teorije također je pridonijelo daljnjoj marginalizaciji žena unutar političke znanosti (Sapiro 1998). Tako su, između ostalog, teoretičari klasičnog društvenog ugovora prirodnu slobodu i jednakost pripisali muškom spolu, što se pak pogrešno tumačilo kao univerzalno važeće te se postavka o spolnoj kao političkoj razlici, u smislu razlike prirodne slobode muškaraca i prirodne podložnosti žena, nije propitivala (više o ovoj iznimno važnoj temi za političku teoriju vidjeti u: Pateman 1988, 2000; Squires 2000; Čakardić 2007).

Feministička kritika znanja opire se ovakvim tendencijama, oblikujući odgovor u dva smjera – epistemološkom (rasvjetljavanje društvene uvjetovanosti svake spoznaje) i metodološkom (određivanje parametara feminističke znanosti) (Hekman 2007, 537). Navedeni “otpori” odvijaju se u ozračju novog teorijskog konteksta, pri čemu neke od najplodonosnijih ideja dolaze iz socijalnog konstruktivizma, postmodernizma, marksističkog feminizma ili pragmatizma⁵, a koje su sve snažno utjecale na kritiku pozitivističkih tendencija. Prema sistematizaciji Harding (1986), feministička epistemologija proizlazi iz tri teorijska polazišta, što uključuje feministički empiricizam (ispravljanje dosadašnje androcentrističke pristranosti u istraživanju unutar pozitivizma), teoriju stajališta (potpuno odbijanje pozitivizma i znanstvenih metoda) i feministički postmodernizam (odbijanje univerzalnog znanja i stabilnih identiteta) (više vidjeti Harding 1986; Longino 2004; Hekman 2007; Naples 2007).

Međutim, tijekom sedamdesetih, a ponajviše osamdesetih godina 20. stoljeća dolazi do novog zaokreta, autori/ce s interesom za istraživanje žena i politike okreću se ka kvantitativnim metodama u istraživanju problematike, s naglaskom na nedovoljnu participaciju žena u institucionaliziranoj politici.

---

⁵ Posebno su utjecajne bile ideje o društvenoj konstituiranosti znanja (Bloor i Barnes (1976) u Hekman 2007, 536), odnosno o hermeneutičkoj prirodi društvenih, ali i prirodnih znanosti (Hesse (1980) i Gadamer (1975) u Hekman 2007, 535), kao i Kuhbove ideja prema kojoj je “znanstvena istina” konstituirana i ovisna o znanstvenoj paradigmi ((1962) prema Kuhn 2002).

Na taj se način otvaraju vrata ulaska u glavne tokove političke znanosti, a novonastale analize ponajviše pokazuju priklanjanje poziciji feminističkog empiricizma. Navedeni procesi podudaraju se s uvođenjem brojnih strukturalnih reformi koje su značile slabljenje socijalne države, a što se može tumačiti kao jedan od uzroka pomicanja fokusa feministkinja s participativne demokracije i izvaninstitucionalnih oblika političkog djelovanja dominantnih u istraživanjima šezdesetih i sedamdesetih, na institucionalizirana mjesta donošenja političkih odluka (Phillips 1991; Kramarae i Spender 2000, 1564). Proces ulaska istraživanja na teme žena i politike u “legitimno” polje političkih znanosti možemo promatrati s jedne strane kao otvaranje discipline novim pojmovima i perspektivama, usred teorijskih i aktivističkih pritisaka, a s druge kao sadržajno i metodološko prilagođavanje pristupa temi s ciljem odgovora postavljenim okvirima.

Ipak, duboko obilježeni “rodnom sljepilom”, temelji političke znanosti odrazili su se na poimanje politike prema maskulinim normama koje se, kao što ćemo nadalje vidjeti, nastavilo perpetuirati kroz neupitno oslanjanje na podjelu društvenih i rodnih uloga (Bourque i Grossholtz 1998). Ovakvo pogrešno izgrađeno poimanje politike snosi odgovornost za nedovoljnu političku aktivnost žena jer, ako je politika definirana prema normi stereotipnog modela muškaraca kao jedinog funkcionalnog u polju “javnosti”, žene u njoj nikada neće biti ravnopravno prisutne. Bourque i Grossholtz (1998) pokazuju kako se u praksi gradilo ovakvo pogrešno poimanje politike, odnosno kako se iskrivljeno tumačila participacija žena u politici. Navedene autorice izdvajaju četiri kategorije metodoloških pogrešaka napravljenih u nekima od najutjecajnijih studija političke znanosti. Prvu kategoriju nazivaju “iskrivljavanje fusnota” (*fudging the footnotes*), a sastoji se od izjava o ženama, njihovim političkim karakteristikama i ponašanju za koje nema dokaza u materijalima citiranim kao izvor. Sljedeća je kategorija “pretpostavka muške dominacije” (*the assumption of male dominance*) koja se očituje u prihvaćanju rodne podjele uloga u politici, bez preispitivanja njihova uzroka. Treća kategorija odnosi se na neupitno prihvaćanje “maskuliniteta kao ideala političkog ponašanja” (*masculinity as ideal political behaviour*), prema kojem stereotipne karakteristike takva ideala postaju normama “političkog” ponašanja (agresivnost, pragmatizam, kompetitivnost). Posljednja je kategorija “odanost vječnom ženskom” (*commitment to eternal feminine*), prema kojoj se žensko političko ponašanje interpretira kao izravni proizvod društvene uloge majke i supruge te je, sukladno tome, niska participacija poželjna kako bi se društvo održalo, odnosno reproduciralo. Navedene primjere iskrivljenog tumačenja političke participacije žena autorice

pronalaze u studijama Angusa Campbella i dr., *The American Voter*, zatim u *The Civic Culture* Almonda i Verbe, te u *Political Life* Roberta Lanea. Upravo kritičke studije poput ove predstavljaju najvažniji doprinos feminističkog empiricizma koji nam pokazuje kako je “objektivna” i “neutralna” znanost daleko od svojih ideala.

No, kako se usprkos razlikama u pristupima predmet “žene, rod i politika” ipak uspio konstituirati unutar političke znanosti? Koja je bila cijena ulaska u *mainstream* tokove, odnosno koje su teme izbile u prvi plan i kako su utjecale na definiciju politike? U traženju odgovora na ovo i slična pitanja korisno je konzultirati se s Drude Dahlerup (2010) koja je, istražujući razvoj predmeta “žene, rod i politika” unutar okvira Europskog konzorcija za politička istraživanja (ECPR)⁶, izdvojila radionicu *Žene i politika* održanu 1977. u Berlinu, kao početnu točku takve vrste istraživanja na europskom kontinentu. Program Berlinske radionice otkriva nam kako su sredinom sedamdesetih unutar ECPR-a prvenstvo imala istraživanja koja su se bavila komparacijom udjela žena u političkim organizacijama lokalne, nacionalne i međunarodne razine, zatim tematiziranjem pitanja primjene povijesne i međunarodne perspektive u analizi spolnih uloga u politici, ispitivanjem spolnih razlika u političkim stavovima, analizom stanja nezavisnih ženskih organizacija unutar političkih stranaka, sindikata i ženskog pokreta, kao i usporedbom teškoća pri uvođenju ženskih studija u političke znanosti (Dahlerup 2010, 85-86). Usprkos priznavanju novog predmeta u okviru politologije sedamdesetih godina prošlog stoljeća, prva europska konferencija isključivo na temu roda i politike održana je tek 2009. u Belfastu, također u organizaciji ECPR-a. Program navedene konferencije bio je podijeljen u deset grupa koje su se bavile društvenim pokretima, političkim strankama, kvotama i političkim predstavništvom, seksualnošću i tijelom, metodama i metodologijom, nasiljem, ratom i sigurnošću, razvojem i demokracijom, državama i javnim politikama, identitetom i multikulturalizmom, građanstvom, te feminizmom i međunarodnim pitanjima. Tematske grupe belfastske konferencije, u usporedbi s onima pionirske berlinske radionice, ukazuju na širenje polja istraživanja, u prvom redu na pitanja rata i sigurno-

---

⁶ The European Consortium for Political Research (ECPR) je nezavisna akademska zajednica udruženja utemeljena 1970. Trenutačno suureduje tri časopisa (*European Journal of Political Research*, *European Political Science* i *European Political Science Review*) te dvije serija knjiga (*Comparative Politics* i *Research Methods*) (više na <http://www.ecpr.eu/>). Neke od ostalih djelatnosti unutar ECPR-a, uz redovito održavanje radionica i seminara na temu “žena, roda i politike”, uključuju formiranje *Standing Group on Women and Politics* (1986), pokretanje newslettera te osnivanje Europskog udruženja za političke znanstvenice.

sti, povezanih s pitanjem migracija, građanstva i multikulturalizma, ali i na različite dimenzije političkog, kao što je, primjerice, pitanje seksualnosti.

S druge strane, u Sjedinjenim Američkim Državama Sapiro (1998) ukazuje na osnivanje ženskog vijeća političke znanosti (*Women's Caucus for Political Science*) unutar Američkog udruženja za političku znanost (APSA – *American Political Science Association*) polovicom 70-ih godina prošlog stoljeća, koji je do danas ostao vrlo velik i aktivan⁷. Početke bavljenja temom žena i politike Sapiro karakterizira kao pristup “dodaj žene i promiješaj” (*add women and stir*), koji je bio najvidljiviji unutar istraživačkih grana političkog ponašanja i političke teorije. Navedeno označava istraživanja o postojanju i vrsti razlika u ponašanju i/ili javnom mnijenju muškaraca i žena te mehanizme isključivanja žena s vodećih pozicija. Unutar političke teorije ovakav pristup podrazumijevao je analizu klasika političke teorije s ciljem označavanja mjesta isključenja žena, kao i pružanje novih, kritičkih interpretacija navedenih tekstova.

Analiza programa različitih konferencija održanih u organizaciji ECPR-a, koje se održavaju osamdesetih godina 20. stoljeća, pokazuje kako se tada po prvi put pojavljuje koncept *state feminism*⁸, ili u slobodnom prijevodu državni feminizam, kojim se označava sve učestalije tematiziranje politika rodne ravnopravnosti, rodno osviještene politike i proračuna, institucija i mehanizama za zaštitu i promicanje rodne jednakosti te analize javnih politika kroz rodnu perspektivu (Dahlerup 2010, 89). U isto vrijeme upotreba termina “rod”, u smislu društveno pripisanih značenja biološkim kategorijama spola vodi k razgraničenju u odnosu na termin “spol”, te postaje prevladavajućim terminom, što ujedno omogućuje istraživanje veze roda i politike u širem smislu (Sapiro 1998; Dahlerup 2010, 90-91).

Posljednja tri desetljeća donijela su neka od ključnih istraživanja koja se više nisu mogla zanemariti, a feministički empiricizam prisutan u sintagmi *add women and stir*, usprkos svim svojim ograničenjima, srušio je neke od

7 Sekcija *Žene i politika* unutar APSA-e broji preko 12 000 političkih znanstvenika/ca. Također se od 1980. izdaje poseban časopis “*Žene i politika*”.

8 Termin *state feminism* u teoriji i praksi pokazao se prijepornim, a prema nekima i oksimonom. U literaturi se njime koristi za različite pojave, a neke od definicija uključuju, primjerice, djelovanje “femokrata/kinja” u državnim i vladinim institucijama (Hernes (1987) i Sawyer (1990) prema Lovenduski 2005), ili institucionalizirani feminizam unutar javnih agencija (Eisenstein (1990) i Outshoorn (1994) prema Lovenduski 2005), te sposobnost države da pridonesu ispunjenju zahtjeva s feminističke agende (Sawyer (1990) i Stetson (1987) prema Lovenduski 2005). S druge strane, državni feminizam može se promatrati i kao stvaranje “feminizma po mjeri države” kojim se, između ostalog, vrši depolitizacija i otupljuje kritička oštrica feminističkih organizacija spram države (više vidi u tekstu Paule Zore). Ovdje se referiramo na definiciju Lovenduski (2005, 4) koja državni feminizam definira kao zagovaranje zahtjeva ženskog pokreta unutar države.

tvrdokornih mitova prema kojima se interpretirala politička participacija žena. Feministička epistemologija i metodologija, zajedno s postkolonijalnom teorijom, neizbježno su poljuljale neupitnost bijelomuško-zapadnjačkog karaktera primjenjivanih perspektiva, istraživanja i praksi zapošljavanja. Takav je pristup na polju političke teorije označavao rušenje mita o univerzalnosti i apstraktnosti pojedinca, dekonstrukciju razgraničenja javnog od privatnog, redefiniranje koncepta predstavnništva i slobode udruživanja, a što je zauvijek promijenilo shvaćanje (liberalne) demokracije (Pateman 1988, 2000; Okin 1979, 1989; Fraser 1989; Kittay 1999; Young 1990, 1997, 2000). Teorijska privlačnost razmatranja odnosa između normativnog modela (paritetne) demokracije i strateškog mehanizma kvota prepoznata je i nadalje teorijski elaborirana od strane političkih teoretičarki koje, između ostalih, uključuju J. W. Scott (2005), J. Squires (2000), A. Phillips (1991, 1995) i I. M. Young (2000).

Pogledamo li neke od najistaknutijih publikacija unutar predmeta “žene, rod i politika” izdanih tijekom posljednjih desetak godina, uviđamo kako se ustanovljeni trend odabira tema i istraživanja provlači do danas. Izbor analiziranih publikacija velikim se dijelom temelji na onome Y. Galligan (2007) koja izdvaja *Women, Quotas and Politics* u uredništvu D. Dahlerup (2006), zatim *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe* M. C. Kittilson (2006), *State Feminism and Political Representation* urednice J. Lovenduski (2005) te *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments* M. M. Diaz (2005). Primjerice, D. Dahlerup (2006) nudi globalnu komparativnu studiju uvođenja i implementacije kvota kao sredstava za povećanje prisutnosti žena u parlamentima u različitim društveno-političkim kontekstima, dok M. C. Kittilson (2006) analizira ulogu političkih stranaka u pripuštanju političarki na mjesta donošenja političkih odluka. M. M. Diaz (2005) širi fokus istraživanja s deskriptivnog na supstantivno predstavnništvo, propitujući pritom mehanizam kvota kao i koncept “kritične mase”, a J. Lovenduski (2005) rasvjetljava dvostruku ulogu institucionaliziranih političkih aranžmana, onu posrednika između države i ženskog pokreta te predstavnika ženskih interesa unutar *policy* konteksta. Također je važno spomenuti udžbenike W. Stokes (2005) *Women in Contemporary Politics* i *Women, Gender, and Politics*, u uredništvu Childs i Krook (2010) koje su neke od najvažnijih tekstova u polju grupirale u šest kategorija koje uključuju: a) žene i društvene pokrete; b) žene i političke stranke; c) žene, rod i izbore; d) žene, rod, i javne politike; e) žene, rod i političku reprezentaciju, te posljednju f) žene, rod i državu. Time su autorice prihvatile širu definiciju političkog djelovanja uvrstavajući

tekstove koji osvjetljavaju ulogu žena u društvenim pokretima, revolucijama i ostalim oblicima protestnih akcija (primjerice Molyneux (1985), zatim Baldez (2002) i Cunningham (2003) prema Childs i Krook 2010), dajući istaknuto mjesto tekstovima političke teorije koji, između ostalog, tematiziraju problematičan odnos feminističkog pokreta i njegove (ne)suradnje s državom (Young (2000) prema Childs i Krook 2010).

Ipak, usprkos navedenom širenju područja političkog, autorice ponajprije ostaju pri analizama političke participacije žena unutar institucionaliziranih oblika političkog djelovanja te učinkovitosti zagovaranja feminističkih zahtjeva artikuliranih kroz državne institucije i uspostavljene mehanizme politika. Zajednički pojam sadržan u naslovima navedenih publikacija jest predstavništvo⁹ (*representation*), kao osnovni pojam političke teorije i prakse, sa svim svojim institucionalnim aspektima koji čine neizbježnu kariku pri razmatranju uzroka i posljedica nedovoljne participacije žena na mjestima političkog odlučivanja. Sljedeći bitan korak u teorijskoj argumentaciji zagovaranja veće prisutnosti žena u politici razvija Anne Phillips (1995) s konceptom politike prisutnosti (*politics of presence*), koji bi omogućio izravnije zastupanje interesa dotad isključenih u političkoj raspravi i procesima odlučivanja. Usporedbom programa prve berlinske radionice iz 1977., ali i prve belfastske konferencije iz 2009. s navedenim naslovima koje smatramo ilustrativnima za stanje polja danas, u prvom desetljeću 21. stoljeća istovremeno otkrivamo polustoljetnu tvrdokornost određenih pitanja i značajnu ekspanziju tema.

Međutim, osim što je predmet “žene, rod i politika” indikativan za feminističku kritiku društvenih znanosti (u ovom slučaju političkih znanosti) i dinamiku njihova odnosa, jednako je tako indikativno i za suodnos feminizma¹⁰ i humanističkih znanosti prema području društvenih znanosti. Tako se prema Sapiro (1998, 75) s pozicije humanističkih znanosti na feminističku teoriju i istraživanja u društvenim znanostima gleda kao na svoju manje razvijenu i sofisticiranu verziju, pa čak i manje “feminističku”, što se primjerice očituje u disproporcionalnom citiranju i referiranju između

---

9 Lovenduski (2005, 3), prema Pitkin (1967) navodi četiri tipa političkog predstavništva: ovlašteno (*authorised*), gdje je predstavnik/ca zakonski ovlašten/a djelovati za nekoga drugog; deskriptivno, u kojem predstavnik/ica predstavlja određenu grupu na temelju toga što dijeli s grupom slične karakteristike (rasa, etnicitet, rod); simboličko, u kojem vođa stoji iza nacionalnih ideja; te substantivno, u kojem predstavnik/ica nastoji “progurati” interese i preferencije grupe pri donošenju javnih politika.

10 Feminizam, ženski i rodni studiji najčešće se svrstavaju unutar područja humanističkih znanosti. Prema Pravilniku o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama Nacionalnog vijeća za znanost (2009), u Hrvatskoj su rodni studiji kategorizirani kao polje unutar interdisciplinarnog područja znanosti.

navedenih područja na štetu društvenih znanosti. Navedeno autorica tumači kao suprotstavljanje istraživanja utemeljenog na pozitivističkim idejama koje se percipiraju kao “muške” i koje su dominantne u društvenim znanostima, nasuprot tzv. “ženskom” principu razmišljanja – intuitivnom i holističkom, prisutnom u humanističkim znanostima (Sapiro 1998, 76). U skladu s navedenim, u humanističkim znanostima prisutno je zanemarivanje političke teorije i izbjegavanje bavljenja državom i javnim politikama, u korist bavljenja postmodernističkom i poststrukturalnom teorijom utemeljenom na tekstu. Neproduktivnost iznesenog antagonizma nepotrebno je isticati.

Evaluirajući put od izoliranosti predmeta “žena, roda i politike” s početka šezdesetih godina prošlog stoljeća do danas, također svjedočimo ideološkim promjenama na polju feminističke teorije i prakse, novim tendencijama u metodologiji društvenih znanosti, ponajprije političke znanosti, kao i promjenama političko-ekonomskog konteksta. Nakon borbe za dobivanje prava glasa, u središtu feminističkih interesa našli su se izvaninstitucionalni oblici političkog djelovanja, što je značilo širenje definicije “političkog”, a čime se rasvijetlio angažman žena u mirovnim pokretima, protestnim akcijama te brojim drugim oblicima društvenog djelovanja temeljenim na principima participativne demokracije. Ovakve strategije djelovanja također su blisko povezane s radikalnom strujom feminističkog pokreta (Kramarae i Spender 2000) koja, između ostalog, ne priznaje djelovanje unutar državnih struktura zbog njihove inherentno patrijarhalne prirode. Međutim, osamdesete godine nose slabljenje socijalne države, a s njom i promjene kod značajnog djela feminističkih autorica, koje pitanje političke participacije žena ponovo premještaju u institucionaliziranu političku arenu, u skladu s liberalnom strujom feminističke misli, koja poboljšanje uvjeta života žena vidi kroz zagovaranje zakonodavnih promjena unutar danih političko-ekonomskih okvira. Sukladno tome, sama definicija “političkog” nanovo se sužava se na djelovanje u institucionaliziranim oblicima kao što su to političke stranke, vlade i parlamenti. Drugim riječima, današnji pristup temi žena u politici dominantno, iako ne isključivo, karakterizira analiza institucionaliziranih oblika političkog djelovanja te prateće infrastrukture “državnog feminizma”, koja odgovore na pitanja feminističke političke teorije i prakse nastoji dobiti istraživanjima utemeljenim na suvremenim kvantitativnim metodama, što je u skladu s tendencijama političke znanosti kao discipline. No, moramo se upitati, unatoč nepobitnoj prisutnosti roda u *mainstream* tokovima političke znanosti, u kojoj je mjeri uistinu integriran u politiku.

Prema Virginiji Sapiro (1998), istinska integracija nije postignuta ni u političkoj znanosti, ni u ženskim studijima. Kao što je vidljivo iz analize

Bourque i Grossholtz (1998), ono na čemu unutar političke znanosti posebno treba raditi jest pogrešno definirana i krivo konceptualizirana definicija politike i političkog¹¹, na temelju kojih su kreirane postojeće norme “ispravnog” političkog ponašanja. Stoga ne začuđuje da žene koje ulaze u politiku najčešće nose iste ideale, norme i orijentacije kao muškarci, što potvrđuju i istraživanja koja pokazuju male razlike između muškaraca i žena u ponašanju u politici (Bourque i Grossholtz 1998). Tako se stereotipni muški način djelovanja iznova nameće kao jedini funkcionalan u javnoj sferi, te time i preduvjetom pristupa radu u sferi poslova vezanih za javnost i javno dobro. Nedostatak promišljanja razlika muškog i ženskog načina djelovanja od strane političke znanosti velikim je dijelom posljedica izbjegavanja preispitivanja uzroka stanja, prihvatanja “zatečenog” poretka kao “prirodnog” te tendencija svaljivanja krivnje na “žrtve” takva stanja, pritom ignorirajući ulogu šireg političkog sustava u održavanju ovakvih uloga.

No kakva je situacija na području Hrvatske, odnosno u kojoj su se mjeri navedeni trendovi odrazili na postojeće recentno teorijsko štivo koje tematizira političku participaciju žena? Važno je naglasiti kako se u hrvatskom akademskom kontekstu ova tema ne može lako razgraničiti, odnosno promatrati isključivo unutar političkih znanosti kao u međunarodnom kontekstu, već je u pravilu neodvojivo isprepletana s pravnim, sociološkim i aktivističkim pristupima (primjerice, Koludrović i Kunac 2000; Knežević (ur.) 2002, 2005, 2007; Mladineo i Teršelić (ur.) 2001; Rodin (ur.) 2003; Kašić i Šinko (ur.) 2004; Kesić (ur.) 2007; Štimac Radin 2007; Šinko 2008; Leinert Novosel (2011a) u Pallua i Radačić (ur.) 2011; Leinert Novosel (2011b) u Kamenov i Galić (ur.) 2011). Osim zbornika poslijediplomskih seminara na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, pod nazivom *Žene i politika* u izdanju Ženske infoteke, specijaliziranih tematskih izdanja i/ili časopisa navedene tematike nema.

Ipak, kraća analiza teorijskih trendova i predmeta tematskog interesa unutar političkih znanosti, na temelju objavljenih članaka koji tematiziraju političku participaciju žena u časopisima specijaliziranim za političke znanosti, može nam poslužiti kao lakmus-papir stanja. Analiza je uključila pretraživanje internetski dostupnih izdanja *Političke misli*¹², *Analiza Hr-*

---

11 Autorice pokazuju da su se kao “politički” odgovori identificirali oni vezani za rat, izborne manipulacije ili kontroverznost, dok su odgovori koji su iskazivali brigu za krov nad glavom, moralne dileme ili pak odbijanje rata, karakterizirali nepolitičnima (Bourque i Grossholtz 1998). Iz navedenog proizlazi kako se nalazimo u začaranom krugu u kojem je politički odgovor ujedno i muški odgovor, jer su norme politike takve, a muški je odgovor takav jer je socijalizacija uvjetovala očekivane rodne uloge s njihovim karakterističnim osobinama.

12 *Politička misao* izlazi od 1964. četiri puta na godinu, na portalu *Hrčak* dostupna su 72 broja,

vatskog politološkog društva¹³ te *Političkih analiza*¹⁴. Pretraga je pokazala brojčano skroman rezultat, pri čemu teme i metode istraživanja prate prethodno ustanovljene međunarodne trendove, poput komparativne analize deskriptivne predstavljenosti ili, primjerice, propitivanja prikladnosti kvota kao mehanizma povećanja participacije žena u politici unutar hrvatskog društveno-političkog konteksta¹⁵ (Ilišin 1999, 2001; Leinert Novosel 1998, 2003, 2007; Šinko 2006, 2007).

Nadalje, pregled većih istraživanja i studija političke participacije žena ostavlja nas s nekoliko značajnih naslova. Jedno od prvih istraživanja političke participacije žena u nas predstavlja *Žene – politička manjina* Smiljane Leinert Novosel (1990) kojim se kroz intervju sa 180 ispitanika/ca¹⁶ s područja Zagreba nastojalo istražiti osnovne karakteristike njihove radne i obiteljske situacije te ostale varijable koje bi mogle utjecati na njihovu političku aktivizaciju (primjerice socijalizacija, stavovi o vlastitom društveno-političkom radu i sl.). Tako se istraživanje bavi razlikama u političkom ponašanju žena i muškaraca te preduvjetima i preprekama njihova ulaska u politiku. Slijedi druga, tranzicijska studija iste autorice, Leinert Novosel (2000), *Žena na pragu 21. stoljeća*, kojom su se istraživali stavovi o odnosima u obiteljima, a koja je provedena na uzorku 500 studenata/ica Zagrebačkog sveučilišta. Istraživanjem je fokus stavljen na promjenu društvenog položaja žena u tranziciji te posljedice takvih promjena na javno djelovanje, ali i na utjecaj većeg broja političkih stranaka na broj žena u politici, kao i preispitivanje već utvrđenih prepreka političkoj participaciji žena (primjerice, položaj žena na tržištu rada, udio visokoobrazovanih žena i sl.).

Utjecaj šireg tranzicijskog konteksta na društveni položaj žena analiziran je u studiji Inge Tomić-Koludrović i Suzane Kunac (2000), *Rizici modernizacije – žene u Hrvatskoj devedesetih*, u kojoj je “[s] namjerom utvrđivanja

---

počevši od 1998.

13 *Anali Hrvatskog politološkog društva* izlaze jedanput na godinu od 2004., na portalu *Hrčak* do danas je javno dostupno sedam brojeva.

14 *Političke analize* kao najmlađi časopis izlaze od 2010., a na portalu *Hrčak* do sada je objavljen jedan broj ovog časopisa.

15 Osim navedenih članaka, pretraga je u sklopu teme “žene, rod i politika” pokazala još samo članak Nikoline Jožanc (2011) “Feminizam i demokracija: stoje li žene iza ženskih predstavnica?“, objavljen u *Suvremenim temama*, u kojemu autorica iz perspektive normativnih modela demokracije analizira zahtjeve za rodnom paritetom s ciljem pronalaska argumentacije koja uspijeva izbjeći zamku esencijalizma, a koju navedeni zahtjevi često povlače za sobom.

16 Istraživanje je provedeno na neproporcionalnom uzorku, budući da je osnovna namjera bila utvrditi uzroke koji dovode do političke aktivizacije nekih žena te pomanjkanje takve aktivizacije kod drugih. S tim ciljem, intervjuirane osobe bile su “razvrstane” po skupinama profesionalnih političarki, aktivistkinja-volonterki te društveno-politički pasivnih žena. Ista podjela napravljena je za muškarce.

temeljnih odrednica položaja, vrijednosti, stavova i načina ponašanja u slobodnom vremenu žena [...] anketirano 3 200 žena u četiri županije¹⁷ (2000, 8). Uz navedeno, istraživanje je imalo za cilj utvrditi socio-ekonomski položaj žena, dominantne strategije u odnosu između spolova te sudjelovanje žena u Hrvatskoj, kao samostalnih, ravnopravnih subjekata, u demokratizacijskim procesima hrvatskog društva, odnosno u javnom i političkom životu (Tomić-Koludrović i Kunac 2000, 9).

Sljedeći publikacija *Gyné politiké ili o političkoj građanki* (Kašić i Šinko 2004) koja, koristeći se različitim teorijskim uvidima važnim za feminističko proučavanje, analizira rezultate istraživanja provedenog u organizaciji Centra za ženske studije pred izbore 2003¹⁸. Istraživanje je inicirano s ciljem stvaranja prvog “znanstveno[g] istraživanj[a] stavova javnosti o političarkama iz feminističke perspektive” (Kašić i Šinko 2004, 16). Tako urednice Kašić i Šinko u predmet “žene i politika” uvode nove aspekte bavljenja temom, te se uz pitanje političke reprezentativnosti žena unutar hrvatskog konteksta istražuju pitanja sadržaja ženske politike, odnosa feminizma spram politike, svjetonazorskog okoliša, a uz kvantitativnu metodu koristi se i diskursna analiza.

Sljedeće istraživanje u nizu, *Žene u hrvatskoj politici*, provedeno je kao “druga [...] faza planiranog longitudinalnog empirijskog istraživanja kojim se propituju percepcije i stavovi hrvatskih građana/ki uz političku participaciju žena” (Šinko 2008, 5), pred parlamentarne izbore 2007., također na uzorku Zagreba, a interpretacija dobivenih rezultata kao i komparacija s istraživanjem iz 2003. objavljena je pod nazivom *Žene u hrvatskoj politici: sažetak rezultata istraživanja* (Šinko 2008). Treći dio longitudinalnog istraživanja 2011. po prvi put proveden je na reprezentativnom uzorku cijele Hrvatske, dok je interpretacija odabranih rezultata dostupna u *online verziji*, kao i u ovoj publikaciji, pod naslovom “*Žene u hrvatskoj politici: desetljeće istraživanja stavova građana i građanki*”, također autorice Marjete Šinko.

Ova knjiga vezuje se na treći istraživački ciklus, a uz nastojanje obuhvaćanja desetljeća istraživačkog rada, ideja urednica bila je da se temi pristupi iz različitih aspekata s namjerom otvaranja nekih novih teorijskih ulaza u izučavanju političke participacije žena u hrvatskom kontekstu. Pri odabiru tema tekstova nastojalo se staviti u fokus dosad nedovoljno obrađene teme, kao i perspektive pristupa, svjesno ispuštajući bavljenje dosad obrađenim as-

17 Splitsko-dalmatinska, Istarska, Osječko-baranjska županija i Grad Zagreb.

18 Navedeno istraživanje predstavlja početak longitudinalnog istraživanja političke participacije žena – naredna dva istraživačka ciklusa provedena su pred izbore 2007. i 2011. Više o istraživanjima vidi u tekstu Marjete Šinko.

pektima političke participacije žena. Kao što je navedeno u pregledu razvoja predmeta “žene, rod i politika”, posljednjih desetljeća dominirale su teme vezane za politički sustav, odnosno institucionalno bavljenje žena politikom, a što je upravo bilo razlogom nastojanja za proširivanjem teme i rasvjetljavanjem područja politike unutar šireg društvenog konteksta. Zbog svega navedenog za cilj rada okupljenog ovom knjigom postavljena su sljedeća razmatranja: političke participacije žena iz perspektive djelovanja civilnog društva, odnosno feminističkih organizacija, zaštite rodne ravnopravnosti putem javnih politika, pitanja političke reprezentacije, odnosno odgovornosti političarki biračkom tijelu, utjecaja medija i njihova “korištenja” od strane političarki, te rodne podjele rada iz perspektive feminističke ekonomije. Također, s ciljem zaokruživanja desetljeća rada na temi, knjiga donosi i komparativnu analizu triju istraživačkih ciklusa.

Desetogodišnje istraživačko razdoblje donekle se preklapilo s procesima izgradnje institucionalnih mehanizama za zaštitu i promicanje ravnopravnosti spolova, u kojima su uvelike sudjelovale i kojima su značajno pridonijele feminističke organizacije. S ciljem rasvjetljavanja njihove uloge, ali i kritičkog pozicioniranja spram rezultata navedenih procesa, u tekstu Tajane Broz, “(Pred)izborne kampanje ženskih i feminističkih organizacija”, obrađuje se provedba zagovaračkih kampanja za povećanje broja žena u politici, dok se u tekstu Paule Zore, “Rodno osviještena politika – utjecaj na feminističku teoriju i praksu”, teorijski razmatra razvoj *gender mainstreaming* mehanizama i njegova primjena u hrvatskom kontekstu. Središnju točku u proučavanju političke participacije žena svakako zauzima pitanje ženskog političkog interesa, odnosno pitanje njegove zastupljenosti od strane političarki te njihove odgovornosti spram ženskog biračkog tijela. Ovo prijeporno mjesto zagovaranja veće političke zastupljenosti žena obradila je Nikolina Jožanc u tekstu “Žene i političko predstavništvo u Hrvatskoj: slučaj zakonskog reguliranja medicinski potpomognute oplodnje”. Načine predstavljanja političarki u medijima, njihovu stereotipizaciju, ali i diskursne strategije kojima se političarke koriste u predizborno vrijeme te instrumentaliziranje ženama pripisane rodne uloge u (ne)skladu sa stranačkom pripadnošću, analizirali su Helena Popović i Josip Šipić u tekstu “Žene i izbori: između ‘glasa’ medija i ‘glasa’ političkih akterki”. Razmatranje socio-ekonomskih prepreka ulasku žena u politiku kroz komparaciju tri istraživačka ciklusa, te smještanje političke participacije žena u širi kontekst feminističke političke ekonomije obradile su Zorica Siročić i Leda Sutlović u tekstu “Od brige za obitelj do vođenja države: rodna podjela rada kao prepreka političkoj participaciji žena”. I na kraju, interpretaciju istraživanja *Žene*

u hrvatskoj politici iz 2011. kao i komparativnu analizu triju istraživačkih ciklusa provedenih pred izbore 2003., 2007. i 2011., donosi Marjeta Šinko u tekstu “Žene u hrvatskoj politici: desetljeće istraživanja stavova građana i građanki”.

Može se reći kako navedeni pregled političke participacije žena iz različitih perspektiva, od formalno-institucionalnih do socio-ekonomskih, pruža osnove za razmatranje teme u širem kontekstu, kao i za širenje polja politike i političkog. Nastavljajući se na razvoj predmeta “žene, rod i politika” i njegovih dominantnih tendencija iznalaženja modelskih načina jednakopravnog sudjelovanja u politici, važno je nanovo osvijestiti cilj takva rada, a što zasigurno nije puka numerička jednakost žena u procesima političkog odlučivanja, već dekonstrukcija postojeće muške koncepcije politike te stvaranje uvjeta za izgradnju društva u kojem će spolna razlika postati irelevantna.

Zorica Siročić i Leda Sutlović

Literatura:

- Berndtson, Erkki. 2010. Škole političke znanosti i oblikovanje discipline. *Politička misao* 47, br. 2: 183-202.
- Bourque, Susan i Grossholtz, Jean. 1998. Politics an Unnatural Practice: Political Science Looks at Female Participation. U *Feminism and Politics*, ur. Phillips, Anne. New York: Oxford University Press.
- Childs, Sarah i Krook, Mona Lena. 2006. Gender and Politics: The State of the Art. *Politics* 26, br.1: 18(11).
- Čakardić, Ankica. 2007. Nedostatci teorije društvenog ugovora i spolni ugovor. U *Kategorički feminizam. Nužnost feminističke teorije i prakse*, ur. Čakardić, Ankica i dr., 130 – 140. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Čakardić, Ankica. 2010. Um i spol. Kontigencija feminističkog koncepta socijalne epistemologije. U *Privilegiranje rubova. Intervencije i prilozi feminističkoj epistemologiji*, ur. Čakardić, Ankica, 19 -63. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Dahlerup, Drude. 2005. *Women, Quotas and Politics*. London and New York: Routledge.
- Dahlerup, Drude. 2010. The development of gender and politics as a new research field within the framework of the ECPR. *European Political Science*, 9: 85.

- Diaz, Mercedes, Mateo. 2005. *Representing Women?: Female Legislators in West European Parliaments*. Essex: European Consortium for Political Research Press.
- Fraser, Nancy. 1989. *Unruly practices: power, discourse, and gender in contemporary social theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Galligan, Yvonne. 2007. Gender and Political Representation: a Review. *International Political Science Review* 28, br.5: 557-570.
- Harding, Sandra. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hekman, Susan. 2007. Feminist Methodology. U *The SAGE Handbook of Social Science Methodology*, ur. Outhwaite, William i Turner, Stephan, 534 - 547. London: SAGE Publications Ltd.
- Ilišin, Vlasta. 1999. Strukturna dinamika hrvatskog parlamenta. *Politička misao* 36, br. 3: 151 – 174.
- Ilišin, Vlasta. 2001. Hrvatski sabor 2000.: strukturne značajke i promjene. *Politička misao* 38, br. 2: 42–67.
- Kamenov, Željka i Galić Branka, ur. 2011. *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj"*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Kašić, Biljana i Šinko, Marjeta, ur. 2004. *Gyne politike ili o političkoj građanki*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Kesić, Vesna, ur. 2007. *Feminizam i država*. Zagreb: CESI - Centar za istraživanje, edukaciju i savjetovanje.
- Kittay, Eva. 1999. *Love's Labor: Essays on Women, Equality and Dependency*. New York: Routledge.
- Kittilson, Miki Caul. 2006. *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe*. Ohio State University Press.
- Knežević, Đurđa, ur. 2002. *Žene i politika: pitanje roda u političkoj teoriji*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Knežević, Đurđa, ur. 2005. *Žene i politika: klasne razlike u feminizmu*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Knežević, Đurđa, ur. 2007. *Žene i politika: Istočna Europa i Treći svijet – ženski pokušaj ponovne uspostave dijaloga*. Zagreb: Ženska infoteka.

- Koludrović-Tomić, Inga i Kunac, Suzana. 2000. *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*, Split: Udruga građana Stope nade.
- Kramarae, Cheri i Spender, Dale, ur. 2000. *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*. London: Routledge.
- Krook, Mona, Lena i Childs, Sarah. 2010. *Women, Gender, and Politics: A Reader*. New York: Oxford University Press.
- Kuhn, Thomas. 2002. *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Leinert Novosel, Smiljana. 1990. *Žene – politička manjina*. Zagreb: NIRO "Radničke novine".
- Leinert Novosel, Smiljana. 1998. Promjena društvenog položaja žena u razdoblju tranzicije. *Politička misao* 35, br. 1.
- Leinert Novosel, Smiljana. 2000. *Žena na pragu 21.stoljeća*. Zagreb: Ženska udruga TOD.
- Leinert Novosel, Smiljana. 2003. Politika zapošljavanja žena. *Politička misao* 40, br. 3: 103 – 127.
- Leinert Novosel, Smiljana. 2007. Politika ravnopravnosti spolova: kako do "kritične mase" žena u parlamentima?. *Politička misao* 44, br. 3: 85–102 .
- Leinert Novosel, Smiljana. 2011a. Rodni stereotipi, predrasude i diskriminacija žena u politici. U *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*, ur. Pallua, Jelka Vince i Radačić, Ivana. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Leinert Novosel, Smiljana. 2011b. Rodna (ne)ravnopravnost i diskriminacija u politici. U *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj. Istraživanje "Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u Republici Hrvatskoj"*, ur. Kamenov, Željka i Galić, Branka. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Longino, Helen. 2004. Feministička epistemologija. U *Epistemologija: Vodič u teorije znanja*, ur. Greco, John i Ernest, Sosa. Prijevod Neven Dužanec i dr. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Lovenduski, Joni, ur. 2005. *State Feminism and Political Representation*. Cambridge: Cambridge University Press

- Mladineo, Mica i Teršelič, Vesna, ur. 2001. *Moć suradnje. Priručnik za suvođenje*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Nacionalno vijeće za znanost. 2009. Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama. *Narodne novine*, 118/2009, 82/2012 i 32/2013.
- Naples, Nancy. 2007. Feminist Methodology and Its Discontents. U *The SAGE Handbook of Social Science Methodology*, ur. Outhwaite William i Turner, Stephan. London: SAGE Publications Ltd.
- Okin, Susan Moller. 1979. *Women in Western Political Thought*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Okin, Susan Moller. 1989. *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books.
- Pallua, Jelka Vince i Radačić, Ivana, ur. 2011. *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Pateman, Carol. 1998. *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija*. Prevela Mirjana Paić Jurinić. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pateman, Carol. 2000. *Spolni ugovor*. Prevela Marijana Nikolić. Zagreb: Ženska infoteka.
- Phillips, Anne. 1991. *(O)rađanje demokracije*. Prevela Anita Padovan. Zagreb: Ženska infoteka.
- Phillips, Anne. 1995. *The Politics of Presence. The Political Representation of Gender, Ethnicity and Race*. New York: Oxford University Press.
- Rodin, Siniša, ur. 2003. *Jednakost muškarca i žene. Pravo i politika u EU i Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose.
- Sapiro, Virginia. 1998. Feminist Studies and Political Science – and Vice Versa. U *Feminism and Politics*, ur. Phillips, Anne. New York: Oxford University Press
- Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going?. *Political Science and Politics*, br.4: 785-787.
- Scott, Joan W. 2005. *Parité!: Sexual Equality and the Crisis of French Universalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Squires, Judith. 2000. *Gender in Political Theory*. Cambridge: Polity Press.

- Stokes, Wendy. 2005. *Women in Contemporary Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Šinko, Marjeta. 2006. Političke stranke i regrutacija žena u parlamente: primjena kvota u zemljama Europske Unije. *Politička misao* 43, br.4: 47–68
- Šinko, Marjeta. 2007. Žene u parlamentima – globalna perspektiva. *Politička misao* 44, br. 2: 71–92.
- Šinko, Marjeta. 2008. *Žene u hrvatskoj politici: sažetak rezultata istraživanja*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Štimac Radin, Helena. 2007. Politička participacija žena i rodna (ne) osviještenost mladih. U *Mladi: problem ili resurs*, ur. Ilišin, Vlasta i Radin, Furio. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Young, Iris Marion. 1990. *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1997. *Intersecting Voices : Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 2000. *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press.

I dio

OD BRIGE ZA OBITELJ DO VOĐENJA DRŽAVE: RODNA PODJELA RADA KAO PREPREKA POLITIČKOJ PARTICIPACIJI ŽENA

Sažetak

Pitanje socio-ekonomskih prepreka političkoj participaciji žena predstavlja najmanje razmatrane preduvjete uključenju žena u politiku, pri čemu također izostaje i razmatranje šireg socio-političkog konteksta takva djelovanja. Time se izostavlja ključni dio analize, a to je utjecaj ekonomske nejednakosti uzrokovane rodnom podjelom rada na aktiviranje žena u politici. Kroz komparaciju tri ciklusa istraživanja o percepciji političarki od strane građana/ki, *Žene u hrvatskoj politici*, 2003., 2007. i 2011., u ovom radu razmotrit ćemo upravo utjecaj navedenih čimbenika na političku participaciju žena. U prvom dijelu iznose se osnovni smjerovi objašnjenja nedovoljnog sudjelovanja žena u politici, problematizira ženski politički interes i identitetske politike. Drugi dio daje pregled tranzicijskog perioda i procesa pristupanja Europskoj uniji u svjetlu promjena rodni odnosa i patrijarhata. Treći dio rada detaljnije analizira segregaciju na tržištu rada, suvremene uvjete rada, socijalnu reprodukciju te trenutačne smjereve politika zapošljavanja i socijalne skrbi, s ciljem odgovora na pitanje do kojeg stupnja postoji ekonomska ravnopravnost žena u hrvatskom društvu, kao nužan preduvjet ravnomyerne zastupljenosti u politici.

Uvod

Iako je po pitanju političke reprezentacije formalna zakonska jednakost na ovim prostorima postignuta još polovinom prošlog stoljeća, žene u Hrvatskoj i dalje su politička manjina, a situacija nije drugačija ni u predstavničkim tijelima ostalih zemalja svijeta¹. Kada se govori o formalnim preprekama ženskoj političkoj participaciji, literatura najčešće spominje model izbornog sustava, a kao onaj koji najviše pogoduje ulasku žena u parlamente navodi se razmjerni izborni sustav, koji se upotrebljava i kod nas od “trećesiječanskih” izbora 2000. Usvajanjem novog *Zakona o ravnopravnosti spolova* 2008. u Hrvatskoj se, po prvi put nakon socijalističkog perioda, uvodi odredba o kvotama kojom se propisuje minimalno 40% podzastupljenog spola na izbornim listama, pri čemu se i strankama preporučuje uvođenje statutarnih kvota. Uvođenjem kvota u politički život Hrvatske uspostavljeni su osnovni mehanizmi koji bi trebali pogodovati većem ulasku žena u politiku², no kao što stvarno stanje pokazuje, posljednjih desetak godina postotak žena u Saboru stagnira oko magične granice od 20%. Uz evidentno pitanje efikasnosti uspostavljenih mehanizama³, nameće se, između ostalog, nužnost analize socio-ekonomskih sistema te njima uvjetovanih prepreka koje stoje na putu supstancijalnoj jednakosti žena u sferi politike. Drugim riječima, jedna od osnovnih teza koju zastupamo u radu jest pretpostavka da ekonomska nejednakost uvjetovana rodnom segregacijom na tržištu rada i popraćena specifičnim socio-političkim okolnostima (tranzicija, retradicionalizacija, privatizacija i deindustrijalizacija te dokidanje socijalne države), nužno uvjetuje nedovoljnu političku participaciju žena. Pitanje formalne i supstancijalne ravnopravnosti muškaraca i žena u ekonomskoj sferi zapravo uvjetuje pitanje jednakosti u javnoj sferi, pa čak i samog prava na javnost, pri čemu polje politike kao *par excellence* javne djelatnosti predstavlja svojevrsni orijentir odnosa spolova, odnosno razine demokratičnosti određenog društva. Pritom valja naglasiti kako je pitanje jednakosti u javnoj sferi uvjetovano

1 Idealu “pune zastupljenosti” najviše se približila Ruanda s čak 56,3%, gdje je ženama ustavnom kvotom rezervirano 30% mjesta u parlamentu. Slijede Andorra s 50,0%, Kuba s 48,9% te Švedska s 44,7% zastupnica u parlamentu (Inter-Parliamentary Union 2013).

2 Prema *Zakonu o političkim strankama* (kao i članku 10. *Zakona o financiranju političkih stranaka* iz 2006.), od 2001. člankom 19. regulira se 10% veća naknada strankama za svakog izabranog zastupnika podzastupljenog spola, odnosno za žene. Ovakva odredba nije polučila značajniji uspjeh.

3 Više o efikasnosti primjene uspostavljenog antidiskriminacijskog zakonodavstva na polju političke participacije, vidjeti u izvještaju Deželan, Tomaž i dr. (2013) *Monitoring of Croatian Anti-Discrimination Policies with regards to the Balanced Political Participation of Women and Men – With a special focus on implementation of gender quotas and their effect*. Dostupno na: <http://zenajevise.net/tekstovi> [pristupljeno 1. travnja 2013.]

jednakošću u onoj privatnoj, a što je prikriveno artificijelnom odvojenošću dviju sfera koja, između ostalog, također prikriva i privatne interese, prisutne u pozadini javnog političkog djelovanja.

U ovom tekstu posvetit ćemo se razmatranju upravo socio-ekonomskih prepreka političkoj participaciji žena, kao onih koje zahvaćaju širi kontekst proizvodnih odnosa, a iz kojih je moguće iščitati uzroke dvostrukoj podređenosti žena te čijom je dekonstrukcijom i analizom moguće doći do putokaza daljnjem aktivističkom i teorijskom djelovanju. Pitanje ženske političke participacije, prema mišljenju Anne Phillips iako naoko intelektualno neizazovno, zapravo predstavlja komprimiranu problematiku ženskog pitanja, zbog čega mu se valja uvijek iznova vraćati. U tom smislu, ovaj rad predstavlja pokušaj sagledavanja navedenog pitanja “iz ptičje perspektive”, u svim svojim kompleksnostima i međuodnosima. U prvom dijelu teksta identificirat će se osnovni smjerovi objašnjenja nedovoljne političke participacije žena i s tim povezane problematizacije ženskog političkog interesa, te staviti naglasak na epistemološki okvir iz kojeg dominantno crpe objašnjenje, a to su politike identiteta. Nadalje će se ponuditi šira kontekstualizacija prepreka sudjelovanju žena u politici prema tome kako ih vidi literatura u tom polju. S pretpostavkom manjkavosti oslanjanja isključivo na navedena teorijska objašnjenja, drugi dio rada daje pregled društvene dinamike dviju značajnih, isprepletenih faza socio-ekonomskih promjena, postjugoslavenškog tranzicijskog perioda i perioda prije pristupanja Europskoj uniji, uz pregled promjena patrijarhata⁴ te problematizaciju posljedica koje su navedeni procesi imali za ostvarenje supstancijalne političke jednakosti. Treći dio, oslanjajući se na osnovne koncepte feminističke političke ekonomije⁵, dovodi u pitanje održivost postojećih ekonomskih uvjeta, u svjetlu zahtjeva za jednakim pristupom bavljenju politikom. Kroz navedene dijelove vodit ćemo se rezultatima tri istraživačka ciklusa *Žene u hrvatskoj politici*, koja je tijekom proteklog desetljeća izradio Centar za ženske studije. Istraživanja su provedena 2003., 2007. i 2011.⁶ s ciljem ispitivanja stavova građana i građanki o ženama u politici, a u svrhu kreiranja zagovaračkog materijala za advokati-

4 Pod pojmom patrijarhata u tekstu podrazumijevamo definiciju Walby (1990, 20) koja ga određuje kao “sistem socijalnih struktura i praksi kojima muškarci dominiraju, ugnjetavaju i izrabljuju žene” (prev.). Detaljnija razrada pojma slijedi u dijelu teksta o tranziciji.

5 Feministička politička ekonomija je pristup koji se kritički odnosi spram *mainstream* ekonomske teorije i politika, predlažući alternativne modele analize i metodologije koji u centar stavljaju uz produktivni i reproduktivni rad, odnosno socijalnu reprodukciju (Rai 2013, 264).

6 S obzirom na to da su prva dva ciklusa istraživanja (2003. i 2007.) provedena na razini Zagreba, a onaj 2011. na razini Hrvatske, u komparaciji ćemo se voditi rezultatima dobivenima za područje Zagreba.

ranje paritetne zastupljenosti u politici⁷. Zbog toga je i ovo sagledavanje socio-ekonomskih prepreka političkoj participaciji žena smješteno u navedeni vremenski okvir, u našu političku svakodnevicu, te je izrađeno uz pomoć mišljenja hrvatskih građana i građanki.

Artikuliranje ženskog političkog interesa

Važnost ženske participacije u formalnoj politici te nastojanja ženskih i feminističkih organizacija⁸ za ostvarenjem jednake zastupljenosti u zastupničkim tijelima najčešće se argumentiraju demokratskom nužnošću postojanja jednake zastupljenosti muškaraca i žena, dakle punom ostvarenju prava da se bira i bude biran/a, kao i stajalištem prema kojem bi žene politiku radile drugačije te time u nju donijele neke nove kvalitete, poput načina vođenja i dosljednosti u provođenju odluka. Ovakva stajališta donekle potvrđuju i odgovori ispitanika višegodišnjeg istraživanja Centra za ženske studije *Žene u hrvatskoj politici*, na istraživačko pitanje *Koji su najznačajniji razlozi zbog kojih bi se, po Vama, žene trebale baviti politikom?*: za odgovor “jer su temeljem općeg prava glasa žene formalno ravnopravne u politici”, 2003.⁹ opredijelilo se njih 27,4%, 2007. 32,3%, a 2011. 24,1 %, odnosno 28,8% ispitanika (RH), dok se za odgovor “jer će sudjelovanjem žena politika biti kvalitetnija i pravednija” 2003. izjasnilo 22,1%, 2007. 25,8% te 2011. 22,7%, odnosno 25,7% ispitanika (RH). Zanimljivo je kako su se u svim istraživačkim ciklusima žene u velikoj većini opredijelile za navedeni odgovor¹⁰.

7 Detaljnije o metodologiji istraživačkih ciklusa, kao i interpretaciji odabranih rezultata te komparaciji triju izbornih ciklusa, vidi u tekstu Marjete Šinko.

8 O predizbornim kampanjama ženskih i feminističkih organizacija u Hrvatskoj vidi u tekstu Tajane Broz.

9 U istraživanju 2003. odgovor je bio donekle drugačije formuliran, “žene ravnopravno sudjeluju u politici temeljem prava glasa”.

10 2003. 17,1% muškaraca, 24,7% žena; 2007. 16,8% muškaraca, 31,8% žena; 2011. 19,2% muškaraca i 25,9% žena na razini Zagreba, odnosno 19,6% muškaraca, 31,1% žena na razini Hrvatske.

Grafikon 1. Koji su najznačajniji razlozi zbog kojih bi se, po Vama, žene trebale baviti politikom? (RH, 2011.)

Tablica 1.

Koji su najznačajniji razlozi zbog kojih bi se, po Vama, žene trebale baviti politikom?				
	2003. (ZG)	2007. (ZG)	2011. (ZG)	2011. (RH)
jer su temeljem općeg prava glasa žene formalno ravnopravne u politici	27,4%	32,3%	24,1%	28,8%
jer je politika javna djelatnost od dobiti za oba spola	45,5%	39,1%	35,6%	35,2%
jer će sudjelovanjem žena politika biti kvalitetnija i pravednija	22,1%	25,8%	22,7%	25,7%
jer su žene jednako politički osviještene kao i muškarci	30,5%	30,4%	32,4%	29,1%
jer žene unose promjene, drugačiji stil u vođenju politike	27,1%	25,6%	22,2%	20,0%
jer se sudjelovanjem žena povećava povjerenje u političke institucije	7,6%	9,3%	14,8%	9,8%
nešto drugo, što _____	1,6%	1,8%	0,9%	0,5%
žene se ne bi trebale baviti politikom	5,4%	4,0%	8,8%	8,7%

Nadalje, za odgovor “jer žene unose promjene, drukčiji stil u vođenju politike”, 2003. odlučilo se 27,1% ispitanika, 2007. njih 25,6%, a 2011. samo 22,2% ispitanika/ca. S tim povezano pitanje, *Smatrate li da će veća zastupljenost žena promijeniti kvalitetu politike?*, polučilo je sljedeće odgovore: 2003. 49,1%

ispitanika smatra da hoće, a 23,2% da više žena u politici neće promijeniti njezinu kvalitetu, 2007. bilo je 56,8% pozitivnih i 17,9% negativnih odgovora, a 2011. 56,5% pozitivnih i 23,1% negativnih odgovora na razini Zagreba, odnosno 60% prema 22,4% na razini Hrvatske.

Tablica 2.

Smatrate li da će veća zastupljenost žena promijeniti kvalitetu politike?					
		2003. (ZG)	2007. (ZG)	2011. (ZG)	2011. (RH)
ukupno	da	49,1%	56,8%	56,5%	60,0%
	ne	23,2%	17,9%	23,1%	22,4%
	ne znam	27,8%	25,3%	20,4%	17,6%
muškarci	da	38,1%	49,8%	50,0%	49,8%
	ne	31,8%	26,1%	30,8%	32,3%
	ne znam	30,1%	24,2%	19,2%	17,9%
žene	da	57,0%	61,9%	62,5%	69,1%
	ne	16,9%	12,0%	16,1%	13,7%
	ne znam	26,1%	26,1%	21,4%	17,3%

Sudeći prema navedenim rezultatima, ispitanici donekle smatraju kako žene u politici posjeduju kvalitete i specifičan stil vođenja koji može donijeti promjene, ali to sve, čini se, nije od presudne važnosti za političko djelovanje. Ovakvo djelomično prepoznavanje političkog potencijala žena vjerojatno ima više veze s razočaranjem u politiku i općim stanjem u zemlji, nego sa samim istraživačkim pitanjem. No uz ostvarenje demokratskog prava i uvođenja novih kvaliteta u politiku, važan argument zagovaranja veće političke participacije žena predstavlja postojanje ženskog političkog interesa te pitanje njegove reprezentacije.

Pri raspravi o ženskom političkom predstavništvu posebno važan argument predstavlja postojanje specifično ženskog iskustva iz kojeg proizlazi ženski politički interes, a koji, prema nekim stajalištima (primjerice, Lane (1959) prema Sapiro 1998, 165), bez žena u politici ne bi bio zastupljen. Pitanje reprezentacije ženskog interesa od strane žena, osoba sa specifičnim, različitim iskustvom koje treba biti predstavljeno u formalnoj politici, dovo-

di do dvije diskutabilne kategorije: s jedne strane potrebe jasnog definiranja ženskog političkog interesa, a s druge do konceptualnog razjašnjenja pojma identitetske politike. Problematika konstituiranja žena kao političkog subjekta, čemu je jedan od razloga njihova izrazita heterogenost, dodatno usložnjava pitanje ženskog političkog interesa koje nikada nije u potpunosti razjašnjeno, pa tako i ne postoji jasna, sveobuhvatna, nepromjenjiva koncepcija onoga što bi predstavnice trebale reprezentirati (Kramarac i Spender 2000, 1568). Stoga nedostaci identitetske politike, vidljivi u nemogućnosti stvaranja šire platforme za političku mobilizaciju žena, i njezina povezanost s pitanjem (nedefiniranog) ženskog političkog interesa, predstavljaju ponešto zahtjevniji eksplanatorni zalogaj.

Zanimljivo je pogledati što o navedenom misle građani i građanke, sukladno odgovorima danim kroz tri istraživačka ciklusa. Na pitanje *Imaju li žene različite političke interese od muškaraca?*, ispitanici/e su se izjasnili na sljedeći način: 2003. 31,3% smatra da imaju, a 31,9% da nemaju različite političke interese od muškaraca, dok se 36,9% izjasnilo da ne zna; 2007. bilo je 33,9% pozitivnih, 35,7% negativnih, 30,3% neopredijeljenih iskaza; a 2011. na razini Zagreba bilo je 33,8% pozitivnih, 46,3% negativnih i neopredijeljenih, odnosno 40,4% pozitivnih, 40,5% negativnih i 19,2% neodlučnih odgovora na razini države.

Tablica 3.

Imaju li žene različite političke interese od muškaraca?					
		2003. (ZG)	2007. (ZG)	2011. (ZG)	2011. (RH)
ukupno	da	31,3%	33,9%	33,8%	40,4%
	ne	31,9%	35,7%	46,3%	40,5%
	ne znam	36,9%	30,3%	19,9%	19,2%
muškarci	da	23,6%	29,0%	27,9%	37,8%
	ne	37,3%	34,3%	52,9%	42,4%
	ne znam	39,1%	36,7%	19,2%	19,9%
žene	da	36,8%	37,5%	39,3%	42,7%
	ne	28,0%	36,8%	40,2%	38,8%
	ne znam	35,3%	25,8%	20,5%	18,5%

Čini se da se diskutabilnost po pitanju teorijskog definiranja ženskog političkog interesa očituje i u podijeljenosti odgovora ispitanika, s blagim porastom pozitivnih i negativnih odgovora u posljednjem ciklusu istraživanja. Ovakva podijeljenost odgovora upućuje na više razina problema (neinformiranost, pitanje percepcije političkog interesa, neosviještenost i dr.) i zahtijeva posebnu analizu, te svakako nadilazi problematiku političke participacije žena.

Po pitanju ženskog političkog interesa, prema Karen Celis (Childs i Lovenduski 2013, 499), empirijske studije pokazuju dva glavna pristupa njegovoj operacionalizaciji: prvi ga definira tradicionalno, u okviru brige za djecu i obitelj, dok drugi pristup na njega stavlja feministički naglasak, u smislu otvaranja pitanja poput pobačaja ili nasilja protiv žena. Celis tvrdi kako je prvi pristup esencijalistički, podriva feministička nastojanja za heterogenošću i interseksionalnošću, te također ne uspijeva prepoznati da ženski interes može varirati u odnosu na vrijeme i prostor. Drugi pristup artikulira zahtjeve suvremenog ženskog pokreta pri čemu pretendira obuhvatiti cjelokupnu žensku populaciju, a zbog čega na navedenim temeljima može biti izazvan. Problematičnost oba pristupa navodi Celis na tvrdnju kako je potrebno odmah, *a priori* potvrditi nedefiniranost ženskog interesa, njegovu povezanost s kontekstom i podložnost evoluciji (Childs i Lovenduski 2013, 499). Budući da jedan i drugi pristup vjerno ocrtavaju načine na koje ženski politički interes artikulira desnica i lijeva, pitanje je na koji bi se način različite perspektive dale povezati "trećim putem" koji predlaže Celis te staviti na političku agendu.

Na povezano istraživačko pitanje *Za koje teme smatrate da spadaju u "ženska pitanja"?*¹¹, među ponuđenim odgovorima ispitanici/e su 2003. godine izdvojili "nasilje protiv žena", "jednaku plaća za jednak rad" i "reproduktivna prava žena/prava na izbor" (48,7%, 36,6% i 15,6%). Slični odgovori prevladavaju i u iduća dva istraživačka ciklusa, s tim da treće mjesto, umjesto "prava na izbor", zauzima "neplaćeni rad žena u kući" (2007. 49,8%, 36,5% i 19,7%, pri čemu prvo mjesto zauzima "jednaka plaća za jednak rad", a zatim "nasilje protiv žena"; 2011. "jednaka plaća za jednak rad" dobiva 44,9% odgovora, slijedi "nasilje protiv žena" s 42,1% te "neplaćeni rad žena u kući" s 17,1%). Da "ženska pitanja" ne postoje, 2003. izjasnilo se 15,3%, 2007. 8,4% i 2011. 17,5% ispitanika/ca iz Zagreba, odnosno 19,9% na razini Hrvatske (pri čemu se u posljednjem istraživačkom ciklusu za ovaj odgovor opred-

11 Grafički prikaz distribucije odgovora te pripadajuću tablicu komparacije tri ciklusa istraživanja vidi u tekstu Marjete Šinko.

jeljuje nešto više ispitanika/ca nego za opciju “neplaćeni rad žena u kući”¹². Vidljivo je, dakle, kako građani i građanke kao ženska politička pitanja prepoznaju ona koja su medijski (spektakularno) prikazana kao ženski problem, poput nasilja protiv žena, ili ona koja se događaju ili svoje korijene imaju u privatnoj sferi, odnosno u podjeli kućanskog rada na štetu žena, čime se još jedanput potvrđuje kako je osobno političko, ali svakako i ekonomsko.

U svom poznatom tekstu iz 1981. “*When are interests interesting? The Problem of Political Representation of Women*”, Virginia Sapiro (1998, 161-186) kao temeljno mjesto stvaranja razlika između žena i muškaraca, a time i temelja ženskog političkog interesa, navodi obitelj, odnosno podjelu rada i stratifikaciju na temelju spola koja iz takve podjele proizlazi. Također, Sapiro (1998) izdvaja pojedina društvena područja i s njima povezane javne politike, koja izravno utječu na kvalitetu života žena, među kojima navodi različite dimenzije političke ekonomije (gdje svrstava javne politike vezane za kontrolu rađanja, brigu o djeci, brak, seksualnost te zapošljavanje, ali i posljedice međunarodne politike i ratnog stanja na društveni položaj žena), ideologiju i pitanje sekularizacije, feministički pokret i interesne organizacije, te učinke žena članica političke elite. Prilikom pregleda područja društvenog života koja su temeljnim predmetom ženskog političkog interesa, a u skladu s tezom koju zastupamo u ovom radu, Sapiro (1998) posebno naglašava kako pitanje ženske političke reprezentacije zahtijeva da bude razmatrano u kontekstu smanjenja socijalne države te razumijevanja širih problema političke ekonomije, a u interakciji s rodnom ideologijom popularne kulture.

Kao što vidimo iz teorijskih tekstova, ali i iskaza ispitanika/ca, može se tvrditi kako ženski politički interes postoji, bilo u tradicionalnim ili progresivnim oblicima, te je u javnosti najvidljiviji po pitanjima nasilja protiv žena, jednake plaće za jednak rad te neplaćenog kućanskog rada. Ostaje pitanjem je li takav interes zastupljen u politici, odnosno tko ga zastupa. Vratimo li se na tvrdnje s početka, možemo se zapitati rade li žene zaista politiku “drugačije” i, ako ne postoji razlika između načina djelovanja muškaraca i žena u politici, koji je učinak zagovaranja njihova većeg broja¹³? Izuzmemo li puko ostvarenje osnovnog demokratskog prava, može se tvrditi kako veći broj žena u politici mijenja sliku politike kao “muškog kluba”, dakle pridonosi simboličnim promjenama u politici, kao i redistribuciji političkih vrijednos-

12 Ostali ponuđeni odgovori bili su “odgovorno partnerstvo žena i muškaraca”, “ženska perspektiva u obrazovanju (npr. ženski/rodni studiji)”, “ravnopravna zastupljenost žena u političkom životu”, “sadržaji koji promiču kulturu nenasilja”, “raspodjela proračunskih sredstava s obzirom na spol”.

13 O pitanju predstavljanja ženskog biračkog tijela od strane političarki vidi u tekstu Nikoline Jožanc.

ti u društvu – moći, participacije te sudjelovanja u donošenju odluka (Sapiro 1998, 183). Pitanje ženske prisutnosti u različitim djelatnostima, pa tako i politici, te njihova adekvatna popraćenost u medijima dio su feminističkih nastojanja za pružanjem dobrih, pozitivnih primjera koji, u simboličkom smislu, mogu potaknuti promjene.¹⁴ Stoga prisutnost žena u politici, iako sama po sebi nedovoljna, donekle može predstavljati transformativan čin.¹⁵

Stranputice identitetske politike

Ženski politički interes i “politika prisutnosti” (Phillips 1995) svoje ishodište imaju u identitetskoj politici koja do danas ostaje mjestom prijepora, ali i afirmacije marginaliziranih i opresiranih skupina. Već spomenuti slogan “osobno je političko” svojevremeno je izazvao *mainstream* koncepciju političkog, ali i nanovo potvrdio žene kao politički subjekt. U tom su smislu zahtjevi ženskih i feminističkih organizacija za većim sudjelovanjem žena u politici s jedne strane nastojali povećati njihovu participaciju unutar formalne, institucionalne politike, a s druge proširiti samu definiciju političkog kako bi se javnosti otkrile postojeće forme ženske političke participacije izvan formalnih institucija, ali i rasvijetlilo određene aspekte privatne sfere te ih postavilo unutar sustava državne kontrole (Kramarae i Spender 2000, 1563).

Pojam identitetska politika odnosi se na intersekciju grupnog identiteta i politike koja potencijalno može voditi društvenoj promjeni. Takva politika obično se pojavljuje kada opresija postaje fokusom snažnoga odvojenog grupnog identiteta oko kojeg se onda gradi potpora, politička analiza i akcija. Iz tog je razloga pojam identitetska politika često povezan s manje moćnim grupama kao što su žene, lezbijke, homoseksualci, osobe drugih rasa i etničkih manjina, kao i religijske manjine. Identitetska politika također se upotrebljava i u pejorativnom smislu kako bi se označila sterilna, isključujuća politika koja, utemeljujući grupnu solidarnost na određenoj opresiji, isključuje bilo kakvo zajedničko političko djelovanje s ljudima koji ne dijele takvu vrstu opresije, iako možda dijele neke druge osobine s opresiranom skupinom (Kramarae i Spender 2000, 1097). Međutim, usprkos prozivanjima za fragmentiranje političkog otpora, identitetska politika pridonijela je vidljivosti i emancipaciji određenih društvenih skupina.

14 O medijskim prikazima političarki kao i njihovim istupima u predizbornim kampanjama vidi u tekstu Helene Popović i Josipa Šipića.

15 “Temelj zagovaranja ‘politike prisutnosti’ posebno dobiva na značaju prilikom zastupanja ideja, interesa ili vrijednosti koji još nisu stigli na političku agendu, ili kada se razmatraju još neistražene preference i mogućnosti” (prev.) (Phillips 1995, 176).

Tako je, primjerice, potaknula odmak od dotadašnjeg poimanja problema bijelih, heteroseksualnih feministkinja srednje klase, kao onih svojstvenih svim ženama. Ipak, identitetska politika nije uspjela pronaći načina za razumijevanje više od jednog identiteta istovremeno, što ide u prilog tezi o fragmentiranju političkog djelovanja (Kramarae i Spender 2000, 1098). Tretiranje identiteta kao nečeg jedinstvenog, prirodnog i stabilnog, uz previđanje da je identitet uvijek višestruk, višeslojan i procesualan, predstavlja problematičnu točku koja pak čini upitnom političku reprezentaciju utemeljenu na identitetskoj osnovi.

Do pojave identitetske politike 60-ih godina prošlog stoljeća, politička reprezentacija bila je utemeljena na predstavljanju ideoloških, odnosno ekonomskih interesa kroz političke stranke, dok je cilj politike pretežno sačinjavala distribucija ili redistribucija društvenih dobara i resursa: “Dok se tradicionalna forma redistributivne stranačke politike mnogima činila otuđujuća, kulturalna politika i ‘politika prepoznavanja’ (*politics of recognition*)¹⁶ pojavile su se kao karakterističan i značajan faktor u suvremenom političkom krajobrazu” (Squires 2000, 218). Iako politika redistribucije (*politics of redistribution*) i politika prepoznavanja nužno ne trebaju biti suprotstavljene, “posljednjih se godina feministička teorija priklonila potonjem ekstremu te tako postoji tendencija jednostranog fokusiranja na kulturalnu politiku i zanemarivanje političke ekonomije” (Fraser 1997a). Prije samog suprotstavljanja dvaju pristupa, kojih desetak godina ranije vodila se borba za, već spomenuto, širenje polja političkog te uspostavljanje i potvrđivanje “novih” kolektiviteta kao političkih subjekata, pri čemu je identitetska mobilizacija bila ključna.

Izuzmemo li prigovore za esencijalizam, glavna kritika identitetskoj politici dolazi iz marksističko-socijalističke perspektive koja tvrdi da izuzimanjem klase iz teorije nije moguće ostvariti emancipaciju. Sharon Smith (2008) naglašava kako klasna nejednakost predstavlja glavni nusprodukt eksploatacije, a problem identitetske politike vidi u tome što uzroke opresiji ne locira unutar kapitalističkih struktura moći već ih pripisuje “strukturama moći bijelih muškaraca”. U tom smislu specifične opresije nad različitim “identitetskim” skupinama služe kako bi se povećala razina eksploatacije i opresije nad radničkom klasom u cjelini, a spomenuta nemogućnost povezivanja više identiteta istovremeno tako pridonosi održanju vladajuće klase. Ipak, do određene razine identitetskoj politici priznaje mobilizacijski učinak.

---

16 Pojam “prepoznavanje” ima nekoliko različitih značenja, ovdje se odnosi na čin priznavanja ili poštovanja nečijeg statusa, postignuća ili prava.

Uz navedene kritike, postavlja se pitanje “prenošenja” ovlasti predstavljanja na nekog tko nije dio opresirane skupine, odnosno na nekog tko nema osobno iskustvo na temelju kojeg se izgrađuje politički interes. Na istraživačko pitanje *Mogu li, po Vama, i muškarci pravedno zastupati i ženske i muške interese?* ispitanici i ispitanice odgovorili su na sljedeći način:

Tablica 4.

Mogu li, po Vama, muškarci pravedno zastupati i ženske i muške interese?					
		2003. (ZG)	2007. (ZG)	2011. (ZG)	2011. (RH)
ukupno	da	38,0%	35,1%	54,6%	44,7%
	ne	46,5%	47,4%	34,7%	42,4%
	ne znam	15,5%	17,5%	10,6%	12,9%
muškarci	da	49,9%	41,1%	61,5%	54,8%
	ne	33,8%	38,6%	24,0%	32,8%
	ne znam	16,3%	20,3%	14,4%	12,4%
žene	da	29,4%	30,9%	48,2%	35,8%
	ne	55,7%	53,6%	44,6%	50,9%
	ne znam	14,9%	15,5%	7,1%	13,3%

Usprkos malom porastu i pozitivnih i negativnih odgovora u posljednjem istraživačkom ciklusu, njihova podjednaka podijeljenost između dva pola u skladu je s onom iskazanom u odgovorima na pitanje *Imaju li žene različite političke interese od muškaraca?*, a što sve potvrđuje iznesenu teorijsku podijeljenost oko temeljnih političkih interesa žena. Pritom se također može govoriti i o nevidljivosti političkog angažmana žena, kao jednom od mogućih uzroka navedene nerazlikovnosti načina političkog djelovanja žena i muškaraca. Uzmemo li u obzir spomenute dobrobiti politike prisutnosti i pravo na ostvarenje osnovnih demokratskih prava, možemo se donekle složiti kako predstavljanje zasad ipak treba prepustiti ženama. Prema Anne Phillips (1998, 235), sve dok takav nejasan i neformuliran ženski interes kroz procese podizanja svijesti ne bude “otkriven” i artikuliran, s obzirom na okolnosti može se opravdati činjenica da samo žene mogu zastupati takve interese. Ovim se identitetska politika donekle uspijeva obraniti od kritika

za esencijalizam i istovremeno nanovo utvrditi temelje za predstavljanje ženskog interesa.

Vraćajući se na tvrdnju Fraser (1996) o jednostranim tendencijama feminističke teorije, pitanjima politike redistribucije i politike prepoznavanja, važno je razjasniti prirodu kolektiviteta na koji se takve politike nastoje primijeniti i time “ispraviti” njihov nepovoljan društveni položaj. Prema Fraser, rod (i između ostalog, rasa) određen je kao *bivalentan* kolektivitet koji je obuhvaćen i političko-ekonomskom i kulturno-vrijednosnom dimenzijom. Stoga razumijevanje i smanjivanje razlika rodni nepravdi zahtijeva i redistribuciju, ali i prepoznavanje, pri čemu primjena isključivo politika redistribucije ili politika prepoznavanja nije dovoljna za ispravljanje socijalne nepravde. Bivalentni kolektiviteti trebaju oboje (Fraser 1996, 15), zbog čega je važno razmotriti socio-ekonomske prepreke političkoj participaciji žena.

Kao što ćemo dalje vidjeti u radu, prilikom izlaganja konkretnih prepreka političkoj participaciji žena, djelovanje političarki u Hrvatskoj tijekom proteklog desetljeća teško da se može povezati s radom na njihovu dokidanju. Usprkos stranputicama identitetske politike, odnosno nemogućnostima povezivanja na široj ravni sa sličnim opresiranim skupinama te izuzimanja klasnog pitanja, identitetskoj politici u Hrvatskoj možemo pripisati donošenje niza zakona i javnih politika kojima se nastoji poboljšati svakodnevni život žena. Pitanje njihove funkcionalnosti, kao što je navedeno u uvodu, ostavljamo po strani¹⁷. Homogeniziranje političarki bez obzira na stranačku pripadnost bilo je moguće samo oko jednog pitanja, a to je nasilje protiv žena, što je često slučaj i u drugim zemljama¹⁸. Nadajmo se da će, u skladu s iskazima građana u istraživanjima po pitanju ženskog političkog interesa¹⁹, sljedeće homogeniziranje nastupiti po pitanju ekonomske ravnopravnosti, u skladu s problemima vremena u kojem živimo.

Raznolikost prepreka političkoj participaciji žena

Nakon razlaganja osnovnih argumenata zagovaranja paritetne prisutnosti žena u formalnoj politici, različitih teorijskih uporišta i problematike koju takvo zagovaranje povlači sa sobom, u ovom dijelu teksta izložiti ćemo mjesto socio-ekonomskih prepreka unutar šireg polja prepreka političkoj par-

17 O implementaciji *gender mainstreaminga* u hrvatskom kontekstu, ali i njegovim teorijskim i praktičnim zamkama, vidi u tekstu Paule Zore.

18 Vidi, primjerice, S. Laurel Weldon (2006) *Women's Movements, Identity Politics, and Policy Impacts: A Study of Policies on Violence against Women in the 50 United States*.

19 Podsjetimo, kroz tri istraživačka ciklusa ispitanici/e su se opredijelili za sljedeća ženska politička pitanja/interese – “jednaka plaća za jednak rad”, “nasilje nad ženama” i “neplaćeni rad žena u kući”.

ticipaciji žena. Prilikom razmatranja prepreka političkoj participaciji žena, većina autora/ica usmjerava pozornost na institucionalne i legislativne mehanizme, pitanje njihove "propusnosti", unapređenje funkcionalnosti, kao i komparacije pojedinih zemalja po pitanju (ne)brojnosti političke participacije žena i njihovim uzrocima (Baer 1993; Inlehart i Norris 2000; Leinert Novosel 1999; Mateo Diaz 2005; Dahlerup 2006; Kittilson 2006; Lawless i Fox 2010; Ryan, Haslam i Kulich 2010). Na ovu skupinu otpada najveći dio analize u polju žena i političke participacije. Razmatranje političkih prepreka uključenju žena u politiku osim toga uključuje analize modela izbornih sustava i veličine izbornih jedinica te njihove utjecaje na žensku predstavljenost, kao i utjecaj kvota i dinamike političkih stranaka. Sljedeću, znatno manje zastupljenu grupaciju, predstavljaju autori/ce koji se fokusiraju na socio-ekonomske prepreke kojima se nastoji obuhvatiti širi kontekst, odnosno društveno-materijalni preduvjeti i politička kultura (Walby 1990, 2005; Schlozman, Burns i Verba 1994; Fraser 1997a; Phillips 1999; Lovenduski 2005). Prilikom analize socio-ekonomskih prepreka fokus je većinom na feminizaciji siromaštva i nezaposlenosti, dvostrukoj, odnosno trostrukoj opterećenosti, kao i utjecaju obrazovanja i razvoja na predstavljenost žena. Treću skupinu, također značajno zastupljenu, koja se veže na problematiku androcentrične kulture i normu formalne politike, čine autori/ce koji razmatraju ideološko-psihološke prepreke, odnosno percepciju politike, kao i smjelost i želju žena da u njoj sudjeluju (Welch 1977; Lovenduski 2005; Wolbrecht i Campbell 2007). Proučavanje ovakvih prepreka uključuje analize kulturalnih obrazaca i tradicionalnih rodno pripisanih uloga, manjka samopouzdanja žena za uključenje u politiku i percepcije politike kao "prljave" djelatnosti, te načine prikazivanja žena u medijima. Sve tri grupacije proučavanja preduvjeta brojnijeg uključenja žena u politiku obuhvaćaju određena ključna mjesta navedene problematike, no ipak samo izučavanje socio-ekonomskih prepreka uzima u obzir materijalnu osnovicu političkom djelovanju te time obuhvaća puno širi i značajniji kontekst koji ulazi i u pitanja jednakosti u javnoj sferi, a koja podrazumijeva različite aspekte ekonomske jednakosti. Bez uzimanja u obzir šireg društvenog konteksta i ekonomske baze koji zajedno uvjetuju načine na koje se žene mogu baviti politikom, zahtjev za povećanjem broja žena u politici u bilo kojem drugom obliku teško da će donijeti značajnije promjene.

Tijekom 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća kao značajan faktor ulasku žena u politiku naglašavao se stupanj gospodarskog rasta neke zemlje, u kojem se istovremeno vidjelo rješenje svih društvenih problema pa tako i onog rodne nejednakosti. Gledajući s jedne strane arapske zemlje s visokim

stupnjem gospodarske razvijenosti i niskim rodne jednakosti, te s druge strane zemlje Zapada u kojima veći broj žena na fakultetima ipak nije rezultirao povećanjem njihove brojnosti u parlamentima, ova teza ubrzo je izgubila na značaju²⁰. Iz ovakvih primjera također je očito kako bogatstvo mjereno BDP-om ne govori dovoljno o društvenom položaju žena niti nužno implicira ekonomsku ravnopravnost spolova, koja kao preduvjete svoje realizacije uključuje cijeli niz faktora, između ostalog, rodnu podjelu rada, a s njom i kulturno uvjetovana očekivanja, o čemu će više biti riječi u ostatku teksta. Napuštanjem teze o gospodarskom rastu kao značajnom faktoru zastupljenosti žena, u literaturi na važnosti dobiva politička kultura koja visoko vrednuje društvenu jednakost, te snažan, politički sofisticiran, ženski pokret (Kramarae i Dale 2000, 1567). Ovakvi zaključci ne iznenađuju jer, ostanemo li u kontekstu Hrvatske, možemo tvrditi kako je upravo zagovaranje od strane ženskog pokreta značajno pridonijelo brojnim zakonodavnim i institucionalnim promjenama po pitanju sudjelovanja žena u politici (vidjeti Špehar 2007). Međutim, kao što je slučaj i u brojnim drugim zemljama, iako su se “pravila igre” promijenila, i dalje postoji značajna razlika između priznavanja *de iure* formalnih prava i njihove primjene u praksi. U zemljama u kojima prevladava kultura rodne ravnopravnosti vjerojatnije je da će takva prava biti provedena i u praksi (Norris i Inglehart 2003, 7-8). Takve zemlje u izrazitoj su manjini, stoga, prema nekima autorima, ostale zemlje, a među njima i Hrvatska, na putu k postizanju pune, supstancijalne jednakosti trebaju proći kroz proces koji autori/ce nazivaju modernizacijom²¹, odnosno kroz dugotrajne procese promjene strukture i organizacije rada te posljedične, njome potaknute, promjene sustava vrijednosti. Međutim, pitanje je koliko je optimizam po pitanju procesa “modernizacije” i s njime povezanih promjena opravdan. Naime, upravo nam ekonomske promjene u koje se polagalo puno nade za poboljšanje položaja žena daju naslutiti sasvim suprotne trendove, o čemu će više riječi biti u ostatku teksta.

Pri potrazi za uzrokom nedovoljnom broju žena u politici, Joni Lovenduski (2005, 45-46) na primjeru Velike Britanije izvodi tri glavne društvene prepreke. Prvo, žene u prosjeku imaju manje resursa, siromašnije su i manje

20 “Iako se moglo misliti da će u zemljama višeg nacionalnog dohotka biti i veći udio žena u političkoj vlasti, pretpostavka se nije pokazala točnom” (Leinert Novosel 1999, 13).

21 “Modernizacija donosi sustavnu predvidljivu promjenu u rodnim ulogama. Utjecaj modernizacije djeluje u dvije ključne faze: 1. Industrijalizacija dovodi žene u plaćenu radnu snagu i dramatično reducira stopu fertiliteta. Žene postižu pismenost i veće obrazovne mogućnosti. Žene stječu pravo glasa i počinju sudjelovati u predstavničkoj vlasti, ali i dalje imaju značajno manje moći od muškaraca. 2. Postindustrijska faza dovodi do promjene prema većoj rodnoj ravnopravnosti, žene napreduju u upravljačkim i ostalim profesijama te stječu politički utjecaj unutar izabраниh i imenovanih tijela” (Norris i Inglehart 2003, 10-11).

je vjerojatno da će biti zaposlene na poslovima koja podržavaju politički aktivizam. Drugo, zbog različitih životnih ograničenja žene imaju manje vremena za politiku. Treće, “politički posao” označen je i percipira se kao muški, što s jedne strane sprečava žene u opredjeljenju za političku karijeru, a s druge ograničava angažman onih žena koje uđu u politiku. Kao dodatnu prepreku uključivanju žena u politiku Lovenduski navodi seksizam institucija, koji naziva i preduvjetom moderne politike, a koji uz utvrđivanje “pravila igre” također osigurava da javne politike više odražavaju potrebe jednog spola nauštrb drugog (2005, 53)²². S tim na umu Lovenduski napominje kako utjecaj institucija na oblikovanje ponašanja ženskih predstavnica, odnosno konstantno stvaranje rodnih odnosa unutar institucija, treba imati u fokusu (2005, 145).

Što se tiče stanja u Hrvatskoj, prema istraživanju Smiljane Leinert Novosel (1999, 199) među socio-ekonomskim faktorima na sustavnoj razini koji najviše utječu na političko sudjelovanje žena nalazi se izdvajanje za javnu potrošnju, brojnost žena u radnoj snazi kao i njihov položaj u procesu rada te natalitet zemlje. Drugim riječima, zemlje s niskom stopom nataliteta pokazuju veću brojnost žena u politici, kao i zemlje koje veći dio nacionalnog dohotka izdvajaju za javnu potrošnju, posebice za školstvo (1999, 13). Također, važno mjesto zauzima vrsta i važnost poslova koje žene obavljaju, primjerice, samostalna visokokvalificirana i tehnička zanimanja, poput liječnica i odvjetnica, pokazuju veliku korelaciju s brojem žena u parlamentu, dok administrativna i rukovodeća zanimanja pokazuju još i više (Leinert Novosel 1999, 14). Ipak, moguće je da navedene korelacije više upućuju na značaj i instrumentalizaciju socijalnog kapitala koji navedene profesije sa sobom nose, kao i njihovu klasnu pozicioniranost, nego na (ne)spremnost i upitnu želju žena iz nekih drugih, manje kvalificiranih djelatnosti, za uključenjem u politiku.

U vezi s preduvjetima političkom djelovanju na razini individue, među najvažnijim preprekama na prvom mjestu stoji nedostatak financijskih sredstava za život, ograničen pristup obrazovanju te dvostruka opterećenost (Ballington i Karam 2005, 39). Gledano unutar hrvatskog konteksta, da je “dvostruka opterećenost” glavna prepreka sudjelovanju žena u politici prepoznali su ispitanici/e istraživanja, prema kojem su se gotovo u jednakom

22 “Političke institucije, poput vlade, zakonodavstva i političkih stranaka, bile su dijelom procesa u kojem su muškarci unutar tih organizacija određivali pravila igre, a koja su osiguravala da su kvalifikacije za koje je izglednije da ih ima neki muškarac više cijene te da pouzdanije vode moći i nagradama. Povijesno povezivanje formiranja države s fizičkom snagom, nasiljem i ratom, kao i važnost vojnika u formaciji moderne države, primjeri su takvog procesa” (Norris i Inglehart 2003, 10-11).

omjeru opredijelili za navedeni odgovor (2003. 35,0%, 2007. 39,8% i 2011. 33,3% (ZG) i 31,6% (RH)). Među ostalim ponuđenim odgovorima kao najznačajnije prepreke izdvojili su “predrasude” (25,9%, 26,9% i 23,1% (ZG) i 23,9% (RH)) te “patrijarhalne svjetonazore u društvu općenito” (27,8%, 30,8% i 24,5% (ZG) i 17,7% (RH))²³. Nedostatak financijskih sredstava danas je više nego ikada povezan s ograničenim pristupom obrazovanju, posebno u uvjetima tržišta rada koje zahtijeva konstantno učenje i prekvalifikaciju koja se plaća, a zbog čega se nezaposlene osobe nalaze u situaciji začaranog kruga. Tijekom 90-ih (ali i danas!), zbog teškog socio-ekonomskog položaja žene su bile prisiljene tražiti dodatne poslove, odnosno uključiti se u tzv. “sivu ekonomiju”, što Inga Tomić-Koludrović (2000, 9) naziva “trostrukom opterećenošću” – na poslu, u kući i na dodatnom poslu. Zbog brige za osiguranje egzistencijalnih uvjeta svojim obiteljima, ženama nije preostajalo ni vremena ni želje za bilo kakav društveni angažman, što se često pogrešno tumači kao pasivnost i nezainteresiranost za politiku.

Pri raspravi o bilo kojem tipu prepreka, a posebno onih socio-ekonomskih, važno je istaknuti uvriježeno poimanje politike kao muške djelatnosti, uspostavljene prema normi stereotipnog modela muškarca, a što je direktno u vezi s dihotomijom privatne i javne sfere, utemeljenima na razlikama između spolova. Činjenica da žene rađaju djecu izravno ih povezuje s privatnom sferom, pa time i poistovjećuje s kućanskim poslovima, pri čemu njihov javni status slabi. Ovakva podjela privatne i javne sfere kao međusobno odvojenih, pa čak i suprotstavljenih sfera djelovanja, proizlazi iz tradicije liberalizma koja je, unutar naizgled univerzalnog, egalitarnog i individualističkog poretka, strukturirana patrijarhalnim i klasnim odnosima te koja takvom dihotomijom prikriva podložnost žena muškarcima. Feministička kritika dihotomije privatno-javno postaje najvidljivijom u sloganu “osobno je političko” kojom se ukazuje na nerazmrsivu povezanost dviju sfera, odnosno ukazivanje na činjenicu kako su osobni problemi rješivi jedino političkim sredstvima i političkim djelovanjem (Pateman 1998, 112-132). Ovakva kritika niječe patrijarhalnu tvrdnju o tome kako samo žene mogu odgajati djecu, iznova ukazuje na povezanost dviju sfera te poziva na ravnopravnu podjelu kućanskog rada:

Ravnopravno roditeljstvo i ravnopravno sudjelovanje u drugim djelatnostima kućanskog života pretpostavlja neke radikalne promjene u javnoj sferi, u organizaciji proizvodnje, u onome što podra-

---

23 Grafički prikaz distribucije odgovora te pripadajuću tablicu komparacije tri ciklusa istraživanja vidi u tekstu Marjete Šinko.

zumijevamo pod radom i prakticanjem građanskih prava (Pate-
man 1998, 130).

Pregled različitih gledišta o najvažnijim socio-ekonomskim preprekama ženskom bavljenju politikom nanovo potvrđuje nužnost sagledavanja pitanja u širem kontekstu: manjak resursa i vremena, dvostruka, odnosno trostruka opterećenost, dokidanje socijalne države, poimanje politike kao muške djelatnosti, jednak pristup obrazovanju, predrasude i patrijarhalni svjetonazori, retradicionalizacija društva, raskorak između socijalizacije ženske djece i zahtjeva politike kao zanimanja i sve to u vremenima ekonomske krize, samo su neka od pitanja koja valja otvoriti prilikom govora o ženskom sudjelovanju u politici. Kao što je već navedeno, razmatranje socio-ekonomskih prepreka kroz analizu društvene i materijalne osnove pruža višestruke uvide značajne za problematiku uključenja žena u politiku, ali i u javnost općenito. Navedeno je posebno zanimljivo promotriti u relaciji s potrebom artikuliranja ženskog političkog interesa, u vremenima ekonomske krize, a u kontekstu patrijarhalnog društva, o čemu će više biti riječi dalje u tekstu. Sa svim navedenim na umu upustit ćemo se u analizu socio-ekonomskog položaja žena u Hrvatskoj, kao i nastavka komparacije triju istraživačkih ciklusa o stavovima građana i građanki prema ženama u politici, provedenima tijekom proteklog desetljeća.

Društvene pretpostavke političkoj jednakosti: patrijarhat kroz tranziciju i period pristupanja Europskoj uniji

Nezaobilazna stavka u interpretaciji rezultata anketnog istraživanja *Žene u hrvatskoj politici* jest ocjena ispitanih o patrijarhalnosti hrvatskog društva. S tvrdnjom kako je hrvatsko društvo patrijarhalno 2003. složilo se 57,8% ispitanih (od toga 51,5 % muškaraca te 62,4% žena). Taj će postotak 2007. porasti na 60,9% (od toga 55,3% muškaraca te 64,9% žena), dok će 2011.²⁴ stagnirati na 60,6%, pri čemu izdvajamo činjenicu kako od ukupnog broja ispitanih koji se slažu s ovom tvrdnjom po prvi put ispitanici s 61,5% premašuju 59,8% ispitanica.

---

24 Što se tiče razine Hrvatske, stav kako je hrvatsko društvo patrijarhalno dijelilo je 55,5% ispitanika, od čega 51,1% muškaraca i 59,3% žena.

Tablica 5.

Smatrate li da je hrvatsko društvo patrijarhalno?						
	2003. (ZG)			2007. (ZG)		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
da	57,8%	51,5%	62,4%	60,9%	55,3%	64,9%
ne	24,4%	32,5%	18,5%	20,5%	24,4%	17,8%
ne znam	17,8%	16,0%	19,1%	18,6%	20,3%	17,4%

	2011. (ZG)			2011. (RH)		
	ukupno	muškarci	žene	ukupno	muškarci	žene
da	60,6%	61,5%	59,8%	55,5%	51,1%	59,3%
ne	27,8%	28,8%	26,8%	33,1%	40,2%	26,8%
ne znam	11,6%	9,6%	13,4%	11,4%	8,7%	13,8%

Međutim, teme kojima ćemo posvetiti ostatak teksta odredila je specifikacija područja u kojima naši ispitanici/e prepoznaju patrijarhalnost društva, a od čega izdvajamo prva tri područja prema postotcima dobivenih odgovora. Na prvom je mjestu “održavanje stereotipnih uloga muškaraca i žena” (32,4% 2003., 30,0% 2007., te 29,2% 2011. (ZG) odnosno 26,2% 2011. (RH)), zatim “održavanje pozicije muške moći u društvu” (27,6% 2003., 23,3% 2007., te 20,8% 2011. (ZG) odnosno 21,5% 2011. (RH)), te “podjela kućanskih poslova na štetu žene” (24,6% 2003., 25,6% 2007., te 17,6% 2011. (ZG) odnosno 23,1% 2011. (RH)). Upravo interakcija navedenih čimbenika čini ključ razumijevanja tvrdokorne marginaliziranosti žena u političkom životu, ali i ostalim područjima kojima je preduvjet društvena moć. S tim na umu, u ostatku ovog dijela razložiti ćemo osnovne karakteristike patrijarhalnog društva u kontekstu Hrvatske s ciljem postupnog dovođenja u vezu s ekonomskom strukturom i ovisnosti političkog djelovanja o njihovoj međusobnoj uvjetovanosti. Radi razotkrivanja nijansi podređenosti žena, nužno je koncept patrijarhata sagledati iz perspektive određenog socio-političkog i ekonomskog konteksta, stavljajući u prvi plan njegove specifičnosti koje redom čine: tranzicija, retradicionalizacija²⁵, privatizacija i deindustrijalizacija te dok-

25 Iako se ovdje pod pojmom retradicionalizacije društva u širem smislu podrazumijeva pojam koji Županov (2002, 120-121) definira kao proces desekularizacije i s njim povezan projekt “društvene i moralne obnove”, ovdje podrazumijevamo i retradicionalizaciju rodničkih odnosa

idanje socijalne države. Iako se pri opisima tranzicijskih procesa u relevantnoj literaturi često može naići na pojam repartrijarhalizacije (Tomić-Koludrović i Kunac 2000; Čičkarić 2005; Tomić-Koludrović i Petrić 2007), ovdje je njegovo navođenje svjesno ispušteno, s ciljem šire društvenopovijesne kontekstualizacije. Navedeno je posebno značajno prilikom valorizacije perioda proklamirane ravnopravnosti muškaraca i žena u socijalističkoj Jugoslaviji, pri čemu je stvarno stanje bilo daleko složenije, u smislu paralelnog postojanja ekonomske emancipacije, ponajprije u vidu masovnijeg izlaska na tržište rada koje je vodilo u smjeru depatrijarhalizacije, te uz istovremeno zadržavanje patrijarhalnih kulturnih normi i praksi vezanih za obitelj i rodne uloge, što je za rezultat imalo dvostruku opresiranoost žena (Čakardić 2013).

U svrhu definiranja navedenog perioda korisno je poslužiti se konceptima Sylvije Walby (1990), koja u utjecajnoj knjizi *Theorizing Patriarchy* navodi kako patrijarhat nije povijesna konstanta, već se ispoljava u različitim stupnjevima i formama, pri čemu je bitno razlikovati dvije glavne forme: privatni patrijarhat, čija je glavna strategija isključivanje žena iz javne sfere, i javni patrijarhat, koji se nakon pripuštanja žena u određeno društveno polje djelovanja oslanja na strategiju segregacije. Obje vrste patrijarhata utemeljene nalaze u proizvodnji domaćinstva, pri čemu ono nije jedina patrijarhalna struktura²⁶. Walby pri tome naglašava kako rodni odnosi nisu statični, već ovise o određenom konceptu patrijarhata i međuodnosima njegovih struktura. Također, bitno je ne promatrati žene isključivo kroz prizmu pasivnih žrtava opresivnih sistema, već kroz povijest njihove borbe za promjenu svojih neposrednih okolnosti, ali i društva uopće pri čemu se, kao odgovor na takvo djelovanje, mijenjala i forma patrijarhata koji je “neke od teško osvojenih promjena inkorporirao u nove zamke za žene” (Walby 1990, 173-201)²⁷. U tom smislu, patrijarhat valja gledati i kao stalno preslagivanje snaga

---

kao ključan dio navedenog projekta – pokušaje rekonstituiranja nuklearne obitelji po uzoru na tradicionalnu “proširenu porodicu” (Županov 2002, 120 – 121), pronatalitetnu politiku i “*pro-life*” propagandu te propagiranje ideala žene kao majke nacije, smještene “u umjetno odvojeno područje onog što je uspostavljeno kao privatna sfera, što generira poništenje njihovih socioekonomskih prava, a koja su vezana uz ograničenja privatne sfere” (Burcar 2013).

²⁶ Privatni i javni patrijarhat ovise o interakciji šest ključnih patrijarhalnih struktura: patrijarhalni način proizvodnje, patrijarhalni odnosi u plaćenom radu, patrijarhalni odnosi u državi, muško nasilje, patrijarhalni odnosi u seksualnosti i patrijarhalni odnosi u kulturnim institucijama, uključujući religije, medije, obrazovanje (Walby 1990, 177).

²⁷ Iako su patrijarhalni odnosi u svim strukturama, pa tako i u domaćinstvu, postojali prije kapitalizma, njegova pojava, uz promjenu u klasnim odnosima, mijenja i one rodne te dolazi do manjih pomaka u značaju javnih i privatnih mjesta patrijarhata. Nadalje, zbog povećanih zahtjeva kapitala za radnom snagom, dolazi do konflikta strategija javnog i privatnog patrijarhata, čija je glavna strategija “privatiziranje” žena unutar kuće. U tom kontekstu prvi val

i odnosa moći, kako sa samim sobom, tako i u međudnosu s otporom žena, unutar danog historijskog momenta.

S tim na umu, period socijalizma možemo promatrati kao masovni izlazak iz privatnog patrijarhata, ne u sferu emancipacije, već u javni patrijarhat. Prvi masovni izlazak iz privatnog patrijarhata, kako u Jugoslaviji, tako i u drugim europskim zemljama, događa se nakon Drugog Svjetskog rata kada žene, osim građanskih prava, dobivaju i pristup tržištu rada. Formalna jednakost kao i široka dostupnost socijalnih servisa tadašnjeg sistema omogućila je većini žena izlazak na tržište rada, odnosno u javni tip patrijarhata u kojem su postale subordinirane. Ipak, kod značajnog broja žena (primjerice, ruralnih žena) navedeni prijelaz nije se dogodio, nisu pristupile tržištu rada te su ostale pod kontrolom muževa ili očeva. U vezi s političkim i društvenim angažmanom žena u kontekstu socijalističkog samoupravljanja, Ankica Čakardić (2013) donosi zanimljive podatke o istraživanju provedenom u Bosni i Hercegovini²⁸, prema kojem je preko 50% ispitanica o samoupravljanju imalo negativno mišljenje, a čemu se kao primarni razlog navodi opterećenost kućanskim i obiteljskim poslovima. Ovaj podatak autorica interpretira na sljedeći način:

S obzirom da uzorak zahvaća urbane sredine i visoki postotak vršiteljica društvenih funkcija različitog ranga, otuda je velikim dijelom moguće interpretirati stav o "nizu pogodnosti" koje je samoupravljanje omogućavalo ženama. U tom smislu, pitanje ženskog angažmana u društvenim i samoupravnim praksama je klasno pitanje (u razlici među ženama i razlici muškog i ženskog položaja u samoupravljanju) koje se temelji primarno na problemu slobodnoga vremena i problematičnoj distribuciji obiteljsko-kućanskoga rada (Čakardić 2013, 18).

Unatoč društveno-ekonomskom uređenju koje je imalo deklarativnu namjeru emancipiranja žene, klasna razlika te opterećenje koje proizlazi iz neplaćenog kućanskog rada (Sklevicky 1996; Čakardić 2013) ostaju tvrdokornom preprekom snažnijem društvenom i političkom angažmanu žena koje će se dodatno pogoršati ratom i tranzicijom o čemu će biti riječi više u

---

feminizma broji prve pobjede, u prvom redu osvajanje građanskih prava, ali i prava na obrazovanje te samim tim i na pristup različitim profesijama, vlasništvu, ali i mogućnosti razvoda braka. Stoga su žene upravo zbog ostvarenja političkih prava bile u poziciji koristiti se i onim ekonomskima (Walby 1990, 184 – 185).

²⁸ Istraživanje se odnosi na Kožul, Franjo. 1973. *Žena u samoupravljanju (Samoupravni i radni status žene u Bosni i Hercegovini – rezultati istraživanja)*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

ostatku teksta. Da se dvostruka opterećenost žena, popraćena nedvojbenim očekivanjem kako je sve vezano za kućanstvo ženski posao, održala u većini populacije tijekom perioda života u socijalizmu, ističe i Lydia Sklevicky u *Konji, žene, ratovi*:

[e]mancipatorske vrednote bile [...] pridodane korpusu postojećih tradicijskih vjerovanja (o prirodnom) mjestu žene u kulturi, a tradicijom definirane “ženske” vrednote, i na njima zasnovane društvene uloge, uklopljene su bez osporavanja u proces provođenja socijalističke revolucije (Sklevicky 1996, 57)²⁹.

Navedeno pokazuje kako teza o repatrijarhalizaciji, u smislu postojanja povijesnog perioda u kojem je patrijarhat kao sustav bio eliminiran, naprosto ne stoji. Do kraja osamdesetih kada već počinju promjene, ali i nagovještaji ratnih stradavanja, privatni i javni patrijarhat još su i te kako “živi i drmaju”.

U kontekstu trostruke (Offe 1991), odnosno četverostruke tranzicije³⁰ (Kuzio 2001, prema Dobrotić, Matković i Zrinščak 2013, 219) dolazi do snažnih procesa retradiconalizacije u kojima javni patrijarhat biva višestruko osnažen te postaje jednim od gradivnih elemenata novonastale države³¹. Tijekom rata i poraća, žene se u javnom diskursu spominju gotovo isključivo u kontekstu pronatalitetne politike, popraćene svim ideološkim i nacionalističkim konotacijama takve politike, čime se dodatno naglašava njihova “prirodna” pripadnost privatnoj sferi i njoj svojstvena obitelj i rađanje³².

29 “U okviru revolucionarne tradicije i općeljudske emancipacije kao cilja socijalne i političke revolucije, antitradicionalističke i antipatrijarhalne vrednote jedina su moguća perspektiva iz koje se može promatrati položaj žene. Međutim, sa stanovišta praktičnog zadatka organizacije upravljanja zemljom i funkcioniranja jednog novog poretka u nastajanju, tradicijske vrednote, kao uvriježeni mehanizam društvene samoregulacije, daleko su efikasnije. Emancipatorske vrednote imaju revolucionirajući i mobilizatorski efekt, dok su tradicijske vrednote stabilnija baza za svaki poredak. U onoj mjeri u kojoj je komunistički poredak bio razapet između svoje revolucionarne tradicije i zadataka uspostavljanja poretka, stav prema položaju žene lavirao je između emancipatorskog i tradicionalnog” (Sklevicky 1996, 57). Za ilustraciju, Antifašistička fronta žena ukinuta je 1953. zbog “suvišnog bavljenja političkim radom”.

30 Trostruka tranzicija odnosi se na političku, ekonomsku i izgradnju države nacije, dok četverostruka sugerira uvođenje uloge državnih i nacionalnih aktera te civilnog društva u analizu tranzicije.

31 Primjerice, nakon prvih višestranačkih izbora dolazi do značajnog *backdrawa* po pitanju političke participacije žena: s 18% koliko ih je bilo u posljednjem socijalističkom sazivu Sabora, broj žena smanjio se na oko 4% u prvom sazivu Hrvatskog sabora (Bijelić 2006, 242). Iako je visina zastupljenosti žena u socijalizmu ovisila o kvoti, iznenađuje kako se izostankom takva mehanizma zastupljenost žena smanjila gotovo peterostruko.

32 Uz navedeno, “[ž]ene su, uglavnom kao majke, korištene kao objekti u simboličkom kreiranju i re-kreiranju nacionalnog imaginarija, ali isto tako i u praktične svrhe: kako bi nacionalno tijelo održavale živim i demografski obnovljenim” (Bijelić 2006, 246).

Uz to, ratne okolnosti i privatizacija uzrokuju propast poduzeća³³, masovnu nezaposlenost³⁴ i s tim povezan “povratak” žena u obitelj pri čemu, zbog tere- ta odgovornosti za mikroekonomiju kućanstva, uz intenzifikaciju kućanskog rada žene preuzimaju i dodatne poslove, čime, kao što je prethodno spomen- uto, postaju “trostruko opterećene” (Tomić-Koludrović 2000, 181-182). Zbog oštre liberalizacije tržišta koje žene, više nego muškarce, isključuje s tržišta rada, povratak žena u kuće odvija se putem nasilnih umirovljenja, otkaza, uz povećanje materijalne oskudice i gubitak temeljnih socijalnih prava (Kašić 2004, 87). Navedeni procesi spadaju u tzv. prvu fazu tranzicije u koju spada period rata i poraća, do početka procesa pristupanja Europskoj uniji.

Drugu fazu tranzicije³⁵ obilježavaju procesi približavanja Europskoj uni- ji tzv. europeizacije³⁶, a po pitanju položaja žena obilježena je kreiranjem i usvajanjem niza legislativa, razvojem institucionalnih okvira sustava rod- ne ravnopravnosti u svrhu prilagodbe zakonodavstva pravnoj stečevini Eu- ropske unije (*acquis communautaire*)³⁷. Prilikom takvih prilagodbi s jedne strane, hrvatsko je zakonodavstvo usvojilo određene odredbe na teme koje prethodno gotovo i nisu postojale, posebice one viđene kao dio privatne sfere (primjerice, po pitanju seksualnog uznemiravanja i *mobbinga*, nasi- lja protiv žena i zaštite prava LGBT osoba) (Dobrotić, Matković i Zrinskić 2013, 220-22; Špehar 2012), dok su s druge strane u istom periodu sniženi postojeći socijalni standardi te učinjeni brojni ustupci (primjerice, regulacija

---

33 U prvoj fazi tranzicije obilježenoj ratom, uništena je trećina privrednih kapaciteta dok je ostatak netransparentno privatiziran, u suprotnosti sa zakonskim propisima. Prema nalazima Državne revizije i raspravama u Saboru, 85% privatizacija u Hrvatskoj obavljeno je na nezakonit način (Tomić-Koludrović i Petrić 2007, 869).

34 U drugome polugodištu 1999. radnu snagu u Hrvatskoj činilo je 1 730 000 osoba, od čega su 46,4% bile žene. U radnoj snazi bilo je 1 479 000 zaposlenih, s tim da je u toj brojni bilo zastu- pljeno 45,7% žena te 251 000 nezaposlenih, od čega žene čine 50,2%” (Kokanović i Milidrag- Šmid 2000, 21).

35 Kao što je već istaknuto, prva faza tranzicije odvijala se u ratnim uvjetima u kojima je uništena trećina privrednih kapaciteta. Proces privatizacije banaka počinje u drugoj polovici 1990-ih, dok njihovim krajem počinje prelazak velikih telekomunikacijskih sustava u strano vlasništvo, kao i ulazak inozemnih medijskih koncerna na hrvatsko tržište (Tomić-Koludrović i Petrić 2007, 870).

36 Budući da je *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* potpisan 2001. (ali stupio na snagu 2005.), početak dvijetisućitih uzima se kao početak procesa približavanja Europskoj uniji. Nadalje, iako je pojam europeizacija višeznačan, ovdje se koristimo njime u skladu s definicijom Risse, Cowles i Caporaso (2001) prema kojem je “europeizacija pojava i razvoj [...] distinktivnih struktura vladavine (*governance*), što znači političkih, pravnih i socijalnih institucija povezanih s procesom rješavanja problema (*problem solving*) koji formalizira interakciju među akterima, i [...] mrežu javnih politika specijaliziranih za kreiranje autoritativnih europskih pravila” (prema Grubiša 2006, 131).

37 Više o razvoju sustava zaštite i promicanja rodne ravnopravnosti vidi u tekstu Paule Zore.

rodiljnog dopusta)³⁸. Istovremeno je putem donatorskih politika, ali i želje za izgradnjom zakonskih okvira, pozornost nevladinog ženskog sektora i feminističkog pokreta usmjerena upravo na zagovaranje prvotno navedenih zakondavnih promjena. Ne umanjujući njihov značaj i vrijednost u danom vremenu, ove su legislativne promjene u Hrvatskoj, kao i ostatku zemalja iz regije³⁹, za državu značile tek formalne ustupke i nominalnu potvrdu odanosti ljudsko pravaškom diskursu nužnom za ispunjavanje kriterija približavanja Europskoj uniji. Takve legislativne promjene namijenjene unapređenju rodne ravnopravnosti, bez zadiranja u materijalnu osnovnicu njezine realizacije, dovele su do onog što Iancu, Bălută i Dragolea (2012) nazivaju “državnim feminizmom bez troška” (*costless-state feminism*).

Iako s navedenim procesima iz službenog diskursa iščezava spomenuto poimanje žene kao majke (nacije) nastalo u 90-ima, a rodna se ravnopravnost jamči uspostavom formalno-pravnih mehanizama, postupno dokidanje socijalne države dovodi do sve većih nejednakosti i siromaštva. Revizija zakonodavstva iz radno-socijalne sfere provedena još tijekom prvih deset godina hrvatske tranzicije smanjila je prava, socijalne troškove i odgovornost državnih institucija te na pojedinca postavila veću odgovornost za vlastiti socijalni položaj (Kokanović i Milidrag-Šmid, u Kokanović i dr. 2000, 69). U tom smislu, procesi približavanja Europskoj uniji pridonijeli su poboljšanju položaja žena putem uspostave novih oblika pravne zaštite, ali reducirali već umanjena socijalna prava, čime se uvelike ograničavaju životne mogućnosti, životni standard i u konačnici, društveni položaj žena⁴⁰.

Unatoč turbulentnom i nesigurnom tranzicijskom i posttranzicijskom periodu koje je donijelo značajan gubitak radnih mjesta i pogoršanu materijalnu situaciju većini stanovništva, zanimljivo je da u periodu provođenja istraživanja (2003., 2007., 2011.) ispitanici/e ocjenjuju status žena pozitivnijim u usporedbi s razdobljem prije 1990. Prema rezultatima istraživanja, na pitanje *Po Vašoj procjeni, je li status žena bolji ili lošiji u odnosu na razdoblje do 1990. godine*, većina ispitanika/ca u sva tri ciklusa ocjenjuje kako se status ili nije promijenio ili se na određenim životnim područjima čak promijenio na bolje⁴¹ (Šinko 2011, 24). Objašnjenje za ovakvu percepciju građana/

38 Više vidi u transkriptu izlaganja Sonje Lokar (2011, 8-13) na okruglom stolu Centra za ženske studije pod nazivom *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU*. Dostupno je na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstoje%C4%87ih-izbora-i-%C4%8Dlanstva-u-eu> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

39 Vidjeti primjerice tekstove o Rumunjskoj i Slovačkoj u uredništvu Daskalove i dr. 2012.

40 Više o utjecaju socijalne države odnosno države blagostanja i socijalnih politika na rodne odnose vidjeti primjerice Lewis (1992); Shola Orloff (1993); Gosta Esping-Andersen (1996); Fraser (1997b).

41 Opciju kako status žena nije ni lošiji ni bolji odabralo je 43,6% muškaraca 2003., 27,2% 2007.

ki možemo tražiti u institucionalizaciji osnovnih legislativnih mehanizama zaštite rodne ravnopravnosti u posljednjih desetak godina te posljedično medijskoj otvorenosti problematiziranja položaja žene u društvu, vidljivošću žena u politici te porastu broja obrazovanih žena, no i vremenskom odmaku od 90-ih godina koje je po žene nosilo najlošije konotacije, a što je sve moglo ostaviti utisak na naše sugrađane/ke kako je danas status žene nepromijenjen ili bolji u odnosu na navedeni period.

Ipak, u daljnjoj razradi ovog pitanja ispitanici/e koji su odgovorili kako se status promijenio na lošije, vidimo da, u odnosu na odgovore iz 2003. i 2007., bilježimo porast percepcije o pogoršanju materijalnog statusa, posebice nezaposlenosti. Tako je 2003. s 41,8%, a 2007. s 35,2% materijalni status percipiran kao područje na kojem se pogoršao status žena, dok je u 2011. ovaj postotak narastao na 58,3%. Još dramatičniji porast negativne ocjene bilježimo po pitanju nezaposlenosti, pa je tako u 2003. sa 67,4% i 2007. sa 68,5% nezaposlenost percipirana kao područje pogoršanja statusa žena, dok u 2011. bilježi skok na 91,7% (ZG) odnosno na 73,9% (HR). Od područja u kojima se status žena percipira kao poboljšanje, značajnije se izdvaja obrazovanje koje bilježi porast s 24,2% iz 2003. preko 33,6% u 2007. do 41,5% (ZG) te 40,6% (RH) u 2011. Ovakvi trendovi ne iznenađuju, ako imamo na umu činjenicu kako je broj žena s diplomom (60,8 % 2010.), magisterijem (55,6% 2010.) i doktoratom (51,1% žena 2010.) u stalnom porastu te premašuje broj muškaraca (Ostroški 2012). Uz to bilježimo značajan pad percepcije poboljšanja na polju političke participacije žena s 42,7% iz 2003. na 28,6% iz 2007. te stagnaciju s 28,0% (ZG) odnosno 22,5% (RH) iz 2011. Ovakvi rezultati mogu se tumačiti kao ogledalo znakovitog skoka broja žena u parlamentu nakon izbora 2000., kada je postotak zastupnica porastao s 5%, oko kojih se kretao u devedesetima, do 20%, odnosno 25% nakon izbora 2011., ali i desetljetnu stagnaciju po pitanju udjela žena u Saboru. Uz iznošenje odgovora naših sugrađana/ki o percepciji poboljšanja, odnosno pogoršanja statusa žena na različitim područjima, u sljedećem dijelu detaljnije ćemo analizirati njegove ekonomske aspekte, oslanjajući se na konkretne podatke ponajprije Državnog zavoda za statistiku, ali i one međunarodne organizacije rada. Navedeno je nužno zbog konkretnije procjene koliko su se socio-ekonomske prepreke, a to su u prvom redu manjak resursa i vremena, odnosno dvostruka pa čak i

---

te 40,4% 2011. (ZG) 30,5% (HR). Žene su s druge strane, istu opciju podržale s 53,1% 2003., zatim s 39,0% 2007. te 50,0% 2011. (ZG), odnosno 37,0% (HR). Kako se status žena promijenio na bolje smatralo je 43,3% muškaraca 2003., zatim 54,4% 2007. te njih 39,4% 2011. (ZG), odnosno 50,0% (HR). 2003. 25,5% žena smatralo je kako se status žena promijenio na bolje, 2007. njih 36,6%, a 2011. 36,6% (ZG), odnosno 43,9% žena (HR) (Šinko 2011, 24).

trostruka opterećenost, dokidanje socijalne države i patrijarhalni svjetonazori, odrazile na političku participaciju žena.

Kao što su to prepoznali i ispitanici/e, noseći stupovi patrijarhata značajno su ovisni o ekonomskom uređenju u koje su uronjeni. Upravo nas navedeno još jedanput vraća na početak i problematiziranje ovog pitanja isključivo u okviru politika prepoznavanja (Fraser 1997a, 1997b, 2009, 2011). Pitanje političke participacije žena (kao i ostala rodno-osnovana pitanja) traže razmatranje u okviru oba navedena koncepta. Sukladno tome, neophodno je osvještavanje o postojanju androcentrizma, odnosno institucionalizaciji “maskulinih” normi kao univerzalno valjanih u polju politike. Navedene norme pridonose održanju stereotipne uloge muškaraca i žena, učvršćuju “kulturnu podjela rada” (Ferguson 2013, 351) koja predstavlja neizostavan element u analizi rodno uvjetovane eksploatacije, marginalizacije i depri-vacije žena te posljedično izostanka njihove društvene moći. No, ovo nipošto nisu puka svjetonazorska pitanja koja će se riješiti uvođenjem “prosvijećenih” vrijednosti, već u svom značajnom dijelu zahtijevaju transformaciju ekonomskih odnosa (Elson i Pearson 1981, 94). S tim na umu, u sljedećem dijelu izložiti ćemo osnovne koncepte feminističke analize trenutačne ekonomske situacije, oslanjajući se ponajprije na koncept rada i socijalne reprodukcije.

Ekonomski položaj žena u hrvatskoj tijekom proteklog desetljeća

Problematiziranje odnosa razine ekonomske nejednakosti nekog društva i njezina utjecaja na politički angažman odnosno političku jednakost njegovih građana/ki svoje mjesto ima kako unutar političke teorije, tako i u empirijskim istraživanjima unutar političke znanosti (primjerice Pateman 1971; Sen 1992; Verba, Schlozman i Brady 1995; Phillips 1999; Dahl 2006; Solt 2008; Bartels 2008; Jacobs i Kind 2009). Međutim, analiza intersekcije ekonomske i rodne nejednakosti kao preduvjeta političke participacije nalazi znatno manje prostora u recentnim tekstovima o političkom djelovanju ili političkim sustavima (za izuzetak vidjeti Schlozman, Burns i Verba 1994; Phillips 1999; Walby 1990, 2005, 2011), dok pitanje rada i uvjeta rada kao osnove ostvarenja političke slobode gotovo potpuno izostaje iz fokusa suvremene političke znanosti. S ciljem doprinosa navedenom polju, analiza uzroka nedovoljne participacije žena unutar sfere politike iznesena u ovom radu situirana je u širi društveno-ekonomski kontekst iz nekoliko ključnih razloga. Prije svega, oslanjamo se na navedena istraživanja koja, s jedne strane, iznova ukazuju na povezanost mogućnosti realiziranja političke

jednakosti u odnosu na ekonomsku jednakost, koja podrazumijeva pristup političkom djelovanju (dostupnost vremena za politički angažman i potrebni resursi za utjecanje na donošenje političkih odluka), ali i društveno priznanje i poštovanje (Phillips 1999, 74). Iz tog razloga u srž analize stavljamo pojam socijalne reprodukcije kao ključni pojam feminističke političke ekonomije koji nam na najzorniji način pokazuje izravnu i dijalektičku povezanost mikro i makroekonomskog sistema proizvodnje i razmjene (Rai 2013, 265). Drugim riječima, socijalna reprodukcija sa svojim nosivim stupovima – radom i rodom, predstavlja analitički izazov binarnoj opoziciji “privatnog” i “javnog”, ukazuje na rod kao osnovni strukturirajući princip političke ekonomije, na temelju kojeg se vrši podjela plaćenog produktivnog i neplaćenog reproduktivnog (kućanskog) rada (Fraser 1997a, 19). Sukladno tome, analizi političke participacije žena pridodat ćemo ekonomsku dimenziju s fokusom na problem neplaćenog kućnog rada, ali i rada općenito, kao nepravedno depolitiziranih i privatiziranih kategorija koje uglavnom izostaju iz političke i ekonomske teorije (Weeks 2011). Polazeći od pretpostavke dijalektičkog odnosa makroekonomskih politika i rodnih odnosa, u ovome dijelu teksta detaljnije ćemo razmotriti neke od osnovnih koncepata ključnih za određenje karaktera suvremene ekonomske situacije, te njezinih učinaka na realizaciju ravnopravnosti, kako u društvenoj tako i političkoj sferi.

Nadalje, uz kritički osvrt na dominantne europske i međunarodne ekonomske smjerove s ciljem kontekstualizacije podzastupljenosti žena u politici u Hrvatskoj, interpretaciju ekonomskih aspekata rezultata istraživanja upotpunit ćemo podacima Državnog zavoda za statistiku. Drugim riječima, identificirat će se posljedice trenutačne ekonomske situacije, kao i aktualnih politika zapošljavanja i socijalne skrbi s ciljem odgovora na pitanje do kojeg stupnja postoji ekonomska ravnopravnost žena u hrvatskom društvu, što je nužan preduvjet ravnomjerne zastupljenosti žena u politici.

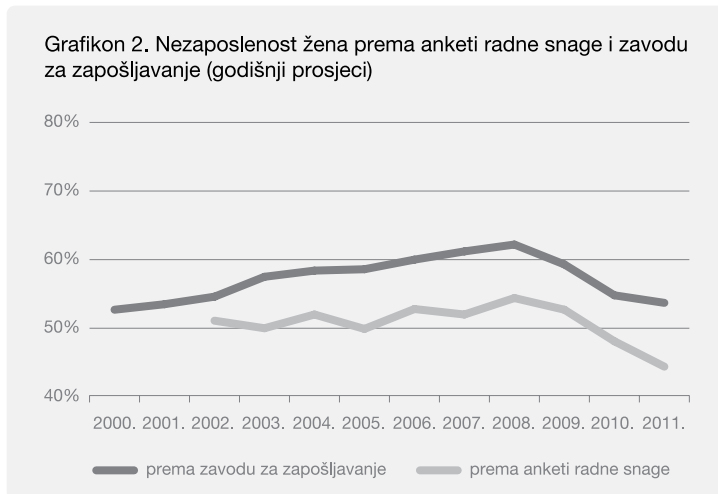
Struktura tržišta rada i segregacija zapošljavanja

Prema podacima za 2010. i prema anketi radne snage nezaposlenost žena iznosila je 48,1%, dok je stopa nezaposlenosti⁴² za žene bila 12,2 %, u odnosu na 11,4% za muškarce (Ostroški 2012, 34). No prema evidenciji Hrvatskog zavoda za zapošljavanje nezaposlenost žena za isti period iznosila je 54,8% (Hrvatski zavod za zapošljavanje 2013)⁴³. Ovakav raskorak, uz onaj

42 Stopa nezaposlenosti je omjer broja nezaposlenih i ukupno raspoloživih resursa radne snage izražen kao postotak (Birska 2002).

43 Dva su osnovna načina prikupljanja podataka o nezaposlenima. Prvi je prema evidenciji nezaposlenih na Zavodu za zapošljavanje, a drugi prema periodičnom anketiranju uzorka

u metodološkim razlikama dvaju pristupa, može ukazivati i na postojanje “sive zone” ekonomske djelatnosti, odnosno na značajan broj neformalno zaposlenih žena, ali za sigurnije procjene potrebna je temeljita analiza i istraživanje što prelazi okvire ovog rada.

Izvor: Ostroški (2012) i vlastiti izračun prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje

Prema podacima iz tablice, može se uočiti trend smanjenja udjela nezaposlenih žena, što nažalost ne ukazuje na opće poboljšanje, već na činjenicu da je uz standardno loš položaj žena pogoršan i položaj muškaraca. Ovi su podaci, naime, odraz cjelokupno loše ekonomske situacije perioda tranzicije i posttranzicije, a posebice perioda od 2008. naovamo koje obilježava niz godina uzastopnog pada ukupne gospodarske aktivnosti. U praksi je ovo značilo porast opće nezaposlenosti uz pad proizvodnje roba i usluga, posebice u tradicionalno “muškom” građevinarskom sektoru te smanjivanje cjelokupne industrijske proizvodnje (Hrvatska gospodarska komora 2012). Iako je navedenu negativnu sliku katalizirala šira svjetska ekonomska kriza, ona je u najvećem dijelu odraz dugogodišnjih loših makroekonomskih politika, posebice procesa deindustrijalizacije. Upravo je u navedenom procesu,

radne snage (Birsa 2002; Kerovec 1999). Prednost prve metode je jednostavnost, niski troškovi te dostupnost podataka. No, kako navedena služba evidentira samo nezaposlene, a ne i ukupnu radnu snagu, zbog različitih propisa u pojedinim zemljama te je podatke nemoguće komparirati. S druge strane, glavna prednost periodičnog anketiranja uzorka radne snage jest međunarodno standardizirano prikupljanje podataka. Glavni nedostaci ovog načina su metodološki i statistički problemi uzorka, vjerodostojnost odgovora ispitanika, teškoće u interpretaciji promjena u stopi nezaposlenosti između anketa i dr. (Kerovec 1999; Birsa 2002). Ponajviše zbog mogućnosti usporedivosti podataka prikupljenih navedenom metodom, podaci navedeni u tekstu referirat će se na one proizašle iz ankete radne snage.

u kombinaciji s prisutnom rodnom segregacijom na tržištu rada, moguće tražiti objašnjenje smanjenja udjela nezaposlenosti žena. Preciznije, horizontalna segregacija⁴⁴ u najvećoj se mjeri pokazuje, s jedne strane, u sektorima poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, rudarstva, građevine te opskrbe električnom energijom i vodom u kojima postotak zaposlenih muškaraca premašuje 70%, te s druge strane, u sektorima zdravstvene zaštite i socijalne skrbi te obrazovanja u kojima žene čine 79,1 % odnosno 76,6 % (Ostroški 2012, 37). Navedeni se podaci poklapaju s jasnom tendencijom “maskulinizacije” privatnog sektora te “feminizacijom” javnog sektora prisutnom u posljednjih 15 godina (Dobrotić, Matković i Zrinščak 2013, 229). Stoga niža nezaposlenost žena u godinama recesije ne iznenađuje jer su one masovnije zaposlene u sektorima zdravstvene zaštite, socijalne skrbi i obrazovanja koji su, iako su pretrpjeli znatne rezove zbog mjera štednje, ipak morali zadržati određeni broj zaposlenih kako bi društvo nastavilo održavati svoje osnovne funkcije. Međutim, sudeći po dosadašnjim potezima vlade, tendencijama “restrukturiranja” i “racionalizaciji troškova”, otpuštanja u javnom sektoru tek slijede (Elomäki 2012; Roberts 2013). Uz razlike u strukturi (ne)zaposlenosti žena i muškaraca, njezino osnovno obilježje za navedeni period jest izrazito visoka stopa, štoviše, najveća stopa nezaposlenosti unatrag deset godina koja je za kraj 2012. iznosila čak 18%⁴⁵ (Hrvatski zavod za zapošljavanje 2013).

Sljedeće bitno obilježje ekonomske situacije posljednjih godina jest realan pad plaća na razini cjelokupnog gospodarstva (Hrvatska gospodarska komora 2012). U ovom slučaju žene su u dodatno lošijoj situaciji zbog tvrdokorne rodne razlike u plaćama. Konkretno, jedini sektori u kojima plaće žena premašuju one muškaraca su rudarstvo i građevinarstvo (105,0% te 114,6%)⁴⁶, dok su u svim ostalim privrednim granama žene manje plaćene te njihova primanja u prosjeku iznose 89,8% plaće muškarca (Ostroški 2012, 38). Međutim, kao što to pokazuje Levačić (2013), oslanjanje isključivo na podatak o prosječnoj razlici u plaćama, u iznosu od grubo zaokruženih 10%,

44 Horizontalna segregacija odnosi se na razliku u koncentraciji zaposlenih žena i muškaraca u različitim tipovima zanimanja, dok se vertikalna segregacija odnosi na disproportionalno zauzimanje povoljnijih uvjeta zaposlenja, poput sigurnosti radnog mjesta i plaće unutar pojedinog zanimanja. Ferguson (2013, 347) navodi i treću, hijerarhijsku segregaciju koja se odnosi na grupu koja zauzima vrh karijerne ljestvice nekog zanimanja. Iako logički odijeljeni (Hakim (1979) prema Walby 2005), navedeni koncepti čine osnovicu kategorijalnog aparata pri razmatranju rodne razlike u plaćama.

45 Za isti period, listopad/prosinac 2012., stopa nezaposlenosti u Europskoj uniji iznosila je 10,7%.

46 Bitno je istaknuti kako je u sektoru rudarstva prisutno samo 16,4% žena, a u građevinarstvu 12,2% (Ostroški 2012).

problematično je iz barem dva razloga. Kao prvo, podaci o horizontalnoj segregaciji govore nam kako je najveći broj žena, njih čak 70%, koncentrirano u pet sektora⁴⁷, s natprosječnim rodnim jazom u plaćama koji se kreće od 15% do 22% (Levačić 2013). S druge strane, navedeni se podaci o rodnom jazu u plaćama odnose na prosječnu plaću pojedinog sektora, dok nam podaci o vertikalnoj segregaciji i unutarsektorskoj hijerarhiji nisu dostupni, što je iznimno važno ako imamo na umu da feministkinje sustavno ukazuju na nedovoljan broj žena u upraviteljskim i menadžerskim strukturama (Walby 2005, 2011). Također je bitno napomenuti kako se navedeni jaz odražava u mirovinama pa su tako za 2011. ženske mirovine iznosile svega 77,5 % muških (Ostroški 2011).

Ako imamo na umu prethodno navedene podatke o koncentraciji najvećeg broja zaposlenih žena u javnom sektoru, u kontekstu ekonomske krize može se očekivati da će mjere štednje uperene upravo na zamrzavanje i ograničavanja plaća te otpuštanja u ovom području dodatno pogoršati materijalni i društveni status žena. U realnosti obilježenoj izraženom konkurencijom za oskudna radna mjesta (Daskalova, Tomić i Kaser 2012) očito je da, unatoč lošim uvjetima rada, za veliki broj žena alternativnog zaposlenja nema, što se uz naveden loš ekonomski i društveni status odražava na narušeno psihofizičko zdravlje. Drugim riječima, u uvjetima izrazito visoke nezaposlenosti te opće materijalno nesigurne situacije, postaje više nego očito kako radno-ugovorni odnos ne možemo promatrati kao izričaj slobode pojedinca unutar privatne sfere – kako ga promatra *mainstream* politička teorija, te kako je ovaj odnos ključni preduvjet pojedinca za sve ostale aspekte djelovanja, pa tako i politički i javni angažman. S tim na umu, nužno je kritički promotriti i drugi kraj tržišta rada, a to su uvjeti rada zaposlenih.

Suvremeni uvjeti rada

Kao što je prethodno izneseno, hrvatske su radnice prešle put od masovnijeg zapošljavanja u okviru jugoslavenskog gospodarstva čiji se rast temeljio na industriji, do posttranzicijskog perioda u kojem dominira uslužni sektor, što je trend koji u mnogočemu slijedi globalni uzorak. Međutim, unatoč proteku vremena, rodno uvjetovani obrasci zapošljavanja zadržali su se do danas te je stoga prilikom analize suvremenih uvjeta rada te njihovog utjecaja na (po-

47 Koncentracija većine zaposlenih žena u pet sektora odnosi se na 18,6% žena koje su zaposlene u sektoru “trgovina na veliko i malo, popravak motornih vozila i motocikala”, zatim 15% u sektoru “obrazovanje”, 12% u sektoru “djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalne skrbi”, 9% u sektoru “javna uprava i obrana te obvezno socijalno osiguranje” i 4,6% u “prerađivačkoj industriji” (Levačić 2013).

tencijalno) političko djelovanje građanki, nužno uzeti u obzir oba kraja dohodovnog spektra.

S jedne strane, "kulturalna podjela rada" (Ferguson 2013, 351) uvjetovala je u prošlosti, ali i danas, zapošljavanje velikog broja žena na nisko plaćenim, radno intenzivnim poslovima bez društvenog ugleda, pravdajući ovakav tretman pozivanjem na "prirođenu" sposobnost žena za obavljanje upravo takve vrsta poslova (Elson i Pearson 1981). S obzirom na to da je kvalifikacija za obavljanje posla upravo "priroda" žene, takav se posao ne treba posebno novčano kompenzirati jer mu ne prethodi ulaganje u obrazovanje, a uz to predstavlja tek "pomoćnu" plaću "hranitelju obitelji" (*breadwinner*)⁴⁸.

S druge strane, ako je osoba zaposlena na položajima više statusne vrijednosti, čemu su prethodile godine ulaganja u obrazovanje, može se očekivati potpuna monopolizacija posla nad ostalim aspektima života. Navedeno se u postfordističkim⁴⁹ uvjetima proizvodnje očituje ne više u zahtjevu za pokornošću autoritetu, već u nužnosti odanosti (*commitment*) zaposlenice organizaciji i usvajanju njezinih ciljeva kao vlastitih, o čemu svjedoči i imperativ suvremene radne etike sadržan u sintagmi "*loving your job*" (Weeks 2011). Osim što je integralni dio radne etike, ovakav stav prema zaposlenju je i dio samog posla, kao što je dio posla ispravno odigravanje pripisane rodne uloge te, sukladno navedenoj radnoj etici, nedovođenje u pitanje uvjeta rada, kao što je to primjerice obujam posla i/ili vrijeme koje rad zahtijeva. Drugim riječima, iako tek naizgled suprotnog karaktera, oba se kraja dohodovnog spektra temelje na podjeli rada koja nam još jedanput ukazuje na rod kao osnovni strukturirajući princip političke ekonomije (Fraser 1997a, 19). Kao i u ostatku društvenih praksi, integralni dio obavljanja posla, prema terminima Judith Butler (1990), predstavlja imperativ izvođenja roda kao performansa, odnosno "ispravno" otjelovljenje svoga spola (dovoljno je pomisliti na opis posla stjuardese, tajnice, medicinske sestre itd.), pri čemu se mehanizmi

48 Potkrepa navedenoj tezi vidljiva je u statističkim podacima svjetske, regionalne te nacionalne razine (vidjeti International Labour Organization 2009; 2013), a posebno je bitna pri ocjeni potencijalnog emancipatorskog utjecaja masovnog izlaska žena na tržište rada nakon Drugog svjetskog rata ili pak u zemljama u razvoju.

49 Za razliku od fordizma gdje je bilo ključno da se radnik drži svog usko specijaliziranog zadatka i zadane kvote, postfordizam naglasak stavlja na kognitivne i kreativne sposobnosti radnika, zahtijevajući ne samo "odrađivanje" zadatka, već odgovarajući stav prema poslu, ponašanje i razmišljanje (Weeks 2011). Ili prema riječima Županova (2002, 98): "[u] fordističkom režimu akumulacije kapital je unajmljivao radnu snagu za trajanja cjelokupnog procesa proizvodnje. To znači da je nadnica morala pokriti troškove reprodukcije radne snage, a profit se crpio iz tržišne cijene izrađenog proizvoda, koja je bila veća od troškova rada. [...] U uvjetima fleksibilne proizvodnje kapital se fragmentira na stotine djelića proizvodnog kapaciteta, što zamućuje odnose rada i kapitala predujmljenog za nadnice. Sada se rad plaća na točki isporuke pojedinih komponenti proizvoda".

društvene kontrole i (makroekonomske) politike države moraju promatrati povezano. Nastavljajući na pitanje političkog angažmana žena, ako se od obrazovanih očekuje potpuna posvećenost “izgradnji karijere”, odnosno uska profesionalna specijalizacija, a žene niskih primanja ne posjeduju ni pristup ni društveno poštovanje, jasno je da su početno postavljene pretpostavke političkog angažmana (pristup = vrijeme i resursi + društveno priznanje) za najveći broj žena neostvarive.

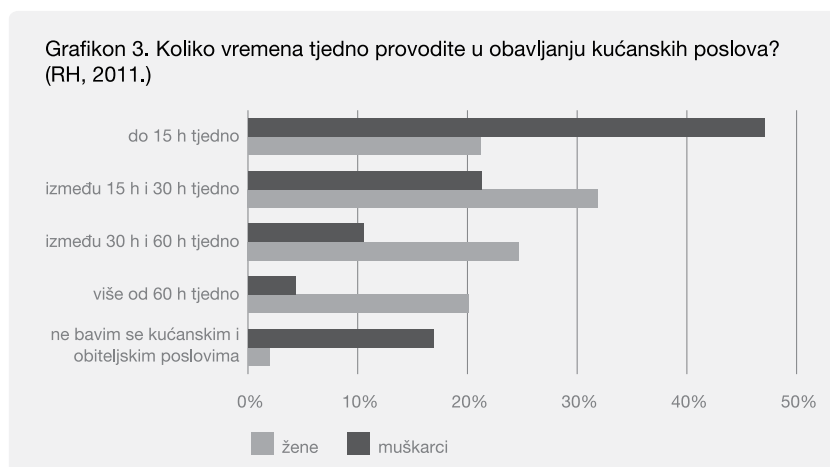
Upravo nam navedeni aspekti suvremene organizacije rada mogu poljuljati optimizam temeljen na pretpostavci o generaciji žena koja ima mogućnost realizacije većeg stupnja samostalnosti u odnosu na njihove pretkinje, a koji nam daju naslutiti podaci o porastu broja visoko obrazovanih žena kako u Europi, tako i Hrvatskoj (Walby 2005; Ostroški 2012, 26-30)⁵⁰. Prema tome, osim što pod posebnim povećalom mora biti visoka nezaposlenost mladih žena koja prijeti dugotrajnom nezaposlenošću, kao i proliferacija nesigurnih i potplaćenih poslova, također u fokusu moraju biti i uvjeti rada zaposlenih, koji su često obilježeni prekarizacijom i potpunom podređenošću ostalih aspekta života poslu. Iako naizgled suprotnog karaktera, ove dvije pojave međusobno se uvjetuju i nužno ih je promatrati kao problem ispoljavanja osobne i političke slobode, te stoga i kao preduvjet aktivnijeg društvenog i političkog angažmana.

Socijalna reprodukcija: neplaćeni (kućanski) rad

Unutar izrazito loše ekonomske situacije te sveopćeg tereta nezaposlenosti, smanjenja plaća te prijetnji otpuštanjima, ili pak invazivnih očekivanja potpunog podređivanja pojedinca/ke “izgradnji karijere”, dodatna otežavajuća činjenica po žene jest opterećenje koje proizlazi iz neplaćenog i nepriznatog kućanskog rada koji, osim aktivnosti održavanja kućanstva, uključuje njegovateljski rad, odnosno brigu oko djece, starijih ili bolesnih. Osim toga, kao što je napomenuto u uvodnom dijelu, dvostruku je opterećenost, uz predrasude i patrijarhalne svjetonazore, prepoznalo najviše ispitanika/ca kao prepreku ženama u bavljenju politikom (2003. 35,0%, 2007. 39,8% i 2011. 43,5 (ZG) i 31,6% (RH)). Navedeno se također poklapa s globalnom situacijom gdje je u većini zemalja ženski neplaćeni rad duplo veći od rada muškaraca, a njegova se vrijednost procjenjuje na jednu trećinu svjetske ekonomske proizvodnje (Ballington i Karam 2005, 41-42)! Unatoč razlikama u naravi obavljanja neplaćenog rada, rodna segregacija na štetu žena prisutna je u

50 Tako je primjerice 2000. diplomiralo 55,6% žena, 2007. 58,1% te 2010. 60,8% žena.

razvijenim i nerazvijenim zemljama⁵¹. Istraživanja o podjeli kućanskog rada u kontekstu Hrvatske (Leinert-Novosel 1999; Tomić-Koludrović i Kunac 1999; Topolčić 2001; Bijelić 2011) pokazala su značajnu disproporciju udjela ženskog rada u kućanskim i njegovateljskim poslovima, što potvrđuju i odgovori naših ispitanika/ca na pitanje *Koliko vremena prosječno provodite u obavljanju kućanskih i obiteljskih poslova?* Najveće razlike među odgovorima ispitanika i ispitanica očituju se u kategorijama najvećeg i najmanjeg vremena provedenog u obavljanju kućanskih poslova. Prema istraživanjima, 2011. među opredijeljenima za kategoriju obavljanja kućanskih poslova “između 30 i 60 sati na tjedan” nalazimo 11,5% muškaraca i 23,2% žena. Godine 2007. bilježimo još veću diskrepanciju pa se tako za ovu kategoriju odlučilo 6,3% muškaraca i 21,8% žena. Odstupanja su još veća u kategoriji obavljanja kućanskog rada “više od 60 sati na tjedan”, pa se u skladu s tim 2011. tek 4,8% ispitanika naspram 20,5% ispitanica pronašlo u ponuđenoj opciji. Godine 2007. bilo je manje je i žena i muškaraca opredijeljenih za kategoriju “više od 60 sati na tjedan kućanskog rada” (dakle 13,0% u 2011. u odnosu na 6,9% u 2007.), međutim i ovdje bilježimo razlike u odnosu 10,4% žena na tek 1,9% muškaraca. Ako se osvrnemo na kategoriju “ne bavim se kućanskim i obiteljskim poslovima”, slika je upravo obrnuto proporcionalna pa se tako 2011. 16,3% muškaraca pronašlo u ovom odgovoru u odnosu na 3,6% žena, dok je 2007. razlika bila još veća s 22,3% muškaraca koji se ne bave kućanskim i obiteljskim poslovima u odnosu na 2,8% žena.

51 Detaljnije o statističkim podacima o neplaćenom kućanskom radu, metodološkim pristupima evaluacije, poziciji unutar šire globalne makroekonomske slike, poveznici plaćenog i neplaćenog rada te ocjeni najpovoljnijih rješenja javnih politika vidjeti, primjerice, Antonopoulos (2009).

Tablica 6.

Koliko vremena tjedno provodite u obavljanju kućanskih poslova?		
SATI TJEDNO	2011. (ZG)	
	muškarci	žene
do 15 h tjedno	47,1%	20,5%
između 15 h i 30 h tjedno	20,2%	32,1%
između 30 h i 60 h tjedno	11,5%	23,2%
više od 60 h tjedno	4,8%	20,5%
ne bavim se kućanskim i obiteljskim poslovima	16,3%	3,6%

SATI TJEDNO	2007. (ZG)	
	muškarci	žene
do 15 h tjedno	49,0%	33,9%
između 15 h i 30 h tjedno	20,4%	31,1%
između 30 h i 60 h tjedno	6,3%	21,8%
više od 60 h tjedno	1,9%	10,4%
ne bavim se kućanskim i obiteljskim poslovima	22,3%	2,8%

Ne iznenađuje stoga da su ispitanice (61,2% 2011.) i ispitanici (36,7% 2011.) koji su odgovorili kako smatraju da su žene u hrvatskom društvu diskriminirane, prepoznali upravo dvostruku opterećenost⁵² kao područje koje u najvećoj mjeri pridonosi diskriminaciji žena, i to uz tendenciju rasta s 79,1% iz 2003., preko 87,0% 2007., do 88,3% (ZG), odnosno 86,6% (RH) 2011. (Šinko 2011, 22).

Kućanski rad društveno je nepriznat jer je između ostalog pripisan “prirodnim” sposobnostima, štoviše, aspiracijama ženskog bića (Federici 1975, 2-3), no iznimno ekonomski vrijedan. Ovakav rad, složit ćemo s Čakardić (2012a), sadrži nekoliko dimenzija te tako žene četverostruko sudjeluju u socijalnoj reprodukciji – biološkom reprodukcijom, održavanjem kućanstva,

52 Više o neformalnom zapošljavanju žena, osim Tomić-Koludrović (2000), vidjeti Esim (2003) te Chant i Pedwell (2008).

reprodukcijom (vlastite) radne snage i reprodukcijom društva u cjelini. Navedeni odnos, kao i činjenica da je reprodukcija ljudskih bića iznimno radno intenzivan posao koji je u najvećoj mjeri nesvodiv na mehanizaciju (Federici 1975; 2012), čini ključ za rodnu analizu aktualnih politika zapošljavanja i mjera štednje, ali i politika promicanja rodne ravnopravnosti. S tim na umu nužno je kritički osvrnuti se na neke prominentnih koncepata zapošljavanja osmišljenih s ciljem podizanja ekonomske konkurentnosti zapadnih gospodarstava.

Suvremeni trendovi politika zapošljavanja i socijalnih politika

Od osamdesetih godina 20. stoljeća naovamo, modeli zapošljavanja bazirani na ideji fleksibilizacije tržišta rada⁵³ dobivaju legitimaciju od strane političkih i ekonomskih elita za rješenje stagnacije i pada gospodarskog rasta zapadnih društava. Spomenuta ideja u praksi podrazumijeva kreiranje javnih politika i zakonskih regulativa koje bi omogućile proliferaciju oblika zapošljavanja, kao što je to primjerice rad na pola radnog vremena, rad na određeno vrijeme ili rad od kuće. Osim navedenih modela zapošljavanja, prema Čakardić (2012b, 134), fleksibilizacija rada podrazumijeva skraćeno i krajnje specijalizirano obrazovanje, mobilnost i razvijanje vještina prilagođavanja različitim modelima rada. Spomenuti modeli zapošljavanja predstavljaju odgovor na ekonomsku stagnaciju i krizu, a nailaze na široku potporu jer se, između ostalog, promatraju i kao odgovor na trendove transformacije nuklearne heteroseksualne obitelji i proliferaciju različitih obiteljskih formi (Razavi 2013, 290), što je dijelom uvjetovano masovnijim izlaskom žena na tržište rada, niskim stopama rađanja i produženim očekivanim trajanjem života, a što se također navodi i kao “kriza socijalne reprodukcije”, odnosno “kriza njege” (*care crisis*) (Ferguson 2013, 355). Osim što navedeni aranžmani

53 Fleksibilizacija tržišta rada te sukladno tome promjena zakonske regulative u smjeru smanjenja radničkih prava, intenzivnije počinje osamdesetih godina 20.st., a inspiraciju pronalazi u japanskom modelu fleksibilnog radnika na temelju kojeg Japan postiže značajan gospodarski rast u vrijeme kada ostatak kapitalističkog svijeta baziran na fordističkoj proizvodnji stagnira (Cohen i Kennedy 2013, 73). Postoji nekoliko značenja fleksibilnosti na tržištu rada, a najčešće se definira ugovorno, funkcionalno i numeričko. Prema Bilić (2009, 921), kada se govori o ugovornom značenju fleksibilnosti, ona označava ugovore koji odstupaju od općeg modela trajanja radnog odnosa (ugovor o radu na određeno vrijeme), zasnivanja radnih odnosa na poslovima privremenog karaktera (sezonski poslovi) te posebnom regulacijom radnog vremena (ugovor o radu s nepunim radnim vremenom). Funkcionalna fleksibilnost podrazumijeva između ostalog korištenje već zaposlene radne snage za poslove istog poslodavca, primjerice proširenjem zadaća koje je radnik dužan izvršiti u okviru poslova svog radnog mjesta (povećanje poslova – *job enlargement*, rotacija poslova – *job rotation*). Numerička fleksibilnost podrazumijeva pak prilagođavanje veličine radne snage fluktuirajućim potrebama tvrtke.

promovirani pod sloganom “pomirenja obiteljskog i profesionalnog života” perpetuiraju tvrdokorni patrijarhalni ideološki obrazac prema kojem je ženi “prirodno” mjesto u privatnoj, emocionalnoj i skrbničkoj sferi, za posljedice također imaju ozbiljno narušavanje društvenog i materijalnog statusa žena, u obliku smanjenih prihoda i mirovina, napredovanja u zvanju te nevidljivosti u javno-političkom prostoru.

Međutim, iako podaci o zaposlenima u navedenim radnim odnosima u kontekstu Hrvatske pokazuju značajna odstupanja od industrijski razvijenih zemalja⁵⁴, s obzirom na usklađivanje radnog zakonodavstva prema direktivama Europske unije, bilo je nužno u kratkim crtama predstaviti njihove osnovne odlike. Navedeno usklađivanje odnosi se na izmjene *Zakona o radu* u smjeru fleksibilizacije zapošljavanja i otpuštanja, najavljene za kraj 2013⁵⁵. Ovakve mjere u suštinskoj su suprotnosti s deklariranim strateškim ciljevima poboljšanja ekonomskog statusa žena, u smjeru njihove ekonomske nezavisnosti i poništenja rodne razlike u plaćama⁵⁶. Prema dostupnim podacima za Hrvatsku, 2010., usprkos niskom ukupnom postotku, među zaposlenima na puno radno vrijeme bilo je 45,89% žena, a žene su također činile većinu (67,87%) zaposlenih na nepuno radno vrijeme te na skraćeno radno vrijeme (67%) (Ostroški 2011). Od zaposlenih na neodređeno vrijeme, 45,78% činile su žene, od čega na određeno vrijeme 50,1% (Ostroški 2011).

Međutim, osim strukture tržišta rada te aktualnih politika zapošljavanja, nužan element analize materijalnog položaja žena u društvu jest svakako model socijalne politike, odnosno njegove preinake u kontekstu mjera štednje. Imajući na umu ustaljeni društveni obrazac podjele njegovateljskog rada na štetu žena, a pritom shvaćajući njegovu vrijednost i nužnost za opstanak društveno-ekonomskih uređenja, ne iznenađuje činjenica da prethodno opisane modele zapošljavanja prate i odgovarajuće socijalne politike uperene na smanjivanje socijalnih prava te privatizaciju i komodifikaciju so-

54 Gledajući globalno, Hrvatska s 2,1% ukupno te 3% zaposlenih žena na nepuno radno vrijeme (vlastiti izračun prema podatcima za 2010. u Ostroški 2011, 34) nalazi se s Mađarskom i Slovačkom na samom začelju ljestvice, za razliku od primjerice Australije, Japana, Argentine i Švicarske gdje je udio žena koje rade na nepuno radno vrijeme 40% ili Nizozemske s udjelom od čak 60% (Antonopoulos 2009, 16).

55 Iako službeni nacrt izmjena *Zakona o radu* u trenutku pisanja ovog teksta nije dostupan, prema “probnim balonima”, odnosno pisanjima medija i najavama sindikata, prva faza izmjena odnosi se na trajanje ugovora na određeno vrijeme, koji više ne bi bio vremenski ograničen, zatim ukidanje mjesečnog ograničenja broja prekovremenih sati, pojednostavljenja definicije i postupka kolektivnog otpuštanja viška radnika te skraćivanja roka odgode otkazivanja ugovora svim ili pojedinim radnicima za koje je izrađen program zbrinjavanja viška radnika.

56 Više o službenim ciljevima i mjerama realizacije rodne ravnopravnosti vidjeti u *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2011.-2015.* Republike Hrvatske, odnosno u *Strategy for equality between women and men – 2010.-2015.* Europske komisije.

cijalnih servisa koji pridonose jačanju tendencije retradicionalizacije rodno uvjetovanih društvenih uloga. U kontekstu Hrvatske, upravo su uz rodni jaz u plaćama i segregaciju na tržištu rada, socijalne politike ostale najboljim točkama, a reforme u polju rodnog zakonodavstva iniciranog od strane Europske unije nisu polučile značajnije promjene (Dobrotić, Matković i Zrinščak 2013, 227). Navedeno se, između ostalog, očituje u izraženoj rodnoj razlici prilikom korištenja roditeljskih dopusta koja je u slučaju očeva koji se koriste ovom mogućnošću statistički neodvojiva od nule (Dobrotić, Matković i Zrinščak 2013, 228), a što još jedanput ukazuje na tvrdokornu kulturnu podjelu uloga. Tako su zbog rezova u sferi socijalnih usluga žene te koje će disproporcionalno podnijeti teret nadoknade kroz neplaćeni i (pot)plaćeni rad, kako u hrvatskom kontekstu tako i međunarodno unutar “globalnog lanca brige”⁵⁷ (Cohen i Kennedy 2013, 151; Yeats (2004) u Ferguson 2013, 345). O ovome svjedoče recentni primjeri mjera štednje u kontekstu Europske unije⁵⁸.

Preneseno na područje politike, ovakav razvoj događaja znači kako će, suočene s privatizacijom i slabljenjem javno dostupnog socijalnog (i zdravstvenog) servisa, samo usko specijalizirane žene i one s mogućnošću plaćanja navedenih usluga biti u poziciji bavljenja javnim poslovima. Drugim riječima, ovime se politička moć ograničava isključivo na žene više klase jer, složiti ćemo se s Burcar (2013), teško je zamislivo da bez ekonomske neovisnosti žena može imati političku moć. Upravo ova pretpostavka čini ključ za razumijevanje problema zagovaranja većeg broja žena u politici u čisto deskriptivnom smislu, a bez propitivanja materijalnih uvjeta s kojima se žene danas suočavaju. Prema tome, razmatranje problematike nedovoljne političke participacije žena prelazi okvire rodnog, te nužno postaje i klasnim pitanjem koje kao takvo zaslužuje pripadajuće mjesto, kako u empiri-

57 “Globalni lanac brige” termin je koji označava trend obavljanja potplaćenog njegovateljskog rada u ekonomski bogatijim zemljama, u najvećoj mjeri od strane žene iz zemalja ekonomske periferije.

58 Kako politike mjera štednje znatno podrivaju prava žena, perpetuiraju i pojačavaju postojeća prava te kreiraju nove rodne nejednakosti govori izvještaj Anne Elomäki (2012) za Europski ženski lobi, prema podacima njegovih 13 zemalja članica. Da rezovi u javnom socijalnom i zdravstvenom servisu imaju za posljedicu reprivatizaciju njegovateljskog rada koji tradicionalno obavljaju žene, govori nam ograničavanje javno dostupnih servisa brige za djecu (Grčka, Češka, Italija, Portugal), porast troškova brige za djecu (Nizozemska, Ujedinjeno Kraljevstvo), ograničenje dostupnih servisa za stare i nemoćne (Nizozemska, Irska), zatvaranje bolnica (Grčka, Portugal, Rumunjska) te istovremeno smanjenje poticaja ravnopravnog preuzimanja njegovateljskog rada, primjerice, u roditeljskim dopustima (Estonija, Španjolska, Njemačka). Više o učincima trenutačnih socijalnih i zdravstvenih politika, vidjeti primjerice u Vilenica, Ana, ur. (2013). Nadalje, na razini Europske unije, rezovi javnog sektora disproporcionalno su se štetno odrazili na žene koje čine 69,2% zaposlenih u tome sektoru.

jskim istraživanjima, tako i u teorijskim pristupima konceptima političkog predstavništva i ženskog interesa u politici.

Zaključno možemo reći kako smjer kretanja ekonomskih politika ne ostavlja previše optimizma kad je riječ o političkoj participaciji žena, što je samo dio negativnih trendova koje produbljuje ekonomskih nejednakosti predstavlja za ostvarenje osnovnih principa demokracije (Bartels 2008; Solt 2008; Jacobs i Kind 2009), a čije posljedice tek treba istražiti. Drugim riječima, postojeći trendovi daju nam naslutiti značajniju polarizaciju radnih odnosa na, s jedne strane nesigurne, privremene i potplaćene kod kojih je također prisutan i značajniji udio neplaćenog kućanskog rada, i s druge strane na one bolje plaćene s većim društvenim ugledom, koji imaju potpuni monopol nad ostalim životnim sferama. U skladu s time, bavljenje politikom dodatno će se suziti na visoko obrazovane predstavnice žena više klase, usko specijalizirane u ovom polju, što nas još jedanput dovodi do problematike demokratskog predstavništva i njegove uske povezanosti s tehnokratskim trendovima u organizaciji politike. Sukladno tome, problematiku nedovoljne zastupljenosti žena u politici nije održivo ni produktivno promatrati rodno ograničeno, jer ono uvelike prelazi njegove granice te postaje i klasnim pitanjem. S ciljem supstancijalnih promjena, zahtjevi i promišljanja u vezi s povećanjem participacije žena u politici moraju istovremeno ići u smjeru redefiniranja politike kao djelatnosti (preispitivanje opće prihvaćenih normi i ponašanja), ali i u smjeru zahtjeva za promjenom postojećih ekonomskih uvjeta te dekonstrukcije rodno zadanih društvenih uloga i njima uvjetovanih očekivanja odabira radnog mjesta.

Zaključak

Socio-ekonomska perspektiva pri razmatranju političke participacije žena ukazala je na nekoliko stvari. Prije svega, zahtjevi za ravnomjernom prisutnosti žena, temeljeni između ostalog na ženskom političkom interesu i "politički prisutnosti" koji svoje ishodište imaju u politici prepoznavanja, nužno moraju obuhvatiti i perspektivu redistribucije. Kao što smo pokazale na analizi socio-ekonomske dinamike hrvatskog društva s naglaskom na posljednje desetljeće, rodno uvjetovana eksploatacija, marginalizacija i deprivacija ne može nestati bez poništenja rodne segregacije rada, a koja se pak ne može dogoditi bez dekonstrukcije rodno uvjetovanih i kulturalno prihvaćenih društvenih uloga, kako žena tako i muškaraca. Navedeno je posebice bitno pri analizi političkog djelovanja žena jer se ono ne može promatrati bez razumijevanja institucionaliziranog androcentrizma i seksizma

države i ekonomije (Fraser 1997a, 20). Pritom je još jedanput važno naglasiti kako rješenje ne vidimo u prilagodbi žena “androcentričkim” normama (“asimilacija”), no jednako tako ni u slavljenju mistične “ženske kulture” (feminizam kulturne razlike) (Phillips 1999, 93), već zahtjevi trebaju ići u smjeru ekonomske transformacije i rodne dekonstrukcije. Posljedice koje to nosi za teoretičare/ke i aktiviste/kinje (ali i političarke) u ovom polju jesu te da se ocjena politika rodne ravnopravnosti ne može promatrati odvojeno od pratećih politika socijalne skrbi i zapošljavanja. Pritom treba imati na umu izrazito visoku vrijednost socijalne reprodukcije za društvo i ekonomiju, kako nacionalno tako i globalno, što je dovoljan razlog za skepsu i oprez u pogledu očekivanja napora u istinskoj transformaciji rodnih odnosa od strane službenih politika vlada. Međutim, primjena ovakve perspektive na pitanje političke participacije žena za sobom dodatno povlači nekoliko teorijski iznimno bitnih pitanja koja tek treba istražiti, a čija detaljnija razrada prelazi okvire ovog rada. Ovo se odnosi na (ne)pozicioniranost rada unutar političke teorije, a koji vidimo kao problem ispoljavanja političke slobode, te posljedice rastuće nejednakosti na političko predstavništvo i time na osnovne principe funkcioniranja današnjih demokracija, kao i razmatranje alternativnih ekonomskih modela koji bi odgovorili na kompleksne potrebe zajednice. Distopijskoj viziji usprkos, promjena postojećih ekonomskih uvjeta i dekonstrukcija rodnih uloga time postaju stvar nužnosti, a ne izbora.

Literatura:

- Antonopoulos, Rania. 2009. *The unpaid care work – paid work connection*. Working Paper No.86. Geneva: Policy Integration and Statistics Department International Labour Office.
- Baer, Denise L.1993. Political Parties: The Missing Variable in Women and Politics Research. *Political Research Quarterly* 46, br. 3: 547-576.
- Ballington, Julie i Karam, Azza. 2005. *Women Beyond Numbers*. Stockholm: IDEA.
- Bartels, Larry. 2008. *Unequal Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Bijelić, Biljana. 2006. Žene na rubu rodne ravnopravnosti. U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Ramet, Sabrina i Matić, Davorka, 241-261. Zagreb: Alinea.

- Bijelić, Nataša. 2011. *Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Bilić, Adrijana. 2009. Fleksibilni oblici rada i radno pravo. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 30, br.2.
- Burcar, Ljiljana. 2013. Feminizam se sustavno ometa NGO-izacijom. *Novosti*. Dostupno na: <http://www.novosti.com/2013/01/feminizam-se-sustavno-ometa-ngo-izacijom/> [pristupljeno 21. siječnja 2013.]
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Bútorová Z., Filadelfilová J. i Gyárfašová O. 2012. Towards Gender Equality in Slovakia: Women in Civic and Political Life. U *Gendering Post-Socialist Transition: Studies of Changing Gender Perspectives*, ur. Daskalova, Krassimira i dr., 251 – 281. LIT Verlag Münster.
- Centar za ženske studije. 2012. *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU*. Transkript okruglog stola. Dostupno na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstoje%C4%87ih-izbora-i-%C4%8Dlanstva-u-eu> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Chant, Sylvia i Pedwell, Carolyn. 2008. *Women, gender and the informal economy: An assessment of ILO research and suggested ways forward*. Geneva: International Labour Office – ILO.
- Childs, Sarah i Lovenduski, Joni. Political Representation. 2013. U *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, ur. Waylen, Georgina i dr., 489 – 514. New York: Oxford University Press.
- Cohen, Robin i Kennedy, Paul. 2013. *Global Sociology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Čakardić, Ankica. 2012a. Feminizam nadilazi “žensko pitanje”. *Novosti*. Dostupno na: <http://www.novosti.com/2012/03/feminizam-nadilazi-zen-sko-pitanje/> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Čakardić, Ankica. 2012b. Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma. U *Kriza, odgovori, levica. Prilozi za jedan kritički diskurs*, ur. Jadžić, M., Maljković, D. i Veselinović, A., 129-149. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Čakardić, Ankica. 2013. Ženski problem u političkoj ekonomiji – od jugoslavenskog samoupravljanja do mjera štednji. *Stvar – Časopis za teorijske prakse*, br. 5: 16 – 34.

- Čičkarić, Ljiljana. 2005. Politički identitet iz rodne perspektive. *Genero* 6/7, br. 9: 9 - 26.
- Dahl, Robert A. 2006. *On Political Equality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahlerup, Drude, ur. 2006. *Women Quotas and Politics*. London and New York: Routledge.
- Daskalova, Krassimira i dr. 2012. *Gendering Post-Socialist Transition: Studies of Changing Gender Perspectives*. LIT Verlag Münster.
- Daskalova, K., Tomić, C.H i Kaser, K. 2012. Introduction. U *Gendering Post-Socialist Transition: Studies of Changing Gender Perspectives*, ur. Daskalova, Krassimira i dr., 15 – 32. LIT Verlag Münster.
- Deželan, Tomaž i dr. 2013. *Monitoring of Croatian Anti-Discrimination Policies with regards to the Balanced Political Participation of Women and Men – With a special focus on implementation of gender quotas and their effect*. Zagreb: Centar za ženske studije. Dostupno na: <http://zenajevise.net/tekstovi> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Diaz, Mateo, Mercedes. 2005. *Representing Women? Female Legislators in West European Parliaments*. Colchester: ECPR Press.
- Dobrotić, I., Matković, T. i Zrinščak, S. 2013. Gender Equality Policies and Practices in Croatia – The Interplay of Transition and Late Europeanization. *Social Policy and Administration* 47, br.2: 218–240.
- Elson, Diane i Pearson, Ruth. 1981. 'Nimble Fingers Make Cheap Workers': An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing. *Feminist Review* 7, 87–107.
- Esim, Simel. 2003. Neformalno zapošljavanje žena u gospodarstvima u tranziciji. *Financijska teorija i praksa* 27, br.1: 131-144.
- Esping-Andersen, Gosta. 1996. *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage.
- European Commission. 2011. *Strategy for equality between women and men 2010-2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Elomäki, Anna. 2012. *The price of austerity - The impact on women's rights and gender equality in Europe*. Brussels: European Women's Lobby.
- Federici, Silvia. 1975. *Wages against Housework*. Bristol: Falling Wall Press Ltd.
- Federici, Silvia. 2012. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Oakland CA: PM Press.

- Ferguson, Lucy. 2013. Gender, Work, and the Sexual Division of Labor. U *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, ur. Waylen, Georgina i dr., 337 – 361. New York: Oxford University Press.
- Fraser, Nancy. 1996. *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation*. Tekst predstavljen na Stanford Sveučilištu. 30. travnja – 2. svibnja.
- Fraser, Nancy. 1997a. From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a “Postsocialist” Age?. U *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*, ur. Fraser, Nancy, 11-40. New York & London: Routledge.
- Fraser, Nancy. 1997b. After the Family Wage: A Postindustrial Thought Experiment. U *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*, ur. Fraser, Nancy, 41-69. New York & London: Routledge.
- Fraser, Nancy. 2009. Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *New Left Review*, 56, ožujak -travanj.
- Fraser, Nancy. 2011. *Feminizam, kapitalizam i lukavstvo istorije*. Preveo Dušan Maljković. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Grubiša, Damir. 2006. Europeizacija politike: izgradnja kategorijalnog aparata europskih studija. *Anali hrvatskog politološkog društva* 2, br.1.
- Hrvatska gospodarska komora. 2012. *Hrvatsko gospodarstvo sredinom 2012. godine*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora, Centar za makroekonomske analize.
- Hrvatski zavod za zapošljavanje. 2013. Stopa anketne nezaposlenosti. Dostupno na: <http://www.hzz.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Iancu A., Bălută O., Dragolea A. 2012. Women’s Social Exclusion and Feminism: Living in Parallel Worlds. The Romanian Case. U *Gendering Post-Socialist Transition: Studies of Changing Gender Perspectives*, ur. Daskalova, Krassimira i dr., 185 – 215. LIT Verlag Münster.
- Inglehart, Ronald i Norris, Pippa. 2000. The Developmental Theory of the Gender Gap: Women’s and Men’s Voting Behavior in Global Perspective. *International Political Science Review* 21 br.4: 441–463.
- Inglehart, Ronald and Norris, Pippa. 2003. *Rising Tide – Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge University Press: New York.
- International Labour Organization. 2009. *Global Employment Trends for Women*. Geneva:International Labour Office - ILO.

- International Labour Organization. 2013. *Global Wage Report 2012/13: Wages and equitable growth*. Geneva: International Labour Office – ILO.
- Inter-Parliamentary Union. 2013. *Women in national parliaments*. Dostupno na: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Jacobs, Lawrence i King, Desmond. 2009. America's Political Crisis: The Unsustainable State in a Time of Unraveling. *Political Science & Politics* 42, br.2: 277-285.
- Kašić, Biljana. 2004. Svjetonazorski okoliš, trendovi, pomaci. U *Gyne politike ili o političkoj građanki*, ur. Kašić, Biljana i Šinko, Marjeta, 75 – 135. Zagreb: Centar za ženske studije
- Kerovec, Nada. 1999. Kako mjeriti nezaposlenost. *Revija za socijalnu politiku* 6, br. 3.
- Kittilson, Caul M. 2006. *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe*. Columbus: Ohio State University Press.
- Kokanović, Marina i dr. 2000. *Diskriminacija žena u Hrvatskoj*. Zagreb: ICFTU CEE Women's Network i Ženska sekcija SSSH.
- Kožul, Franjo. 1973. *Žena u samoupravljanju (Samoupravni i radni status žene u Bosni i Hercegovini - rezultati istraživanja)*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Kramarae, Cheri i Spender, Dale, ur. 2000. *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*. London: Routledge.
- Lawless, Jennifer L. i Fox, Richard L. 2010. Gender and the Future of Electoral Politics. U *It Still Takes A Candidate. Why Women Don't Run for Office*, ur. Lawless, Jennifer L. i Fox, Richard L., 163-175. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leinert - Novosel, Smiljana. 1999. *Žena na pragu 21.stoljeća*. Zagreb: Ženska udruga TOD.
- Levačić, Dora. 2013. Uzroci rodni razlika u plaćama. *Slobodni filozofski*. Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2013/03/dora-levacic-uzroci-rodnih-razlika-u.html> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Lewis, Jane. 1992. Gender and the Development of Welfare Regimes. *Journal of European Social Policy* 2, br. 3: 159-73.
- Lovenduski, Joni. 2005. *Feminizing Politics*. Cambridge: Polity Press.

- Offe, Claus. 1991. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research* 58, br. 4: 865–92.
- Orloff, Ann Shola. 1993. Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review* 58, br.3: 303-328.
- Ostroški, Ljiljana, ur. 2011. *Statistička izvješća: zaposlenost i plaće u 2010*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Ostroški, Ljiljana, ur. 2012. *Žene i muškaraci u Hrvatskoj 2012*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Pateman, Carole. 1971. Political Culture, Political Structure and Political Change. *British Journal of Political Science* 1, br.3: 291–305.
- Pateman, Carol. 1998. *Ženski nered – demokracija, feminizam i politička teorija*. Prevela Mirjana Paić Jurinić. Zagreb: Ženska infoteka.
- Phillips, Anne. 1995. *The Politics of Presence*. New York: Oxford University Press.
- Phillips, Anne, ur. 1998. *Feminism and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Phillips, Anne. 1998. Democracy and Representation: Or, Why Should it Matter Who our Representatives Are?. U *Feminism and Politics*, ur. Phillips, Anne, 224 – 242. New York: Oxford University Press.
- Phillips, Anne. 1999. *Which Equalities Matter?* Cambridge: Polity Press.
- Rai, Shirin.M. 2013. Gender and (International) Political Economy. U *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, ur. Waylen, Georgina i dr. 263 – 288. New York: Oxford University Press.
- Razavi, Shakra. 2013. Households, Families, and Social Reproduction. U *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, ur. Waylen, Georgina i dr. 289 – 312. New York: Oxford University Press.
- Roberts, Adrienne. 2013. Ženski pokreti su glavni pokretači progresivne društvene promjene. Razgovarale Bibić, Vedrana, Čakardić, Ankica i Tešija, Tina. *Slobodni filozofski*. Dostupno na: <http://www.slobodni-filozofski.com/2013/04/adrienne-roberts-zenski-pokreti-su.html> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Ryan, M. K., Haslam, S. A. i Kulich, C. 2010. Politics and the glass cliff: Evidence that women are preferentially selected to contest hard-to-win seats. *Psychology of Women Quarterly* 34, 56-64.

- Sapiro, Virginia. 1998. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. U *Feminism and Politics*, ur. Phillips, Anne, 161 – 193. New York: Oxford University Press.
- Sen, Amartya. 1992. *Inequality Reexamined*. New York-Oxford: Russel Sage Foundation- Clarendon Press.
- Schlozman, K. L., Burns, N. i Verba, S. 1994. Gender and the Pathways to Participation. *The Journal of Politics* 56, br. 4: 963-990.
- Squires, Judith. 2000. *Gender in Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, Sharon. 2008. The Politics of Identity. *International Socialist Review*, br. 57, Siječanj-Veljača. Dostupno na: <http://www.isreview.org/issues/57/feat-identity.shtml> [pristupljeno 2. travnja 2013.]
- Solt, Frederick. 2008. Economic Inequality and Democratic Political Engagement. *American Journal of Political Science* 52, br. 1: 48–60.
- Sklevicky, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Druga/Ženska infoteka.
- Šinko, Marjeta. 2011. *Istraživanje Žene u hrvatskoj politici: rezultati 2011*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Špehar, Andrea. 2007. *How Women's Movements Matter: Women's Movements' Strategies and Influence on Gender Policy Formation in Post-communist Croatia and Slovenia*. Goteborg: Department of Political Science Goteborg University.
- Špehar, Andrea. 2012. This Far, but No Further?: Benefits and Limitations of EU Gender Equality Policy Making in the Western Balkans. *East European Politics and Societies* 26: 362-379.
- Štimac Radin, Helena, ur. 2011. *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za razdoblje 2011 - 2015*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Biblioteka Ona.
- Tomić-Koludrović, Inga i Kunac, Suzana. 1999. *Žene u procjepu modernizacije hrvatskog društva. Izvješće o provedenom istraživanju: Politički i kulturni aspekti društvenog položaja žena u gradu Zagrebu*. Split: Stope Nade.
- Tomić-Koludrović, Inga i Kunac, Suzana. 2000. *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Udruga građana Stope nade.
- Tomić-Koludrović, Inga. 2000. Uvod. U *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*, ur. Koludrović-Tomić, Inga i Kunac, Suzana, 5 – 9. Split: Udruga građana Stope nade.

- Tomić-Koludrović, Inga. 2000. Zaključak. U *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*, ur. Koludrović-Tomić, Inga i Kunac, Suzana, 5 – 9. Split: Udruga građana Stope nade.
- Tomić-Koludrović, Inga i Petrić, Mirko. 2005. Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije. *Društvena istraživanja* 16, br.4-5: 90-91.
- Topolčić, Davor. 2001. Muškarci to ne rade: rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja* 10, br.4-5: 54-55.
- Verba, S., Schlozman, K. L. i Brady, H. E. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vilenica, Ana, ur. 2013. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Beograd: uz(bu))na))).
- Walby, Sylvia. 1990. *Theorizing Patriarchy*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Walby, Sylvia. 2005. *Rodne preobrazbe*. Prevela Mirjana Paić. Zagreb: Ženska infoteka.
- Walby, Sylvia. 2011. *Future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Waylen, Georgina i dr. 2013. *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Weeks, Kathy. 2011. *The Problem with the Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Durham and London: Duke University Press.
- Welch, Susan. 1977. Women as political animals. A Test of Some Explanations for Male-Female Political Participation Differencies. *American Journal of Political Science* 21, br.4: 711 – 730.
- Weldon, Laurel. 2006. Women's Movements, Identity Politics, and Policy Impacts: A Study of Policies on Violence against Women in the 50 United States. *Political Research Quarterly* 59, br. 1: 111-122.
- Wolbrecht, Christina i Campbell, David E. 2007. Leading by Example: Female Members of Parliament as Political Role Models. *American Journal of Political Science* 51, br.4: 921 – 939.
- Županov, Josip. 2002. *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada.

PAULA ZORE,
Ženska soba – Centar za seksualna prava

RODNO OSVIJEŠTENA POLITIKA – UTJECAJ NA FEMINISTIČKU TEORIJU I PRAKSU

Sažetak

U posljednja dva desetljeća rodno osviještena politika ili *gender mainstreaming* jedna je od dominantnih strategija za postizanje rodne ravnopravnosti na globalnoj i nacionalnoj razini, ali istovremeno i važna feministička tema. Članak donosi pregled literature koja govori o nastanku i razvoju rodno osviještene politike, sličnostima i razlikama u odnosu na strategije koje su joj prethodile kao i pregled ključnih mjesta kritike. Rodno osviještena politika često se percipira kao politika koja je “pacificirala” feminističko djelovanje, podrazumijevajući pritom suradnju feminističkih organizacija s državom i pristajanje na metode i diskurs koji je u konačnici doveo do otupljivanja kritičke oštrice feminističkog djelovanja. S obzirom na to, članak donosi razvoj promjena koje je rodno osviještena politika unijela u feminističku teoriju i praksu kroz promjene pojma rodne ravnopravnosti, kako bi se odgovorilo na pitanje na koji je način rodno osviještena politika utjecala na feminističko djelovanje i može li je se zaista “okriviti” za njegovu pacifikaciju. Članak donosi i kraću analizu situacije u Hrvatskoj. Uz odgovor na pitanje je li i u kojoj mjeri rodno osviještena politika utjecala na feminističko djelovanje, članak također nudi perspektivu koja, unatoč mnogim problemima oko funkcioniranja rodno osviještene politike, predstavlja načine na koje bi se iskoristio njezin puni potencijal.

Uvod

Rodno osviještena politika ili *gender mainstreaming*¹ u dokumentima institucija Europske unije, a i drugdje u svijetu, najčešće se predstavlja kao najnovija revolucionarna strategija za postizanje rodne ravnopravnosti (Verloo 2001, 1)². Prema određenju Vijeća Europe:

Rodno osviještena politika uključuje (re)organizaciju, unapređivanje, razvoj i evaluaciju političkih procesa na način da je načelo ravnopravnosti spolova uključeno u sve politike na svim razinama i stupnjevima, od strane aktera uključenih u donošenje političkih odluka (prema Verloo 2001, 2).

Rodno osviještenu politiku najjasnije možemo definirati kao strategiju za postizanje rodne ravnopravnosti kroz uvođenje rodne perspektive na svim razinama i u svim fazama kreiranja javnih politika s ciljem transformacije karaktera javnih politika (Verloo 2001; Walby 2011). Na primjeru navedene odredbe možemo identificirati dvije osnovne kvalitete zbog kojih se rodno osviještena politika smatra novim pristupom politici rodne ravnopravnosti, a to su transformacija javnih politika, što joj je ujedno i cilj, te horizontalni pristup, odnosno sustavno uvođenje politike ravnopravnosti spolova u sve politike u svim fazama i na svim razinama. Riječ je o pristupu koji uključuje promišljanje rodno osviještene politike na teorijskoj razini kao i na razini implementacije, te analizu napetosti koje stvara njihov odnos, nužnu za davanje odgovora na pitanje ispunjava li rodno osviještena politika zadani cilj. Sveobuhvatan i složen proces kao što je implementacija rodno osviještene politike izuzetno je zahtjevan te povlači za sobom brojna pitanja. Njima ćemo se pozabaviti ne bi li promotrili rodno osviještenu politiku u širem kontekstu i povezali probleme implementacije s njezinim učincima na feminističku teoriju i praksu. Ovakav pristup nužan je kako bismo što potpunije razumjeli moguće utjecaje na depolitizaciju borbe za ravnopravnost i "pacifikaciju" feminističkog djelovanja.

1 Iako se termin rodno osviještena politika u svakodnevnom govoru rjeđe koristi zato što ne obuhvaća u potpunosti sve dimenzije značenja *gender mainstreaminga*, odlučila sam se za korištenje hrvatskog prijevoda prema *Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Europske unije* (2008). Rodin (2003, 5) primjećuje kako je riječ o teško prevodivom izrazu, a definira ga kao "skup mjera usmjerenih na ostvarivanje jednakosti muškaraca i žena aktivnim i otvorenim uzimanjem u obzir, već u fazi planiranja, mogućih učinaka specifičnih mjera i politike na položaj muškaraca, odnosno žena, a to uključuje sustavno ispitivanje navedenih mjera i politike, te uzimanjem u obzir njihovih učinaka u svim tijelima javne vlasti".

2 Pri nazivanju rodno osviještene politike revolucionarnom, Verloo se referira na Soniju Mazey (2000, 3), Hafner-Burton i Pollack (2000, 3) i Rees (1998; 2000).

Znanstveni i stručni tekstovi koji se bave rodno osviještenom politikom najčešće je razmatraju u kontekstu javnih politika, pri čemu naglasak stavljaju na probleme implementacije i traže odgovore na njezinu slabu učinkovitost (Verloo 2001; Stratigaki 2005; Woodward 2008). Ipak, neke autorice, poput Squiers (2005) ili Walby (2011), rodno osviještenu politiku razmatraju u širem teorijskom i političkom kontekstu. Ovakav pristup otvara pitanja odnosa demokracije i ekspertize u provođenju rodno osviještene politike te odnosa roda i drugih nejednakosti ključnih za funkcioniranje rodno osviještene politike.

Ovaj rad bavi se određenjem i okolnostima nastanka rodno osviještene politike u kontekstu različitih politika rodne ravnopravnosti, kao i problemima koji se otvaraju s novim pristupom koji donosi rodno osviještena politika. Rad također daje pregled različitih pitanja koja proizlaze iz procesa implementacije. Povijest nastanka koncepta rodno osviještene politike važna je kako bismo utvrdili što takva politika zaista jest te koje su implikacije njezine primjene, posebno one vezane za cilj rodno osviještene politike, a to je transformacija karaktera javnih politika. Ostali aspekti rodno osviještene politike, poput pitanja ekspertize i demokracije, transnacionalnih pitanja razvoja i sl., bit će manje zastupljeni budući da nisu izravno povezani s pitanjem pacifikacije feminističkog djelovanja. Pored navedenog, rad donosi osvrt na trenutačno stanje u Hrvatskoj po pitanju uvođenja rodno osviještene politike i njezinih učinaka.

Literatura o primjeni rodno osviještene politike u Hrvatskoj najčešće govori o analizi procesa implementacije i rezultat je rada feminističkih organizacija civilnog društva, budući da znanstvene ili stručne literature ima razmjerno malo. Također nedostaje praćenje i kritička refleksija institucija zaduženih za provedbu rodno osviještene politike³. Rodno osviještena politika povremeno se spominje u različitim novinskim tekstovima ili intervjuima gdje se o njoj govori upravo u kontekstu pacifikacije feminističkog pokreta. Ovaj rad prije svega nastoji istražiti tu postavku i sagledati rodno osviještenu politiku u kontekstu njezina utjecaja na feministički pokret, odgovoriti na pitanje postoji li u ovom odnosu pozitivni potencijal, kao i razmotriti mogućnosti korištenja dosadašnjih analiza i iskustava s ciljem poboljšanja funkcioniranja feminističkog djelovanja naspram države.

³ Dio dokumenata vezanih za područja provođenja rodno osviještene politike objavio je Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske u biblioteci *Ona*. Dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/biblioteka-ona/15-rodno.pdf> [pristupljeno 10. veljače 2013.]

Budući da rodno osviještena politika funkcionira kroz teoriju i kroz javne politike, riječ je o vrlo složenim vezama i utjecajima koji proizlaze iz “procesa prevodenja” teorijskih postavki u jezik javnih politika, stoga je na početku nužno raščlaniti teorijske debate vezane za područje implementacije.

Rodno osviještena politika – napetost između teorijskog promišljanja i izvedbe jednakosti

Kao što je navedeno, rodno osviještena politika spaja nespojivo – koncepte proizašle iz feminističke teorije s praksom provođenja i kreiranja javnih politika, odnosno za cilj ima objasniti složeni koncept rodne ravnopravnosti proizašao iz teorije i operacionalizirati ga kroz diskurs javnih politika. Stoga neka od pitanja koja se odnose na rodno osviještenu politiku proizlaze upravo iz ovog spoja, ali i iz različitih koncepata i strategija prisutnih unutar korpusa feminističke politike, kao što su različite strategije rodne ravnopravnosti.

Rodna ravnopravnost označava načelo jednakog prava i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama (Borić 2007, 68), pri čemu su se politike za postizanje rodne ravnopravnosti mijenjale i razvijale kroz duži vremenski period. Osnovni prijemor vezan za današnji koncept rodno osviještene politike sadržan je u tzv. “Wollstonecraft dilemi”, odnosno pitanju jednakosti i razlike. “Wollstonecraft dilema” termin je koji je skovala Carol Pate-man kako bi označila dvije mogućnosti koje su žene imale prilikom traženja ravnopravnosti: prva je zahtjev da se prava koja pripadaju muškarcima daju i ženama, a druga skretanje pozornosti na različita iskustva i potrebe žena te zahtjeve za poštivanjem i uvažavanjem takvih razlika prilikom kreiranja prava (Lombardo 2003, 159). Politike rodne ravnopravnosti koje su prethodile rodno osviještenoj politici birale su jednu od dviju navedenih mogućnosti.

“Najstarija” politika rodne ravnopravnosti je politika jednakih prava, proizašla iz liberalnih diskursa strukturiranih na osnovi uvjerenja o jednakopravnosti pojedinaca (Verloo 2001, 3), pritom se fokusirajući na zakonodavne promjene koje su trebale osigurati ravnopravnost. Zamka ove politike jest *ideja istosti*, odnosno situacija u kojoj muško iskustvo i prema njemu kreirana prava postaju normom. Zamka se krije u tome što se od žena očekuje prilagođavanje normama i pravima kreiranim prema kriterijima postavljenima za muškarce. Nadalje, na razini ostvarivanja prava ovakve politike ne rješavaju pitanje prisutnosti jednakih mogućnosti koje bi uopće stavile pojedince u poziciju u kojoj svoja prava mogu ostvariti.

Manjkavosti politike jednakih prava ubrzo postaju sve evidentnijima pa od 70-tih godina počinje traženje drugačijih modela postizanja ravnopravnosti. Ujedinjeni narodi od 1975., koju proglašavaju godinom žena, organiziraju međunarodne ženske konferencije i forume na kojima žene iz cijeloga svijeta, dužnosnice i članice organizacija civilnog društva, rade na kreiranju rješenja za ravnopravno uključivanju žena u sve sfere života. Uz Četvrtu svjetsku konferenciju o ženama održanu u Pekingu 1995., također je značajna njezina prethodnica, Treća svjetska konferencija o ženama održana u Nairobiju 1985. Na konferenciji u Nairobiju naglasak je stavljen na ulogu žena u pitanjima razvoja i mira, odnosno uklapanje koncepta rodne ravnopravnosti u razvojne procese (Walby 2011, 97). Iako rodno osviještena politika u širu upotrebu ulazi nakon Pekinške konferencije Ujedinjenih naroda, njezin razvoj počinje u “dekadi posvećenoj ženama”⁴, koja se odnosi na razdoblje od 1975. do 1985. i rad Zajednice za razvoj Ujedinjenih naroda (Dokmanović 2002, 27). Paralelno s navedenim procesima, u Nizozemskoj, Norveškoj, Novom Zelandu i Kanadi javljaju se nastojanja da se politike rodne ravnopravnosti integriraju u prostor javnih politika (Verloo 2001, 6). Pokazalo se kako rodno osviještena politika ima internacionalne korijene i dimenziju, te kako postiže bolje rezultate u zemljama globalnog juga⁵ nego u zemljama globalnog sjevera (Walby 2011, 98).

Odgovor na nedostatke politike jednakih prava čine politike afirmativne akcije ili ženske mašinerije (Kesić 2007, 29) koje se provode od 80-ih godina, a proizlaze upravo iz svijesti o nužnosti osiguranja jednakih mogućnosti, zbog čega se fokusiraju na žene kao skupinu kojoj su potrebne određene mjere kako bi se osigurale jednake početne pozicije. Ovakve politike provode se kroz osnivanje i rad različitih državnih tijela, agencija ili ministarstava za ženska pitanja. Za razliku od politika jednakih prava koje su bazirane na ideji istosti, politike afirmativne akcije utemeljene su na *ideji razlike*, odnosno na razlici između normativne i stvarne jednakosti ili svijesti o tome da normativno nediskriminatoran pristup u stvarnosti može imati diskriminacijske učinke (Rodin 2003, 5). Međutim, zamka ovih politika sastoji se u tome što upravo svojom osviještenošću o nužnosti osiguranja jednakih mogućnosti, odnosno svojim fokusom na žene, ostavljaju dojam kako su upravo žene skupina koja treba pomoć i poseban tretman. Ovaj problem

4 Ujedinjeni narodi proglasili su period od 1975. do 1985. dekadom žena nakon prve međunarodne konferencije koja se bavila problemima žena, održane 1975. u Mexico Cityju. Dostupno na: <http://www.un.org/en/globalissues/women/> [pristupljeno 21. siječnja 2013.]

5 Odnosi se na zemlje južne hemisfere koje su u razvoju, uz izuzetak Australije i Novog Zelanda, u kojima je rodno osviještena politika povezana s razvojnim projektima i različitim agencijama za pomoć.

nastojao se razriješiti upravo uvođenjem rodno osviještene politike kojom se fokus sa žena premješta na društvo u cjelini. Kako navodi Mieke Verloo (2001) u tekstu “Još jedna baršunasta revolucija? *Gender mainstreaming* i politike implementacije”, u dokumentima Europske unije rodno osviještena politika interpretira se kao nova i revolucionarna politika koja će rodnu ravnopravnost izvući iz geta ženskih projekata. Kako ćemo vidjeti iz kritika, ovakav “specijalistički pristup politika ženske mašinerije” ima svojih mana, ali i prednosti.

Rodno osviještena politika kreirana na način da nadomjesti nedostatke prethodnih politika jednakosti predstavlja se kao strategija koja prilazi rodnoj neravnopravnosti kao strukturnom problemu, a ne problemu žena kao zasebne skupine, tražeći uvođenje rodne perspektive i standarda rodne ravnopravnosti u sva područja na svim razinama javnih politika, kao i instrumenata zaduženih za njihovu provedbu. Drugim riječima, namjera rodno osviještene politike nije rješavanje posljedica, već promjena same strukture koja dovodi do neravnopravnosti, dakle uklanjanje uzroka. Stoga ovakva politika ima za cilj fundamentalnu promjenu koja će preusmjeriti javne politike na način da pridonose rodnoj ravnopravnosti, a što je puno šira i zahtjevnija promjena od onih koje su tražile prethodne politike rodne ravnopravnosti. Ovako formuliran koncept javnih politika također ima za cilj dekonstrukciju postojećih predrasuda, ali i normi koje dovode do neravnopravnosti (Verloo 2001, 3).

Upravo je usporedba navedenih triju vrsta politika ravnopravnosti – politike jednakih prava, afirmativne akcije i rodno osviještene politike, te predstavljanje rodno osviještene politike kao supstancijalnog poboljšanja prethodnih politika – ključni argument dokumenata Europske unije, koji predstavljaju rodno osviještenu politiku kao novu i revolucionarnu politiku (Verloo 2001, 8). Verloo smatra kako rodno osviještena politika prije svega ima potencijal da bude transformativna, a time i revolucionarna, no da bi se to postiglo potrebno je učiti iz prethodnih iskustava zemalja koje su provodile integracijski pristup⁶ u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća (2001, 8). Verloo također konstatira kako su se okolnosti od sedamdesetih bitno promijenile te da je danas koncept rodno osviještene politike preciznije definiran, instrumenti razvijeniji, a i sama ideja integriranja prihvaćenija. Ipak, kako ćemo vidjeti u nastavku, iz analiza autorica poput Judith Squiers,

6 Integracijskim pristupom Verloo naziva pokušaje integriranja rodne jednakosti u javne politike (*mainstreaming*), koji su se događali u Nizozemskoj sedamdesetih godina prošlog stoljeća (2001, 8).

pitanje transformativnosti rodno osviještene politike i dalje ostaje otvorenim.

Dakle, politike jednakih prava, afirmativne akcije i rodno osviještene politike promatraju se kao tri različita koncepta. Međutim, neke autorice (Squiers 2005, 357; Walby 2011, 89) istovremeno ih promatraju kao komplementarne, a ne nužno sukobljene strategije. Ovim pristupom pretpostavlja se mogućnost istodobne upotrebe različitih strategija, odnosno korištenja strategije jednakosti za jedno, a strategije razlike za drugo područje, sve s ciljem efikasnije primjene politika. Ovakva primjena različitih koncepta politika jednakosti predstavlja još jedno mjesto kompleksnosti rodno osviještene politike koje otvara brojna pitanja o tome koji od navedenih pristupa donosi bolje rezultate u određenom području kao i načine njihove kombinacije. Tako programi Europske unije za postizanje rodne ravnopravnosti nastoje ponuditi model koji bi uzeo u obzir sve navedene pristupe: jednake standarde za žene i muškarce u politikama jednakih prava, politike razlike koje podupiru potrebe vezane za aktivnosti koje najčešće obavljaju žene, poput brige za djecu kroz povećanje broja vrtića, te transformativni pristup u području “pomirenja” profesionalnog i privatnog života (Walby 2011, 89).

Kao što vidimo, rodno osviještena politika je strategija proizašla iz desetljeća rada na problemima rodne ravnopravnosti, s ciljem poboljšanja postojećih alata javnih politika i nadomještanja manjkavosti prethodnih politika kroz novu, transformativnu strategiju. Nedostaci novog pristupa, identificiranje nužnih uvjeta za postizanje transformativnosti te problema koji na teorijskom i implementacijskom nivou nastaju iz transformativnosti, postaju najvažnijim pitanjima pristupa rodno osviještene politike u javnim politikama.

Prema postizanju transformativnosti – daljnji razvoj koncepta rodno osviještene politike

Većina tekstova o rodno osviještenoj politici odgovara na prethodna pitanja kroz analizu problema implementacije, no Judith Squires (2005) integriranje rodne jednakosti u javne politike (*mainstreaming*) stavlja u kontekst pitanja različitosti (*diversity agenda*) i dovodi u vezu s teorijama demokracije. Ovakav pristup stavlja rodno osviještenu politiku u širi kontekst i time je uključuje u rješavanje aktualnih društvenih problema. Također, na ovaj način rodno osviještena politika izlazi iz okvira administrativnih alatki i otvara se razmatranjima u širem političkom kontekstu. Promišljajući rodno

osviještenu politiku s teorijskog i konceptualnog aspekta kroz razmatranja konkretnih političkih pitanja, Squires daje vrlo jasne i praktične primjedbe s ciljem poboljšanja njezinih praksi. Time se ujedno omogućuje širi uvid u probleme vezane za rodno osviještenu politiku te se kreiraju rješenja koja sežu dalje od puke javno-političke implementacijske razine.

U svojoj kompleksnoj analizi Squires (2005, 367) svodi prethodno navedene politike rodne ravnopravnosti⁷ na tri teorijska okvira i naziva ih uključivanje, obrat i pomak. Povezujući navedene teorijske okvire s konceptom integriranja rodne jednakosti u javne politike (*mainstreaming*), Squires nastoji ispitati slabosti i snage svakog od njih kao i uključiti koncept *mainstreaminga* u rješavanje pitanja različitih nejednakosti. Uključivanje na razini navedenog koncepta pretpostavlja integracijski pristup, obrat je vezan za sam cilj, a pomak za transformativnost javnih politika. Ovakvi nazivi ilustriraju način na koji politike pristupaju rješavanju problema neravnopravnosti: uključivanje se odnosi na politike jednakih prava, obrat na politike afirmativne akcije, a pomak na rodno osviještenu politiku (Squires 2005, 367). Autorica izvodi ovakvu analizu kako bi pokazala da je moguće pronaći sva tri pristupa u praksama integriranja rodne jednakosti u javne politike⁸ (Squires 2005, 367). Analizirajući prednosti i mane svakog od navedenih pristupa, zaključuje kako je pomak, koncept vezan za rodno osviještenu politiku, u prednosti jer ima mogućnost rješavanja kompleksnih nejednakosti te istovremeno razrješava dihotomiju jednakost/razlika (Squires 2005, 368). Međutim, i sama Squires svjesna je slabosti ovakvog transformativnog modela, a to je prije svega nedostatak praktičnih rješenja, odnosno konkretnih artikulacija (2005, 375). Tako pitanje postizanja transformativnosti kao najvišeg, revolucionarnog cilja rodno osviještene politike i dalje ostaje neriješenim. Pritom se u prvom redu misli na sposobnost promjene onih struktura koje uzrokuju neravnopravnosti, odnosno transformaciju karaktera javnih politika na način da se uklone sami uzroci neravnopravnosti.

Nadalje, Squires (2005, 384) navodi sljedeće mogućnosti funkcioniranja rodno osviještene politike: ako se takvu politiku smatra birokratskim alatom za postizanje jednakih mogućnosti, onda kao slabost koja sputava potencijal rodno osviještene politike vidi individualizam i elitizam; ako se provodi kroz konzultacije sa ženskim organizacijama u potrazi za ženskom perspe-

7 Politike jednakih prava, politike afirmativne akcije i rodno osviještene politike.

8 Squires smatra da uvođenje rodno osviještene politike ne bi trebalo značiti odustajanje od prethodnih politika rodne ravnopravnosti tj. da bi se prethodne politike mogle nadopunjavati. Tako njezino svodenje politika na koncepte uključivanja, obrata i pomaka, kao i izvođenje analize njihovih snaga i slabosti, ima za cilj pokazati mogućnosti nadopunjavanja (Squires 2005, 371).

ktivom, njezin potencijal ograničen je esencijalizmom i fragmentarnošću. Stoga inkluzivne metode deliberativne demokracije predstavljaju optimalan pristup kojim bi se iskoristio puni potencijal rodno osviještene politike. Squiers (2005, 384) smatra kako ispunjenje najvažnije funkcije rodno osviještene politike, transformativnosti, nije moguće ako se ne odustane od jednostrane identitetske politike⁹. Drugim riječima, nužno je povezivanje različitih nejednakosti bez stavljanja prioriteta na ijednu od njih, dok se po pitanju metodologije uključivanja u dijalog opredjeljuje za model deliberativne demokracije (Squiers 2005, 384).

Za razliku od modela demokracije prema tradiciji političkog liberalizma koji privilegira zakonsku regulativu i izbore, deliberativni model demokracije vidi slobodnu javnu sferu građanskog društva kao glavno mjesto artikulacije, osporavanja i odlučivanja o javnim i za građane/ke obvezujućim pitanjima putem zajedničke rasprave (Benhabib 1996; Cohen 1996). Takav proces trebao bi uključivati sve relevantne glasove po principu jednakosti i simetrije, pri čemu su u procesu raspravljanja valjana samo ona pravila prihvaćena od sviju na koje proces utječe (Benhabib 1996, 70). Deliberativni procesi jačaju moć civilnog društva, nasuprot moći države ili tržišta, uz naglašenu važnost racionalnosti argumentacije (Reese-Schaefer 2004, 14-16). Ovakav pristup u kojem svatko treba imati jednaku priliku da bude sugovornik jača laicizam (Reese-Schaefer 2004, 18) nasuprot ekspertizi, te time jača demokratske i političke procese, što rezultira povećanom političkom snagom zaključaka koji proizlaze iz dijaloga.

Upravo zbog otvaranja prema pitanjima raznolikosti, uključivanje različitih glasova postaje nužnim uvjetom, pri čemu se izbjegava zamka depolitizacije koja nastaje kada se na rodno osviještenu politiku gleda isključivo kao na administrativno oruđe, odnosno kada je govor o ravnopravnosti prepušten administrativnim akterima. Squiers smatra kako bi povezivanje rodno osjetljive politike s rješavanjem problema različitih nejednakosti kroz metode deliberativne demokracije ojačalo rodno osviještenu politiku te kako debate o deliberativnoj demokraciji i rodno osviještenoj politici mogu mnogo naučiti jedna od druge (prema Walby 2011, 96). Na ovaj način rodno osviještena politika ne ostaje zamrznuta u zamkama identitetske politike,

⁹ Ovdje se misli na politike identiteta kao aktivizam čiji je angažman baziran na nekoj vrsti socijalnog identiteta ili statusa (Bernstein 2005, 48). Identitetska politika označava intersekciju grupnog identiteta i politike koja može voditi društvenoj promjeni. Pojam se često upotrebljava pejorativno u smislu označavanja isključive politike koja temelji solidarnost grupe na karakteristikama koje vode opresiji, čime se isključuje bilo kakvo zajedničko političko djelovanje s osobama koje ne dijele takve karakteristike (Kramarac i Spender 2000, 1097).

već se otvara problemima suvremenosti i vraća u političku sferu kojoj pripada.

Iz svega navedenog možemo zaključiti kako je transformativnost, odnosno promjena područja javnih politika s ciljem uklanjanja onih struktura koje dovode do neravnopravnosti (Verloo 2001, 3), glavna inovacija koju rodno osviještena politika donosi na nivou koncepta. Međutim, za funkcioniranje rodno osjetljive politike i postizanje transformativnosti nužan uvjet je horizontalnost, odnosno sustavno uvođenje politike ravnopravnosti spolova u sve politike u svim fazama i na svim razinama.

Upravo horizontalni pristup čini rodno osviještenu politiku kompleksnom strategijom, a sam proces implementacije zahtjevnim. Rodno osviještena politika nije novost isključivo na području politika rodne ravnopravnosti, već označava novost i u samim načinima provođenja javnih politika, u smislu sveobuhvatnosti procesa i zahtjeva za transformativnošću. Proces implementacije tako utječe na definiciju rodno osviještene politike, ali i unosi konceptualne promjene i pomake u ključni pojam rodno osviještene politike, pojam rodne ravnopravnosti, od kojeg se očekuje prilagodba administrativnom diskursu. Na taj način rodno osviještena politika traži reorganizaciju cijelog procesa javnih politika ili kako sama Verloo pojašnjava:

Rodno osviještena politika rješava problem rodne nejednakosti na strukturalnom nivou, uočavajući rodne predrasude u postojećim politikama i utjecaj tih predrasuda na perpetuiranje rodne nejednakosti. Reorganiziranjem političkih procesa na način da su donositelji političkih odluka sposobni i obavezni uključiti načelo rodne jednakosti u svoje politike, ova strategija teži korjenitoj transformaciji, dokidanju rodnih predrasuda i preusmjeravanju politika tako da doprinose ostvarivanju rodne jednakosti (2001, 3).

Kao što se može vidjeti, transformativnost i horizontalnost nužno su međusobno povezane. Drugim riječima, da bi se postigla promjena na strukturalnom nivou, potrebno je uključiti sve aktere na području kreiranja i provođenja javnih politika. Zbog svoje horizontalne prirode, širokog područja koje pokriva te zbog nužnosti uključivanja različitih aktera koji inače nevoljko surađuju (službenici/e koji inače provode politike, akademska javnost, ali i aktivisti/nje), rodno osviještena politika postaje živo područje razmimoilaženja napetosti, ali i potencijalnog kreiranja novih koncepata rodne ravnopravnosti. Naime, "prevođenje" kompleksnog koncepta roda u tehnokratski jezik javnih politika i zahtjev da akteri, kako kaže pretho-

dno citirana definicija, “budu sposobni inkorporirati perspektive rodne ravnopravnosti u politike na kojima inače rade” (Verloo 2001, 12), znači prilagođavanje implementacije rodno osviještene politike postojećim politikama. Ovakvo stanje stvari čini implementaciju rodno osviještene politike procesom koji je izuzetno ovisan o političkim prilikama i trendovima.

Diskurzivne strategije u primjeni rodno osviještene politike

Pitanje strateškog uokvirivanja koje se odvija kroz promjene diskursa, odnosno borbe oko značenja, važno je za razumijevanje utjecaja rodno osviještene politike na feminističku teoriju i praksu. Upravo su takve borbe mjesto gdje se vide promjene političkog konteksta, a čije posljedice dugoročno utječu na razumijevanje koncepata i pojmova vezanih za rodnu ravnopravnost. Stoga pitanje “pacificiranja” feminističkog pokreta postaje pitanjem depolitizacije diskursa koje se odvija kroz prilagođavanje skupini s kojom se surađuje, u ovom slučaju političkim elitama koje provode implementaciju.

Strateško uokvirivanje, tj. prilagođavanje rodno osviještene politike kako bi se uklopila u postojeće politike, Verloo zove “strategijom zavodenja”, a rodno osviještenu politiku zbog toga “baršunastom revolucijom” (2001, 9). U praksi, takvo što označava skrivanje ili izbjegavanje onih tema koje su manje poželjne ciljanoj skupini, manje izravan govor i slabiju političnost. Drugim riječima, s obzirom na odnose moći, implementacija rodno osviještene politike postaje političkim procesom sama po sebi, ovisnim o trendovima i promjenama politika Europske unije.

Lombardo, Meier i Verloo (2010, 108) identificiraju četiri postupka na razini diskursa koji mijenjaju značenja: fiksiranje, sužavanje okvira, širenje okvira i savijanje značenja, u smislu povezivanja s nekim drugim ciljem. Fiksiranje znači učvršćivanje pojma i pojašnjavanje, što je u većini slučajeva prednost jer pojam više nije nejasan i nerazumljiv. Međutim, ono često može značiti i pojednostavljivanje ili čak stereotipiziranje. Sužavanje značenja drugi je postupak mijenjanja značenja koji je često prisutan kada je potrebno operacionalizirati neki pojam, pri čemu je njegova slabost u tome što isključuje brojna značenja. Mnogo je primjera za ovaj postupak, ovisno o kontekstu u kojem se rodna ravnopravnost spominje, ali svakako je najpoznatiji onaj koji svodi rodnu ravnopravnost na područje antidiskriminacijskih pravnih okvira (Lombardo i dr. 2010, 109). Širenje pojma znači mogućnost uključivanja drugih povezanih problema, u ovom slučaju drugih nejednakosti. Iako ovaj postupak može obogatiti koncept rodne ravnopravnosti, istodobno ga može i “razvodniti”, ali i pružiti priliku da sagledamo odnose i granice različitih,

a srodnih pojmova. Savijanje, odnosno prilagođavanje pojma kako bi on poslužio za neke druge ciljeve, najopasniji je od svih postupaka, a za posljedicu ima guranje pojma rodne ravnopravnosti u drugi plan i njegovo iskorištavanje za druge ciljeve.

Konceptualizacija problema implementiranja rodno osviještene politike definira se kroz dva moguća okvira: *agenda setting* i integracijski okvir (Walby 2011, 82). *Agenda setting* pristup, odnosno teorija uokvirivanja (prev.), traži transformaciju postojećih politika, dok integracijski pristup pristaje na uklapanje u postojeće politike. Integracijski pristup označava lakše prihvaćanje rodno osviještene politike, ali i značajno smanjenje njezina utjecaja. Teorija uokvirivanja nastala je s ciljem opisivanja varijacija odnosa između projekata vezanih za rodnu ravnopravnost i institucija, te omogućuje fluidni rječnik kojim se opisuju napetosti i promjene u značenjima, a što je sve potrebno za razumijevanje društvenih pokreta. Proces "pregovaranja" najvjerojatnije će promijeniti značenja vezana za rodnu ravnopravnost i institucije te je stoga važno propitivati ovaj odnos i biti svjestan kompleksnosti takvih dinamika (Walby 2011, 82-84). Proces pregovaranja toliko je kompleksan da dio teoretičarki i teoretičara smatra kako su oba okvira, integracijski i *agenda setting*, nedovoljni te kako sugeriraju veću stabilnost procesa od one koja zaista postoji. Također se ističe međusobni utjecaj navedena dva okvira, koji evoluiraju u konstantno promjenjivim kontekstima (Walby 2011, 82-85).

Primjer navedenih postupaka i promjena značenja naročito je vidljiv kod pitanja dijeljenja kućanskih poslova i brige za obitelj između muškaraca i žena, koje se s vremenom pretvara u pitanje pomirenja obaveza u obitelji i na poslu. U ranijim verzijama politika rodne ravnopravnosti svrha podjele bila je rasteretiti žene od poslova u privatnoj sferi kako bi lakše sudjelovale u javnom životu, ali kada je ovo pitanje inkorporirano u strategije zapošljavanja, naglasak je s rodne ravnopravnosti prebačen na organizaciju rada. Takvo što imalo je za posljedicu iskorištavanje pozicije žena na tržištu rada i njihovo "zapinjanje" u tradicionalnim rodnim ulogama. Uz to, žene su postale dodatno opterećene novim oblicima neravnopravnosti proizašlih iz promjena tržišta rada, kao što je zapošljavanje na povremenim poslovima ili poslovima s nepunim radnim vremenom (Stratigaki 2005, 180). Ovaj primjer pokazuje kako razina implementacije nije samo tehničko, već izuzetno važno političko pitanje zbog svoje povezanosti s potencijalnom promjenom temeljnih značenja vezanih za koncept rodne ravnopravnosti. Stoga je analiza procesa implementacije rodno osviještene politike izuzetno važno feminističko pitanje, kako u teoriji tako i u praksi.

Implementacija rodno osjetljive politike

Identificiranje procesa implementacije kao ovisnog o političkim prilikama i političkoj volji ključno je mjesto razumijevanja njegova utjecaja na feminističku teoriju i praksu, te odbacivanja ideje o rodno osviještenoj politici kao o isključivo administrativnom alatu, a o problemima implementacije kao tehničkim pitanjima. Naime, svijest o ovisnosti procesa implementacije rodno osviještene politike prilagodbi postojećim politikama i akterima koji ih provode otvara mogućnost analiza diskursa, promjenama diskursa rodno osviještene politike te utjecaja takvih promjena na definicije pojmova poput rodne ravnopravnosti. Ovakve promjene mogu imati dalekosežne posljedice kako na razini implementacije, tako i na razini teorije.

Implementacija rodno osviještene politike je, dakle, politički proces. Stoga je potrebno pronaći alate za analizu koji će pomoći razumijevanju ove dimenzije rodno osviještene politike. Svijest da je implementacija rodno osviještene politike politički proces navodi Verloo na analizu prema području teorije društvenih pokreta koja ujedinjuje pristup analize diskursa s klasičnim analizama, a koje naglasak stavljaju na odnose moći i institucija (2001, 12). Teorije društvenih pokreta prepoznaju tri elementa važna za njihov uspon i pad, a to su: političke mogućnosti, mobiliziranje mreža i strateško uokvirivanje. Verloo smatra kako je tek uzimanjem u obzir svih navedenih elemenata moguće sagledati proces implementacije rodno osviještene politike. Političke mogućnosti odnose se na otvorenost političke arene prema promjenama, a mobiliziranje mreža na iskorištavanje već postojećih resursa različitih mreža aktivista/kinja kako bi se izvršio pritisak na sistem. U vezi s političkim prilikama važno je napomenuti kako one također sadrže i zamku, u smislu da specifične političke prilike mogu oblikovati sadržaj rodno osviještene politike, odnosno dovesti do onoga što zovemo “strateškim uokvirivanjem” (Verloo 2001, 13). “Strateško uokvirivanje” podrazumijeva svjesno prilagođavanje značenja određenoj prigodi ili publici, upotrebu određenih argumenta, izbjegavanje ostalih argumenata, kao i povezivanje s već postojećim vrijednostima i strukturama¹⁰.

Na neke probleme s implementacijom, njezinu ovisnost o postojećem društvenom i političkom kontekstu, kao i osviještenost o rodnoj ravnopravnosti u određenom društvu i među upravljačkim elitama, ukazuje Woodward (2008). Analizirajući različita istraživanja, Woodward je pokazala da za aktere javnih politika, sve što je povezano s terminom *gender*, odnos-

¹⁰ Postoji mnogo primjera koji se mogu pronaći u izvještajima Vijeća Europe o rodno osviještenoj politici, npr. pri objašnjavanjima kako će rodno osviještena politika utjecati na kvalitetu života svih, dovesti do boljeg upravljanja i sl. (Verloo 2001, 9).

no rodno, još uvijek zapravo znači “ženski problemi” (2008, 293). Drugim riječima, ključna promjena u terminologiji koja je trebala osigurati inovativan pristup problematici rodne ravnopravnosti pokazala se kompleksnom te zahtijeva rad na različitim segmentima provedbe, a prije svega na educiranosti provoditelja (Woodward 2008, 293).

Iz elemenata analize vidljiva je kompleksnost implementacije rodno osviještene politike, odnosno osjetljivost i ovisnost procesa o političkom kontekstu i trendovima. Možda je najbolji primjer “političkih mogućnosti” pomak koji se dogodio u implementaciji rodno osviještene politike prilikom imenovanja nove Santerove komisije¹¹ 1995. u koju su bile uključene predstavnice Finske i Švedske (Dokmanović 2002, 29). Standardi i iskustva navedenih zemalja po pitanju rodne ravnopravnosti utjecala su na povećani interes za pitanja rodne ravnopravnosti unutar Europske unije i osnivanja novog tijela, pod nazivom Komisija za jednake šanse. Prema prijedlogu ove komisije usvojen je *Četvrti akcijski program o ravnopravnim šansama za žene i muškarce* (1996. – 2000.), koji je istaknuo rodno osviještenu politiku kao svoj najvažniji element (Dokmanović 2002, 29). Ovaj primjer pokazuje ovisnost primjene rodno osviještene politike o političkom procesu kao i pozitivno iskorištenu priliku po pitanju rodne ravnopravnosti koja se ukazala priključivanjem skandinavskih zemalja Europskoj uniji.

Navedeni primjeri pokazuju neka od područja ovisnosti implementacije rodno osjetljive politike o kontekstu i političkim prilikama pri čemu je postavljen izuzetno ambiciozan cilj, a to je transformacija javnih politika na način da rodna perspektiva bude dijelom svih politika na svim razinama. Ovaj je cilj ambiciozan jer uključuje sve aktere na svim razinama i od njih očekuje promjenu gledišta tako da u središte postave pitanja koja su dotad tretirana kao marginalna. Drugim riječima, traži se promjena paradigme. Ovakva promjena zahtijeva pripremu, edukaciju i sustavan pristup, što sve pokazuje Verloo na primjeru Nizozemske gdje je razvijen instrument *Emancipation Effect Report*, odnosno instrument za procjenu utjecaja, prema modelu studija koje su se koristile na području zaštite okoliša (Verloo 2001, 15). Ovaj primjer važan je iz dva razloga. Prvo, instrument nije bio razvijen do kraja, odnosno nedostajala mu je komponenta koju koristi model zaštite okoliša, a odnosi se na razvoj alternativa s ciljem izbjegavanja negativnih efekata. Ova komponenta nije razvijena zbog nedostatka političke volje i zahtijeva za jednostavnijim instrumentima (Verloo 2001, 15). Drugo, razvi-

¹¹ Santerova komisija naziv je za Europsku komisiju u periodu od 1995. do 1999. kada je njome predsjedavao Jaques Santer. Švedska, Finska i Austrija nove su članice koje su pristupile Europskoj uniji 1995. godine.

janje sličnog modela u Flandriji onemogućeno je zbog niske razine ekspertize o rodnim pitanjima, nedostatka podataka i slabe političke volje (Verloo 2001, 18). Ovakvi primjeri još jedanput pokazuju koliko je implementacija rodno osviještene politike politički proces, ovisan o nizu političkih faktora u određenom društvu.

Rodno osviještena politika u Hrvatskoj

Kao što je vidljivo iz primjera Flandrije, različiti konteksti, tradicije i razvijenost procedura u različitim područjima javnih politika mogu utjecati na implementaciju rodno osviještene politike te dovesti do vrlo različitih rezultata. Imajući na umu da implementacija rodno osviještene politike ovisi o tri faktora – političkim prilikama, snazi mreža aktivista/inja te strateškom uokvirivanju, pri analizi stanja primjene rodno osviještene politike u hrvatskom kontekstu za početak je korisno referirati se na podatke istraživanja Instituta za humanističke znanosti iz Beča te dokument grupe stručnjaka Vijeća Europe o rodno osviještenoj politici koji detaljno razrađuje okvir, metodologiju i dobre prakse primjene.

Prije same ocjene primjene rodno osviještene politike u hrvatskim prilikama, nužno se kratko osvrnuti na razvoj institucionalnih okvira sustava rodne ravnopravnosti. Razvoj institucionalnih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti kreće 1996. kada je novoosnovano Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za pitanja jednakosti, kao obvezu nastalu prihvaćanjem *Pekiške deklaracije*, donijelo prvu *Nacionalnu politiku Republike Hrvatske za promicanje jednakosti* za period od 1997. do 2000., nakon koje kontinuirano svake četiri godine donosi novu nacionalnu politiku. Prvi *Zakon o ravnopravnosti spolova* donesen je 2003., a njegova druga verzija 2008¹². Od 2003. također djeluje Ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, dok je Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske osnovan 2004. Također je važno spomenuti osnivanje Odbora za ravnopravnost spolova Hrvatskog sabora, nastalog 2001. kao “odgovor” na značajan porast broja ženskih predstavnica u Saboru¹³. Iako je uspostava institucionalnih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti već neko vrijeme iza nas, i dalje ostaje otvoreno pitanje njihove pune funkcionalnosti. Dojam koji se stječe jest nevidljivost¹⁴ saborskog Odbora i Povjerenstava za ravnopravnost

12 *Zakon o ravnopravnosti spolova* iz 2003. proglašen je neustavnim zbog neispravne procedure donošenja (više vidi u tekstu Tajane Broz “(Pred)izborne kampanje ženskih i feminističkih organizacija”).

13 “Trecesijećanskim” izborima broj zastupnica u Saboru utrostručio se s 4,6% na 21,9%.

14 U prilog tezi o nevidljivosti navedenih institucija govori istraživanje o stavovima građana/

spolova¹⁵, kao i nevidljivost njihovih članova i članica. Naime, za razliku od situacije prije desetak godina, kada su neke od tada vidljivijih hrvatskih političarki govorile o problemima rodne ravnopravnosti, danas nažalost možemo reći kako takav glas među političarkama ne postoji¹⁶. U programima političkih stranaka žene se najčešće spominju u kontekstu obitelji, socijalne politike i zdravstva, dok se nasilje nad ženama spominje samo kroz nasilje u obitelji, pri čemu nevidljivosti žena doprinosi korištenje rodno nesjetljivog jezika¹⁷. Sve navedeno ukazuje na vrlo tradicionalnu sliku žena u društvu, kao i na smještanje problema vezanih za rodnu ravnopravnost prvenstveno u domenu socijalne skrbi, čime se reducira njihova kompleksnost i oduzima politički i subverzivni potencijal govora o rodnoj ravnopravnosti. Pored osnivanja navedenih tijela te donošenja zakona, teško je reći u kojoj je mjeri rodno osviještena politika uistinu primijenjena u Hrvatskoj. Rodno osviještena politika podrazumijeva primjenu specifične metodologije koja se sastoji od niza mjera poput istraživanja i rodne analize podataka¹⁸, rodnog razvrstavanja statistike¹⁹ ili rodnog proračuna²⁰ (Council of Europe 2004,

---

ki prema ženama u politici koje je proveo Centar za ženske studije 2011., a prema kojemu je tek 44,5% građana/ki čulo za Odbor za ravnopravnost spolova Hrvatskog sabora. Samo 31,4% ispitanika/ca čulo je za Povjerenstva za ravnopravnost spolova i tek 27,5% upoznato je s postojanjem Koordinator/ica za ravnopravnost spolova (više o provedenom istraživanju kao i rezultatima vidi u tekstu Marjete Šinko "Žene u hrvatskoj politici: desetljeće istraživanja stavova građana i građanki").

15 Prema *Zakonu o ravnopravnosti spolova*, članak 28., "[p]ovjerenstva za ravnopravnost spolova jesu radno-savjetodavna tijela županijskih skupština i skupštine Grada Zagreba u čijem sastavu su zastupljeni članovi/članice županijskih skupština odnosno skupštine Grada Zagreba, koordinatori/ice u uredima državne uprave, predstavnici/ce nevladinih udruga i nezavisni stručnjaci/kinje". Također, "[j]edinice lokalne samouprave mogu osnivati gradska i općinska povjerenstva za ravnopravnost spolova sukladno nacionalnoj politici za promicanje ravnopravnosti spolova".

16 Prema navodu jedne od aktivistkinja iz vremena institucionalizacije mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti, postojao je tzv. "normativni optimizam", odnosno uvjerenje kako će novouspostavljeni mehanizmi vršiti svoju funkciju. Također, ciljevi djelovanja bili su jasni. Danas se čini kako uslijed nedostatnog funkcioniranja mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti, ciljevi više nisu jasni, a djelovanje, kako političarki tako i aktivistkinja, prožeto je osjećajem razočaranja.

17 Analiza Tajane Broz iznesena na okruglom stolu *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU* održanom u organizaciji Centra za ženske studije, 25. listopada 2011. Dostupno na: http://zenajevise.net/images/tekstovi/okrugli_stol_rodne_politike.pdf [pristupljeno 11. veljače 2012.]

18 Istraživanja i rodne analize podataka usmjereni su na razumijevanje i dokumentiranje razlika o rodnim ulogama, aktivnostima, potrebama i mogućnostima u određenom kontekstu (Obradović Dragišić 2005, 28).

19 Kako je potrebno imati uvid u uvjete života muškaraca i žena, pri prikupljanju i analizi podataka neophodno je razvrstati podatke po spolu i drugim relevantnim varijablama (godine, obrazovni status i sl.) (Obradović Dragišić 2005, 28).

20 Rodni proračun osigurava uključenost potreba i interesa pojedinaca/ki iz različitih

26). Budući da je prisutnost navedene metodologije tek u začetku, moglo bi se reći kako je i rodno osviještena politika u Hrvatskoj u pripremnoj fazi koja podrazumijeva provođenje istraživanja te izradu i distribuciju priručnika (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2011, 207-201). Politička volja, kapaciteti postojeće mašinerije, zakonodavstvo, funkcioniranje institucija, kao i podrška političkih aktera, također bi se dali svrstati u spomenutu pripremnu fazu (Council of Europe 2004, 27).

Izuzetno važan dio provedbe odnosi se na praćenje samog procesa i evaluaciju učinjenog. Budući da je riječ o politici koja bi trebala proizvesti dubinsku promjenu (transformaciju), važno je pratiti učinke da bi se politika mogla dalje razvijati. U vezi s praćenjem procesa implementacije, *Izvješće o provedbi Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010. u 2009. i 2010. godini* navodi provedene aktivnosti, ali ne i njihove učinke. Drugim riječima, ne postoji dublja analiza i evaluacija koja bi mjerila učinke provedbe rodno osjetljivih politika.

Tako je primjerice djelatnost Povjerenstava za ravnopravnost spolova u izvještajima pretežno prikazana kroz aktivnosti obilježavanja prigodnih datuma te održavanje edukativnih aktivnosti ili aktivnosti podizanja svijesti. Važno je napomenuti kako je vidljiva velika razlika između rada Povjerenstava u različitim županijama, dok je iz dodijeljenih sredstava za rad (od 2.000,00 kn do 143.000,00 kn, odnosno u prosjeku oko 30.000,00 kn) razvidno koliko je rad Povjerenstava važan i cijenjen (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2011, 193). Prema podjeli Izvješća na područja djelovanja teško je utvrditi ukupan broj aktivnosti, a različita ministarstva i druga tijela koja financiraju navedene aktivnosti nemaju sistematizirane podatke niti su međusobno koordinirana, iz čega je teško procijeniti postoji li trenutačno, i bi li uopće mogao postojati efekt sinergije kroz neke aktivnosti. Generalno gledano, podaci u Izvješću poprilično su općeniti, rijetko su prisutni podaci o broju sudionika/ica ili o zaključcima i preporukama, zbog čega se stječe dojam nepovezanosti i nesistematiziranosti aktivnosti. Kroz cijeli dokument pojam rodno osviještene politike pojavljuje se tek pet puta i to u kontekstu provedenih edukacija, dok se o rodnoj ravnopravnosti najčešće govori u antidiskriminacijskom kontekstu.

---

društvenih skupina u proračun. Naročito se osigurava zastupljenost interesa i potreba žena i muškaraca, djevojčica i dječaka. Ovakvim proračunom prepoznaju se načini na koje žene doprinose društvu i gospodarstvu svojim neplaćenim radom u odgoju i brizi o djeci i starijima (Obradović Dragišić 2005, 28).

Za nepostojanje određenog tima stručnjaka/inja koji predstavlja važnu komponentu u provedbi rodno osjetljive politike nudi se sljedeće obrazloženje:

Mjera nije provedena ni u 2010. godini jer nema opravdanog ekonomskog razloga za osnivanjem odjela ili centra. Od instituta se može naručiti i platiti istraživanja vezana za ravnopravnost spolova, što je ekonomski isplativije, a po potrebi, zbog mogućih većih zahtjeva za ovakvim istraživanjima, može se odobriti novo radno mjesto u institutu (znanstveni novak ili suradnik) (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2011, 209-210)²¹.

Ovakvim stavom pokazuje se neosviještenost o potrebi sustavnog bavljenja područjem rodne ravnopravnosti jer je postojanje ovakvog odjela ključno za provedbu rodno osviještene politike u smislu osiguranja koordiniranosti i sveobuhvatnosti praćenja. Ne postoji niti nacionalno savjetodavno, odnosno reprezentativno tijelo, kroz koje bi surađivali država i ženske i feminističke organizacije civilnog društva (Dedić 2008, 46). Kada je u pitanju zakonodavstvo, najbolji rezultati pokazali su se na području antidiskriminacijskog zakonodavstva i zakonodavstva vezanog za obiteljsko nasilje²², pri čemu se problem prije svega smješta u sferu socijalne problematike te je diskurs "odrođen" (*degendering*). Naime, u dokumentima se govori u nasilju u obitelji, a ne o rodno uvjetovanom nasilju (Frank 2008, 14).

Iz svega navedenog, nameće se zaključak kako je rodno osviještena politika u Hrvatskoj tek u svojoj pripreмноj fazi, te da joj nedostaje koordinacije i ekspertize. Dio uspostavljenih mehanizama provodi politike vezane za rodnu ravnopravnost, ali ne i rodno osviještenu politiku jer, kao što je vidljivo, ključne metodološke komponente nedostaju.

Najnoviji primjer nefunkcioniranja postojećih mehanizama predstavlja i tumačenje odredbe *Zakona o ravnopravnosti spolova* o primjeni sankcija na političke stranke koje ne ispoštuju izbornu kvotu, a što se može ocijeniti kao taktika iscrpljivanja te potpuno marginaliziranje problema. Posljedica

21 "Mjera 7.4.2. Osnovat će se odjel/centar pri institutu za društvena istraživanja radi provođenja analiza i istraživanja za potrebe Vlade Republike Hrvatske, tijela državne uprave i suradnju s Europskim institutom za ravnopravnost spolova. Nositelji: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Vlada Republike Hrvatske; Rok provedbe: 2008. – 2009.; Status provedbe mjere: Mjera nije provedena" (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2011, 209).

22 Ostala područja u istraživanju su područje izgradnje zakonodavstva i izgradnje mašinerije, reguliranje radnog zakonodavstva i reguliranje pitanja obiteljskog zakonodavstva tj. reguliranje pitanja istospolnih zajednica.

odgađanja primjene sad već davno uspostavljenih mehanizama je stvaranje osjećaja zamora i bespomoćnosti te nepovjerenja u institucije od strane aktivistkinja. S druge strane, političarkama se šalje poruka da je riječ o nevažnoj i marginalnoj temi te da će svojim zauzimanjem za temu same sebe marginalizirati, a što za posljedicu ima slab angažman političarki, kao i nefunkcioniranje mehanizama. Na tragu prethodno iznesenih diskurzivnih strategija, ovdje kao problem prije svega možemo identificirati nedostatak političke volje.

Nadalje, na razini strateškog uokvirivanja ovog pitanja, Meier i dr. (2004) navode kako je pitanje podzastupljenosti žena u političkom životu potrebno staviti u širi kontekst, a ne tretirati samo kao specifično pitanje javnih politika. Također, smatraju kako je potrebno govoriti o prezastupljenosti muškaraca, a ne podzastupljenosti žena (Meier i dr. 2004, 12). Naime, kroz uokviravanje problema koje ne dovodi u pitanje muški standard, rodno osviještena politika gubi svoj transformativni i feministički potencijal (Meier i dr. 2004, 13). Stoga govor o kvotama u tom smislu može biti zamka – fokus na kvantitetu često ne otvara pitanja uzroka, zanemaruje širi kontekst, te odvraća pozornost od dublje promjene koja je potrebna i koja je cilj rodno osviještene politike (Meier i dr. 2004, 15).

Kako ocijeniti stanje u Hrvatskoj na razini konteksta ili suradnje organizacija civilnog društva i države? Teoretičarke i aktivistkinje kritički sagledavaju razvoj događanja, pritom se pozivajući na depolitizaciju pokreta kao i nefunkcioniranje institucija. Tako Andrea Špehar (2011) smatra da, iako postoji vrlo jasno formalno prihvaćanje naprednih politika, promjena zakona i ostalih procedura, takvi procesi obično završavaju na izradama akcijskih planova, strategija i politika koje se slabo implementiraju i ne donose stvarne promjene. Razloge za sporo i nedosljedno prihvaćanje europskog političkog okvira na području rodne ravnopravnosti, Špehar vidi u slabom funkcioniranju institucija i same vlasti, kao i u slaboj osviještenosti o rodnim pitanjima među građanima, te političkim i upravljačkim elitama. Među ostalim okolnostima koje pridonose slaboj implementaciji navodi se korupcija i predrasude političkih elita, ali i činjenica da su politike Europske unije kreirane u okviru liberalnog individualizma te da malo toga rade na promjeni šireg strukturalnog aspekta rodne neravnopravnosti (Špehar 2011, 371).

Vesna Kesić (2007, 31) slično ocjenjuje proces integriranja rodne jednakosti u javne politike (*mainstreaminga*) u Hrvatskoj koji je prema autorici “mnogo više [...] rezultat razvoja pod utjecajem raznih okolnosti, nego dosljedno provođenje *policy* procesa”. Kada govorimo o odnosu ženskih i feminističkih grupa i države, Kesić navodi kako se u razdoblju od 1997.

do 2004. godine mijenja stav ženskih organizacija iz opozicijskog prema zagovaračkom aktivizmu te su upravo ženske grupe postale glavnim akterima cijelog procesa javnih politika (Kesić 2007, 92). Kada je u pitanju implementacija rodno osviještene politike, u razdoblju od 2004. do 2007., dakle od finalizacije izgradnje sustava za ravnopravnost spolova do krajnje godine obrađene istraživanjem *Feminizam i država*, karakteristično je postojanje mehanizama, ali i njihova slaba učinkovitost i nemogućnost stvaranja promjene, što zbog nedostatne političke inicijative i moći, a što zbog nedostatka financijskih sredstava i stvarnih kapaciteta. Sustav ravnopravnosti spolova je birokratiziran, javlja se neproduktivna kompetitivnost među različitim mehanizmima, ali i ženskim grupama, pri čemu ženski pokret gubi na snazi i utjecaju (Kesić 2007, 92). Članice ženskih grupa koje su sudjelovale u navedenom istraživanju navode kako se pomaci u statusu žena u razdoblju od 2004. do 2007. godine vide jedino u medijskoj vidljivosti problema i određenim pomacima u svijesti građana, dok na drugim područjima kao što su zaposlenost, politička participacija i nasilje postoji trend pogoršanja. Među sudionicama navedenog istraživanja prevladava mišljenje kako je institucionalizacijom feminizma dio pokreta pasiviziran, kooptiran ili korumpiran (Kesić 2007, 94). Navedeno ukazuje na neujednačenost strategija ženskih grupa prema institucionalnim mehanizmima, ali i na nedostatak argumentirane javne rasprave (Kesić 2007, 94).

Ana Frank (2008, 8) primjećuje kako su glasovi organizacija civilnog društva po pitanju rodne ravnopravnosti pasivniji od glasova institucija te kako "dijagnostički" upozoravaju na problem, ali ne predlažu moguće mjere ili akcije koje bi pridonijele rješenju. Kada je u pitanju interseksionalnost²³, autorica zaključuje kako ona nije relevantna za područje rodne ravnopravnosti u Hrvatskoj, odnosno da možemo govoriti o relativno konzervativnom poimanju samog pojma, a time i pristupa rodnoj ravnopravnosti, što također može značiti da pristup rodno osviještene politike nije zaživio (Frank 2008, 8). Teško je odrediti može li se nedostatak interseksionalnosti vidjeti kao uzrok ili posljedica slabe primjene rodno osjetljive politike, no ta činjenica je svakako još jedan važan pokazatelj konzervativnosti diskursa rodne ravnopravnosti u Hrvatskoj.

Kada su u pitanju problemi vezani za strateško uokvirivanje, Biljana Kašić (2011b) u tekstu "Feministička intelektualna klasa: zebnje oko integracije i

23 Teorija interseksionalnosti ukazuje na sinergijsku prirodu diskriminacije pri kojoj se rod/spol kao identitetska odrednica ukrštava s ostalim odrednicama poput klase, rase, etniciteta, spolnog opredjeljenja ili dobi koji u međusobnoj interakciji čine okosnicu (de)privilegiranog tretmana u širem sistemu društvenih nejednakosti (Crenshaw 2009; Vasiljević 2009).

politika spoznavanja” navodi kako je upravo proces *gender mainstreaminga* doveo do depolitizacije ženskog pitanja, odnosno do procesa *degenderinga*, pritom se pozivajući na njemačku teoretičarku Brigit Sauer koja tvrdi da se proces normalizacije i konsolidacije demokracije u tranzicijskim zemljama izvodio uz pomoć normalizacije maskulinizacije (Kašić 2011a; 2011b, 171). Ostale važne posljedice procesa *degenderinga* su hiperinstitucionalizacija i hipernormativizacija koje su usisale i obesmislile značenja feminizma (Kašić 2011a; 2011b, 1). Navedeni zaključci o obesmišljavanju značenja feminizma posebno su značajni ako uzmemo u obzir tvrdnje o pacifikaciji feminističkog pokreta, ali i sveprisutnu atmosferu zamora i bespomoćnosti uzrokovanu postojanjem neefektivnih i nefunkcionalnih mehanizama sustava ravnopravnosti spolova. Upravo je obesmišljavanje feminizma rezultat svih onih postupaka uokvirivanja značenja koja prate proces implementacije, a koje zaslužuje našu posebnu pozornost. Možemo stoga reći kako su se, kada je u pitanju implementacija rodno osviještene politike u Hrvatskoj, mnoge potencijalne prijetnje ostvarile te da stoga zaključci o pacifikaciji feminističkog pokreta nisu nimalo slučajni.

Također, uzimajući u obzir faktore implementacije sukladno teoriji uokvirivanja, Hrvatska je u proteklom razdoblju uspjela stvoriti dio mehanizma za provedbu rodno osviještene politike, što je svakako pozitivan pomak. Ipak, s obzirom na zahtjevnost i kompleksnost provedbe rodno osviještene politike koja je vidljiva iz njezine metodologije, ovakvi mehanizmi nisu dovoljni. Kako je vidljivo iz prethodne analize, svijest o specifičnostima i potrebama provedbe rodno osviještene politike nije prisutan u dovoljnoj mjeri, a nedostaju i specifična znanja koja su ključna za provedbu, što dovodi do nesistematiziranosti i često površnog pristupa problemima. Naime, iz svega navedenog čini se kako ne postoji svijest o razlici između rodno osviještene politike i ostalih politika i mjera za postizanje rodne ravnopravnosti te da se ova dva pojma koriste kao sinonimi. Mogli bismo reći da postoji problem na dvije razine, s jedne strane na razini funkcioniranja same državne uprave, njezinih kapaciteta, znanja i osviještenosti, a s druge strane pitanje političke volje. Nastojanja u smjeru afirmacije rodno osviještene politike zahtijevat će zagovaranje i pritisak, ali i proizvodnju znanja vezanih za ovo područje. Imajući na umu važnost političkih prilika, bitno je napomenuti kako bi skorašnji ulazak Hrvatske u Europsku uniju mogao smanjiti pritisak na hrvatske vlasti, koji je tijekom perioda pregovaranja postojao u području ljudskih prava i antidiskriminacijskih politika, te će vjerojatno političkih prilika za poboljšanje na ovom polju biti sve manje. Ovo ukazuje na činjenicu da će u budućnosti ključni faktor po pitanju rodno osviještene politike prven-

stveno biti aktivistička nastojanja, kao i snalaženje u prethodno navedenim zamkama strateškog uokvirivanja. Navedeno nam treba poslužiti kao konstantan podsjetnik kako bavljenje političkom dimenzijom rodno osviještene politike nikako ne treba izgubiti iz vida.

Zaključak

Kada govorimo o rodno osviještenoj politici potrebno je uzeti u obzir niz aspekata i razina, od onih tehničkih ili administrativnih do političkih, te pažljivo razmotriti njihovu međusobnu povezanost. Implementacija rodno osviještene politike pokazuje se kao izuzetno kompleksan proces koji povezuje različite političke aktere i ostavlja dalekosežne političke posljedice. Iz tog je razloga potrebno analizirati teorijske i implementacijske aspekte rodno osviještene politike kako bi se u potpunosti razumjelo njezin utjecaj, ali i prepoznalo daljnje perspektive unapređenja.

Nadalje, rodno osviještena politika ima najmanje dva sadržajna i intencionalna konteksta, jedan povezan s razvojem feminističke teorije i politike, posebno po pitanju spolne/rodne jednakosti i demokracije, i drugi, na prvi pogled vidljiviji, vezan za kontekst javnih politika. Ovakva priroda rodno osviještene politike stvara dio napetosti koja se unosi u politički i implementacijski proces, dok ostalo, kao što smo vidjeli, stvaraju različite vizije politika rodne ravnopravnosti. Dio pitanja, poput onih o višestrukim neravnopravnostima, kao i pitanja ekspertnog i demokratskog pristupa²⁴ u kreiranju i provođenju politika, postavljaju rodno osviještenu politiku u srž reformi demokratskih procesa. Istovremeno, upravo ovakva pitanja izvlače razgovor o feminizmu iz okvira identitetskih politika i nanovo ga postavljaju u središte političkih procesa.

Iz svega navedenog vidljivo je kako rodno osviještena politika postavlja različite izazove pred feministički pokret, otvara različita pitanja, pokreće debate te navodi na zaključak kako bavljenje rodno osviještenom politikom može biti izuzetno poticajno za razmatranje raznolikih važnih pitanja feminističkog pokreta.

Ipak, može li se reći da je rodno osviještena politika “pacificirala” feministički pokret? Svakako je prilagođavanje rodno osviještene politike diskursu javnih politika i prioritetima političkih kretanja dovelo do različitih promjena od kojih su mnoge značile depolitizaciju. Također, gledano s tog

24 Ovdje se odnosi na napetost između ekspertnog i uključivog demokratskog pristupa u kontekstu deliberativne demokracije, gdje ekspertni pristup skreće interpretaciju rodno osjetljive politike u područje tehničko-administrativnog procesa, dok je pristup u kontekstu deliberativne demokracije vidi kao politički proces (Walby 2011, 91).

aspekta, rodno osviještena politika ili njezina interpretacija kao prvenstveno administrativnog oruđa jest pridonijela depolitizaciji govora i procesa, a samim time sasvim sigurno i pacifikaciji feminističkog pokreta. Isto tako, ako uzmemo u obzir teoriju uokvirivanja, pokazuje se da bi takav zaključak o pacifikaciji feminističkog pokreta bio poprilično jednostran jer se time zanemaruje sve one kompleksne međusobne utjecaje koji proizlaze iz procesa pregovaranja. S druge strane, rodno osviještena politika jest proizvod feminističke teorije i prakse, njezini koncepti proizašli su iz feminističke tradicije i misli i zbog toga, prije njezina odbacivanja kao neučinkovitog alata javnih politika, potrebno je promotriti što se sve iz rodno osviještene politike može preuzeti, odnosno na koji je način moguće nastaviti s kreiranjem javnih politika koje bi je nadomjestile i nadogradile te istovremeno odgovorile na suvremene izazove postavljene pred feminističku teoriju i praksu.

Kada govorimo o Hrvatskoj i utjecaju rodno osviještene politike u smislu pacificiranja feminističkog djelovanja, moglo bi se reći da je za neke okolnosti koje su mogle pridonijeti pacifikaciji više odgovorno (ne)funkcioniranje rodno osviještene politike, nego njezino funkcioniranje. Naime, nedorečenost provedbenog procesa stvara paralizu rada mehanizama koje dovode do osjećaja zamora i bespomoćnosti, dok često postojanje mehanizama služi kao izgovor (budući da mehanizme sada imamo, više nema potrebe za bavljenjem ovim područjem). Potrebno je također uzeti u obzir i razvoj organizacija civilnog društva u Hrvatskoj, donatorske politike i druge utjecaje kojima se tekst nije bavio, da bi se sa sigurnošću moglo procijeniti u kojoj je mjeri i na koji način rodno osviještena politika u Hrvatskoj provedena, te u kojoj su mjeri navedeni procesi utjecali na “pacifikaciju” feminističkog djelovanja.

S druge strane, rodno osviještena politika može biti poveznica prema području javnih politika i utjecaja feminističkog djelovanja na javne politike koje je i te kako važno, te bi u tom smislu mogla biti vrijedan resurs, unatoč dosadašnjem slabom funkcioniranju koje dovodi i do paralizirajućeg utjecaja na feministički aktivizam kroz depolitizaciju. Zbog toga je možda ipak potrebno usredotočiti se na ponovno kritičko/političko promišljanje rodno osviještene politike koje bi je, s jedne strane uistinu učinilo korisnom i prije svega funkcionalnom, a s druge vratilo aktualnost i angažiranost feminizmu/feminizmima koje se često optužuje za nedovoljnu političnost. Svaka-ko, kao što smo vidjeli, funkcioniranje rodno osviještene politike ovisi u nizu faktora i okolnosti, stoga uloženi napor u kritičko/političko promišljanje u ovom smjeru zasigurno ne mora značiti uspjeh u funkcioniranju rodno osjetljive politike, ali može rezultirati odgovorima na pitanja strategija u odno-

su prema funkcioniranju javnih politika na području rodne ravnopravnosti. Detaljnija analiza postojećih mehanizama i razmatranje mogućih strategija za vršenje pritisaka kojima bi se poboljšalo njihovo funkcioniranje svakako bi bila dobrodošla inicijativa koja bi mogla pokrenuti feminističko djelovanje iz njegove, kako se trenutačno percipira, pasivne pozicije.

Literatura:

- Benhabib, Seyla, ur. 1996. *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bernstein, Mary. 2005. Identity Politics. *Annual Review of Sociology* 31: 47-74.
- Borić, Rada, ur. 2007. *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Centar za ženske studije. 2012. *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU*. Transkript okruglog stola. Dostupno na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstojeh-izbora-i-%C4%8Dlanstva-u-eu> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- Cohen, Joshua. 1996. Procedure and Substance in Deliberative Democracy. U *Democracy and Difference: Contesting Boundaries of the Political*, ur. Benhabib, Seyla, 95-120. New Jersey: Princeton University Press.
- Council of Europe. 2004. *Gender mainstreaming: Conceptual framework, methodology and presentation of good practices*. Strasbourg: Council of Europe.
- Crenshaw, Kimberlé. 2009. Demarginaliziranje interseksionalnosti rase i spola: crna feministička kritika antidiskriminacijske doktrine, feministička teorija i antirasističke politike. U *Žene i pravo: feminističke pravne teorije*, ur. Radačić, Ivana, 127-155. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Dedić, Jasminka i Frank, Ana. 2008. *Context Study Croatia*. QUING Project. Vienna: Institute for Human Sciences. Dostupno na: http://www.quing.eu/files/results/cs_croatia.pdf. [pristupljeno 24. ožujka 2013.]
- Dokmanović, Mirjana. 2002. *Rodna ravnopravnost i javna politika*. Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.

- Dragišić Obradović, Gordana. 2005. *Rodna perspektiva u politici i praksi*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Frank, Ana. 2008. *Report Analysing Intersectionality in Gender Equality Policies for Croatia and the EU*. QUING Project. Vienna: Institute for Human Sciences. Dostupno na: http://www.quing.eu/files/results/ir_croatia.pdf. [pristupljeno 24. ožujka 2013.]
- Kašić, Biljana. 2011a. Razgovarala Ana Vilenica. Feminizam kao pokretač društvene promene. *Uzbuna*. Dostupno na: <http://www.uzbuna.org/yu/%C5%BEurnal/razgovori-o-novom-feminizmu-i-umetnosti/feminizam-kao-pokreta%C4%8D-dru%C5%A1tvene-promene> [pristupljeno 21. siječnja 2013.]
- Kašić, Biljana. 2011b. Feministička intelektualna klasa: zebnje oko integracije i politika spoznavanja. U *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*, ur. Radačić, Ivana i Pallua, Jelka Vince, 168-183. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Kesić, Vesna. 2007. *Feminizam i država*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Kramarae, Cheris i Spender, Dale, ur. 2000. *Routledge International Encyclopedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*. London: Routledge.
- Lombardo, Emanuela. 2003. EU Gender Policy: Trapped in the 'Wollstonecraft Dilemma'? *The European Journal of Women's Studies* 10, br. 2: 159–180.
- Lombardo, Emanuela, Meier, Petra i Verloo, Mieke. 2010. Discursive Dynamics in Gender Equality Politics What about 'Feminist Taboos'?. *The European Journal of Women's Studies* 17, br. 2: 105-123.
- Meier, Petra i dr. 2004. *Women in political decision-making and gender mainstreaming: obvious partners?*. Tekst za izlaganje na drugoj sve-europskoj konferenciji o politikama Europske unije u organizaciji *European Consortium for Political Research* u Bologni 24-26. lipanj.
- Reese-Schaefer, Walter. 2004. Jürgen Habermas i deliberativna demokracija. *Politička misao* 41, br. 4: 3–21.
- Rodin, Siniša, ur. 2003. *Jednakost muškarca i žene. Pravo i politika u EU i Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose.

- Squires, Judith. 2005. Is Mainstreaming Transformative? Theorising Mainstreaming in the Context of Diversity and Deliberation. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12, br.3: 366-388.
- Stratigaki, Maria. 2005. Gender Mainstreaming vs. Positive Action. An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy. *European Journal of Women's Studies* 12, br. 29: 165-186.
- Špehar, Andrea. 2011. This Far, but No Further? Benefits and Limitations of EU Gender Equality Policy Making in the Western Balkans. *East European Politics and Societies* 26, br. 2: 362-379.
- Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2011. *Izviješće o provedbi nacionalne politike za promicanje ravnopravnost spolova 2006.-2010. u 2009. i 2010. godini*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Vasiljević, Snježana. 2009. Višestruka diskriminacija. U *Žene i pravo: feminističke pravne teorije*, ur. Radačić, Ivana, 361-379. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Verloo, Mieke. 2001. *Another Velvet Revolution? Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation*. IWM Working Paper No. 5/2001. Vienna: Institute for Human Sciences.
- Walby, Sylvia. 2011. *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Woodward, Alison. 2008. Too late for gender mainstreaming? Taking stock in Brussels. *European Social Policy* 18, br. 3: 289-302.
- Woodward, Alison. 2001. *Gender mainstreaming in European policy: innovation or deception?*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Forschungsschwerpunkt Arbeitsmarkt und Beschäftigung, Abteilung Organisation und Beschäftigung, No. FS I 01-103. Dostupno na: <http://hdl.handle.net/10419/44052> [pristupljeno 19. travnja 2013.]

ŽENE I POLITIČKO PREDSTAVNIŠTVO U HRVATSKOJ – SLUČAJ ZAKONSKOG REGULIRANJA MEDICINSKI POMOGNUTE OPLODNJE

Sažetak

Zahtjev za većim brojem žena u političkom životu implicitno ili eksplicitno pretpostavlja kako će deskriptivna predstavljenost žena rezultirati i njihovom supstantivnom predstavljenosti. Međutim, takva pretpostavka suočena je s izazovima koje joj postavljaju kako klasične teorije političkog predstavljanja, koje u središte stavljaju formalne mehanizme demokratskih izbora, tako i suvremene teorije roda koje naglašavaju permanentnost razlika među samim ženama. Problem se tako postavlja u obliku pitanja: ako žene, zbog međusobne razlike, ne dijele zajedničke interese, vrijednosti i perspektive te ako nisu izabrane (samo) od strane žena na temelju programa koji odgovara zahtjevima upravo ženskog biračkog tijela, možemo li uistinu očekivati da će žene predstavljati žene? Ovaj rad nastoji odgovoriti na to pitanje služeći se konceptom surogatnog predstavljanja koji, posebice u slučajevima povijesno marginaliziranih grupa kao što su žene, pretpostavlja njihovo zastupanje unatoč nedostatku izbornih veza između predstavnica i predstavljenih. Pretpostavku da su zastupnice u Hrvatskom saboru sklone djelovati kao surogatne predstavnice žena, ispitali smo na slučaju zakonskog reguliranja medicinski pomognute oplodnje. Problematika navedenog slučaja zahvaća niz područja koja se mogu okarak-

terizirati kao ženska pitanja, a interes javnosti i oštre stranačke podjele koje je izazvala rasprava o medicinski pomognutoj oplodnji izvrsno pozicioniraju slučaj za davanje odgovora. Saborske rasprave o temi medicinski potpomognute oplodnje poslužile su kako bi ispitali djelovanje zastupnica, ali i njihovo razumijevanje vlastite zastupničke uloge u predstavljanju žena.

Uvod

Nastojanja ženskih udruga u Hrvatskoj za većim brojem žena u politici došla je naizgled sretan epilog zakonskim usvajanjem posebnih mjera čiji je cilj povećanje broja kandidatkinja na izborima za predstavnička tijela državne i lokalne vlasti. Naime, sukladno članku 15. *Zakona o ravnopravnosti spolova iz 2008.*, hrvatske su političke stranke dužne uvesti rodne kvote na izbornim listama za Hrvatski sabor, tijela lokalne i područne samouprave i Europski parlament. Zakonski jezik rodno je neutralan, no cilj je kvota smanjiti osjetnu podzastupljenost žena na listama te povećati njihov udio na minimalno 40%. S obzirom na upitnu spremnost stranaka na provedbu zakona, relativno blage sankcije i nepostojanje odredbi o položaju žena na listama, efektivnost uvedenih mjera dovedena je u pitanje već prilikom donošenja zakona kako u samoj saborskoj raspravi tako i u široj javnosti¹. Međutim, puno je manje vremena posvećeno pitanju svrhe navedenih mjera. Ispunjavanje kriterija za članstvo u Europskoj uniji i približavanje europskim standardima dalo je snažan poticaj, te je odgovarajući diskurs demokratizacije i prilagodbe međunarodnim normama redovito korišten u prilog uvođenja mehanizama kvota². Potreba za većim brojem žena u predstavničkim tijelima redovito je obrazlagana pojmovima ravnopravnosti i antidiskriminacije, pri čemu je ravnopravnost prema *Zakonu o ravnopravnosti spolova iz 2008.* definirana kao stanje u kojem su “žene i muškarci jednako prisutni u svim područjima javnog i privatnog života, imaju jednak status, jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava, kao i jednaku korist od ostvarenih rezultata”. Takav način formuliranja zahtjeva za ženskim predstavništvom nije nov i može

1 Da ovakvi prigovori nisu bili neopravdani, potvrđuje i nakana koalicijske vlade Socijal-demokratske partije Hrvatske o odgađanju primjene navedenih mjera, obznanjena u studenome prethodne godine. Unatoč dvosmislenosti zakonskog teksta koji omogućuje različito tumačenje vremenskog okvira unutar kojega bi stranke trebale postići spolno ujednačene izborne liste, ovakav razvoj događaja svjedoči o političkoj nespremnosti stranaka da se ozbiljno uhvate u koštac s navedenim problemom.

2 Važnost diskursa demokratizacije i međunarodnih normi za prihvaćanje kvota karakteristična je za većinu post-konfliktnih i tranzicijskih društava te Hrvatska u tom pogledu nije iznimka (vidi Directorate General for Internal Policies 2011, 33). Za općenitiju sliku o utjecaju međunarodnih normi i međunarodnog okruženja za difuziju kvota i mimo konteksta tranzicijskih zemalja vidi Krook 2006.

se reći da predstavlja dominantan diskurs u zagovaranju kvota (Directorate General for Internal Policies 2011, 33; Phillips 1995, 63-64). Naime, ako ne smatramo da postoje razlike u sposobnostima dvaju spolova, marginalan broj žena u politici shvaća se kao izraz strukturne diskriminacije koju u demokratskom društvu, u ime ravnopravnosti, valja ispraviti. S obzirom na to da je ravnopravnost sudjelovanja u političkom životu, neovisno o prihvaćanju samih kvota kao specifičnog instrumenta njezina ostvarenja, široko prihvaćen cilj, ovakav je način formuliranja problema i efikasan i relativno nekontroverzan. Što pritom, naravno, ne znači i općeprihvaćen. Rasprava o kvotama nije lišena klasičnih argumenata protiv, koji se pozivaju na meritokratska načela i bojazan privilegiranja manje kompetentnih kandidata te na općenitije odbacivanje mehanizama pozitivne diskriminacije kao onih koji narušavaju jednakost građana. Međutim, po tome što problem oblikuju kao pitanje jednakih mogućnosti obnašanja predstavničke vlasti, ti se argumenti previše ne razlikuju od onih u prilog kvotama. Neslaganje se sastoji prvenstveno u razumijevanju načela jednakosti i/ili načinima njegova ostvarenja, a manje u razlikama u razumijevanju uloge zastupnica u predstavničkom tijelu. No, kao što pita Sapiro (1981, 702) u jednom od prvih tekstova koje se bave tom problematikom: “Je li zahtjev za ženskim predstavništvom samo ili nužno zahtjev za većim brojem žena na političkim položajima?”. Ako podzastupljenost žena u politici promatramo na sličan način kao njihovu podzastupljenost u obrazovanju ili gospodarskom životu, čini se kako politiku ne smatramo različitom od ostalih zanimanja, a zahtjev za većom političkom prisutnošću žena svodimo na oportunističko promicanje njihovih karijernih mogućnosti (Phillips 1995, 64, 77). Ako je taj zahtjev nešto više, ako od izabranih predstavnica očekujemo i da predstavljaju žene kao specifičnu grupu, on svoje normativno opravdanje mora pronaći i u njihovoj responzivnosti prema ženama koje bi trebale predstavljati. Tako postavljeni zahtjev suočava se s dodatnim pitanjima o načinima uspostave responzivnosti predstavnika mimo klasičnih, demokratskih mehanizama, dakle izbora, te pitanjima o statusu roda kao društvene kategorije koja zahtijeva posebno političko predstavništvo. Drugim riječima, ako ženske predstavnice nisu izabrane (jedino) od samih žena na temelju određenog programa koji promovira interese, vrijednosti i perspektive upravo ženskog biračkog tijela, možemo li očekivati da će one doista i predstavljati žene kao zasebnu grupu? Dodatno, s obzirom na to da su žene međusobno podijeljene s obzirom na socijalni status, nacionalnu i rasnu pripadnost, dob, seksualnu orijentaciju i niz drugih društvenih kategorija, možemo li očekivati da dijele minimum zajedničkih interesa, vrijednosti i perspektiva potrebnih za nji-

hovo adekvatno predstavljanje? Dok su odgovori na prvo pitanje uglavnom vezani za teorijska i empirijska istraživanja političkog predstavništva općenito i ženskog predstavništva specifično, drugo je pitanje uže vezano za teorije roda i feministička istraživanja statusa rodne u odnosu na ostale društveno-političke razlike.

Ovaj će rad pokušati odgovoriti na ta pitanja promatrajući ulogu zastupnica i zastupnika u Hrvatskom saboru prilikom rasprava o zakonu o medicinski pomognutoj oplodnji. Nakon uvodnog dijela, drugi dio rada razmotrit će surogatno predstavništvo kao koncept koji nam pomaže objasniti povezanost deskriptivnog i supstantivnog predstavljanja žena. Treći će dio razmotriti tri aspekta političkog predstavništva: predstavljanje interesa, vrijednosti i perspektiva te njihovih implikacija na predstavljanje žena kao posebne društvene grupe. Četvrti će nas dio uvesti u problematiku zakonskog reguliranja medicinski pomognute oplodnje u Hrvatskoj, dok ćemo u petom i šestom dijelu istražiti ulogu zastupnica u predstavljanju žena kroz njihovo sudjelovanje u saborskim raspravama. Sedmi dio rada pobliže će ispitati način na koji saborske zastupnice razumijevaju svoju predstavničku ulogu te nastoje djelovati mobilizirajuće prema ženama kao društvenoj grupi.

Surogatno političko predstavništvo: premošćivanje jaza između deskriptivnog i supstantivnog predstavljanja žena

Pozivanja na veći broj žena u politici nailaze na opetovane prigovore da se stavljanjem u prvi plan pitanja (rodnog) sastava predstavničkog tijela neopravdano privilegira deskriptivno u odnosu na druge koncepcije predstavništva. Deskriptivno se predstavništvo oslanja na ideal predstavničkog tijela kao zrcalne slike društva i ostvaruje se u onoj mjeri u kojoj postoji sličnost i korespondencija predstavnika s onima koje predstavljaju. Još otkako je Hanna Pitkin u klasičnom djelu *The Concept of Representation* (1972) upozorila na njegova ograničenja, suočeni smo s kritikama kako razmišljanje u kategorijama deskriptivnog predstavništva ne ostavlja mjesta za shvaćanje predstavljanja kao specifičnog tipa djelovanja i time stoji u bitnoj suprotnosti i s formalističkim i supstantivnim koncepcijama predstavništva. Za Pitkin (1972, 209), središnji je koncept supstantivno predstavništvo definirano kao “djelovanje u interesu onih koje se predstavlja, na način koji je prema njima responzivan”. Unatoč ovom često navođenom favoriziranju supstantivne koncepcije predstavništva, Pitkin (1972, 234) naglašava kako predstavnička vlast nije definirana pojedinačnim djelovanjem u interesu predstavljanih ili

u skladu s njihovim željama, već zahtijeva institucije koje nastoje osigurati dugoročnu, sustavnu responzivnost.

Govoreći o političkom predstavništvu, skoro uvijek govorimo o osobama koje djeluju u institucionaliziranom predstavničkom sustavu [...] te pojam ujedinjuje vrlo općenitu, apstraktnu, skoro metaforičku ideju [...] kao i neke prilično konkretne, praktične i povijesno tradicionalne institucije koje ju nastoje ozbiljiti. Pojam sadrži i supstantivnu i formalnu komponentu (Pitkin 1972, 225, 235).

Moderno poimanje političkog predstavništva je, dakle, neizbježno i formalističko, vezano za konkretne mehanizme demokratskih izbora putem kojih se predstavnici ovlašćuju za djelovanje te koji osiguravaju njihovu odgovornost prema onima koje predstavljaju³. Pretpostavlja se da bi, bez takvih mehanizama, responzivnost koja je u srži supstantivnog predstavništva bila svedena ili na prazni, apstraktni ideal ili eventualne pojedinačne činove benevolencije, a ne na “kontinuiranu responzivnost vlade za preferencije svojih građana” (Dahl 1971, 1). Stoga se upravo suvremene teorijske i empirijske rasprave u velikoj mjeri fokusiraju na formalističko predstavništvo i odgovarajući institucionalni dizajn koji bi osiguravao responzivnost predstavničkog procesa⁴.

Naglašavanje odgovornosti predstavnika kroz izbore stavlja zagovornike deskriptivnog predstavljanja žena u nezgodan položaj, kako zbog teritorijalne utemeljenosti izbornih jedinica, tako i stranačke organizacije izbornog natjecanja. Naime, dok su pripadnici nacionalnih ili rasnih manjina često teritorijalno koncentrirani, žene nigdje ne tvore takvu teritorijalnu izbornu bazu. Ovakva koncentriranost, uz odgovarajući dizajn izbornih jedinica, omogućuje njihovim predstavnicima, pored deskriptivnog, i ostvarivanje izbornog legitimiteta (Grofman i dr. 1982). Također, neovisno o teritorijalnoj koncentraciji, predstavništvo rasnih, nacionalnih i etničkih manjina učestalo se ostvaruje mehanizmima rezerviranih mjesta i posebnih, manjinskih lista kojima se osigurava izborna odgovornost manjinskih predstavnika. Žensko predstavništvo tipično nastoji osigurati kvotama na listama već postojećih stranaka i rijetki su, ako ne i nepostojeći, zahtjevi za posebnom, ženskom izbornom listom⁵. Kako je primijećeno, kvote doista mogu biti primjereniji instrument s obzirom na specifičnost žena kao grupe čije granice presijecaju stranačke podjele (Htun 2004). Međutim, one ne uspostavljaju žene kao

³ Za koncepciju političkog predstavništva koja nastoji obuhvatiti i slučajeve nedemokratskog predstavljanja vidi Rehfeld 2006.

⁴ Vidjeti primjerice, Rehfeld 2005; Barber 2001; Canon 1999; Przeworski i dr. 1999.

⁵ Za komparativni prikaz uporaba kvota kao mehanizma za povećanje ženske zastupljenosti vidjeti Dahlerup 2006.

posebnu izbornu bazu kojoj su predstavnice demokratski odgovorne. Naprotiv, predstavnice su time izabrane kao kandidatkinje političkih stranaka čiji programi, ako su i responzivni prema ženskom biračkom tijelu, izbornu legitimaciju dobivaju i od muških birača te jednako obvezuju muške kao i ženske stranačke kandidate.

Ako nam nedostaje formalna komponenta izborne odgovornosti, možemo li još uvijek razmišljati o supstantivnom predstavljanju žena i responzivnosti deskriptivnih političkih predstavnica? Novija teorijska i empirijska istraživanja daju određenu potvrdu takvom razmišljanju. Niz autora dovodi u pitanje teritorijalnu organizaciju izbornih jedinica s obzirom na to da ista neopravdano ograničava vrste zahtjeva koji se doživljavaju legitimnima u predstavničkom procesu (Rehfeld 2005; Urbinati i Warren 2008; Saward 2009). Takvi zahtjevi mogu biti bazirani na neteritorijalnim identitetima kao što su rodni, nacionalni ili rasni, ali i profesionalni i drugi identiteti kao i oni povezani s pitanjima koji nadilaze svaku teritorijalno organiziranu političku zajednicu poput migracije, okoliša i globalne trgovine. S obzirom na to da teritorijalno utemeljenje izbornih jedinica definira i teritorijalno utemeljene interese kao one koji uživaju pravo prvenstva u procesu predstavljanja, takvo utemeljenje arbitrarno isključuje jednako legitimne, neteritorijalne zahtjeve (Urbinati i Warren 2008, 390, 397). I dok neki autori (primjerice Rehfeld 2005) bijeg od teritorijalnosti traže u promjeni izbornih aranžmana, drugi naglašavaju važnost neizbornog predstavnništva deliberativnih tijela građana, kao i društvenih pokreta, civilnih udruga i religijskih zajednica (Dryzek i Niemeyer 2008; Saward 2009). Također, premda je ovdje prije svega riječ o isključivanju određene vrste tema, a ne kategorija građana iz predstavničkog procesa, deskriptivno se predstavnništvo postavlja kao mehanizam fleksibilizacije teritorijalnog načela koji omogućava uključivanje i neteritorijalnih interesa u proces predstavljanja (Urbinati i Warren 2008, 390, 397). Deskriptivno predstavnništvo pritom se smatra posebno važnim za pripadnike povijesno marginaliziranih grupa kao što su žene ili rasne, nacionalne i vjerske manjine (Phillips 1995; Young 1997, 2000; Williams 1998; Mansbridge 1999).

Inzistiranje na formalnim aspektima ovlašćivanja i odgovornosti putem izbora kao jedinim demokratski relevantnim načinima osiguravanja supstantivnog predstavnništva, zanemaruje se i visok stupanj neovisnosti koji predstavnici, neovisno o izborima, *de facto* uživaju. Idealizirana slika prikazuje birača koji pojedinog kandidata ili stranku bira na osnovi paketa politika koje odgovaraju njegovim, prethodno formiranim, preferencijama, a koje se kandidat obvezuje zastupati u predstavničkom

tijelu, primjerice, iniciranjem ili izglasavanjem zakona. Ako predstavnik ne djeluje u skladu sa svojim izbornim obećanjima, birači ga imaju prilike pozvati na odgovornost i sankcionirati na idućim izborima. U stvarnosti, međutim, birači predstavnike biraju s lista stranački selekcioniranih kandidata, čije procedure mogu biti daleko od demokratskih (Michels 1968). Dok ovakav izborni proces može ojačati odgovornost predstavnika prema njihovoj stranci, odgovornost prema izornoj bazi slabi. Vrlo često izbor se odvija u djelomičnom ili potpunom informacijskom vakuumu – niti su kandidati upoznati s preferencijama birača niti građani s političkim programima kandidata ili stranaka, a nedovoljna informiranost prati i samo djelovanje predstavnika u zakonodavnom tijelu (Hardin 2004). Osim biračkih preferencija na predstavničko djelovanje utječu i njegovi vlastiti stavovi, ali i niz drugih institucionalnih i neinstitucionalnih činitelja (Pitkin 1972, 220). Napokon, predstavnički je mandat uglavnom slobodan te kršenje izbornih obećanja ne može biti sankcionirano opozivom niti od strane birača niti od strane stranke od čijeg je predizbornog programa predstavnik eventualno odstupio. Oštri napadi na instituciju predstavnštva, svojstveni teoretičarima participatorne demokracije stoga ističu kako je predstavljanje upravo nespojivo s demokracijom (primjerice, Barber 1984), a i sama Pitkin u kasnijim radovima (1989, 2004), ističući tenziju između predstavnštva i demokracije, naglašava važnost participacije. No, ne moramo prihvatiti načela participatorne demokracije kako bi zamijetili da “principi predstavničke vlasti tvore mašineriju koja kombinira demokratske i nedemokratske elemente” (Manin 1997, 237). Poanta takve izjave nije nužno upućivanje na nedostatnu demokratsku predstavničkog sustava, nego priznanje činjenice da formalni elementi izbora i podudaranja biračkih preferencija s predstavničkim djelovanjem ne čine jedini normativni kriterij za njegovo procjenjivanje. Štoviše, Mansbridge (2003, 515) tvrdi kako: “[r]azmatranje normi relevantnih za predstavnički sustav pretpostavlja kako predstavništvo jest, i u normativnom smislu treba biti, nešto više od defektne zamjene za direktnu demokraciju”⁶.

Na osnovu niza empirijskih istraživanja, Mansbridge (2003) u svom utjecajnom članku “*Rethinking Representation*” tvrdi kako demokracija dopušta više od jednog načina legitimnog predstavljanja te uz tradicionalni model obećavajućeg predstavnštva (*promissory representation*) uvodi i tri

⁶ Plotke (1997) koji u suprotstavljanju s participatornim koncepcijama kategorički tvrdi kako “predstavljanje jest demokracija”, iznimni istraživački fokus stavljen na formalne mehanizme izbora povezuje s hladnoratovskim kontekstom i potrebom povlačenja jasne razlike između demokratskih i nedemokratskih režima. Stoga promjena okolnosti nužno zahtjeva i ponovno promišljanje koncepta predstavnštva.

nova modela: anticipirajuće (*anticipatory*), žiroskopsko (*gyroscopic*) i surogatno predstavništvo (*surrogate*). Anticipirajuće predstavništvo, umjesto na djelovanje u skladu s obećanjima danim na prethodnim izborima, usmjeren je na djelovanje za koje pretpostavlja da će zadobiti povjerenje birača u budućnosti. U žiroskopskom predstavništvu principi za djelovanje ne proizlaze iz stvarnih ili pretpostavljenih biračkih preferencija, već iz uvjerenja i karaktera samog predstavnika. Za deskriptivno predstavljanje žena posebno je važan posljednji model, model surogatnog predstavništva. Surogatno je predstavništvo na djelu kada predstavnik zastupa osobe prema kojima nema direktnu izbornu odgovornost. S obzirom na to da se Mansbridge u svojoj analizi oslanja pretežito na primjere političkog sustava Sjedinjenih Američkih Država, ona naglašava važnost surogatnog predstavništva u zastupanju osoba izvan svoje izborne jedinice. Za Mansbridge (2003, 523), surogatno se predstavništvo javlja kao "najeminentniji oblik neteritorialnog predstavništva". Međutim, njezina se analiza može primijeniti i na objašnjenja djelovanja političkih predstavnika čiji izborni legitimitet u većoj mjeri ovisi o pripadnosti određenoj političkoj stranci, no određenoj teritorialnoj izbornoj jedinici. Surogatno se predstavništvo tu pojavljuje kao zastupanje osoba i mimo, no ne nužno i u suprotnosti od, političke stranke kojoj predstavnik pripada. Primjerice, predstavnik može djelovati kao surogatni predstavnik osoba s invaliditetom bez obzira što njegova politička stranka ne mora imati programski razrađene politike prema invalidima niti oni čine njezinu značajnu izbornu bazu. Mansbridge pritom razlikuje dva tipa surogatnog predstavništava: monetarni i čisti. U monetarnom tipu, predstavnici na surogatno zastupanje mogu biti motivirani donacijama koje pojedinci ili organizirani interesi i udruženja daju njihovim izbornim kampanjama. Vrlo uspješan primjer monetarnog surogatnog predstavništva žena pruža američka *EMILY's List*, organizacija posvećena prikupljanju sredstava za demokratske kandidatkinje koje podržavaju pravo na pobačaj, kao i njezine inačice u Ujedinjenom Kraljevstvu i Australiji⁷. U čistom tipu surogatnog predstavništva, predstavnik osjeća posebnu odgovornost za zastupanje određenih perspektiva neovisno o bilo kojim financijskim ili formalnim poticajima. Vrlo često taj osjećaj odgovornosti potaknut je sličnošću životnih iskustava ili zajedničkim identitetom te je stoga upravo deskriptivno predstavništvo čest primjer surogatnog predstavništva⁸. S obzirom na to da predstavnik putem izbora nije niti ovlašten niti sankcioniran za djelovanje,

7 Za analizu utjecaja australske *EMILY's List* na supstantivno predstavljanje žena u australskom Saveznom Parlamentu vidi Sawyer 2006.

8 Vidjeti primjerice Skjeie 1991; Reingold 1992; Williams 1998; Carroll 2000.

surogatno se predstavništvo opire klasičnim mehanizmima predstavničke odgovornosti. I dok u oba tipa surogatnog predstavništva predstavljani nemaju moć kao birači, u monetarnom tipu oni takvu moć imaju kao donatori koji financijske resurse koriste slično kao birači svoj glas – kako bi zadržali obećanja, izazvali željeno djelovanje motivirano očekivanjem buduće nagrade te poduprli izbor osobe koja je i sama odana njihovim ciljevima (Mansbridge 2003, 524). Nasuprot tome, u čistom tipu, ne postoje odnosi moći pa tako ni odgovornosti između predstavnika i predstavljenih. Čini se kako takva tvrdnja ipak zahtjeva određenu rezervu s obzirom na to da i sama Mansbridge na drugom mjestu (2009, 385) spominje važnost “mrežne”, “horizontalne” ili “profesionalne” odgovornosti za djelovanje političkih predstavnika. Čisti tip surogatnog predstavnika ne djeluje u vakuumu, već na njega utječe mreža pojedinaca i grupa čiju perspektivu predstavlja, koje nizom neformalnih mehanizama poput moralnog odobravanja, javnog podupiranja ili pohvale kao i protesta, posramljivanja ili izopćavanja, nastoje osigurati njegovu odgovornost. Duhovitiji primjeri takvih neformalnih mehanizama očituju se u javnom dodjeljivanju simboličkih nagrada/kazni za predstavnike koji su svojim djelovanjem unaprijedili ili unazadili ciljeve mreže. Kod surogatnog predstavljanja žena, takve grupe mogu sačinjavati udruge i pokreti za ženska prava, kao i stranačke organizacije žena te parlamentarna i vladina tijela poput parlamentarnog odbora ili ureda za ravnopravnost spolova. Istraživanja koja naglašavaju pozitivni utjecaj institucionalnog i izvaninstitucionalnog ženskog organiziranja na političko predstavljanje žena daju određenu potvrdu takvom razmišljanju⁹. S obzirom na nedostatak izborne odgovornosti, normativni kriteriji za ocjenu surogatnog predstavništva nužno su drugačiji od tradicionalnog kriterija podudaranja djelovanja predstavnika i preferencija njegova biračkoga tijela. Za Mansbridge (2003, 524) oni su prije odlika sustava kao cjeline te usmjereni na dva ključna demokratska načela: agregaciju interesa – jesu li svi važni interesi zastupljeni u omjeru koji je proporcionalan njihovu udjelu u populaciji, te deliberaciju – je li osigurano adekvatno predstavljanje svih relevantnih perspektiva¹⁰.

Navedeni kriteriji imaju normativne i metodološke implikacije. Iz normativne perspektive, usmjerenost na proporcionalnu zastupljenost i deliberaciju u skladu je s klasičnim inzistiranjem zagovornika deskriptivne

⁹ Vidjeti primjerice Weldon 2002; Carroll 2006.

¹⁰ Deliberativni ciljevi, međutim, mogu dati legitimitet i isključivanju određenih, najmanje informiranih ili najmanje moralnih perspektiva (Mansbridge 2003, 524). Vidjeti također Dovi 2009.

demokracije na predstavničkom tijelu kao areni koja omogućava prezentiranje mišljenja svake osobe i skupine (Mill, prema Pitkin 1972, 83). Pitkin (1972, 84) ističe kako se time fokus pomiče na “funkciju predstavničkog tijela kao onoga u kojem se govori radije nego djeluje, u kojem se raspravlja, radije nego vlada”. Dužnost predstavnika tako postaje pružanje informacije o predstavljima i precizno reflektiranje njihova mišljenja čime ne ostavlja prostor za “vodstvo, inicijativu ili kreativno djelovanje” (Pitkin 1972, 90). Međutim, kako ističe Urbinati (2000, 761), u samoj je biti predstavništva, kao indirektnog oblika demokracije, razlikovanje između deliberacije i glasovanja. Proporcionalno predstavništvo, s obzirom na to da odbija identifikaciju “prava na predstavljanje” s “pravom na donošenje odluka”, pridonosi očuvanju te razlike. Pritom se shvaćanje deliberacije odmiče od cilja konsenzusa i dogovora, a legitimitet zadobivaju i (trenutačno) marginalizirane perspektive. U pluralnim društvima, posebice onima obilježenima strukturnim nejednakostima, takvo je predstavljanje od posebne važnosti¹¹. Deliberacija, također, ne zahtijeva od predstavnika tek transmisiju mišljenja pojedinih skupina, već uključuje i elemente medijacije (Williams 1998), zagovaranja (Urbinati 2000) i mobilizacije (Disch 2011). Na taj se način ne samo reflektira, već i aktivno utječe na formiranje ili (pre)oblikovanje mišljenja, perspektiva i identiteta predstavljenih. Riječima Disch (2011, 107): “namjera [političkog predstavništva], dakle, nije reproduciranje postojećeg stanja stvari, već produciranje učinka: prizivanje predstavljenih putem njihova prikazivanja kao kolektiviteta sa zajedničkim ciljem”.

Metodološki nas, pak, ovi kriteriji usmjeravaju na analizu sastava i sadržaja rasprava predstavničkog tijela (usp. Sawyer 2006; Celis 2006) prije negoli na analizu rodne razlike u predlaganju i glasovanju o zakonima te političkim stavovima i prioritetima predstavnika (usp. Swers 1998, 2002; Lovenduski i Norris 2003; Skjeie 1991) ili pak makroanalizu učinaka javnih politika većeg broja žena u predstavničkim tijelima (usp. Thomas 1994; Schwindt-Bayer i Mishler 2002). Dok nas kriterij agregacije interesa upućuje na analizu brojčane zastupljenosti žena u predstavničkom tijelu ili deskriptivnu predstavljenost, kriterij deliberacije nas upućuje na analizu zastupljenosti ženskih perspektiva, dakle, deliberativnu predstavljenost. Za razliku od deskriptivne, deliberativna predstavljenost nužno ne ovisi o brojčanoj zastupljenosti niti konkretnim karakteristikama predstavnika. Prije brojčanog, deliberativna predstavljenost zahtijeva adekvatno ili efektivno predstavništvo, a jesu li pojedine perspektive zastupane od strane po-

---

¹¹ Vidjeti primjerice, Fraser 1990; Mansbridge 1981, 1996; Honig 1996.

jedine kategorije predstavnika, otvoreno je pitanje (Dryzek 2008, 491)¹². Ako kriterij proporcije primijenimo na sastav predstavničkog tijela u cjelini, surogatno predstavništvo žena u Hrvatskoj, kao u praktički ijednoj državi svijeta, nužno ne dobiva povoljnu ocjenu. Međutim, odluka o tome koji su interesi relevantni za predstavljanje barem će djelomično ovisiti o konkretnom problemu o kojem se raspravlja. Stoga ćemo, kako bi razmotrili djeluju li zastupnice u Hrvatskom saboru kao surogatne predstavnice žena, kriterij proporcije primijeniti na način udjela u sudjelovanju u raspravi o relevantnoj temi, u našem slučaju o zakonu o medicinski pomognutoj oplodnji. Što se tiče drugog, deliberativnog kriterija, osim pitanja jesu li u raspravi zastupljene specifično ženske perspektive, zanimat će nas i jesu li one zastupane od samih žena u omjeru većem nego od muškaraca. Također, kako bi istražili u kojoj mjeri zastupnice nastoje djelovati mobilizirajuće prema ženama, zanimat će nas način na koji zastupnice definiraju svoju predstavničku ulogu te mjera u kojoj se pozivaju na žene kao posebnu društvenu grupu.

Dok su navedeni kriteriji usmjereni na pitanja tko i kako predstavlja, pitanja koja im logički prethode – koga se i što predstavlja – i sama nisu vrijednosno neutralna. Koji su interesi i perspektive relevantni za političko predstavljanje predmet je sporenja, stoga debate oko političke važnosti rodne razlike čine drugu okosnicu svakog promišljanja ženskog političkog predstavništva i njima ćemo se posvetiti u idućem odjeljku.

Aspekti političkog predstavništva: interesi, vrijednosti i perspektive

Implicitna ili eksplicitna pretpostavka većine feminističkih zahtjeva za ženskim političkim predstavništvom jest da žene dijele određena zajednička iskustva koja čine temelj specifičnim interesima, vrijednostima i perspektivama koje ih kao grupu odvajaju od muškaraca. Ta pretpostavka, međutim, u sebi sadrži dozu esencijalizma s kojim se feministička kritika dugo borila u nastojanju da odvoji spol kao biološku od roda kao društveno uvjetovane kategorije. Taj paradoks za feminizam nije nov i možda je najbolje izražen u poznatoj formulaciji Joan Scott (1996, x): “kako bi protestirale protiv ženske isključenosti, [feministkinje] su morale djelovati u ime žena te na taj način

¹² Dryzekov koncept diskurzivnog predstavništva u mnogim je aspektima sličan Mansbridginu deliberativnom kriteriju, no on pravi razliku između perspektiva i diskursa. Prema Dryzecu (2008, 481), također, diskurzivno se predstavništvo ne odnosi na predstavljanje osoba, već diskursa koje one prihvaćaju. Takva se ograda ipak čini pomalo nepotrebnom. Isto se, naime, može reći i za predstavljanje interesa ili perspektiva utoliko što oni ne čine cjelokupnu osobu već pojedine njezine aspekte (vidi također, Young 2000). Kao što naglašava Saward (2009, 3), “nitko od nas nikada nije kompletno predstavljen”.

prizvati samu razliku koju su nastojale zaniijekati¹³. Unatoč prihvaćanju pozitivnog utjecaja deskriptivnog predstavnštva, mnoge feminističke autorice stoga nalažu nužan oprez u pristupu kvotama (vidi, primjerice, Mansbridge 2005). Ma koliko u feminističkim raspravama bila prisutna opasnost da će žene biti petrificirane u statusu radikalno drugačijih od muškaraca, ona je ipak sekundarna u odnosu na drugi problem na koji esencijalizam upućuje – zanemarivanje razlika među samim ženama. Heterogenost žena kao grupe povremeno je oportunistički isticana u zahtjevima za kvotama s obzirom na to da uzrokuje manje podjela u odnosu na slične zahtjeve pripadnika rasnih ili nacionalnih manjina¹³. Međutim, sa stajališta političkog predstavnštva ona predstavlja poseban izazov. Ako su žene međusobno podijeljene s obzirom na socijalni status, rasu, nacionalnu, etničku i religijsku pripadnost, seksualnu orijentaciju, dob i niz drugih pitanja, što je to što čini osnovu njihova političkog predstavljanja?

Kako bi pokušali odgovoriti na to pitanje, korisno je podsjetiti se razlikovanja tri aspekta političkog predstavnštva Iris Marion Young (2000, 133-141): predstavljanje interesa, stajališta i perspektiva. Interesi obuhvaćaju sve ono što utječe ili ima važnost za životne šanse pojedinaca ili ciljeve organizacija. Stajališta definiraju principi, vrijednosti i prioriteti koji uvjetuju pojedinačevu prosudbu o tome koje politike i ciljeve slijediti. Perspektive su pak određene točkom gledišta koju određena grupa, s obzirom na svoju strukturnu poziciju i odnose s drugim grupama, zauzima kada razmatra društvene procese. Kao takve, one su manje određene specifičnim sadržajem ili konkretnom interpretacijom društvenih problema, a više setom pitanja i pretpostavki s kojima rezoniranje o njima započinje. Sva tri aspekta kao jednako legitimne i važne dimenzije političkog predstavnštva utječu na različite normativne i empirijske pristupe ženskom političkom predstavnštvu. S obzirom na interese, naglasak je na političkom predstavljanju kao instrumentalnom procesu promoviranja specifično ženskih interesa, a glavni fokus usmjeren na probleme koji disproportionalno pogađaju žene u odnosu na muškarce. Naime, unatoč tome što heterogenost žena kao grupe uzrokuje i raznolikost interesa među njima, to ne mijenja činjenicu kako se ti interesi razlikuju u odnosu na interese muškaraca. Ženski interesi mogu biti različiti pa i međusobno konfliktni, no oni su i dalje rodno obilježeni (Molyneux 1985; Phillips 1995). Empirijska istraživanja, s obzirom na opseg, tipično se usredotočuju ili na

13 Upravo je stoga takvo formuliranje zahtjeva, s obzirom na duboko ukorijenjenu univerzalističku koncepciju građanstva, najizrazitije bilo zastupljeno u francuskom *parité* pokretu (vidi Scott 2005, usp. Lépinard 2007). Za općenitije smještanje rasprave o kvotama unutar modela političkog građanstva vidi Krook, Lovenduski i Squires 2009.

uže definirane “specifične” interese koji žene direktno pogađaju, poput pitanja ženskog zdravlja i reprodukcije te ekonomskog, socijalnog i političkog položaja žena, ili šire definirane “tradicionalne” interese koji, radi podjele rodni uloga, proizlaze iz dominantne zaduženosti žena za obitelj i privatnu sferu. Tradicionalni ženski interesi stoga uključuju i niz pitanja koja nužno ne pogađaju direktno žene, već se tiču i obitelji i djece, čime politike poput obrazovanja, zdravstva i socijalne skrbi dobivaju na važnosti (Osborn 2012). S obzirom na stajališta, naglasak je na političkom predstavljanju kao procesu afirmacije specifičnih ženskih vrijednosti, dok je fokus usmjeren na pitanja o kojima postoji razilaženje u vrijednosnim stavovima muškaraca i žena. Rodni jaz u stavovima o nasilju i povezanim pitanjima rata, smrtne kazne ili kontrole oružja, kao i odgovornosti prema socijalno ugroženim skupinama i zaštiti okoliša, tipičan su primjer vrijednosnog razilaženja koje traži adekvatno političko predstavljanje. Iako se određene vrijednosne razlike, primjerice u području obrazovne politike, supstantivno mogu poklapati s razlikama u interesima dvaju spolova, fokus predstavljanja je drugačiji. Bilo zbog tradicionalne uloge žena u privatnoj sferi ili suvremene profesionalne segregacije u javnoj, predstavljanje interesa će ulaganje u obrazovanje gledati kroz prizmu poboljšanja socijalnog položaja žena i/ili njihovih obitelji. S druge strane, predstavljanje stajališta će važnost ulaganja u obrazovanje promatrati u sklopu šire matrice vrijednosti koje žene smatraju društveno poželjnim. S obzirom na perspektive, naglasak je na predstavljanju kao procesu deliberacije, a glavni fokus na načinu pristupa različitim društvenim problemima. Predstavljanje perspektiva tako nije određeno vrstom problema niti njihovim konkretnim rješenjima, već pristupom koji se odražava u tipu pitanja koja predstavnik postavlja, vrsti iskustava na koje se poziva kao i načinu razmatranja pozicija drugih (Young 2000, 140). Predstavljanje perspektiva tako širi opseg empirijskog istraživanja ženskog predstavnništva i izvan kruga tipično razmatranih ženskih polja interesa i vrijednosti, ali i uvodi novi element u predstavljanje istih. Ako ostanemo na primjeru obrazovanja, dok žene (i muškarci) mogu iz različitih razloga zastupati ili ne zastupati ulaganje u obrazovanje, ovaj aspekt predstavnništva traži od njih da to pitanje, neovisno o konkretnim preferencijama, definiraju iz ženske perspektive te u raspravi reflektiraju tipično ženska iskustva. Predstavljanje perspektiva, kako ih definira Young, za predstavnike je donekle “zahtjevnije” od načina na koji ih definira Mansbridge te je stoga i uže vezano za konkretne karakteristike predstavnika. Dok je za predstavljanje perspektiva po Mansbridge dovoljno oblikovanje problema iz rakursa ženskih pitanja, koncepcija Iris Marion Young zahtjeva i pozivanje na konkretna iskustva svojstvena

ženama kao društvenoj grupi. Takva iskustva mogu biti osobna, ali i stečena u interakciji s članovima grupe¹⁴.

Zakonska regulativa medicinski pomognute oplodnje

S obzirom na prethodno izlaganje, slučaj zakonskog reguliranja medicinski pomognute oplodnje iz nekoliko je razloga posebno pogodan za ispitivanje ženskog političkog predstavnništva. S jedne strane, njegova se problematika dotiče ženskog zdravlja i reproduktivnih prava žena, područja tipično vezanih za uže definirane "specifične" ženske interese. Također, kao zdravstvena problematika koja k tome regulira obiteljske odnose te prava djece, slučaj zakonskog reguliranja medicinski pomognute oplodnje obuhvaća i "tradicionalne" ženske interese. Medicinski pomognuta oplodnja ujedno je vrijednosno i svjetonazorski zaoštreno pitanje koje omogućava uvid u rodne razlike u vrijednosnim stavovima predstavnika. K tome, za razliku od, primjerice, pitanja pobačaja pri kojem se perspektiva reproduktivnih prava žena uvriježila kao okvir rasprave, pitanje medicinski pomognute oplodnje moguće je promatrati iz čitavog niza različitih perspektiva. To omogućuje uravnoteženiji pogled na spremnost zastupanja ženske perspektive. Napokon, zakon o medicinski pomognutoj oplodnji postao je prvorazredno političko pitanje koje je nadraslo stranačku borbu te mobiliziralo značajan dio medija, civilnih udruga i šire javnosti. S obzirom na potencijalne implikacije zakona za budućnost reproduktivnih prava žena, uvid u raspravu može nam pomoći da shvatimo odrednice buduće debate te u kojoj će mjeri i na koji način ženske predstavnice oblikovati njezin smjer.

Medicinski pomognuta oplodnja (MPO) sedam je puta bila predmetom saborske rasprave nakon što je dugi niz godina bila regulirana *Zakonom o zdravstvenim mjerama za slobodno odlučivanje o rađanju djece* iz 1978. Pokušaji uvođenja nove zakonske regulative započinju 2003. kada je, pod lijevom koalicijskom vlašću Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP), osnovano povjerenstvo stručnjaka čiji opsežan dokument o postupanjima u slučajevima medicinski pomognute oplodnje, međutim, nikada nije upućen u saborsku proceduru. Idući pokušaj uslijedio je 2004. od strane desne koalicijske vlade Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) kada zakonski prijedlog, potpuno pripremljen i spreman na usvajanje (a koji zadobiva i podršku

---

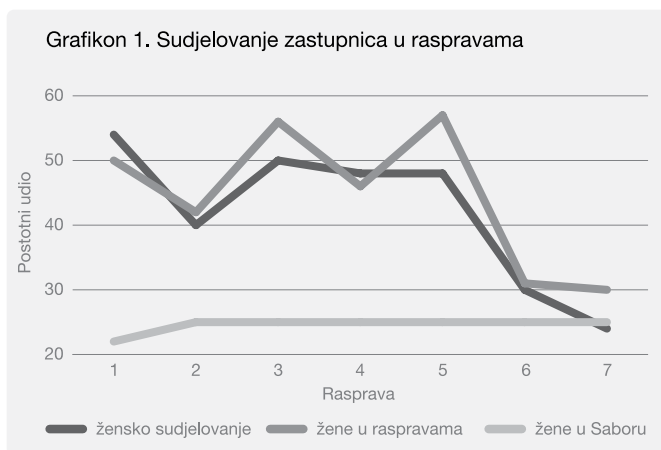
14 Neke autorice ističu samo pozivanje na osobno iskustvo (primjerice, Xydias 2008, 21). Čini se kako takvo shvaćanje zanemaruje činjenicu da se perspektiva ne razvija samo kroz individualno iskustvo već i unutargrupnu interakciju (usp. Weldon 2002). Za općenitije teoretiziranje rodne dimenzije socijalnog kapitala i njezinih političkih implikacija vidi O'Neill i Gidengil 2006.

oporbenog SDP-a), radi pritisaka crkvenih krugova biva povučen iz saborske procedure. Prvi zakonski prijedlog raspravljen u Saboru iniciran od strane zastupnika Demokratskog centra (DC) Frane Piplovića u svibnju 2005. nije propušten u drugo čitanje. S obzirom na tadašnji status DC-a kao HDZ-ova koalicijskog partnera, Piplovićev je prijedlog okarakteriziran kao svojevrsni probni balon koji je Vlada odlučila pustiti kako bi, bez izlaganja riziku, ispitala teren nakon kontroverzi izazvanih ranijim prijedlogom. Druga saborska rasprava uslijedila je u studenom 2008. na inicijativu Kluba zastupnika oporbenog SDP-a, čiji prijedlog zakona također nije dočekaio drugo čitanje. Iako su svjetonazorske bitke počele zadobivati obrise već u prve dvije rasprave, ipak su bile ublažene činjenicom da je, s obzirom na nepostojanje realne opasnosti usvajanja ovakvih zakonskih prijedloga, HDZ kao vladajuća stranka odustao od aktivnijeg sudjelovanja u raspravi, kao i od zaoštrene retorike koju ćemo susresti u kasnijim raspravama. Napokon, u srpnju 2009. u proceduru je po hitnom postupku upućen Vladin prijedlog zakona te je treća saborska rasprava o medicinski pomognutoj oplodnji tako objedinila prvo i drugo čitanje zakona. Vladin zakonski prijedlog izazvao je žustru raspravu, posebice odredbe koje zabranjuju zamrzavanje zametaka, ograničavaju korisnike medicinske oplodnje na bračne parove te ukidaju anonimnost donatora. Navedene odredbe uzrokovale su razdor u vladajućoj koaliciji, pri čemu su HDZ-ovi koalicijski partneri, zastupnici Hrvatske socijalno liberalne stranke (HSLŠ), Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS) i Hrvatske stranke umirovljenika (HSU), zajedno s oporbom izišli iz sabornice u pokušaju rušenja kvoruma potrebnog za izglasavanje zakona. Posebno zanimljiv slučaj predstavlja Hrvatska seljačka stranka (HSS), čiji su zastupnici upravo na temelju javnog apela Organizacije žena HSS-a glasovali protiv Vladina zakonskog prijedloga, međutim u isto vrijeme, ostankom u sabornici osigurali njegovo donošenje. Marijana Petir, koja se u ranijim raspravama istaknula konzervativnim svjetonazorom, kao jedina žena u klubu zastupnika HSS-a, zaobilazeći stranačku disciplinu, glasovala je za donošenje zakona. Sljedeće dvije saborske rasprave održane u Saboru odnose se na izmjene i dopune novoga zakona upućene u proceduru od strane Vlade po hitnom postupku. Četvrta rasprava vođena je u rujnu 2009. oko izmjena koje su olakšale pristup postupku izvanbračnim parovima te osigurala anonimnost donatora, dok se peta rasprava iz listopada 2011. odnosila na dopune kojima je u iznimnim slučajevima omogućena oplodnja više od zakonski dozvoljene tri jajne stanice. Šesta i sedma rasprava održane su u svibnju i srpnju 2012. nakon dolaska na vlast lijeve Kukuriku koalicije. Rasprave se odnose na prvo i drugo čitanje novog Vladina prijedloga zakona čije su temeljne

novine ukidanje zabrane zamrzavanja zametaka te proširivanje kruga potencijalnih korisnika medicinske oplodnje i na žene bez partnera. Navedene novine ujedno predstavljaju glavne razloge neprihvatanja zakona od strane desnih, oporbenih stranaka.

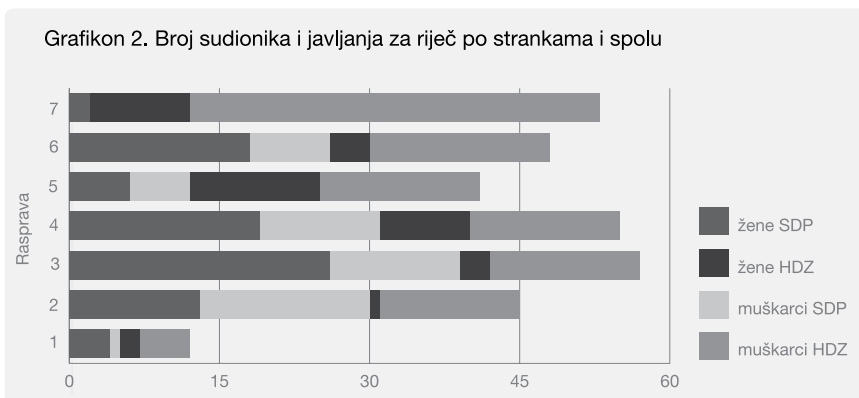
Sudjelovanje zastupnica u raspravi

S obzirom na pretpostavku da bi zastupnice u raspravi trebale sudjelovati ne samo u većem broju, već i aktivnije od svojih muških kolega, odlučili smo se za dvije mjere sudjelovanja. Prva mjera je udio zastupnica u ukupnom broju zastupnika koji je sudjelovao u raspravi, bilo kroz javljanje za pojedinačnu raspravu bilo kroz replike, odgovore na replike, ispravke pogrešnog navoda ili povrede poslovnika. Druga mjera obuhvaća udio zastupnica u ukupnom broju javljanja za riječ kroz bilo koju od prethodno navedenih kategorija, čime se nastoji uzeti u obzir aktivnost zastupnica izraženu višekratnim javljanjima za riječ i reagiranjima na stavove iznesene u raspravi. Prosječno, udio zastupnica u svih sedam rasprava iznosio je 45%, dok su u javljanju za riječ zastupnice sudjelovale s usporedivih 42%. Grafički prikaz udjela zastupnica po raspravama omogućava nam da prikažemo varijacije u njihovom sudjelovanju s obzirom na pojedine zakonske prijedloge. Radi jednostavnosti grafičkih prikaza, rasprave su u njima označene samo rednim brojevima od 1 do 7.

Kao što je vidljivo iz Grafikona 1., tijekom prvih pet rasprava udio zastupnica u ukupnom broju sudionika u raspravi kretao se između 42% i 57%, značajno iznad njihove prosječne zastupljenosti u Saboru koja je tijekom tog

razdoblja iznosila 25%. Udio javljanja za riječ zastupnica kretao se između 40% i 54% i nije se značajno razlikovao od njihova udjela u broju sudionika rasprave. Šesta i sedma rasprava donose značajan pad udjela zastupnica u obje komponente sudjelovanja u raspravi na oko 30%. Izraziti pad udjela u posljednje dvije rasprave zanimljiva je pojava s obzirom na to da su te rasprave vezane uz liberalizaciju regulacije medicinski pomognute oplodnje. Za očekivati je stoga kako je takav pad povezan s političkom orijentacijom i stranačkom pripadnošću zastupnika. Grafikon 2. prikazuje sudjelovanje zastupnika dvije najjače stranke ljevice i desnice – SDP-a i HDZ-a – s obzirom na spol. Broj zastupnica ostalih stranaka tijekom ovog razdoblja bio je premali da bi omogućio smislenu usporedbu. Osim toga, s obzirom na njihov udio u parlamentu, kao i činjenicu da su navedene dvije stranke odgovorne za većinu prijedloga zakona te su u najvećoj mjeri i sudjelovale u saborskoj raspravi o medicinski pomognutoj oplodnji, usporedba samo ove dvije stranke čini se primjerenom.

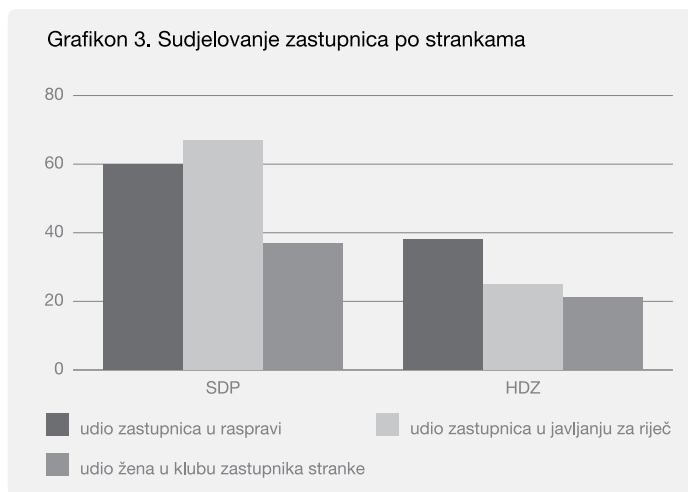
Kao što se može vidjeti iz Grafikona 2., visok udio žena u raspravi dobrim se dijelom može pripisati izrazitom sudjelovanju zastupnica SDP-a, čije su zastupnice, bilo samostalno, bilo dijeljenjem vodećeg mjesta, u većini rasprava činile najbrojniju skupinu. Zastupnice HDZ-a, iako u apsolutnim terminima najmanje prisutna skupina, još uvijek nadmašuju svoje stranačke kolege s obzirom na svoju relativnu zastupljenost. Iz grafa je vidljivo kako šesta rasprava ne donosi nikakve znatnije promjene u omjerima sudjelovanja muškaraca i žena ove dvije stranke. Razlog pada udjela žena u toj saborskoj raspravi treba tražiti u zastupnicima ostalih stranaka. Preciznije, do njega dolazi prvenstveno zbog povećanog uključivanja u saborsku raspravu muških zastupnika iz redova Hrvatskog demokratskog saveza Slavonije i

Baranje (HDSSB). Sedmu je raspravu obilježio izostanak SDP-ovih zastupnika koji su se odlučili povući iz rasprave. Međutim, bez obzira na njihov prethodni doprinos, nesudjelovanje je SDP-ovih zastupnica utjecalo na ukupni udio žena u toj raspravi u manjoj mjeri od povećanog sudjelovanja HDZ-ovih i, ponovno, HDSSB-ovih zastupnika. Muški zastupnici s desnice, dakle, primarni su nositelji promjene u udjelu ženskog sudjelovanja u posljednje dvije rasprave. Takav je rezultat donekle iznenađujući s obzirom na to da bi teorijska očekivanja dala naslutiti ponešto drugačije ishode. Uvriježena teorijska očekivanja, bez obzira što se ne slažu oko pitanja dijele li žene liberalnije stavove ili se njihovi stavovi ne razlikuju od stavova muškaraca u pitanjima reproduktivnih prava, dijele pretpostavku kako to pitanje u većoj mjeri mobilizira žene. S jedne strane, teorijska objašnjenja koja naglašavaju nepostojanje spolne razlike u stavovima o reproduktivnim pravima, primjerice pobačaju, istovremeno, s obzirom na veću važnost takvih pitanja za žensku populaciju, ističu veću sklonost žena mobilizaciji oko njihova reguliranja kao i sklonost zauzimanju radikalnijih pozicija, primjerice podržavanju apsolutne zabrane ili pak nepostavljanju nikakvih zakonskih ograničenja u pristupu pobačaju. Takva teorijska objašnjenja upućivala bi na scenarij suprotan onome koji se dogodio – kako će žene u raspravi o liberalizaciji medicinski pomognute oplodnje biti aktivnije od svojih muških kolega. S druge strane, teorijska očekivanja o liberalnijim stavovima žena prema regulaciji reproduktivnih prava mogla bi biti konzistentna s nalazima o smanjenju udjela žena u onim raspravama koje se tiču liberalizacije postupaka medicinski pomognute oplodnje. Zastupnice desnih stranka, balansirajući između vlastitih liberalnijih stavova i stranačke lojalnosti, mogle bi dati prešutnu potporu zakonu odustajući od rasprave, dok muški zastupnici, bez obzira na konzervativnije stavove, ne bi trebali značajnije promijeniti svoje sudjelovanje. Međutim, kako je vidljivo iz Grafikona 2., obrazac sudjelovanja zastupnica konzervativnog HDZ-a nije se promijenio, već je do promjene došlo upravo kod njihovih muških kolega. Istraživanja o stavovima o pobačaju u Hrvatskoj, koja bi mogla biti indikativna i za stavove o medicinski pomognutoj oplodnji, ne pokazuju razlike u stavovima s obzirom na spol (vidi, primjerice Golberger 2005). Međutim, ako podjednaka distribuiranost stavova još uvijek ne znači i podjednaku mobilizaciju oko ovih pitanja, čini se da su – za razliku od, primjerice Sjedinjenih Američkih Država, gdje su žene više od muškaraca prisutne u podjednako *pro-life* i *pro-choice* pokretima, u Hrvatskoj upravo muškarci glavi nositelji *pro-life* organiziranja (vidi Cerjan-Letica 1997). Ako nam ovakva istraživanja stavova opće populacije i obilježja društvenih pokreta mogu poslužiti i kao orijentir

ponašanja političkih elita, nalaz o većoj angažiranosti muških zastupnika s desnice postaje manje neočekivan.

Slično se opažanje pojavljuje u analizi udjela žena u javljanju za riječ. Grafikon 1. pokazao je kako udio žena u javljanju za riječ slijedi njihovo brojčano sudjelovanje u raspravama. Dapače, smanjeni se udio u sudjelovanju u šestoj i sedmoj raspravi odnosi kako na broj zastupnica tako i na njihovo javljanje za riječ, pa do pada dolazi istodobno u obje komponente sudjelovanja. Ako imamo u vidu njihovu ukupnu zastupljenost u Saboru, žene su aktivnije od muškaraca sudjelovale u saborskim raspravama o medicinski pomognutoj oplodnji. Međutim, kako Grafikon 1. sugerira, čini se kako se ta aktivnost nije ostvarivala povrh njihova većeg brojčanog sudjelovanja u raspravi te kako je omjer javljanja za riječ u raspravi podjednak za muškarce i žene. Taj je zaključak potrebno ponešto modificirati s obzirom na razlike u stranačkoj pripadnosti zastupnika. Grafikon 3. stoga pokazuje prosječni udio u sudjelovanju u raspravama zastupnica HDZ-a i SDP-a.

Vidljivo je kako su žene obaju stranaka sudjelovale u raspravama u omjeru značajno većem od njihove zastupljenosti u klubovima zastupnika pojedine stranke. Tako su žene HDZ-a u raspravama činile 38% zastupnika svoje stranke, iako su u prosjeku u klubu zastupnika bile prisutne sa skromnih 21%, a SDP-ove su zastupnice u raspravi činile 60% zastupnika stranke s prosječnom zastupljenošću u klubu zastupnika s tek 37%. No, dok su zastupnice SDP-a javljanjem za riječ nadmašivale svoj udio u stranci, udio zastupnica HDZ-a u javljanju za riječ nije se značajnije razlikovao od njihova udjela u klubu zastupnika stranke. S obzirom na to da su se zastupnice SDP-a u ras-

pravi prosječno javljale za riječ 2.6 puta, a zastupnice HDZ-a 2.2 puta, ta se razlika ne čini toliko drastičnom kako bi opravdala značajnu diskrepanciju u udjelu javljanja za riječ zastupnica HDZ-a i SDP-a s obzirom na njihove respektivne stranke. Navedena razlika prije se može objasniti pojačanom aktivnošću muškaraca HDZ-a koji su se za riječ prosječno javljali 3.8 puta, dok je aktivnost muškaraca SDP-a bila najniža s 1.7 javljanja za riječ po zastupniku.

Osim na interakciju spola i stranačke pripadnosti, ovi nalazi usmjeravaju našu pažnju i na zastupničko djelovanje muškaraca. Naime, brojna empirijska istraživanja ukazuju na važnost interakcije spola i stranačke pripadnosti kao kategorija koje utječu na aktivnost zastupnika u pitanjima od posebnog interesa za žene. Pritom se interakcija tih dviju kategorija uglavnom pokazuje kroz pozitivni utjecaj zastupnica lijevih stranaka na donošenje zakona koji pogoduju ženama.¹⁵ Međutim, fokus istraživanja dominantno usmjeren na žene često onemogućava razmatranje utjecaja interakcije spola i stranačke pripadnosti na zastupničko djelovanje muškaraca¹⁶. Analiza saborskih rasprava o medicinski pomognutoj oplodnji upućuje na važnost upravo tog pitanja.

Perspektive zastupnica o medicinski pomognutoj oplodnji

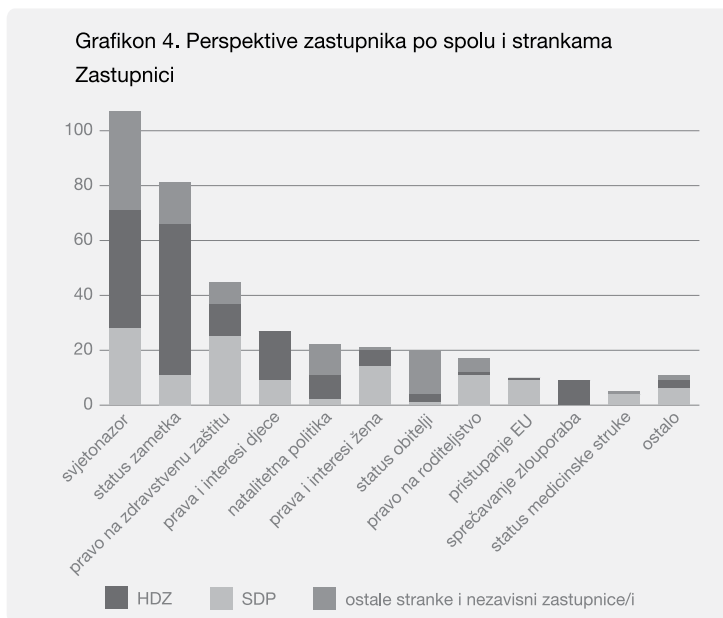
Očekivano, u saborskoj raspravi medicinski pomognuta oplodnja pokazala se kao izrazito složeno pitanje koje je, unatoč čestim pozivanjima na struku, uporno izmicalo stručnoj i pribjegavalo vrijednosnoj argumentaciji. Pokušaji sistematizacije izrečenoga pokazali su se jednako složenima. Prije svega, analiza perspektiva nije nastojala zahvatiti razlikovanje u podupiranju određenih zakonskih rješenja, već sam način sagledavanja teme ponuđen u raspravi. Primjerice, raspravljanje o medicinski pomognutoj oplodnji primarno kroz perspektivu prava i interesa žena ili status zametka ne govori nam ništa o prihvaćanju konkretnog zakonskog prijedloga pa čak niti o pozitivnom odnosu prema potrebi uvažavanja istih. Kada, primjerice, Ljubica Lukačić (HDZ) elaborira nepostojanje zakona koji osigurava pravo ženama na potomstvo, ona jednako tako govori iz perspektive o interesima i pravima žena kao i Ingrid Antičević-Marinović (SDP) koja poziva na isključivu ingerenciju žena nad odlukama o rađanju djece. Kada Mirando Mrsić (SDP) ar-

15 Vidjeti primjerice, Berkman i O'Connor 1993; Caiazza 2004.

16 U rijetkim nastojanjima zahvaćanja navedene problematike, Swers (2002) prilikom istraživanja američkog Kongresa uvodi razliku između feminističkih i antifeminističkih zakona te nalazi kako su upravo muškarci Republikanske stranke odgovorni za predlaganje većine potonjih.

gumentira kako zametak nije živo biće, on jednako tako iznosi perspektivu o statusu zametka kao i Đurđica Sumrak (HDZ) koja govori o “zamrzavanju ljudskog bića, djece”. Isto tako, prihvaćanje ili protivljenje zastupnika određenim odredbama zakona ne znači kako oni pritom nužno dijele istu perspektivu. Kada Boro Grubišić (HDSSB) ističe potrebu donošenja zakona iz perspektive natalitetne politike, on ne nastupa iz iste perspektive kao Gordana Sobol (SDP) koja potrebu njegova donošenja argumentira iz perspektive prava na roditeljstvo. Kada Jadranka Kosor (HDZ) odbija mogućnost pristupa medicinski pomognutoj oplodnji ženama bez partnera, ona govori prvenstveno iz perspektive prava i interesa djece, dok Zoran Vinković (HDSSB) protivljenje istim odredbama izražava kroz perspektivu o statusu obitelji koja ne bi smjela uključivati istospolne parove. Dakako, većina je zastupnika, posebice onih koji su se u raspravu uključivali s dužim izlaganjima i/ili u više navrata, govorila iz niza različitih perspektiva. Međutim, to ne umanjuje činjenicu kako su neke od njih ipak bile dominantne, te bi davanje jednake težine svim spomenutim perspektivama nepravедno umanjilo njihov značaj i potencijalno iskrivilo percepciju zastupničkog izlaganja. Također, puko spominjanje određene perspektive malo nam govori o efektivnosti njezina zastupanja u raspravi. S obzirom na to da deliberativni kriterij zahtijeva efektivno predstavljanje, on nužno zahtijeva i evaluaciju dominantnih perspektiva u raspravi. Raspravu smo stoga ocjenjivali na način da smo izdvojili maksimalno tri perspektive u individualnom zastupničkom izlaganju te dodijelili do tri boda za glavnu perspektivu izraženu u raspravi. Manje zastupane rasprave bodovane su s dva ili jednim bodom.

Grafikon 4. pokazuje zastupanje različitih perspektiva s obzirom na spol i stranačku pripadnost. Vidljivo je kako je perspektiva prava i interesa žena na uvjerljivom prvom mjestu u izlaganjima zastupnica, dok u izlaganjima njihovih muških kolega ista zauzima tek šesto mjesto. Pritom, zastupnice SDP-a najviše su sklone sagledavati zakon o medicinski pomognutoj oplodnji kroz perspektivu prava i interesa žena. Takav je nalaz u skladu sa spomenutim empirijskim istraživanjima koje u promicanju ženskih interesa naglašavaju upravo ulogu žena u lijevim strankama. Međutim, spol se pokazuje kao važan neovisno o stranci, te je perspektiva prava i interesa žena druga po redu zastupljenosti i u raspravi zastupnica HDZ-a. S obzirom na spremnost zastupanja perspektive žena, muški se zastupnici međusobno značajnije razlikuju, pri čemu je kod zastupnika HDZ-a perspektiva prava i interesa žena tek marginalno zastupljena kao sedma po redu, dok je kod zastupnika SDP-a ona na visokom trećem mjestu. Spolna je razlika ključna i u sagledavanju zakona kroz perspektivu svjetonazorskih razlika. Muškarci obje stranke skloniji su argumentirati svoje pozicije pozivanjem na svjetonazor, pri čemu kao glavne suprotstavljaju kršćanske i sekularne vrijednosti, ali i povjerenje nasuprot skepsi prema znanosti i, općenitije, ideji progresa. Stranačka je pripadnost pak odlučujuća u spremnosti sagledavanja zakona o medicinski pomognutoj oplodnji kroz perspektivu statusa zametka kao i prava na zdravstvenu zaštitu. Dok je zastupnicama i zastupnicima HDZ-

a status zametka primarna perspektiva u raspravi, kod zastupnika SDP-a oba spola na visokom drugom mjestu ističe se pravo na zdravstvenu zaštitu. Također, zastupnici i zastupnice HDZ-a skloniji su naglašavati prava i interese djece od zastupnika i zastupnica SDP-a kod kojih se pravo na roditeljstvo pokazuje kao odlučujuće. Spol se, dakle, neovisno o stranačkoj pripadnosti, pokazuje kao važna kategorija u spremnosti zastupnika da u raspravi zastupaju perspektivu interesa i prava žena, odnosno perspektivu koja vodi računa o uže definiranim “specifičnim” ženskim interesima. Stranačka se pripadnost pak pokazuje kao ključna kod zastupanja perspektiva povezanih sa šire definiranim “tradicionalnim” ženskim interesima koje uključuju brigu o djeci, zasnivanje obitelji i zdravstvenu skrb. Pritom, s obzirom na svoj relativni udio u raspravi, zastupnice HDZ-a sklonije su od svojih muških kolega zastupati perspektivu prava i interesa djece, kojima glavnu okosnicu rasprave ipak čine status zametka i svjetonazorska neslaganja. Važnost prava na zdravstvenu zaštitu u SDP-u je pak puno ravnomjernije prisutna kod zastupnika oba spola. Tome su u nekoj mjeri zasigurno pomogla zajednička nastojanja zastupnica i zastupnika SDP-a u ukazivanju na neustavnost odredbi prijedloga zakona HDZ-ove koalicijske vlade kojima se pravo na liječenje ograničilo s obzirom na bračni status korisnika. Također, prijetnje referendumom građanske inicijative pod nazivom *I ja sam bio embrij*, kojima se najavljivalo rušenje zakona SDP-ove koalicije, nastojale su se osujetiti definiranjem spornih odredbi o zamrzavanju zametaka kroz pravo pacijenta na najbolje moguće liječenje, u kojem slučaju ustavnost referenduma dolazi u pitanje. Međutim, neovisno o specifičnim političkim okolnostima, čini se kako i spol i stranačka pripadnost utječu na perspektive zastupnika.

Stranačka pripadnost dobiva na važnosti ako razmotrimo tri najčešće teme u okviru prava i interesa žena – ravnopravnost/antidiskriminaciju, reproduktivna prava i žensko zdravlje. Grafikon 5. pokazuje zastupljenost ovih tema po strankama i spolu.

Neovisno o tome što su zastupnice obje stranke pokazale sličan obrazac učestalosti zastupanja ženskih perspektiva, sadržajno se njihovi istupi u većoj mjeri podudaraju s istupima njihovih stranačkih kolega. Tako zastupnice i zastupnici SDP-a u podjednakoj mjeri zastupaju različite aspekte ženskih interesa dok je tema ženskog zdravlja predominantna kod zastupnika HDZ-a oba spola. Radije nego da o njima polemiziraju, pitanja ravnopravnosti i reproduktivnih prava žena gotovo da nisu prisutna kao perspektive u raspravi HDZ-ovih zastupnika. Zaobilaženje tih tema svakako je dijelom politički oportuno ponašanje s obzirom na to da je efikasnije nametnuti vlastitu perspektivu u raspravi, nego svoju poziciju formulirati

u suprotstavljanju s politički ipak etabliranim vrijednostima prava žena i jednakosti spolova. Međutim, ostaje činjenica da su upravo te teme, koje u većoj mjeri naglašavaju autonomiju žena, odsutne kao perspektiva u raspravi zastupnika HDZ-a. Perspektiva brige i skrbi o ženskom zdravlju u središte stavlja pokroviteljski odnos prema ženama, prije nego njihovu autonomiju, stoga je ovakva redukcija vjerojatnije odraz i vrijednosnih, a ne samo strateških razloga.

Dok su njihovi muški kolege općenito više govorili o svjetonazorskim aspektima regulacije medicinski pomognute oplodnje, zastupnice su češće naglašavale potrebu uzimanja u obzir iskustava onih kojima su ti postupci potrebni. Stoga je zastupanje ženske perspektive bilo izraženo i u pozivanju na specifična ženska iskustva u postupcima medicinski pomognute oplodnje, kako ona vlastita tako i stečena kroz privatna i profesionalna poznanstva, ali i političko djelovanje. Nekolicina zastupnika u Saboru, i žena i muškaraca, imala je iskustvo s medicinski pomognutom oplodnjom. Muškarci su, pritom, jednako kao i žene, bili spremni govoriti iz osobne perspektive roditelja

tako rođene djece. Ivan Dragovan (SDP), primjerice, svoju roditeljsku ulogu naglašava riječima: “Nisam liječnik, govorim kao otac djevojčice rođene tim putem”, jednako kao i Dunja Špoljar (SDP):

Dozvolite mi da vas upoznam s mojom kćeri. Prohodala je s 9 mjeseci, a rečenice izgovarala već na prvom rođendanu. Zdrava je, ne budi se noću u znoju, ne sanja bijele kute. Zadnji antibiotik popila je s 18 mjeseci, sada ide u 8. razred. U prvom razredu je slo-mila ruku, a s 5 godina je imala vodene kozice. Odlična je učenica, članica je planinarskog društva i redovita polaznica mažoretkinja. Nespretna je za sve sportove s loptom, soba joj je više nego često neuredna. Ovisna je o slatkišima i *Facebooku*. I da, moja kći je dijete iz epruvete. Njezina budućnost potpuno je neizvjesna u ovom trenutku – hoće li odabrati najbolju školu za sebe, hoće li je savladati. Hoće li upisati ili završiti fakultet, udati se rano ili ne, ostvariti karijeru, biti majka. No, ima mogućnost izbora. Neizvjesno je kako će njezin život teći od sadašnjosti nadalje, ali izvjesno je da smo mi, njezini roditelji, izabrali nju jer smo imali mogućnost i pravo izbora.

Unatoč tome, iskustva muškaraca i žena u postupcima medicinski pomognute oplodnje nužno su različita te zastupnice u raspravi iznose i specifično žensku perspektivu. Dunja Špoljar (SDP) tako u svom govoru naglašava: “Kao majka djeteta iz epruvete koja je nakon 8 godina liječenja, 13 hormonskih agresija i 8 izvantjelesnih oplodnji postala roditelj, dajem si za pravo reći: liječenje neplodnosti, tko god nije upoznao posredno ili neposredno, ne može razumjeti”. Zastupnicama su, mimo direktnog iskustva medicinski pomognute oplodnje, vlastita, specifično ženska iskustva služila za identifikaciju s onim ženama koje prolaze kroz te postupke. Ana Komparić Devčić (SDP) tako govori iz osobnog iskustva majčinstva:

Namjerno sam majčinstvo stavila na zadnje mjesto, ne zato što mislim da je ono najmanje važno, nego upravo suprotno. U životu sam imala sreću i postala sam majka dvoje djece. I svakim danom osjećam što znači biti majka, što znači biti roditelj i osobno zaista želim, pogotovo nakon ovako emotivnog govora kolegice Dunje, da apsolutno sve osobe koje to žele, to i postanu, da jednostavno postanu roditelji.

Biljana Borzan (SDP) se pak, protiveći se tezi o ubojstvu zametaka, poziva na ženska iskustva u kontroli rađanja: “Sigurno da ima kolegica među nama koje koriste spiralu. Jesu li one ubojice?”. Međutim, kao što to svjedoči primjer Jadranke Kosor (HDZ): “Ja sam dijete koje je odrastalo bez oca, cijeli život mi je to nedostajalo”, zastupnice se temeljem osobnog iskustva mogu identificirati te iznositi perspektive različitih društvenih grupa.

Predstavljanje ženskih perspektiva očitovale se i u tome što su zastupnice u većoj mjeri iznosile iskustva drugih žena s kojima su se, što privatno, što profesionalno, imale prilike upoznati. Marija Lugarić (SDP) se, primjerice, poziva na žene iz svoje obitelji kao i na iskustva poznanica:

Na taj su način rođena brojna djece, među ostalim i troje iz moje najbliže obitelji... Ja sam silom životnih prilika, ili neprilika, imala prigode upoznati kroz što sve prolaze parovi koji idu na umjetnu oplodnju i dozvolite mi, kao prilog argumentaciji u ovoj diskusiji, uz molbu da, dok mi razgovaramo o tome je li bolje rješenje A ili rješenje B stotine ljudi doslovce pate, pročitam jedno svjedočanstvo jedne moje poznanice koja već godinama anonimno, naime, objavljuje sve ono kroz što ona i njezin suprug prolaze kroz postupke medicinski potpomognute oplodnje.

Lugarić pri tome posebno naglašava iskustvo žena:

Kao da žene nisu dovoljno inkomodirane. Začeće ne na način na koji bi one željele, već na bolničkom stolu sa kateterima, injekcijama, hormonskim tabletama, punkcijama, transferima, nakon što je odčekala na listi čekanja, odplakala hektolitre suza, primorana uzimati bolovanja i otputovala u drugu zemlju i tako morala obznaniti *urbi et orbi* u kakvoj je fazi njezin reproduktivni život. Sterilitet nije luksuz.

Sonja König, govoreći u ime Kluba zastupnika Hrvatske narodne stranke (HNS), kako bi istaknula potrebu donošenja zakona koji “ne tjera žene na dodatne postupke koji su bolni, skupi i psihički teško podnošljivi”, koristi konkretno iskustvo žene u postupku medicinski pomognute oplodnje:

Ako pitate, na primjer, Mirjanu, s kojom sam razgovarala prije godinu dana o postupku medicinski pomognute oplodnje, to jest kako to izgleda u praksi, čut ćete riječi kao što su ultrazvuk, nada..., lijekovi za stimulirani postupak, inseminacija, nada..., depresija,

nada..., injekcije, hormoni, izostanci s posla, nada..., punkcija jajnih stanica, bol, *in vitro* fertilizacija, bol, stres, tuga, čežnja, nada..., ponovni pokušaj, ponovni pokušaj, ponovni pokušaj, nada... Mirjana je prije godinu dana rekla: “Sve u vezi ovog zakona me ponižava, sve u meni vrišti protiv njega”.

Zastupnice se jednako pozivaju i na ženska iskustva s kojima su došle u dodir kroz svoje profesionalno i političko djelovanje. HDZ-ova zastupnica Karmela Caparin tako progovara o ženskim iskustvima s kojima se imala prilike upoznati u svojoj liječničkoj ulozi: “Invazivnim metodama koje one prolaze, hormonalnoj stimulaciji, nije lako proći, koliko su sve te pretrage bolne...”. Kako je donošenje zakona mobiliziralo veliki dio javnosti, u raspravi su iznošena i svjedočanstva žena s kojima su se zastupnice, individualno ili kroz civilne udruge, imale priliku susresti. Tatjana Šimac Bonačić (SDP) tako prenosi: “Svakodnevno slušamo ta svjedočanstva žena, borba s osjećajima koje proživljavaju, a isto tako svjedočanstva o sreći koja dođe na kraju tog mukotrpnog puta”. Milanka Opačić (SDP), referirajući se na izjavu majke iz udruge Roditelji u akciji – RODA, primjećuje:

Gospodin Milinović je ginekolog, ali očigledno nikad nije bio s one druge strane, jer eto priroda nije to omogućila pa da mu se doista omogući postupak, dakle punktiranja jajnih stanica, hormonalnih terapija i svega onoga što žene, u želji da dođu do svoga djeteta moraju proći u postupku medicinske potpomognute oplodnje, nimalo lak postupak, nimalo bezbolan.

Različitost iskustava muškaraca i žena ne mora nužno značiti i nemogućnost govorenja iz specifično ženske perspektive od strane muških zastupnika. Ivan Klarin (SDP) tako svjedoči o iskustvima žena:

Ovo govorim iz vlastitog iskustva koje imam doma. Kako su se osjećale žene u ove posljednje tri godine kada bi nakon hormonske terapije i transfera morale mirno iščekivati rezultate oplodnje. To je razdoblje napetosti, straha i brige te svakako pojačane osjetljivosti što rezultira smanjenom tolerancijom na frustraciju nakon neuspjeha.

Prije od nemogućnosti prenošenja ženskih perspektiva, relativna rijetkost takvih istupa od strane muških zastupnika pokazuje da je ženama, kao što to sugerira Iris Marion Young (2000), ta perspektiva bliža i neposrednija.

Razumijevanje predstavničke uloge i mobilizacija žena

Problematika medicinski pomognute oplodnje prepoznata je kao specifično žensko pitanje kako izvan tako i unutar sabornice. U javnosti su stoga, unatoč stranačkoj polarizaciji i jasnoj podijeljenosti zastupnika po stranačkom linijama, od samih početaka prisutni apeli na zastupnice te pozivanje na njihovu odgovornost prema ženama. Udruga RODA¹⁷ tako u kampanji protiv izglasavanja "Milinovićeva zakona" poziva na veći angažman ženskih udruga te se obraća specifično ženama u Saboru:

Pozivamo posebno vas, poštovane zastupnice, da ustanete danas dok glasate protiv Prijedloga zakona o medicinskoj oplodnji. Ustanite na noge, za sve žene u Hrvatskoj koje ne želimo "ležati", neka nas vide dok donose odluke o našim tijelima i našim reproduktivnim pravima.

Jednako tako, organizacija žena HSS-a *Hrvatsko srce* saziva konferenciju za novinare na kojoj, ograđujući se od konzervativnih stavova zastupnice Marijane Petir, pozivaju na povlačenje tadašnjeg HDZ-ova restriktivnog zakona iz procedure te izražavaju nadu da će šestero saborskih zastupnika stranke podržati zahtjev 12.220 žena koje čine jednu četvrtinu članstva stranke¹⁸. U pismu obraćanja Klubu zastupnika HSS-a, predsjednica organizacije Marija Ledinski Anić njihov zahtjev prati riječima:

Također Vas još jednom molim da se problematika vezana neposredno uz žensku populaciju i problematiku koja dotiče prava žena i obitelji, dostavi našoj Organizaciji kako bi ju mogle raspraviti i time pomoći Klubu zastupnika Hrvatske seljačke stranke lakšu raspravu i zastupanje interesa većeg broja našeg članstva.

Saborska je rasprava također pokazala da su zastupnice, pored zastupanja specifično ženskih perspektiva, nastojale i mobilizirati žene kao posebno biračko tijelo te istaknuti specifičnu ulogu koje one kao žene imaju u njihovom zastupanju. Zastupnice su poseban legitimitet žena nad ovom problematikom argumentirale na tri osnovna načina: poistovjećivanjem sa

17 Detaljnije o kampanji dostupno na: <http://www.roda.hr/article/read/zasto-je-zakon-o-medicinski-potpomognutoj-oplodnji-feministicko-pitanje> i <http://www.roda.hr/article/read/ne-zakonu-o-medicinskoj-oplodnji> [pristupljeno 1. travnja 2013.]

18 Više o stavovima organizacije žena HSS-a Hrvatsko srce dostupno na: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/28922/zene-HSS-a-traze-protiv-Zakona-o-umjetnoj-oplodnji.html> i <http://kutak.forumotion.com/t748p15-press-clipping-mediji-o-zakonu-o-mpo-u-hrvatskoj> [pristupljeno 1. travnja 2013.]

ženama kao adresatima zakona, zagovaranjem ekskluzivnog prava žena na odlučivanje o pitanjima reprodukcije te pozivanjem na odgovornost političarki, neovisno o njihovoj stranačkoj pripadnosti, prema ženama kao društvenoj grupi. Pri tome, zastupnice SDP-a uvjerljivo su prednjačile nad onima HDZ-a u takvom shvaćanju svoje zastupničke uloge. Poistovjećivanje sa ženama kao adresatima zakona zastupnice su zasnivale kako na osobnom iskustvu tako i na solidarnosti s drugim ženama. Dunja Špoljar (SDP) tako svoj privilegirani status u raspravi izvodi iz vlastitog iskustva s medicinski pomognutom oplodnjom:

Smatram, ako itko u ovom Saboru ima pravo govoriti o tome, to sam ja... Prihvatimo ovaj prijedlog zakona u moje ime, u ime moje kćeri, u ime moje obitelji, u ime svih majki djece iz pomognute oplodnje i u ime svih budućih majki djece iz epruvete. I na kraju, i ne manje važno, u ime razuma.

Citirajući majku s portala RODA, Gordana Sobol (SDP) na sličan način ističe važnost žena i njihovih iskustava za proces donošenja zakona: “Da se ministru Milinoviću samo punktira jedna jajna stanica, istog časa bi dopustio zamrzavanje zametka”, dok Mirjana Ferić-Vac (SDP) postavlja sebe u situaciju drugih žena kada upućuje pitanje: “Mene kao pacijenticu u ime drugih pacijentica zanima hoćete li mi uskratiti pravo...”. Biljana Borzan (SDP) ističe solidarnost sa ženama u postupku: “Ja sam udana i imam dvoje djece začete prirodnim putem, no to mi ne daje za pravo da se postavim iznad onih žena koje nisu udane, koje žive u izvanbračnoj zajednici i koje žele imati djecu”. HDZ-ova zastupnica Karmela Caparin solidarnost sa ženama temelji podjednako na ženskom identitetu i liječničkoj ulozi kada govori kako “možda je nama političarima to tako ovdje i dosta jednostavno nekima pričati, meni ne jer dolazim iz medicinske struke i potpuno ih shvaćam... ja osobno, i kao žena i kao medicinski djelatnik sam za to da se taj zakon donese i da se to područje uredi”. Muški zastupnici također povremeno prizivaju iskustva žena i solidarnost sa ženama u svrhu njihove mobilizacije. Darko Milinović (HDZ) tako poziva žene na rušenje zakona riječima: “Žene, ne dajte, žene u ovom Saboru, u Hrvatskoj ne dajte da Vam unište jajne stanice ako ste ih stavili u priču, zamrzli, nakon 5 godina”. Međutim, većina ih odbija stav kako osobno iskustvo ženi daje povlašteni položaj u raspravi. Dinko Burić (HDSSB), primjerice, ističe:

Ja sam prebolio srčani infarkt prije nekoliko godina, to mi ne daje za pravo da bilo kome, niti Vama, kažem kako kad pričamo o kardiovaskularnim bolestima, imam više pravo od bilo koga drugoga tko to nije prebolio, govoriti o tome. Ja sam i liječnik, ali i ne moram biti liječnik, da bi o ovakvom prijedlogu zakona, koji zadire i u svjetonazorska pitanja, iako gospodin ministar cijelo vrijeme želi prikazati da se radi o samo o medicinskom zakonu. On jest medicinski, ali nije samo medicinski, on je i svjetonazorski. Prema tome, kada zadire i u takva pitanja, onda svi imamo pravo i obvezu, ovdje u Hrvatskom saboru, o tome govoriti.

Zastupnice su jednako tako iskazivale stav da bi u pitanjima reprodukcije žene trebale imati odlučujuću riječ. Vesna Pusić, govoreći u ime Kluba zastupnika HNS-a, odbija poziciju države kao tutora te ističe poštivanje autonomije žena i njihova prava na izbor u skladu s vlastitim stavovima: "Mi ne zagovaramo da se naređuje zamrzavanje zametaka, već da o tome odlučuje žena". Ingrid Antičević-Marinović (SDP) također ističe važnost ženskog glasa u pitanjima koja se tiču njihovih tijela:

Žalosno je da o ovim problemima govore muškarci kada je u pitanju tijelo žene... kažete, kolega, rekla je struka, rekla je većina i to su mnogi rekli, temeljno pitanje, kada se radi o pitanjima rađanja, kada se radi o tijelu žene, treba pitati većinu u Hrvatskoj, a to su žene, njih ništa ne pitate... a njih trebate pitati, htjeli to ili ne, bili vi većina ili ne.

Antičević-Marinović pritom naglašava i njihovu odlučujuću ulogu u skrbi o djeci: "O ovim [bi] pitanjima trebalo pitati žene koje žele postati majke i to kao pojedinke, a ne skupinu muškaraca, predlagača zakona. Žene nose djecu, a muškarci, kao što znate, često pobjegnu i od vlastite". Zastupnica HDZ-a Karmela Caparin slaže se s važnošću uloge žena u odlučivanju o tim pitanjima, ali i naglašava različitost njihovih stavova:

Ja nisam govorila te žene nitko ne pita, i one imaju različita i moralna i etička i vjerska i druga pitanja, niti tu ih ne pitamo, ali mi slušamo, na kraju pa je li smo mi izabrani od tih ljudi, od tih žena koji smo u ovom Saboru, je li smo mi ta većina koja njih predstavljamo, je li smo mi ti koji smo izabrani ispred tih ljudi i koji znamo što oni govore? Pa ja znam što moje žene, u mom okruženju, koje jesu, koje imaju, liječe neplodnost, koje traže umjetnu oplodnju, o

čemu govore. I ja taj stav zastupam. Vi možete drugi stav zastupati, zašto ne?

Pojedini muški zastupnici dijele stav o ingerenciji žena u ovim pitanjima i spremni su isključiti se iz odluka o njima. Zlatko Komadina (SDP) tako iznosi stav:

Naime, osobno držim da je ovaj zakon prije svega pitanje prava žene i pustimo žene da odlučuju o svom pravu. To je pravo na majčinstvo, istina netko može reći i pravo na očinstvo, ali pravo na očinstvo se ne može ostvariti bez prava na majčinstvo. Prema tome, mislim da smo s time sve rekli, i osobno bih sugerirao nama muškim kolegama ovdje zastupnicima da glasamo onako kako glasa većina naših kolegica.

Napokon, žene su isticale odgovornost političarki u promicanju interesa žena bilo njihovim imenovanjem kao specifično nadležnih za ta pitanja bilo pozivanjem na jedinstvo žena u odlučivanju. Milanka Opačić (SDP) tako proziva žene u Vladi:

Čitava je politika, ne samo Kosor, već i Adlešič, kao žene koja vodi jednu liberalnu stranku pala u vodu... njihova samo deklarativna borba za ženska prava. Žene su stavljene u poziciju za koju su se i jedna i druga mogle puno kvalitetnije izboriti.

Ingrid Antičević-Marinović (SDP) važnost zastupanja ženskih interesa stavlja ispred stranačke pripadnosti:

Mislim da se muškarci trebaju držati što dalje od ove teme. I zato je žalosno, i u Hrvatskom saboru bi to trebalo biti, da se žene, jer to je inače uobičajeno u svim demokratskim društvima, u Europi, u Europskom parlamentu, kada se tiče ovako važne teme, žene i djece, da se tu bez obzira na političku orijentaciju, žene moraju držati zajedno.

Zastupnice HDZ-a svoju su zastupničku ulogu pak radije promatrale kroz stranačku pripadnost i predstavljanje svjetonazora. Đurđica Sumrak (HDZ) tako svoju raspravu započinje: “Ako danas kažem svoje primjedbe u svoje osobno ime, naravno i u ime svjetonazora za koji se zalažem, ali i u ime

kluba Hrvatske demokratske zajednice...”. Slično, Karmela Caparin (HDZ) ističe kako:

Mi smo dva različita svjetonazora. Vas je izabrala jedna politička grupa ljudi na osnovi Vašeg političkog programa, a mene je izabrala druga skupina ljudi na temelju mog političkog programa i na temelju mog svjetonazora. A moj je demokršćanski svjetonazor koji upravo u ovom parlamentu moram promovirati.

Razumijevanje specifične odgovornosti žena za ovu problematiku nije bila ograničena samo na zastupnice. Dragutin Lesar, kao nezavisni zastupnik, primjećuje:

Kada je ovaj prijedlog zakona bio raspravljan na Vladi, jedna je članica Vlade izišla sa sjednice i kasnije se u javnim izjavama zalagala za doradu i popravak zakona (nije to rekla na Vladi nego novinarka). Druga članica Vlade je izrazila nadu da će se postići dogovor kada zakon dođe u Sabor, da će se sve te primjedbe riješiti... to se nije napravilo i sad... kome treba ovaj zakon pri svijesti da će žene iz Hrvatske zbog ovakvih odredbi zakona biti natjerane i prisiljene koristiti usluge u inozemstvu.

Ivan Dragovan (SDP) na sličan način ističe odgovornost političarki kada govori o zakonu kao testu premijerke Kosor i proziva je za okretanje leđa ženama. Zastupnik Ivan Bagarić (HDZ) pak, ponavljajući riječi ministra Milinovića, naglašava ulogu premijerke Kosor bez čijeg bi doprinosa zakon zasigurno bio i nešto konzervativniji. Prepoznavanje žena kao specifično nadležnih za ovo područje očituje se, dakle, i u nastojanju osiguravanja legitimiteta određenih zakonskih rješenja putem pozivanja na njihovu ulogu.

Zaključak

Analiza saborskih rasprava o medicinski pomognutoj oplodnji pokazala je kako zastupnice djeluju kao predstavnice žena s obzirom na oba kriterija surogatnog predstavnništva – i agregatni i deliberativni. U okviru problematike koja se može okarakterizirati (i) kao žensko pitanje, kriterij agregacije surogatnog predstavnništva traži od zastupnica da njihov udio u raspravi bude podjednak udjelu žena u populaciji. Kao što smo vidjeli, prosječni se udio zastupnica u raspravi znatno više približio njihovu udjelu u populaciji od njihove zastupljenosti u Saboru. Pri tome, žene su se u približnoj jednakoj

mjeri javljale za riječ kao i muškarci, te je njihov udio i u toj mjeri sudjelovanja u raspravi bio usporedivo visok. Zastupnice su isto tako djelovale kao predstavnice žena sukladno kriteriju deliberacije koji pretpostavlja predstavljanje ženskih perspektiva. Tako je perspektiva interesa i prava žena, uključujući ravnopravnost/antidiskriminaciju, reproduktivna prava i žensko zdravlje, bila vodeća perspektiva koje su zastupnice isticale u raspravi. Zastupanje ženskih perspektiva očitivalo se i u pozivanju na specifično ženska iskustva, kako vlastita, tako i stečena kroz privatna i profesionalna poznanstva te političko djelovanje. Nerijetko isticanje posebnog statusa žena s obzirom na temu rasprave, svjedoči i o razumijevanju rodne dimenzije predstavničke uloge kao i o nastojanju mobiliziranja žena kao društvene grupe.

Ako nam koncept surogatnog predstavništva pomaže premostiti jaz između deskriptivnog i supstantivnog predstavljanja, slučaj medicinski pomognute oplodnje pokazao je kako se može očekivati da će zastupnice u Saboru i supstantivno predstavljati žene. Uz rodnu se dimenziju, međutim, ne smije zanemariti i važnost stranačke pripadnosti, koja u ovoj problematici jednako utječe na zastupničko djelovanje žena i muškaraca.

Literatura:

- Barber, Benjamin. 1984. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkley: University of California Press.
- Barber, Kathleen. 2001. *A Right to Representation: Proportional Election Systems for the 21st Century*. Columbia: Ohio University Press.
- Berkman, Michael i O'Connor, Robert. 1993. Do Women Legislators Matter? Female Legislators and State Abortion Policy. *American Political Research* 21, br.1: 102-124.
- Caiazza, Amy. 2004. Does Women's Representation in Elected Office Lead to Women-Friendly Policy? Analysis of State Level Data. *Women and Politics* 26, br.1: 35-70.
- Canon, David. 1999. *Race, Redistricting, and Representation: The Unintended Consequences of Black Majority Districts*. Chicago: University of Chicago Press.
- Carroll, Susan. 2006. Are Women Legislators Accountable to Women? The Complementary Roles of Feminist Identity and Women's Organizations. U *Gender and Social Capital*, ur. O'Neill, Brenda i Gidengil, Elisabeth, 357-379. New York: Routledge.

- Carroll, Susan J. 2000. Representing Women: Congresswomen's Perceptions of Their Representational Roles. Rad prezentiran na kongresu *Women Transforming Congress: Gender Analyses of Institutional Life*, travanj 13-15, Carl Albert Congressional Research and Studies Center, University of Oklahoma.
- Celis, Karen. 2006. Substantive Representation of Women: The Representation of Women's Interests and the Impact of Descriptive Representation in the Belgian Parliament (1900-1979). *Journal of Women, Politics & Policy* 28, br. 2: 85-114.
- Cerjan-Letica, Gordana. 1997. Prijepor o pobačaju: (ne)mogućnost dijaloga pokreta Za izbor i Za život. *Revija za sociologiju* 28, br. 1-2: 1-18.
- Dahl, Robert. 1971. *Polyarchy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlerup, Drude, ur. 2006. *Women, Quotas and Politics*. London i New York: Routledge.
- Directorate General for Internal Policies. 2011. *Electoral Gender Quota Systems and their Implementation in Europe*. Brussels: European Parliament. Dostupno na: <http://www.europarl.europa.eu/studies> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Disch, Lisa. 2011. Toward a Mobilization Conception of Democratic Representation. *American Political Science Review* 105, br. 1: 100-114.
- Dovi, Suzanne. 2009. In Praise of Exclusion. *Journal of Politics* 71, br.3: 1172-1186.
- Dryzek, John i Niemeyer, Simon. 2008. Discursive Representation. *American Political Science Review* 102, br.4: 481-493.
- Fraser, Nancy. 1990. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text* 25/26: 56-80.
- Goldberger, Goran. 2005. Revitalizacija religije u sjeni naslijeđa liberalne zakonske regulative: stavovi o pobačaju. *Sociologija sela* 168, br. 2: 409-437.
- Grofman, Bernard i dr. ur., 1982. *Representation and Redistricting Issues*. Lexington: Lexington Books.
- Hardin, Russell. 2004. Representing Ignorance. *Social Philosophy and Policy* 21: 76-99.
- Honig, Bonnie. 1996. Difference, Dilemmas, and the Politics of Home. U *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, ur. Benhabib, Seyla, 257-277. Princeton: Princeton University Press.

- Htun, Mala. 2004. Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics* 2, br.3: 439-458.
- Krook, Mona L. 2007. Candidate Gender Quotas: A Framework for Analysis. *European Journal Of Political Research* 46: 367-394.
- Krook, Mona L. 2006. Reforming Representation: The Diffusion of Candidate Gender Quotas Worldwide. *Politics and Gender* 2: 303-327.
- Krook, Mona L., Lovenduski, Joni i Squires, Judith. 2009. Gender Quotas and Models of Political Citizenship. *British Journal of Political Science* 39: 781-803.
- Lépinard, Eléonore. 2007. The Contentious Subject of Feminism: Defining Women in France from the Second Wave to Parity. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 32, br.2: 375-403.
- Lovenduski, Joni i Norris, Pippa. 2003. Westminster Women: The Politics of Presence. *Political Studies* 51: 84-102.
- Manin, Bernard. 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mansbridge, Jane. 1981. Living with Conflict: Representation in the Theory of Adversary Democracy. *Ethics* 91, br. 3: 466-476.
- Mansbridge, Jane. 1996. Using Power/Fighting Power: The Polity. U *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, ur. Benhabib, Seyla, 46-66. Princeton: Princeton University Press.
- Mansbridge, Jane. 1999. Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent 'Yes'. *The Journal of Politics* 61, br.3: 628-657.
- Mansbridge, Jane. 2003. Rethinking Representation. *American Political Science Review* 97, br. 4: 515-528.
- Mansbridge, Jane. 2005. Quota Problems: Combating the Dangers of Essentialism. *Politics & Gender* 1, br.4: 622-638.
- Mansbridge, Jane. 2009. A Selection Model of Representation. *Journal of Political Philosophy* 17, br.4: 369-398.
- Michels, Robert. 1968. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies*. New York: The Free Press.
- Molyneux, Maxine. 1985. Mobilisation without Emancipation? Women's Interests, the State and Revolution in Nicaragua. *Feminist Studies* 11, br. 2: 227-254.
- O'Neill, Brenda i Gidengil, Elisabeth, ur. 2006. *Gender and Social Capital*. New York: Routledge.

- Osborn, Tracy L. 2012. *How Women Represent Women: Political Parties, Gender, and Representation in the State Legislatures*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillips, Anne. 1995. *Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Pitkin, Hanna F. 2004. Representation and Democracy: Uneasy Alliance. *Scandinavian Political Studies* 27, br.3: 335-342.
- Pitkin, Hanna F. 1989. Representation. U *Political Innovation and Conceptual Change*, ur. Ball, T. Farr, J. i Hanson, R., 132-154. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pitkin, Hanna F. 1972. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Plotke, David. 1997. Representation is Democracy. *Constellations* 4, br.1: 19-34.
- Przeworski, Adam; Stokes, Susan C. i Manin, Bernard, ur. 1999. *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rehfeld, Andrew. 2006. Towards a General Theory of Political Representation. *The Journal of Politics* 68: 1-21.
- Rehfeld, Andrew. 2005. *The Concept of Constituency: Political Representation, Democratic Legitimacy and Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reingold, Beth. 1992. Concepts of Representation among Female and Male State Legislators. *Legislative Studies Quarterly* 17, br.4: 509-537.
- Rubinstein, Jennifer. 2007. Accountability in an Unequal World. *Journal of Politics* 69, br.3: 616-632.
- Sapiro, Virginia. 1981. When are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women. *American Political Science Review* 75, br.3: 701-716.
- Saward, Michael. 2009. Authorisation and Authenticity: Representation and the Unelected. *Journal of Political Philosophy* 17, br. 1: 1-22.
- Sawer, Marian. 2006. When Women Support Women...EMILY's List and the Substantive Representation of Women in Australia. U *Representing Women in Parliament: A Comparative Study*, ur. Sawyer, M., Tremblay, M. i Trimble, L., 103-119. London i New York: Routledge.
- Schwindt-Bayer, Leslie A. i Mishler, William. 2002. The Nexus of Representation: An Integrated Model of Women's Representation. Rad prezen-

- ran na *Annual Meeting of the American Political Science Association*, kolovoz.
- Scott, Joan W. 2005. *Parité!: Sexual Equality and the Crisis of French Universalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Scott, Joan W. 1996. *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and The Rights of Man*. Cambridge i London: Harvard University Press.
- Skjeie, Hege. 1991. The Rhetoric of Difference: On Women's Inclusion into Political Elites. *Politics and Society* 19: 233-263.
- Swers, Michele. 2002. *The Difference Women Make: The Policy Impact of Women in Congress*. Chicago: University of Chicago Press.
- Swers, Michele. 1998. Are Women More Likely to Vote for Women's Issue Bills than Their Male Colleagues?. *Legislative Studies Quarterly* 23, br.3: 435-448.
- Thomas, Sue. 1994. *How Women Legislate*. New York: Oxford University Press.
- Urbinati, Nadia. 2000. Representation as Advocacy: A Study of Democratic Deliberation. *Political Theory* 28, br.6: 758-786.
- Urbinati, Nadia i Warren, Mark. 2008. The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. *Annual Review of Political Science* 11: 387-412.
- Weldon, Laurel S. 2002. Beyond Bodies: Institutional Sources of Representation for Women in Democratic Policymaking. *The Journal of Politics* 64, br.4: 1153-1174.
- Williams, Melissa. 1998. *Voice, Trust and Memory: Marginalised Groups and the Failings of Liberal Representation*. Princeton: Princeton University Press.
- Xydias, Christina V. 2008. Representing Women: Retooling Women's Substantive Representation. Rad prezentiran na *Annual Midwest Political Science Association Conference*, travanj 3-5.
- Young, Iris M. 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Young, Iris M. 1997. Deferring Group Representation. U *Nomos* 39: *Ethnicity and Group Rights*, ur. Shapiro, Ian i Kymlicka, Will, 349-376. New York: New York University Press.

Izvori: novinski članci, zapisnici, audio-vizualni materijali

- Belamarić, Jasna. 2011. Zašto je Zakon o medicinski potpomognutoj oplodnji feminističko pitanje?. *Udruga roditelji u akciji – RODA*. Dostupno na: <http://www.roda.hr/article/read/zasto-je-zakon-o-medicinski-potpomognutoj-oplodnji-feministicko-pitanje> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hina/tportal.hr. 2009. Bajsu usprkos: HSS-ovke protiv Zakona o umjetnoj oplodnji. *Tportal.hr*. Dostupno na: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/28922/zene-HSS-a-traze-protiv-Zakona-o-umjetnoj-oplodnji.html> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2004. *Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 14. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br. 445. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/default.aspx?TockaID=3827> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2005. *Prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, V. saziv, 14. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 263. Izvješća Hrvatskog sabora 425, 28. listopada, str. 36-41. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=2551> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2005. *Prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, V. saziv, 14. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 263. Zapisnik četrnaeste sjednice Hrvatskog sabora, svibanj-lipanj, str. 29. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=2551> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2008. *Prijedlog zakona o liječenju neplodnosti i postupcima oplodnje s biomedicinskom pomoći*, VI. saziv, 7. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 122. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2009. *Prijedlog zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 11. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br. 360. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/default.aspx?TockaID=3718> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2009. *Prijedlog zakona o liječenju neplodnosti i postupcima oplodnje s biomedicinskom pomoći*, VI. saziv, 7. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 122. Kartica akta. e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=21734 [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2009. *Prijedlog zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 11. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br.

360. Kartica akta. e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=21342 [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2009. *Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 14. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br. 445. Kartica akta. e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=21625 [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2011. *Prijedlog zakona o dopuni Zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 24. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br. 873. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/default.aspx?TockaID=4830> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2011. *Prijedlog zakona o dopuni Zakona o medicinskoj oplodnji, s Konačnim prijedlogom zakona*, VI. saziv, 24. sjednica, prvo i drugo čitanje, P. Z. br. 873. Kartica akta e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=23194 [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2012. *Prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, VII. saziv, 4. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 71. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/default.aspx?TockaID=5121> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2012. *Konačni prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, VII. saziv, 4. sjednica, drugo čitanje, P. Z. br. 71. Internet televizija Hrvatskog sabora. Dostupno na: <http://itv.sabor.hr/video/default.aspx?TockaID=5202> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2012. *Prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, VII. saziv, 4. sjednica, prvo čitanje, P. Z. br. 71. Kartica akta. e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=23810 [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2012. *Konačni prijedlog zakona o medicinski pomognutoj oplodnji*, VII. saziv, 4. sjednica, drugo čitanje, P. Z. br. 71. Kartica akta. e-Doc baza Hrvatskog sabora. Dostupno na: https://infodok.sabor.hr/Reports/KarticaAktaFrm.aspx?zak_id=24015 [pristupljeno 1. travnja 2013.]

- Hrvatski sabor. 2013. *Zastupnici 5. saziva Hrvatskog sabora: statistički pokazatelji*. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=372> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2013. *Zastupnici 6. saziva Hrvatskog sabora: statistički pokazatelji*. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=2434> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2013. *Zastupnici 7. saziva Hrvatskog sabora: statistički pokazatelji*. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=4576> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Organizacija žena HSS-a *Hrvatsko srce*. 2009. *Pismo obraćanja Klubu zastupnika HSS-a, Predmet: Povlačenje prijedloga zakona o medicinskoj oplodnji*. Dostupno na: <http://kutak.forumotion.com/t748p15-press-clipping-mediji-o-zakonu-o-mpo-u-hrvatskoj> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Udruga roditelji u akciji – RODA. 2011. *NE! Zakonu o medicinskoj oplodnji. Udruga roditelji u akciji – RODA*. Dostupno na: <http://www.roda.hr/article/read/ne-zakonu-o-medicinskoj-oplodnji> [pristupljeno 1. travnja 2013.]
- Zakon o ravnopravnosti spolova, *Narodne novine* 82/2008. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_82_2663.html [pristupljeno 1. travnja 2013.]

TAJANA BROZ

CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje

(PRED)IZBORNE KAMPANJE ŽENSKIH I FEMINISTIČKIH ORGANIZACIJA

Sažetak

Rad daje prikaz (pred)izbornih zagovaračkih aktivnosti koje su se odvijale pred parlamentarne izbore, a koje su provodile ženske i feminističke organizacije civilnog društva u periodu od 2000. do 2011. godine u Hrvatskoj. Prikazuje se specifičan zagovarački fokus kao i metode zagovaranja kojima su se ženske organizacije koristile u najdinamičnije političko vrijeme jedne zemlje – pred izbore. Kampanje su najčešće bile usmjerene na zagovaranje sudjelovanja većeg broja žena u procesima odlučivanja i na zagovaranje konkretnih politika rodne ravnopravnosti, pri čemu su ciljane skupine bile biračice i opća javnost te političke stranke.

Uvod

Kada se govori o političkoj participaciji žena izdvajaju se dva bitna aspekta: jedan aspekt odnosi se na samo sudjelovanje osoba ženskog spola u procesima odlučivanja¹, dok se drugi odnosi na konkretne sadržaje odluka, odnosno politika koje se donose, a koji bi trebali promovirati i podržavati rodnu ravnopravnost i specifične ženske interese² (United Nations 1995).

---

1 Prema Vijeću Europe, da bi se sudjelovanje žena moglo smatrati uravnoteženim potrebno je da barem 40% članova/ica nekog tijela odlučivanja bude ženskog spola (Štimac Radin 2003).

2 S obzirom na to da žene zbog patrijarhalne rodne uloge obavljaju najveći dio brige oko obitelji i djece, više su zainteresirane za problematiku institucionalne skrbi za djecu, kao što su vrtički i produženi boravci u školama. Zbog svog spola također su više zainteresirane za pitanja repro-

Ova dva aspekta direktno dotiču argumente kojima se zagovara veća participacija žena u procesima odlučivanja. Prvi je argument načelne prirode i odnosi se na osnovno demokratsko pravo da se bira i bude biran. Žene čine polovicu ukupne populacije te imaju pravo na razmjernu zastupljenost u predstavničkim, izvršnim i sudskim tijelima. Drugi argument tiče se korištenja svih društvenih potencijala za razvoj i dobrobit društva. Isključivanjem žena iz demokratskih političkih procesa isključuju se znanja, vještine i sposobnosti koje žene posjeduju. I na kraju, pretpostavka je da žene imaju neke posebne, odnosno snažnije izražene interese za pojedina društvena pitanja te isključenjem žena iz procesa odlučivanja takvi interesi postaju nedovoljno zastupljeni pri donošenju političkih odluka.

Najbolja prilika za zagovaranje većeg sudjelovanja žena u procesima odlučivanja otvara se tijekom izbornih kampanja. Neki teoretičari/ke smatraju da tijekom izbornog perioda dolazi do vrhunca slobodnog i argumentiranog političkog komuniciranja i javnog dijaloga o svim ključnim pitanjima društvenog razvitka (Lalić i Kunac 1999, 127). U praksi se pokazalo kako su političke stranke i kandidati/kinje prijemčiviji za ideje za koje procjene da donose korist u obliku glasova na izborima, pa je samim time zagovaranje određenih ideja u (pred)izborno vrijeme "učinkovitije". Iz tog razloga, ženske i feminističke organizacije koristile su (pred) izborno vrijeme kako bi intenzivnije zagovarale ideju političke participacije žena. Ženski i feministički pokret te ženske i feminističke organizacije zaslužne su za unapređenje položaja žena koji se postupno razvijao tijekom proteklih 150 godina, od borbe za pravo glasa, dostojne radne uvjete i prava na obrazovanje, preko borbe za seksualna i reproduktivna prava do borbe protiv nasilja nad ženama. Povijest je pokazala kako je do promjena dolazilo samo onda kada je postojao dvostruki pritisak: iznutra, koji su vršile žene angažirane u političkim strankama, i izvana, od članica ženskog pokreta. Iako djeluju s istim ciljem, zbog nerazumijevanja uloga jednih i drugih ove dvije grupacije žena pretežno su u latentnom sukobu. S jedne strane, žene u političkim strankama teško se navikavaju na kritiku koja dolazi iz ženskih organizacija civilnog društva te se stavljaju u poziciju braniteljica svojih stranaka, čak i onda kada se nužno ne slažu sa stranačkim stavovima. Mandat političarki proizlazi iz pripadnosti političkoj stranci koja ih je kandidirala na izborima te njihov legitimitet prije svega proizlazi iz izbora, a ne njihova spola, zbog čega su u stalnom rascjepu između stranačke politike i potrebe zagovaranja i glasovanja za ono što im je osobno važno (Phillips 2001, 78-83). S druge strane, žene iz organizacija civilnog društva autonomne su u svom djelovanju i seksualnih prava, zdravlja te socijalnih prava vezanih za trudnoću.

nju i nemaju iskustvo unutarnjih borbi i dinamike funkcioniranja političkih stranaka, koja dovodi političarke u poziciju stalnog stvaranja kompromisa, a koji ponekad izgleda kao odustajanje od “borbe za našu stvar”. Primjer delikatnog odnosa političarki i žena iz organizacija civilnog društva svakako predstavlja pitanje sudjelovanja žena u procesima odlučivanja. Iako su feministički osviještene političarke podupirale ideju uravnotežene zastupljenosti žena u procesima odlučivanja, često je dolazilo do razmimoilaženja u načinima njezina ostvarivanja, posebice kada su ženske organizacije zagovarale kvote za stranačke izborne liste. Političarke nisu uvijek prihvaćale zakonski i/ili statutarano nametnute kvote, često uz argument kako žele biti izabrane zbog svoje kvalitete, a ne spola (ne shvaćajući da se njihova kvaliteta ne cijeni upravo zbog njihova spola)³.

Dinamika ovakvog odnosa, kao i prikaz ukupnih napora za povećanje sudjelovanja žena u procesima odlučivanja u Hrvatskoj, zahtijevao bi opsežan istraživački rad. Neki od radova koji značajno osvjetljavaju ovu problematiku su onaj Vesne Kesić *Feminizam i država* (2007) i doktorski rad Andreje Špehar *How Women's Movements Matter. Women's Movements' Strategies and Influence on Gender Policy Formation in Post-communist Croatia and Slovenia* (2007). Ovaj rad obuhvatit će područje nastojanja za unapređenjem sudjelovanja žena u procesima odlučivanja te napraviti prikaz (pred)izbornih zagovaračkih aktivnosti koje su dolazile od strane ženskih, odnosno feminističkih organizacija civilnog društva za vrijeme parlamentarnih izbora u periodu od 2000. do 2011. godine. Cilj je ovog prikaza utvrđivanje zagovaračkog fokusa kao i metoda zagovaranja kojima su se te organizacije koristile u najdinamičnije političko vrijeme jedne zemlje – pred izbore. Iako su se kampanje provodile i u susret lokalnim izborima, ovdje su u fokusu parlamentarni izbori jer upravo oni najviše utječu na ukupno formiranje politika i zakonodavstva vezanih za pitanja rodne ravnopravnosti. Prikaz zagovaračkih inicijativa ograničen je na organizacije okupljene u Žensku mrežu Hrvatske i na različite feminističke i ženske organizacije koje su u nekom trenutku bile dijelom ili Ženske Ad hoc koalicije ili Ženske mreže Hrvatske te na organizacije koje su na natječajima Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske dobile sredstva za provođenje (pred)izbornih kampanja za unapređenje sudjelovanja žena u parlamentarnim izborima (vidi Dodatak 1). Organizacije o kojima će biti riječ redom su se

³ Za detaljniju raspravu na ovu temu pogledati transkript okruglog stola *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU* u organizaciji Centra za ženske studije (2011, 26). Dostupno je na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstoje%C4%87ih-izbora-i-%C4%8Dlanstva-u-eu> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]

bavile pitanjima ljudskih prava žena, no neke od njih samodeklariraju se kao feminističke organizacije, a neke kao ženske te se stoga u radu upotrebljavaju oba pojma. Feminističke organizacije su one koje prema vlastitom poimanju svoje djelovanje zasnivaju na feminističkim principima, dok se pod ženskim organizacijama smatraju one koje se zalažu za unapređenje položaja žena i ostvarenje ljudskih prava žena, ali se pritom ne deklariraju kao feminističke. Kao što će se vidjeti dalje u tekstu, kampanje su najčešće bile usmjerene na zagovaranje sudjelovanja većeg broja žena u procesima odlučivanja te na konkretne politike rodne ravnopravnosti, dakle na oba ključna aspekta sudjelovanja žena u procesima odlučivanja. Ciljane skupine takvih kampanja bile su biračice i opća javnost s jedne, te političke stranke s druge strane.

Veći dio podataka za ovaj rad proizašao je iz arhiva i godišnjih izvješća ženskih i feminističkih nevladinih organizacija: CESI – Centra za edukaciju, savjetovanje i istraživanje, organizacija okupljenih u Ženskoj mreži Hrvatske i Ženske infoteke. Dio podataka dobiven je iz godišnjih izvješća Ureda za ravnopravnost spolova, web-stranice Ženske mreže Hrvatske, različitih analiza, istraživanja i publikacija ženskih i feminističkih organizacija. Provoditeljicama kampanja poslan je upitnik kako bi se prikupili podaci, no ispunjeni upitnik poslao je samo Centar za ženske studije. Biserka Momčinović, prva koordinatorica Ženske mreže Hrvatske, dugogodišnja aktivistkinja te zasigurno jedna od najboljih poznavateljica rada ženskih i feminističkih organizacija u Hrvatskoj, dostavila je podatke iz vlastite arhive za Žensku mrežu Hrvatske te za Centar za građanske inicijative Poreč. S obzirom na metodološka ograničenja, cilj je rada na jednom mjestu prikazati aktivnosti ženskih i feminističkih organizacija koje su se odvijale prilikom predizbornih kampanja, a koje su vezane za zagovaranje većeg sudjelovanja žena u procesima odlučivanja na nacionalnoj razini. Ovaj prikaz nema namjeru ulaziti u procjenu utjecaja⁴ kampanja na sudjelovanje žena u odlučivanju, kako u sadržajnom, tako ni u brojčanom smislu. Za takvo što potrebno je puno dublje i opsežnije istraživanje. U tekstu su navedeni pokazatelji sudjelovanja žena u procesima odlučivanja u Hrvatskoj u posljednjih dvanaest godina, napravljen je kratak pregled povijesti ženskih i feminističkih organizacija, nakon čega slijedi prikaz kampanja za parlamentarne izbore 2000., 2003., 2007. i 2011.

---

4 O utjecaju ženskih organizacija u tranzicijskim zemljama postoje određene analize i istraživanja. Već spomenuta Andrea Špehar (2007) u svom je doktorskom radu istraživala upravo utjecaj ženskog pokreta na formuliranje javnih politika po pitanju nasilja nad ženama, *Zakona o ravnopravnosti spolova*, roditeljskog dopusta i rodne dimenzije mirovinske reforme.

Sudjelovanje žena u procesima odlučivanja u Hrvatskoj

U ovom dijelu prije svega osvrnut ću se na brojčane pokazatelje sudjelovanja žena u političkom životu Hrvatske. Sagledamo li političku participaciju žena na svjetskoj razini, dostupne statistike ukazuju na njihovu značajnu podzastupljenost u svim zemljama. Na svjetskoj razini žene čine 20,3% članica nacionalnih parlamenata pri čemu postoje značajne razlike, pa tako u nordijskim zemljama žene zauzimaju 42% parlamentarnih mjesta, dok u ostatku Europe čine 21,9%. Na američkom kontinentu žene čine 23,8% članica parlamenata, u sub-saharskoj Africi 20,8%, Aziji 18,5%, u arapskim zemljama samo 14,9% te u pacifičkim zemljama 12,7% (Inter-Parliamentary Union 2012). Zemlje u kojima postoji uravnotežena zastupljenost žena u političkom odlučivanju mahom su se odlučile koristiti institutom kvota kao mehanizmom za povećanje zastupljenosti žena u tijelima vlasti. Kvote se razlikuju prema tome odnose li se na žene ili na podzastupljeni spol, jesu li definirane ustavom, zakonom ili statutima političkih stranaka te odnose li se na udio žena ili podzastupljenog spola na listama ili na konkretna mjesta na listama, odnosno na mandate u predstavničkim tijelima. Također se razlikuju "posljedice" za političke stranke koje ne poštuju kvote. Tako neke zemlje nemaju predviđene sankcije, u nekima nagrađuju političke stranke koje ispoštuju kvotu (npr. dodatnim financijskim sredstvima), dok u nekim kažnjavaju političke stranke koje ne poštuju kvotu, bilo financijski ili putem odbijanja nevažećih lista. Najučinkovitije su one kvote koje se odnose na raspored na izbornim listama ili na mandate u predstavničkim tijelima, te kada je sankcija odbijanje liste. Uspješnost kvota ovisi i o vrsti izbornog sustava te su one najučinkovitije u proporcionalnim izbornim sustavima sa zatvorenim listama (IDEA 2013).

Žene u Hrvatskoj dobile su opće pravo glasa na 3. zasjedanju ZAVNOH-a 8. i 9. svibnja 1944. u Topuskom. *Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske* u članku 3. kaže da "[ž]ene uživaju sva prava jednako kao i muškarci". *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije* iz 1946. također ženama jamči sva prava koja uživaju i muškarci. Dok prvi Ustav iz 1990. nije spominjao ravnopravnost spolova, promjenama iz 2000. *Ustav Republike Hrvatske* definira ravnopravnost spolova kao temeljnu društvenu vrednotu koja čini osnovu za tumačenje Ustava (članak 3.). Iako se već prvim *Zakonom o ravnopravnosti spolova* iz 2003. htjela uvesti obvezna kvota za političke stranke (Kesić 2007, 49), tek je *Zakonom o ravnopravnosti spolova* iz 2008., donesenim konsenzusom⁵ u Hrvatskom saboru, člancima

⁵ *Zakon o ravnopravnosti spolova* iz 2003. ukinut je od strane Ustavnog suda jer nije donesen propisanom većinom. Naime, *Zakon o ravnopravnosti spolova* 2003. donesen je običnom

12. i 15. definirana obveza o uravnoteženoj zastupljenosti muškaraca i žena na izbornim listama političkih stranaka na svim razinama izbornih procesa. *Zakon o ravnopravnosti spolova* iz 2008. vrlo precizno definira uravnoteženu zastupljenost na način da na predloženim izbornim listama ne smije biti manje od 40%⁶ podzastupljenog spola. Ova odredba predstavlja rodno neutralnu kvotu koja se odnosi na broj mjesta, ali ne i na raspored osoba podzastupljenog spola na izbornim listama. S ciljem unutarstranačke prilagodbe ovakvoj odredbi, *Zakon* predviđa tzv. period prilagodbe od tri redovita izborna ciklusa tijekom kojih se neće primjenjivati sankcije. Člankom 35. *Zakon o ravnopravnosti spolova* propisuje:

Političke stranke i drugi ovlašteni predlagatelji koji prilikom predlaganja lista kandidata/kinja za izbor zastupnika u Hrvatski sabor, članove predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, kao i za članove u Europski parlament ne poštuju načelo ravnopravnosti spolova utvrđeno člankom 15. Zakona te ne vode računa o uravnoteženoj zastupljenosti žena i muškaraca na izbornim listama sukladno članku 12. Zakona, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom od 50.000,00 kuna za izbore za zastupnike u Hrvatski sabor i članova u Europski parlament, novčanom kaznom od 40.000,00 kuna za izbore za članove gradskih vijeća i županijskih skupština, odnosno novčanom kaznom od 20.000,00 kuna za izbore za članove općinskih vijeća.

Ipak, nije precizno definirano koji su to treći redoviti izbori od donošenja Zakona nakon kojih nastupa primjena sankcija. Prema mišljenju ženskih, odnosno feminističkih organizacija, Odbora za ravnopravnost spolova Hrvatskoga sabora, Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova i Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske, prvi redoviti izbori bili su lokalni izbori 2009., drugi parlamentarni izbori 2011., a treći redoviti izbori nakon donošenja Zakona su lokalni izbori 2013. Suprotno ovim mišljenjima, Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo uprave, Ministarstvo socijalne politike i mladih te Odbor za pravosuđe Hrvatskoga sabora smatraju da par-

većinom, odnosno većinom glasova prisutnih zastupnika/ca, a za donošenje zakona koji razrađuje Ustavom utvrđena ljudska prava i temeljne slobode potrebna je kvalificirana većina, odnosno većina glasova svih izabраниh zastupnika/ca (Ustavni sud Republike Hrvatske 2008). Pri prvom izglasavanju Zakona 2003., za postizanje kvalificirane većine nedostajao je jedan glas – glasovalo je 75 zastupnika/ca, od čega 14 suzdržanih. Nasuprot tomu, 2008. *Zakon* je donesen sa 134 glasa za, 1 protiv i 4 suzdržana. Stoga možemo reći da je *Zakon* 2008. donesen konsenzusom velike većine političkih stranaka (Hrvatski sabor 2008).

⁶ U *Zakonu o ravnopravnosti spolova* iz 2003. spominjala se uravnotežena zastupljenost žena i muškaraca, ali nije bila postotno definirana, niti su postojale sankcije.

lamentarni izbori i lokalni izbori predstavljaju zasebne izborne institute te kako u tom svjetlu treba računati treće redovite izbore, stoga bi se sankcije prvi put trebale primjeniti na lokalnim izborima 2017., odnosno na parlamentarnim izborima 2019.

Prije uvođenja kvota kroz *Zakon o ravnopravnosti spolova*, izmjenama *Zakona o političkim strankama* 2001. člankom 19. propisana je 10% veća naknada političkim strankama za sve izabrane zastupnike/ce podzastupljenog spola, no ovakva odredba nije polučila značajan napredak po pitanju zastupljenosti žena. Manji broj stranaka poznaje statutarne kvote pa tako Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP) i Hrvatska socijalnoliberalna stranka (HSL) u svojim stranačkim statutima propisuju kvotu od 40% žena u svim stranačkim tijelima odlučivanja i na izbornim listama. Obje stranke unijele su kvote u stranačke statute prije nego što su na to zakonski bile obvezane, no analize (Broz 2007, 2011) njihovih izbornih lista pokazuju da te stranke, jednako kao i one koje nemaju statutarnu kvotu, ne kandidiraju 40% žena na izbornim listama. Saborske zastupnice HSL-a Đurđa Adlešić i Dorica Nikolić još su 1999. godine u Saboru predlagale *Ženski amandman* (vidi Dodatak 2.), koji je sastavila Ženska Ad hoc koalicija, kojim se predlagalo uvođenje kvote od 40% u *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor*, ali prijedlog je odbijen (Hrvatska radiotelevizija 2011).

Tijekom devedesetih žene su činile tek 5% ukupnog broja zastupnika/ca u Hrvatskom saboru, da bi se nakon značajnog skoka 2000., kada je izabrano 21,9% zastupnica, idućih 12 godina u Sabor biralo oko 20% žena. Udio žena u Hrvatskom saboru redovito raste nakon izbora odlaskom muškaraca, obično "vidljivijih lica" pojedine izborne liste, na izvršne funkcije u Vladu Republike Hrvatske, čime se na njihovo mjesto dovode niže rangirane osobe s liste, najčešće žene. U konačnici, tijekom posljednjih 12 godina udio žena u Saboru kretao se između 23% i 25%⁷. Iako se broj žena u Saboru u posljednjih desetak godina nije značajno promijenio, posebno je zanimljivo što je u istom periodu ukupan broj kandidiranih žena kontinuirano rastao, čemu su prije svega pridonijele male izvanparlamentarne stranke bez realnih šansi za prolazak izbornog praga i osvajanje mandata. Tako je na posljednjim parlamentarnim izborima održanima u studenom 2011. kandidirano ukupno 34,96% žena, što je predstavljalo rast od 5% u odnosu na parlamentarne izbore 2007. kada je bilo kandidirano 29,93% žena. Na izborima 2003. kandidirano je 25%

⁷ Primjerice, na parlamentarnim izborima 2011. u Hrvatski sabor izabrano je 19,8% žena, da bi se godinu dana nakon izbora uslijed formiranja Vlade kao i niza upravnih i nadzornih odbora državnih institucija, udio žena popeo na 25% (Hrvatski Sabor 2012.). Detaljnija statistika dostupna na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=4579> [pristupljeno 28. studenom 2012.]

žena, a na izborima 2000. 23,9% (Centar za politološka istraživanja 2003). Iako podaci ukazuju na kontinuirani rast broja kandidiranih žena, vrijedi istaknuti kako su parlamentarne stranke 2011. kandidirale 7% manje žena u odnosu na ukupan broj kandidiranih žena svih stranaka i nezavisnih lista koje su sudjelovale na izborima, odnosno njih 27,53%, pri čemu se žene nisu nalazile na izglednim mjestima za osvajanje zastupničkog mandata. Isto se dogodilo i na izborima 2007. kada su parlamentarne stranke kandidirale tek 21,06% žena. Gotovo kao pravilo stranačkog kandidiranja pokazalo se da, što je izglednije da se mjesta na listi pretvore u parlamentarni mandat, to je na njima manji broj žena. Generalno gledajući, analize pokazuju da su liberalne i lijeve stranke sklonije kandidiranju žena od desnih i konzervativnih stranaka, što se najbolje očitava na primjeru Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) koja na listama za parlamentarne izbore u pravilu kandidira oko 20% žena, dok SDP obično kandidira oko 30% žena (Broz 2007; 2011).

Analiza izbora iz 2011. pokazala je da mlade žene čine 10,52% među svim kandidiranim ženama, dok mladi muškarci čine 6,15% među muškarcima, što slijedi trend koji se očitava od 2007. Ovaj prodor mlađih žena s jedne se strane može tumačiti na način da su mlade žene manje opterećene patrijarhalnim rodnim ulogama, a s druge činjenicom da stavljanjem mlade žene na izbornu listu političke stranke jednom osobom zadovoljavaju zastupljenost dvije marginalizirane grupe – i mladih i žena (Ilišin 2005, 35). Bez obzira na razlog, a najvjerojatnije je riječ o kombinaciji navedenog, ovakav ulazak mlađih žena u politiku u budućnosti mogao bi rezultirati većom zastupljenošću žena u politici.

Na lokalnoj razini zastupljenost žena u odlučivanju iznimno je niska. Nakon lokalnih izbora održanih 2009., žene čine tek 21,4% članova županijskih skupština i 20,7% članova gradskih vijeća te samo 12,2% članova općinskih vijeća. Hrvatska župane/ice, gradonačelnike/ce i načelnike/ce općina bira na direktnim izborima, a žene čine samo 5% čelnika/ca lokalne i područne (regionalne) samouprave. U Hrvatskoj je 2009. izabrana samo jedna županica od ukupno 20 biranih župana, 6 gradonačelnica od 127 biranih gradonačelnika i 21 načelnica od 429 načelničkih mjesta (Broz 2009, 11-12).

Posebno je zabrinjavajuća situacija s političkom zastupljenošću žena pripadnica nacionalnih manjina. Predstavnic/e nacionalnih manjina u Hrvatskom saboru biraju se u 12. izbornoj jedinici. Nacionalne manjine biraju po jednog predstavnika/cu sustavom apsolutne većine s izuzetkom srpske nacionalne manjine koja bira tri zastupnika/ce sustavom relativne većine glasova. Na parlamentarnim izborima 2011. u 12. izbornoj jedinici kandidirano je samo 6 žena, što je 10,71% od ukupnog broja kandidata nacio-

nalnih manjina. Na listama mađarske i talijanske nacionalne manjine nije kandidirana nijedna žena. Ovakvi podaci postaju još alarmantniji kada ih se uspoređi s podacima parlamentarnih izbora 2007., kada je ukupno bilo kandidirano 12,5% žena u manjinskoj izbornoj jedinici. Navedeno nas doводи do zaključka da žene pripadnice nacionalnih manjina sve više postaju isključene iz natjecanja za mjesto predstavnica manjina u Hrvatskom saboru (Broz 2011, 7).

Zaključno možemo konstatirati da je broj žena izabраниh u Sabor u posljednjih dvanaest godina ostao gotovo nepromijenjen. Veliki skok napravljen 2000. nije ponovljen ni na jednim idućim izborima. Ipak, zamjetna je činjenica da ukupan broj žena kandidiranih na izborima kontinuirano raste, ali političke stranke koje osvajaju mandate u prosjeku kandidiraju manje žena nego sve ostale stranke i nezavisne liste zajedno. Razlog tome može se tražiti u činjenici kako ne postoji stvarna volja političkih stranaka da omogućе ženama sudjelovanje u političkom odlučivanju, već je podržavanje ideje ravnopravnosti žena i muškaraca u političkom životu deklarativno, odnosno ideološko. Ostaje otvoreno pitanje što će se dogoditi sa zastupljenošću žena u Hrvatskom saboru kada na snagu stupe prekršajne odredbe iz *Zakona o ravnopravnosti spolova*, no sudeći po dosadašnjim trendovima, može se očekivati da će žene u zahtijevanom postotku biti smještane na dno lista. U tom svjetlu, bit će potrebno pristupiti daljnjem unapređenju kvota.

Ženske i feminističke organizacije u Hrvatskoj

Prema Đurđi Knežević (2004, 248-249), feminizam u Hrvatskoj može se pratiti u tri faze. Tijekom prve faze, koja počinje krajem šezdesetih i traje do kraja sedamdesetih, u Zagrebu se na Filozofskom fakultetu i u Sociološkom društvu Hrvatske počinje okupljati prvo jezgro feminističkog pokreta. Godine 1977., kao sekcija Sociološkog društva Hrvatske registrirana je grupa Žena i društvo, kao prva formalno registrirana feministička grupa u Hrvatskoj (Knežević 2004, 249). Počeci feminističkog djelovanja obilježeni su opreznim dijalogom između novonastale feminističke struje i vladajućih komunističkih struktura, što se očituje kroz organizaciju savjetovanja i međunarodnih skupova na kojima se diskutira o položaju žena u (socijalističkom) društvu.

Druga faza prati osamdesete godine prošlog stoljeća i karakterizira je nastanak niza aktivističkih grupa. U Zagrebu se 1986. osniva Ženska grupa Trešnjevka iz koje nastaju brojne druge grupe, a jedna od njih je i SOS – tele-

fon za žene, osnovana 1988. Na samom kraju osamdesetih osnivaju se grupa Karet a i Nezavisni savez žena Hrvatske (Knežević 2004, 255).

Krajem 1990. godine u Zagrebu je organiziran *Ženski parlament* u čijoj su organizaciji djelovale ženske organizacije širokog političkog spektra i interesa. Skup je bio svojevrstan odgovor na novoizabrani Sabor Republike Hrvatske u kojem je sudjelovanje žena u odnosu na prethodni saziv gotovo u potpunosti iščeznulo (1990. u Sabor je izabrano tek 4,6% žena). Na skupu se okupilo gotovo 600 žena iz cijele Hrvatske koje su, usprkos brojnim sukobima među organizatoricama, donijele deklaraciju u kojoj iznose niz zahtjeva vlastima, od kojih su mnogi aktualni i danas (vidi Dodatak 3.). Jedan od zahtjeva bila je upravo zastupljenost žena u tijelima odlučivanja (Knežević 2004, 255).

Devedesetih godina 20. stoljeća, promjenom političkog i ekonomskog sustava te početkom rata, feminističke grupe ili nestaju sa scene ili se priklanjaju novonastalim političkim opcijama pa se tako dio grupa usuglašava s nacionalističkom politikom vladajućih, dio se pokušava oduprijeti i suprotstaviti nacionalizmu i ratu, a organiziraju se i populističke konzervativne ženske organizacije koje su direktan proizvod i podrška nacionalističkim vlastima (Knežević 2004, 256). Početkom devedesetih nastaje mnoštvo ženskih grupa diljem Hrvatske, pri čemu dominaciju imaju zagrebačke grupe čije aktivistice imaju duže iskustvo, ali i pristup financijskim sredstvima iz međunarodnih organizacija i pojedinih država koje imaju svoja sjedišta u Zagrebu (Knežević 2004, 257). U tom periodu nastaju B.a.B.e., Centar za ženske studije, Centar za žene žrtve rata te Ženska infoteka. Kesic (2007, 91) navodi kako su u tom periodu “izrazito aktivne zagovaračke feminističke grupe koje pitanje rodne ravnopravnosti smatraju važnim političkim, razvojnim i demokratskim pitanjem”. Feminističke grupe u tom periodu imaju jaku podršku pojedinih domaćih i međunarodnih organizacija, agencija i institucija.

Sredinom devedesetih, preciznije 1995., ženske grupe prvi se put povezuju u Žensku Ad hoc koaliciju u svrhu praćenja i utjecanja na izbore⁸. Ženska Ad hoc koalicija okupila se još dva puta, povodom izbora 1997. i 1999./2000, a na njezinim temeljima 1996. nastala je Ženska mreža Hrvatske kao savez ženskih udruga (Kesic 2007, 16).

Početkom novog tisućljeća dolazi do sve izraženije profesionalizacije⁹ ženskih odnosno feminističkih organizacija te njihova aktivnog sudjelova-

8 Više o kampanjama Ženskih Ad hoc koalicija dostupno je na: <http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/kampanje.htm> [pristupljeno 28. studenom 2012.]

9 “Profesionalizacija” označava trend prema kojem organizacije imaju sve više zaposlenih

nja u procesima kreiranja javnih politika (Kesić 2007, 92-94). Kesić navodi kako su u tom periodu ženske grupe imale vrlo važnu ulogu u kreiranju novih institucionalnih mehanizama kao i sadržaja javnih politika. Iz do tada prevladavajućeg opozicijskog, pa čak i antagonističkog aktivizma spram državnih struktura, ženske i feminističke organizacije civilnog društva transformirale su se u zagovarački aktivizam koji uključuje razne oblike suradnje s institucijama (Kesić 2007, 92). Prema Đurđi Knežević (2011), feminističke grupe mahom preuzimaju liberalni feminizam¹⁰, s jedne strane usmjerene su na legislativne promjene i pripadajuću edukaciju i analizu položaja žena u čemu imaju određenih uspjeha, a s druge na usluge, odnosno socijalne servise, koji se s države premještaju na civilno društvo u procesu opće liberalizacije i podređivanja društvenih odnosa tržištu. Profesionalizacija organizacija civilnog društva ide u prilog državi, jer se time na civilno društvo prenosi dio zadaća države i istovremeno otupljuje njegova kritika spram državnih struktura. Prema Biljani Kašić (2012), “u kontekstu neoliberalnih diktata politike *gender mainstreaminga* i NVO-izacije” dolazi do “depolitizacije feminističkog diskursa, fragmentizacije te rastakanja ideje feminističkog zajedništva”. Ovakvi trendovi karakteristični su ne samo za ženske i feminističke organizacije, već i za druge organizacije civilnog društva, kao i za društvo u cjelini.

U istraživanju *Feminizam i država*, Vesna Kesić (2007, 92-95) navodi kako u razdoblju od 2004. do 2007. godine ženski pokret gubi na snazi i utjecaju, ne postoje jaki i vidljivi pritisci, a ako se javljaju učinak im je gotovo zanemariv. Organizacije se specijaliziraju, dolazi do “personaliziranog liderstva” što ne doprinosi povezivanju i efikasnosti strategija ženskih grupa, a konflikti “ostavljaju dojam osobnih obračuna” (Kesić 2007, 92-93). U tom periodu dominiraju pretežno zagrebačke organizacije etablirane u devedesetim godinama prošlog stoljeća koje su financirane pretežno od međunarodnih organizacija, uz ponešto državnih izvora financiranja kao što je Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva te pojedinih ministarstava. Međunarodne donatore uskoro zamjenjuju fondovi Europske unije koji pak

---

osoba, aktivnosti provode projektno, pri čemu usvajaju određene standarde organizacijskog djelovanja (kao što je SOKNO – sustav osiguranja kvalitete neprofitnih organizacija). Također, uslijed zahtjeva donatora rastu administrativne obveze provedbe projekata, a od samih organizacija, odnosno provoditeljica projekata, traži se sve veći profesionalni angažman.

10 Liberalni feminizam, kao što mu sam naziv govori, razvio se iz političke misli liberalizma te slobodu pojedinca postavlja kao temeljnu vrijednost, a državu kao jamca tih sloboda. Liberalne feministkinje vjeruju da običajne i zakonodavne prepreke onemogućuju žene u pristupu ekonomskim resursima i političkom životu te svoje djelovanje prije svega usmjeravaju na zakonodavne promjene te promjene javnih politika (detaljnije o liberalnom feminizmu vidjeti primjerice Tong (2008), *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*).

zahtijevaju visok stupanj profesionalizacije zbog velikog opsega administrativno-financijskih poslova u provođenju projekata (Kesić 2007, 92-94). Sredinom prvog desetljeća 2000-tih dolazi do razmimoilaženja pojedinih ženskih i feminističkih organizacija i Ženske mreže Hrvatske. Tako 2005. mrežu napuštaju B.a.B.e., 2007. CESI, Korak Karlovac, Žar i HOMO Pula¹¹. Ostale organizacije nastavljaju djelovati kroz Žensku mrežu Hrvatske, pri čemu se ne primjećuje pristupanje nekih novih organizacija. Može se reći kako do kraja desetljeća organizacije djeluju samostalno, u različitim partnerstvima na pojedinim projektima ili kroz različite inicijative organizacija civilnog društva. Današnje djelovanje ženskih i feminističkih organizacija na prostoru Republike Hrvatske svakako zaslužuje zaseban istraživački rad.

Pregled (pred)izbornih kampanja ženskih i feminističkih organizacija za unapređenje sudjelovanja žena u politici (2000. – 2011.)

U ovom dijelu slijedi pregled predizbornih kampanji ženskih i feminističkih organizacija uoči parlamentarnih izbora 2000., 2003., 2007. i 2011. Kako je već navedeno, pregled obuhvaća organizacije okupljene u Žensku mrežu Hrvatske i feminističke organizacije koje su u nekom trenutku bile dijelom Ženske Ad hoc koalicije ili Ženske mreže Hrvatske te na organizacije koje su na natječajima Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske dobile sredstva za provođenje (pred)izbornih kampanja. Na početku svakog pregleda daje se kratki prikaz političke atmosfere uoči parlamentarnih izbora te pregled razvoja institucionalnih mehanizama za promicanje ravnopravnosti spolova.

Parlamentarni izbori 2000. godine

Devedesete godine u Hrvatskoj obilježene su ratom, nacionalizmom, promocijom patrijarhalnih odnosa i snažnom ulogom Crkve u društvu (Kašić 2004, 78-80). Ovakva društveno-politička klima postavila je nove izazove pred ženske i feminističke organizacije u Hrvatskoj kao i pred žene u političkim strankama. Istovremeno, globalna kretanja po pitanju rodne ravnopravnosti postavljaju nove standarde i politike za koje se u Hrvatskoj

¹¹ U vezi s izlaskom pojedinih organizacija iz Ženske mreže Hrvatske postoje različita tumačenja i interpretacije događanja. Svrha ovog rada nije analiza djelovanja ženskih i feminističkih organizacija, stoga dokumentiranje neslaganja na ženskoj sceni ostavljamo za neki drugi rad. Jednako tako, autorica ovog članka članica je jedne od organizacija koje su napustile Žensku mrežu Hrvatske te bi svaka interpretacija tadašnjih događaja bila jednostrana i subjektivna.

tek trebalo izboriti (Kesić 2007, 16-18). Prvi koraci države prema uspostavljanju institucionalnih mehanizama za postizanje rodne ravnopravnosti dogodili su se 1996. kada je, nakon sudjelovanja državne delegacije na Četvrtoj svjetskoj konferenciji Ujedinjenih naroda o ženama u Pekingu, osnovano Povjerenstvo za pitanja jednakosti kao savjetodavno i koordinacijsko tijelo Vlade Republike Hrvatske kojem je predsjedavala potpredsjednica Vlade Ljerka Mintas Hodak (Kesić 2007, 16-17). Radna skupina osnovana pri Povjerenstvu izradila je prvu *Nacionalnu politiku Vlade Republike Hrvatske za promicanje jednakosti* za period 1997. – 2000., koja nije imala podršku ženskih i feminističkih nevladinih organizacija, a koje nisu bile uključene u njezinu izradu (Kesić 2007, 18). Suradnja civilnog društva i vlasti u devedesetima možda najbolje ilustrira poznata rečenica prvog predsjednika Republike Hrvatske i predsjednika stranke na vlasti Franje Tuđmana koji organizacije civilnog društva *de facto* naziva nacionalnim izdajicama koji se prodaju za strani novac¹².

Parlamentarni izbori 2000. održali su se nakon smrti Franje Tuđmana što je dovelo do dezorijentacije, ali i eskalacije sukoba unutar tada vladajućeg HDZ-a. Istovremeno, u javnosti je prevladavala želja za promjenom i aktivnim sudjelovanjem u političkim procesima. Veliku ulogu u stvaranju ovakve atmosfere imale su organizacije civilnog društva okupljene pod inicijativom *Glas '99 – Građanska koalicija za slobodne i poštene izbore*¹³, čijim je dijelom bila i potkampanja Ženske Ad hoc kolacije (Babić 1999).

Glas '99 imao je za cilj što veći odaziv građana na izbore, promociju vrijednosti civilnog društva, kao i zagovaranje dugoročnih interesa nevladinih organizacija kao institucija civilnog društva (Gazivoda 2000). Koaliciju je sačinjavalo 148 nevladinih organizacija i građanskih inicijativa, pri čemu je sama Ženska Ad hoc koalicija brojila 21 žensku i feminističku organizaciju, od kojih je njih gotovo pola bilo iz Zagreba¹⁴. Ideja Ženske Ad hoc koalicije

12 “Nećemo dopustiti tim jugo-komunističkim ostacima, ali ni onim političkim diletantima, bezglavim smušenjacima koji ne vide o čemu se zapravo radi danas u Hrvatskoj i u svijetu sa kojekakvim regionalnim planovima. Nećemo dopustiti onima koji se vežu i sa crnim vragom protiv hrvatske slobode i hrvatske nezavisnosti. I ne samo s crnim, nego i sa zelenim i žutim vragovima. Nećemo dopustiti onima koji se povezuju sa svim protivnicima hrvatske samostalnosti. Ne samo povezuju, nego im se nude. Ne samo da im se nude, nego im se prodaju za judine škuđe. Kao što se i sami hvale da dobijaju dotacije iz svih centara svijeta. A povezuju se od fundamentalističkih ekstremista, do kojekakvih lažnih propovjednika, pseudo-demokratskih obmanjivača koji nam danas propovijedaju velike ideje o ljudskim pravima i slobodama medija”. Dostupno je na: <http://youtu.be/jlppnU2nKBc> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]

13 Organizacije koje su činile *Glas '99* su upravo one koje adresira Franjo Tuđman u navedenom citatu.

14 Više o članicama Ženske Ad hoc koalicije dostupno je na: http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/clanice_adhoc.htm [pristupljeno 11. siječnja 2013.]

bila je učiniti interese žena vidljivima u javnosti. Koalicija je provodila (pred) izbornu kampanju u okviru koje je pripremljena *Ženska izborna platforma* i *Ženski amandman* (vidi Dodatke 4. i 2.), a organizirana je i serija tribina *Otvorene razgovaraonice* kao i javne akcije na kojima je dijeljen promidžbeni materijal kampanje¹⁵. Jedan od slogana bio je *Promijenimo položaj – birajmo partnere*.

Ženska izborna platforma predstavljala je niz zahtjeva za unapređenje položaja žena vezanih za ostvarenje prava na školovanje, rad, jednaku plaću za jednak rad i punu zaposlenost, socijalnu sigurnost, dostupan pobačaj i kontracepciju te sigurnu zdravstvenu zaštitu, sprečavanje nasilja nad ženama, sudjelovanje žena u politici i političkom odlučivanju, te politiku ravnopravnosti i tolerancije koja se prije svega odnosila na obrazovne programe u osnovnim i srednjim školama. Platforma je promovirana u javnosti kroz distribuciju razglednica s ključnim porukama *Žene, pokažimo svoju snagu* i *Partnerica, a ne podanica – Zaokruži i dobivaš* pri čemu su prikupljeni potpisi žena koje podržavaju navedene zahtjeve. Prikupljeno je preko 40 000 potpisanih razglednica koje su odnesene pred Sabor na prvu post-izbornu sjednicu. *Ženski amandman* sadržavao je neke od zahtjeva iz *Ženske izborne platforme*, ali odnosio se i na *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski državni sabor* te se tražilo najmanje 40% kandidata oba spola na izbornim listama na način da se na prvih osam mjesta na listi kandidati i kandidatkinje navode naizmjenično.

Ženski amandman i *Ženska izborna platforma* dijeljeni su i saborskim zastupnicima/ama, a također je održan sastanak u Saboru na kojem je amandman prezentiran, pri čemu su amandman odbili podržati zastupnici/e HDZ-a i SDP-a. Također, zastupnice HSLŠ-a Đurđa Adlešić i Dorica Nikolić predložile su *Ženski amandman* u Saboru, no on nije prihvaćen.

Danijela Babić (1999) u svom tekstu u *CESI Tribuneli* navodi niz ograničenja prilikom provođenja kampanje. Zbog nedostatka vremena, članice ženskih organizacija nekad se nisu pojavljivale na javnim akcijama i tribinama, postojao je nedostatak adekvatne opreme za organiziranje javnih akcija, sredstva donatora su kasnila, dok su neki donatori¹⁶ prigovarali da potkampanje previše iskaču od kampanje *Glasa '99* i uplitali se u idejna rješenja plakata.

15 Više o promotivnom materijalu Ženske Ad hoc koalicije dostupno je na: http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/promo_adhoc.htm [pristupljeno 28. studenog 2012.]

16 Iako se u tekstu Danijele Babić (1999) izriječno ne navodi identitet donatora, prema dostupnim materijalima vidljivo je da su neki od njih bili USAID, Otvoreno društvo i Westminster fondacija.

Ženska infoteka je pak u okviru Ženske Ad hoc koalicije pripremila brošuru *Žene i izbori '99* u kojoj su predstavljeni predizborni programi političkih stranaka. Izrađena je analiza stranačkih programa kako bi se detektiralo što stranke misle o ženama, gdje ih svrstavaju, kako vide obitelj, kako se postavljaju prema ženskim ljudskim pravima i definiraju li neke instrumente za ostvarenje ženskih ljudskih prava. Brošura prokazuje puku deklarativnost stranačkih programa te zanemarivanje interesa i potreba žena.

Glas '99 i pripadajuće potkampanje bile su izrazito vidljive u javnosti i imale su snažnu ulogu u mobiliziranju građana i građanki za izlazak na izbore. Izbori 2000. svakako se mogu okarakterizirati kao prijelomni. Na izborima je pobijedila koalicija lijevog centra koju čine SDP, HSLŠ, Hrvatska seljačka stranka (HSS), Hrvatska narodna stranka (HNS), Liberalna stranka (LS) i Istarski demokratski sabor (IDS), a predsjednik Vlade postaje predsjednik SDP-a Ivica Račan. Dolaskom na vlast koalicije lijevog centra također dolazi i do promjene političkog sustava iz polupredsjedničkog u parlamentarni, ali i do značajnog otvaranja zemlje u vanjsko-političkom smislu te počinju procesi približavanja zemlje Europskoj uniji. Uz to, izbori su označili jedini veliki skok po pitanju zastupljenosti žena u tijelima vlasti te otvorili put kako demokratizaciji Hrvatske tako i uvođenju zakonodavstva i institucija za promicanje ravnopravnosti spolova.

Parlamentarni izbori 2003. godine

Nakon parlamentarnih izbora 2000. dolazi do utrostručenja broja žena u Hrvatskom saboru s 5,7% na 23%, što se dijelom može zahvaliti i činjenici da su stranke ljevice i liberalnog centra, tradicionalno naklonjenije kandidiranju žena, ostvarile značajan broj zastupničkih mandata. Nakon promjene vlasti 2000. također dolazi i do promjena u odnosu nevladinih organizacija i tijela vlasti te odnosa vlasti prema pitanjima rodne ravnopravnosti. Zbog velikog povećanja broja zastupnica u Saboru 2001. osnovan je Odbor za ravnopravnost spolova kao matično radno tijelo u područjima koja se odnose na praćenje i poticanje primjene načela ravnopravnosti spolova u zakonodavstvu Republike Hrvatske. Također, Povjerenstvo za pitanja jednakosti preimenovano je u Povjerenstvo za ravnopravnost spolova, na čije čelo dolazi potpredsjednica koalicijske Vlade Željka Antunović (Kesić 2007, 19). Tijekom mandata Vlade Ivica Račana donesena je *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2001. – 2005.*, u čiju su izradu bile uključene predstavnice nevladinih organizacija kao i stručnjakinje za pitanja ravnopravnosti spolo-

va. Uz to, 2003. donesen je *Zakon o ravnopravnosti spolova* kojim je uspostavljen pravni okvir institucionalnih mehanizama rodne ravnopravnosti, kao i određene pozitivne mjere za unapređenje položaja žena u različitim aspektima društvenog života – politici, tržištu rada, medijima itd. Iz *Zakona o ravnopravnosti spolova* proizašla je institucija Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske te institucija Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, kao i decentralizirana struktura sustava za ravnopravnost spolova koju sačinjavaju Koordinatorice za ravnopravnost spolova u tijelima državne uprave¹⁷. Prema Kesić (2007, 92), ženske organizacije bile su “aktivni akteri cjelokupnog *policy* procesa, od plasiranja teme na dnevni red do implementacije i monitoringa politika rodne ravnopravnost”.

Za razliku od euforije 2000., izbori 2003. odvijali su se u atmosferi rezignacije i razočaranja dijela javnosti proteklom mandatom koalicije koja je svoj mandat provela u trvenjima i nesporazumima. HSLŠ, kao glavni partner SDP-a i pobjedničke koalicije, na polovici mandata izašao je iz Vlade, dok sama Vlada umnogome nije ispunila očekivanja građana. HDZ se u međuvremenu konsolidirao i izabrao novog, proeuropski orijentiranog predsjednika Ivu Sanadera te je sve upućivalo na skorašnju smjenu vlasti.

U atmosferi “unaprijed dobivenih” izbora, ženske i feminističke organizacije gotovo da se nisu bavile kampanjama za povećanje broja žena u politici. Jedina kampanja vezana za žene o kojoj postoje informacije je kampanja Ženske mreže Hrvatske¹⁸. Cilj kampanje bio je motivirati biračice da izađu na izbore i glasaju za političke stanke koje će na odgovarajući način zastupati specifične ženske potrebe i prava. Kampanjom se također želio pojačati pritisak na vodstva političkih stranaka da povećaju broj žena kandidatkinja na svojim izbornim listama te javno ponude vlastita rješenja pojedinih problema koji su od osobitog značaja za žene. U sklopu kampanje izrađen je i radio-*jingle* dužine 30 sekunda, koji je emitiran na 33 radio stanice. Nažalost, njegov sadržaj više nije javno dostupan. Također, izrađeni su plakati u nakladi od 5 000 komada i letci u nakladi od 50 000 komada s porukom “51% za one koji nas čuju, vide i uvažavaju”, koji su distribuirani kroz dvadeset sedam¹⁹ udruga članica Ženske mreže Hrvatske (CESI 2003). Održana je

17 Županijska, gradska i općinska povjerenstva za ravnopravnost spolova postala su dijelom zakona tek *Zakonom o ravnopravnosti spolova* iz 2008. godine, a do tada su se osnivala temeljem *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2001. – 2005.*

18 Prema riječima Biserke Momčinović, Ženska mreža Hrvatske u to vrijeme još uvijek nije bila registrirana pa je kampanja administrativno bila vođena preko Centra za građanske inicijative (CGI).

19 Žensku mrežu Hrvatske činile su sljedeće organizacije: Bolja budućnost, Zagreb; Buže, Buje; Centar za ženske studije, Zagreb; CESI, Zagreb; Udruga žena Pula; CGI Poreč; Delfin, Pakrac; Domine, Split; Homo, Donji Lapac; Izvor, Tenja; Klub žena Dvor; Korak, Karlovac; Oaza, Beli

centralna konferencija za medije u Zagrebu, kao i dvije lokalne u Poreču i Splitu. Prema navodima Biserke Momčinović, evaluacija je pokazala nedostatan broj letaka, nedostatak vremena za veće aktivnosti, a zaključeno je da zbog dugoročne izborne strategije i razvijanja političke platforme treba osnovati tim Ženske mreže Hrvatske za rad na predizbornim kampanjama.

Uoči parlamentarnih izbora 2003., kampanja Ženske mreže Hrvatske predstavlja gotovo izolirani zagovarački incident. Ostaje pitanje je li relativno slab angažman ženskih i feminističkih organizacija uzrokovan nedostatkom entuzijazma i općim razočarenjem proteklom mandatom Vlade ili je zapravo bila riječ o posljednjem primjeru zajedničkog djelovanja ženskih organizacija okupljenih pod kapom Ženske mreže Hrvatske.

Parlamentarni izbori 2007. godine

Parlamentarni izbori 2007. obilježeni su promjenama na čelu SDP-a. Početkom godine Ivica Račan, predsjednik SDP-a i bivši predsjednik Vlade Republike Hrvatske, objavljuje da je bolestan, a početkom svibnja i podliježe bolesti. Unutarstranački izbori SDP-a održavaju se ni pola godine prije održavanja parlamentarnih izbora, a na njima pobjeđuje Zoran Milanović. Sve do rujna iste godine, prema anketama, SDP vodi pred HDZ-om, no u samoj završnici izbora HDZ pobjeđuje na izborima.

U vezi s razvojem sustava za ravnopravnost spolova, u periodu od 2003. do 2007. godine uspostavljeni su svi mehanizmi definirani *Zakonom o ravnopravnosti spolova* iz 2003., a počinje i osnivanje županijskih povjerenstava za ravnopravnost spolova temeljem *Nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova 2001. – 2005.* Također, donesena je nova *Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2006. – 2010.* Prilikom izrade tog strateškog dokumenta, došlo je do nesuglasja između Ženske mreže Hrvatske i Ureda za ravnopravnost spolova u vezi s angažmanom organizacija civilnog društva u provođenju mjera politike, a postojalo je i nezadovoljstvo Ženske mreže Hrvatske zbog neuvrštavanja mnogih njihovih prijedloga u završni tekst politike. S druge strane, organizacija B.a.B.e smatrala je da je proces donošenja politike bio dovoljno otvoren i participativan (Kesić 2007, 63).

Manastir; Stope nade, Benkovac, Donji Lapac, Kistanje, Obrovac; Udruga žena Vukovar; ŽAR Rijeka; Udruga ACT, Varaždin; Ženska grupa Split; Ženska grupa Brod, Slavonski Brod; Ženska grupa Vojnić; Ženska soba, Zagreb; Ženska inicijativa; SDF-a, Knin; SOS Virovitica; Zamir Net, Obrovac; Ženska grupa Zadar; Udruga Stršljen, Šibenik; B.a.B.e., Zagreb; Centar za žene žrtve rata, Zagreb; Ženska grupa Lošinj, Mali Lošinj; Multikulturalno društvo Zagreb; AŽKZ, Zagreb; NEO AFŽ Zagreb; Lobi Samobor.

U razdoblju od 2003. do 2007. godine ženski pokret gubi na snazi i utjecaju, ne postoje jaki i vidljivi pritisci, a ako se javljaju, učinak im je gotovo zanemariv (Kesić 2007). Na tom tragu, zanemariv je broj predizbornih kampanja ženskih i feminističkih organizacija za parlamentarne izbore 2007. Vladin Ured za ravnopravnost spolova te godine raspisao je natječaj za financijsku potporu udrugama, koji je kao prioritetno područje imao tematsku cjelinu *U susret parlamentarnim izborima 2007. – povećanje političke participacije žena*²⁰. Na navedenom natječaju sredstva su dobile udruge CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje, Organizacija za građanske inicijative (OGI), Centar za građanske inicijative Poreč (CGI) i HOMO udruga za zaštitu ljudskih prava i građanskih sloboda (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2007b). Uz provedbu projekata navedenih organizacija, zabilježene su aktivnosti koje je povodom izbora provodila Ženska mreža Hrvatske, dok je Ženska infoteka broj svojeg časopisa *Kruh i ruže* (br. 32, 2007) posvetila izborima.

Kampanja udruge CESI bila je nastavak rada na edukaciji i osnaživanju političarki parlamentarnih stranaka u okviru programa *Žene i vođenje*, a sastojala se od nekoliko aktivnosti: medijskih edukacija za potencijalne kandidatkinje, web-portala za predstavljanje kandidatkinja parlamentarnih stranaka – *Izbori.cesi.hr*²¹, javnog zagovaranja te analiza izbornih lista, programa i TV-spotova. Temeljem navedenih analiza izrađene su *Preporuke za povećanje političke participacije žena* (CESI 2007). Također, iste godine CESI prvi put organizira akciju *Stup srama* i izbor za najseksističku izjavu hrvatskih političara što će postati njihova tradicionalna (pred)izborna akcija, koja je također medijski bila vrlo dobro popraćena²².

U sklopu kampanje *Nema nevažnih izbora* Ženska mreža Hrvatske htjela je poručiti biračicama da ne propuste dan građanske moći, već da izađu na izbore i vrlo promišljeno odvagnu koja će stranka učiniti najviše po pitanju poboljšanja svakodnevnice žena. Izrađen je letak pod nazivom *Podsjetnik ženama za izbore* u kojem je navedeno što je do sada obavljeno, a što tek treba obaviti u vezi s položajem žena i ravnopravnosti spolova. Također se pozvalo žene na glasovanje za one stranke koje će osigurati zadržavanje

20 Za navedeni natječaj za dodjelu financijskih sredstava ukupno je izdvojeno 122 900 kuna.

21 Iz web-portala *Izbori.cesi.hr* nastat će web-portal *Libela.org – portal o rodu, spolu i demokraciji*, potaknuto činjenicom da je prikupljanje podataka o kandidatkinjama pokazalo kako je vrlo teško doći do informacija o ženama u politici, jednako kao i o bilo kojim drugim informacijama u vezi s rodno osviještenom politikom.

22 Na parlamentarnim izborima 2011., akcija je popraćena u sva tri nacionalna središnja dnevnika. Akcija je također popraćena i na lokalnim televizijama te u tiskovinama i na internetskim portalima.

stečenih prava kao i poboljšanje institucionalnog okvira za postizanje rodne ravnopravnosti. Pozivalo se biračice da ne nasjedaju na personalizirane kampanje, već da obrate pozornost na same programe. Kampanjom Ženske mreže Hrvatske između ostalog tražilo se osnivanje ministarstva za žene, seksualno i sekularno obrazovanje u školama, besplatan pobačaj, uvođenje "pilule za dan poslije" u registar lijekova, osiguranje bračnih prava istospolnim zajednicama, najmanje 40% žena u predstavničkim tijelima, ali i zaustavljanje procesa pristupanja NATO-savezu koje je bilo vrlo intenzivno u tom periodu (Bosanac 2008). Ženska mreža Hrvatske također je izradila upitnik za političke stranke i kandidate/kinje²³ te tražila njihovo očitovanje o ključnim problemima i pitanjima žena u Hrvatskoj. Kroz kampanju radilo se s medijima te su održane konferencije i izdana priopćenja.

U sklopu projekta *Zaokruži DA za obitelj – zaokruži NE za obiteljsko glasovanje*, Organizacija za građanske inicijative (OGI) na području Slavonije i Dalmacije organizirala je radionice, info-štanove te izradila letke. Cilj projekta, odnosno kampanje, bilo je promicanje jednakih građanskih i političkih prava žena i muškaraca u manjim sredinama, senzibiliziranje opće javnosti za potrebu većeg sudjelovanja žena u političkom životu, promicanje uživanja individualnog biračkog prava te razbijanje tradicije i prakse obiteljskog glasovanja²⁴.

Centar za građanske inicijative Poreč (CGI) je kroz projekt *Bez žena i dalje ne može!* pratio izborni proces, izrađena je rodna analiza kandidacijskih lista i izbornih rezultata u osmoj izornoj jedinici na čijem području organizacija djeluje, a cjelokupni rezultati prezentirani su javnosti. S namjerom prikupljanja mišljenja građana i građanki o nepridržavanju načela ravnopravnosti spolova pri sastavljanju kandidacijskih lista otvorena je *Knjiga žalbe*. Raznim aktivnostima skretana je pozornost javnosti na izborni proces u kojem političke stranke nisu poštovala načelo ravnopravnosti spolova (Centra za građanske inicijative Poreč 2007).

Zaključno gledajući, postojale su dvije kampanje s tendencijom obuhvaćanja cijele Hrvatske te dvije kampanje usmjerene na područja izbornih jedinica u kojima pojedine organizacije djeluju. Prema riječima Vesne Kesić:

23 Više o anketi za kandidate i kandidatkinje iz 2007. dostupno je na: http://www.zenska-mreza.hr/aktivnosti_2007/anketa_za_kandidate_i_kandidatkinje.html [pristupljeno 28. studenog 2012.]

24 Više o kampanji *Zaokruži da za obitelj – zaokruži ne za obiteljsko glasovanje*, 2007. dostupno je na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/hr/suradnja-sekcija/zajednicki-projekti/284-priopcenje-za-medije-ogi.html> [pristupljeno 28. studenog 2012.]

Za razliku od ranijih izbornih godina, CESI je na izborima 2007. bila jedina feministička grupa koja je sustavno i ažurno vodila kampanju za političku participaciju žena. Nažalost, ni ta kampanja nije zadobila dovoljnu vidljivost u javnosti i nisu je pratile druge ženske grupe (2007, 92).

Parlamentarni izbori 2011. godine

Parlamentarni izbori 2011. godine donose atmosferu promjene, ali bez euforije koja je bila svojstvena izborima 2000. Nakon iznenadnog odstupanja Ive Sanadera s dužnosti predsjednika Vlade i predsjednika HDZ-a, u ljeto 2009. prema Sanaderovu prijedlogu na navedene pozicije dolazi dotadašnja potpredsjednica Vlade i ministrica obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti te zamjenica predsjednika HDZ-a, Jadranka Kosor. Do početka izbora Ivo Sanader, ali i cijela stranka, našli su se na optuženičkoj klupi zbog optužbi za korupciju²⁵. S druge strane, SDP oko sebe okuplja tzv. Kukuriku koaliciju²⁶ koju uz njih čine HNS, IDS i Hrvatska stranka umirovljenika (HSU), a kao važne sudionike na izborima valja istaknuti regionalnu stranku Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje (HDSSB) te novoformirane Hrvatske laburiste (HL). Uoči izbora donesena je nova *Nacionalna politika za ravnopravnost spolova 2011. – 2015.* u čijoj su izradi sudjelovale i organizacije civilnog društva²⁷. Proces donošenja dokumenta pratila je rasprava o nedovoljnom sudjelovanju zainteresirane javnosti i prekratkom roku za javnu raspravu, a samo donošenje u javnosti prošlo je gotovo nezapaženo. U međuvremenu, 2008. donesen je novi *Zakon o ravnopravnosti spolova* koji po prvi put precizno propisuje kvote za izborne liste te sankcije za njihovo nepoštivanje. Ipak, zbog odredbe o stranačkom prilagođavanju kvotama do trećih redovitih izbora po donošenju Zakona, još uvijek nisu na snazi odredbe o sankcijama za političke stranke što će zasigurno rezultirati nepoštivanjem kvote od strane političkih stranaka.

25 Više o navedenoj optužnici u predmetu Fimi Media iz 2011. dostupno je na: <http://www.dorh.hr/PodignutaOptuznicaUPredmetuFimiMedia> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]

26 Koalicija je dobila ime po restoranu *Kukuriku* u Kastvu u kojem su se čelnici stranaka koalicije dogovorili o zajedničkom nastupu na izborima.

27 Vlada Republike Hrvatske je na sjednici 8. srpnja 2010. godine donijela *Odluku o osnivanju radne skupine za izradu Nacionalne politike za ravnopravnost spolova 2011. – 2015.* Kako se navodi u izvješću Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske za 2011. godinu, u radnoj grupi sudjelovali/e su “predstavnic/e nadležnih državnih tijela, županijskih povjerenstava za ravnopravnost spolova i organizacija civilnog društva” (2011, 8). Sam tekst spomenute odluke s konkretnim imenima ne može se naći ni na stranicama Vlade ni na stranicama Ureda za ravnopravnost spolova Vlada Republike Hrvatske.

Ured za ravnopravnost spolova i uoči ovih izbora nastavio je s praksom financijske podrške organizacijama civilnog društva za promicanje većeg sudjelovanja žena u izborima. Tako je početkom 2011. raspisan natječaj za financijsku podršku udrugama pod nazivom *Izbori za Hrvatski sabor 2011. godine – promicanje uravnotežene zastupljenosti muškaraca i žena u Hrvatskom saboru*²⁸. Organizacije kojima su natječajem dodijeljena sredstva su: CESI u partnerstvu s udrugama B.a.B.e., Domine, Centar za građanske inicijative Poreč i Delfin, Centar za ženske studije, HOMO Udruga za zaštitu ljudskih prava i građanskih sloboda u partnerstvu s Gradom Pula i Povjerenstvom za ravnopravnost spolova Grada Pule, Cenzura Plus – Udruga za promicanje ljudskih prava i medijskih sloboda u partnerstvu s udrugom PROSPERO, udrugom TARA i udrugom FADE IN, te VIMIO Vukovarski institut za mirovna istraživanja u partnerstvu s Povjerenstvom za ravnopravnost spolova Vukovarsko-srijemske županije (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 2011b). Također, Ured za ravnopravnost spolova snimio je spot kojim se upućuje na zakonsku obvezu političkih stranaka za kandidiranje 40% podzastupljenog spola na svojim izbornim listama, te je organizirao konferenciju za medije i okrugli stol na temu sudjelovanja žena na izborima.

Uoči izbora na nevladinoj sceni formirala se široka koalicija organizacija civilnog društva okupljenih u *Platformu 112* za zaštitu i promociju ljudskih prava u Hrvatskoj, a koju čini 19 organizacija²⁹. *Platforma 112* inicijalno je okupljena povodom praćenja stanja ljudskih prava i vladavine prava u kontekstu završetka pregovora Republike Hrvatske s Europskom unijom, a uoči parlamentarnih izbora. Sastavljeno je 112 zahtjeva³⁰ koji su dostavljeni političkim strankama, a koji se odnose na pet prioriternih područja: stabilne, odgovorne i demokratske institucije vlasti i jednak pristup pravdi; kvalitetu demokracije; borbu protiv korupcije i javni interes; ravnopravnost i dostojanstvo svih ljudi; nasljeđe rata, suočavanje s prošlošću i izgradnju

28 Putem natječaja financirano je pet projekata udruga ukupnim iznosom od 200 000 kuna.

29 B.a.B.e., Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI), Centar za LGBT ravnopravnost, Centar za mirovne studije (CMS), Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Osijek, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, GONG, Kuća ljudskih prava, Pravo na grad, Srpski demokratski forum, Transparency International Hrvatska, Udruga za društvenu afirmaciju osoba s duševnim smetnjama – Sjaj, Udruga za nezavisnu medijsku kulturu, Udruga za promicanje inkluzije, Udruga za promicanje istih mogućnosti, Udruga roditelja djece s posebnim potrebama “Put u život – PUŽ”, Udruga za samozastupanje, Zbor istraživačkih novinara, Zelena akcija.

30 Više o sadržaju *Platforme 112 za Hrvatsku vladavine prava* dostupno je na: http://www.gong.hr/download.aspx?f=dokumenti/Platforma_112_za_Hrvatsku_vladavine_prava_-_21122011.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]

mira. Dvije članice *Platforme 112*, B.a.B.e. i CESI, bile su ključne za pitanja rodne ravnopravnosti koja su unesena u same zahtjeve, a koja su proizašla iz *Ženske platforme 2011*. Zahtjevi vezani za položaj žena koji su se našli u *Platformi 112* odnosili su se obrazovanje, usvajanje rodno osjetljivog proračuna, prisutnost minimuma od 40% žena u tijelima odlučivanja, diskriminaciju na tržištu rada, obvezni roditeljni dopust za muškarce, suzbijanje nasilja nad ženama, zagovaranja reproduktivnih, seksualnih prava i zdravlja te ravnjernog regionalnog razvoja.

Ženska platforma 2011.³¹ nastala je kroz partnerski projekt *Što žene žele*³² u kojem je sudjelovalo pet ženskih/feminističkih organizacija – CESI, B.a.B.e., Domine, Centar za građanske inicijative Poreč i Delfin, a tekst platforme podržale su organizacije Centar za ljudska prava, Agencija lokalne demokracije Sisak, Centar za mirovne studije, Ženska soba, Ženska grupa Karlovac Korak, Udruga žena “Hera” Križevci i RODA – Roditelji u akciji. *Ženska platforma* nastala je iz potrebe i želje da političari, a posebno lideri i liderice političkih stranaka, čuju i uvažavaju ženske glasove i ženske interese, uzmu ih u obzir pri kreiranju stranačkih programa te da rodno osviještena politika bude temeljno načelo planiranja i provedbe Vladinih programa. U svrhu izrade *Ženske platforme*, kroz 10 grupnih i individualnih susreta u deset županija, razgovaralo se s više od 100 žena. Žene su u *Ženskoj platformi* od Sabora i Vlade tražile socijalnu pravdu i jednake mogućnosti na tržištu rada, ravnopravno sudjelovanje žena u javnom i političkom, a muškaraca u obiteljskom i privatnom životu, kvalitetan javni zdravstveni sustav, seksualna i reproduktivna prava i slobode, djelotvornu podršku ženama žrtvama nasilja te obrazovanje oslobođeno stereotipa i predrasuda. Sve parlamentarne stranke pozvane su na sastanke s ciljem predstavljanja platforme, ali samo su tri stranke/koalicije bile spremne sastati se s predstavnicama organizacija – HL, HSL i Kukuriku koalicija. U svrhu promocije *Ženske platforme* izrađen je videospot³³ te radijski spot koje su u potpunosti besplatno emitirale četiri lokalne televizije i pet lokalnih radiostanica. U medijima je objavljeno oko osamdeset priloga o *Ženskoj platformi*, što je pokazalo značajan interes medija za temu sudjelovanja žena u izborima. Uz to, na portalu *Libela.org* kontinuirano je praćena kampanja, predstavljene su kandidatkinje parlamentarnih stranaka te je objavljen sadržaj *Ženske platforme*

31 Sadržaj *Ženske platforme* iz 2011. godine dostupan je na: http://www.libela.org/attach/_z/zenska_platforma_finalna_verzija_02.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]

32 Više o projektu *Što žene žele* dostupno je na: <http://www.libela.org/page/sto-zene-zele-296/> [pristupljeno 28. studenog 2012.]

33 Video *Što žene žele? Od Sabora i Vlade!* u produkciji Vox Feminae iz 2011. dostupan je na: <http://www.youtube.com/watch?v=VfGSIjm0ngA> [pristupljeno 28. studenog 2012.]

i prateći promidžbeni materijal. Platformu su pratile i dopisnice za koje je iskorišten stari, ali još uvijek aktualni slogan iz 1997., “Mijenjam jedan kut kuće za mjesto u Saboru”. Predstavljanje Ženske platforme medijima i političkim strankama održano je u Zagrebu, Daruvaru, Splitu i Poreču. Tijekom izborne kampanje organizirana je akcija *Stup srama* i treći izbor za najseksističiju izjavu hrvatskih političara. Izrađene su i rodne analize lista, izbornih programa, izbornih televizijskih spotova i tiskanih medija.

Kampanja *Ženske platforme* kroz vizualni identitet i zajednički nastup u medijima bila je povezana s kampanjom Centra za ženske studije pod nazivom *Žena je više*. Kampanja *Žena je više* u najvećoj je mjeri bila usmjerena na rukovodstva političkih stranaka kao najodgovornije kreatore izbornih listi s ciljem informiranja i utjecanja na poštivanje zakonske odredbe o prisutnosti najmanje 40% podzastupljenog spola na izbornim listama. Kampanja se provodila u četiri grada – Zagrebu, Vukovaru, Puli i Osijeku putem promidžbenog materijala, *city light* plakata postavljenih u blizini središnjica najvećih političkih stranaka te dopisnica i zagovaračkih pisama upućenih stranačkim rukovodstvima. Organizirana je konferencija za medije na kojoj su zajednički predstavljene kampanje *Ženske platforme* i Centra za ženske studije. Također je organiziran okrugli stol pod nazivom *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU* na kojem su, uz predstavnice organizacija civilnog društva, sudjelovali stručnjaci i stručnjakinje iz zemlje i inozemstva te predstavnice političkih stranaka³⁴, a sve to pratila je projektna web-stranica *zenajevise.net*. Uz Ured za ravnopravnost spolova, ova kampanja financirana je i sredstvima Europske unije.

Podatke o provedenim projektima preostalih organizacija koje su dobile sredstva na natječaju nismo uspjeli dobiti, a prema podacima Ureda za ravnopravnost spolova sve udruge financirane kroz natječaj u okviru projekata napravile su sljedeće (Ured za ravnopravnost 2011a, 41-42):

Na TV i radio postajama emitirano je devet radio i pet TV emisija te dvadeset priloga o temi političke participacije žena. Nadalje, izrađen je jedan radio i dva TV jingla te jedan video clip koji su emitirani tijekom više od mjesec dana. Potrebno je spomenuti i niz javnih događanja od kojih su značajne dvije konferencije za medije, jedna javna tribina, dva okrugla stola, pet javnih predstavljanja projekata, kao i četiri radionice za osnaživanje članica političkih stranaka. Održano je i nekoliko razgovora s vodstvom parlamentarnih stra-

34 Transkript okruglog stola *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU* dostupan je na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstojecih-izbora-i-clanstva-u-eu> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]

naka. Parlamentarnim strankama poslana su također razglednice i pisma s porukama i podsjetnicima na zakonske odredbe vezane za rad političkih stranaka. Izrađen je veliki broj plakata s porukama za stranačka vodstva i biračko tijelo koji su tijekom mjesec dana stajali na mjestima oglašavanja u blizini stranačkih sjedišta u većim gradovima. Na temelju široke rasprave o iskustvima, problemima i mogućim rješenjima, izrađena je i tiskana u 1000 primjeraka, brošura *Ženska platforma 2011.* koja je predana političkim strankama. Rodna analiza kandidacijskih lista, izbornih programa, medija i TV spotova značajan je prilog rezultatima provedbe projekata. Tri internetska portala korištena su za kontinuirano informiranje javnosti (www.zenajevise.net, www.libela.org, www.cenzura.hr) i objavljivanje oko pedeset relevantnih tekstova i stručnih priloga na temu političke participacije žena. U tiskanim i elektronskim medijima u podržanim je projektima objavljeno blizu stotinu članaka.

Na web-stranicama Ženske mreže Hrvatske nema informacija o provođenju kampanje povodom ovih parlamentarnih izbora, što znači da su izbori 2011. prvi parlamentarni izbori od postojanja Ženske mreže Hrvatske uoči kojih nije bila organizirana kampanja. U medijima je zabilježena akcija Ženske mreže Hrvatske povodom *Dana borbe protiv ropstva*, 2. prosinca 2011. kada su članice Ženske mreže Hrvatske od buduće Vlade zatražile da preispita zahtjeve³⁵ koje su povodom 100. obljetnice *Međunarodne ženske borbe* i prvog obilježavanja *Međunarodnog dana žena*, Ženske mreže Hrvatske i ženske sindikalne grupe Saveza samostalnih sindikata Hrvatske, Nezavisnih hrvatskih sindikata i Hrvatske unije sindikata, uputile Vladi Republike Hrvatske³⁶.

Zaključno možemo reći da su kampanje i aktivnosti i ovoga puta bile fragmentirane kroz nekoliko različitih projekata te uglavnom fokusirane na, s jedne strane vodstva političkih stranaka, a s druge na senzibiliziranje šire javnosti za problematiku sudjelovanja žena u procesima odlučivanja. Osim pokušaja za povezivanje putem vizualnog identiteta kampanja *Žena je više* i *Ženske platforme* te zajedničkog medijskog istupa članica *Ženske platforme* i Centra za ženske studije, izostalo je koordinirano djelovanje, a čak je izostala kampanja Ženske mreže Hrvatske. U konačnici, usprkos neosporno dobrim namjerama svih provoditeljica aktivnosti, kampanje nisu

35 Popis zahtjeva povodom *Dana žena* iz 2011. dostupan je na: http://www.libela.org/attach/_z/zahtjevi_8_mart.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]

36 Više o kampanji *Radnice, a ne robinje* dostupno je na: <http://www.libela.org/vijesti/2355-radnice-a-ne-robinje> [pristupljeno 28. studenog 2012.]

imale značajniji učinak na broj izabраниh žena u Hrvatski sabor. Nakon izbora 2011., udio žena pao je na 19,8% usprkos pobjedi koalicije ljevice i centra, što je na izborima 2000. donijelo značajan napredak u broju saborskih zastupnica. Kako navodi Josip Šipić (2011) za portal *Libela.org*, dodatni razlog za razočaranost ovim rezultatom daje upravo činjenica da su pobjedu na izborima odnijele stranke ljevice, a podebljano je činjenicom da je na čelu najjače stranke desnice u tom trenutku bila žena.

Zaključak

Ovaj prikaz (pred)izbornih kampanji ženskih i feminističkih organizacija izrađen je temeljem prikupljenih analiza, istraživanja i publikacija prije svega samih ženskih i feminističkih organizacija. Usprkos metodološkim ograničenjima u prikupljanju relevantnih materijala i izvora, prikaz ukazuje na nekoliko činjenica. Prvo, zajednički nastup ženskih i feminističkih organizacija prema političkim strankama, javnosti i biračicama u devedesetima pod kapom Ženske Ad hoc koalicije, tijekom 2000-tih rastače se na više zasebnih kampanji koje provode pojedine organizacije ili na više organizacija okupljenih u zajedničke kampanje. Drugo, u devedesetima i početkom 2000-tih postojao je jasan poziv ženama da izađu na izbore i glasuju za stranke koje će uvažavati ženske interese, pri čemu se također navodila lista zahtjeva važnih ženama. Do kraja 2000-tih taj poziv više nije toliko jasan te je sve više riječ o konstataciji kako “ponuda” političkih stranaka ženama nije pretjerano zadovoljavajuća. Ovakav stav možda jest rezultat činjenice da je tijekom 2000-tih u javnom mnijenju prevladalo mišljenje kako su “svi isti” pa su tako po pitanju zastupanja ženskih interesa neki malo bolji ili lošiji, ali na koncu nitko ne nudi stvarna i konkretna rješenja. Nažalost, ono što je zapravo ostalo isto tijekom svih dvanaest godina zahtjevi su ženskih i feminističkih organizacija prema političkim strankama koji se iz izbora u izbore ponavljaju. Jedini ispunjeni zahtjevi u tih dvanaest godina jesu osnivanje mehanizama rodne ravnopravnosti te donošenje legislative za osiguranje ravnopravnosti spolova zbog čega se nakon 2003. prije svega traži učinkovitost pri implementaciji zakona i politika. Koliki je zapravo utjecaj kampanja ženskih i feminističkih organizacija provedenih tijekom dvanaestogodišnjeg perioda na politike i programe političkih stranaka tek treba istražiti. Sama činjenica da dobar dio političkih stranaka nije uopće zainteresiran za to da saslušaju što se od njih traži poprilično je znakovita. Iz navedenog bi se mogao izvući zaključak kako ženske i feminističke organizacije nisu dovoljno važan faktor da bi političke strane s njima razgovarale, ali i da stranke ne shvaćaju

svoju ulogu posrednika interesa građana/ki u obnašanju vlasti³⁷ te da su u uglavnom nezainteresirane za položaj i interese žena u hrvatskom društvu.

Broj žena izabраниh u Sabor u ovom periodu ostaje gotovo isti, a jedini veliki skok napravljen 2000. nije ponovljen ni na jednim sljedećim izborima. Ipak, kada se gledaju brojke, zamjetna je činjenica da ukupan broj žena kandidiranih na izborima kontinuirano raste. Ipak, najveće političke stranke koje redovito osvajaju mandate na izborima u prosjeku kandidiraju manje žena nego sve ostale stranke i nezavisne liste zajedno, pri čemu žene smještaju na donje dijelove izbornih lista. Ostaje otvoreno pitanje što će se dogoditi sa zastupljenošću žena u Hrvatskom saboru kada na snagu stupe prekršajne kazne iz *Zakona o ravnopravnosti spolova*. Sudeći prema iskustvima u provedbi hrvatskih zakona, čini se da nitko nije optimističan glede utjecaja prekršajnih kazni na promjenu situacije po pitanju sudjelovanja žena na izborima, naročito zato što još uvijek nije sasvim jasno kako će se kažnjavanje u praksi provoditi³⁸. Ono što se čini kao jedini izlaz iz dvanaestogodišnjeg *statusa quo* po pitanju zastupljenosti žena u Saboru, jest izmjena postojećeg zakonodavstva na način da Državno izborno povjerenstvo spolno neuravnotežene izborne liste proglasi nevažećima i da ih ne prihvati, te da se propiše sistem zatvarača³⁹ za sve izborne liste.

Sagledamo li širu sliku učinjenog tijekom proteklih dvanaest godina po pitanju političke participacije žena, svakako se mogu primijetiti značajni, no ne i dovoljni pomaci. Potrebno je pronaći novu snagu za razbijanje staklenog saborskog krova, kako kroz legislativu, tako i kroz ženski angažman unutar i izvan političkih stranaka. Međusobna suradnja ženskih i feminističkih organizacija, kao i suradnja sa ženama u političkim strankama, iako često izazovna, nužna je za stvaranje dvostrukog pritiska koji jedini može dovesti do promjena u položaju žena.

37 Prema G. Sartoriju, “[s]tranke su kanali izražavanja. To znači da su one prije svega i iznad svega sredstva predstavnštva. Stranke su sredstvo ili posrednik u predstavljanju naroda putem izražavanja njegovih zahtjeva” (1976, 46).

38 Jedna je od nedoumica primjerice kako će se kazne naplaćivati koalicijskim listama, a nije jasno ni tko će biti odgovoran za provedbu prekršajnih odredbi Zakona.

39 Sistem zatvarača odnosi se na izmjenjivanje kandidacijskih mjesta muškaraca i žena na izornoj listi.

Literatura:

- Bosanac, Gordan. 2008. Pristupanje Hrvatske NATO savezu – tko i kako donosi odluke?. U *Gdje si (bio), građane? Hrvatska i NATO – je li kasno za alternativu? zbornik izlaganja i izbor iz diskusije*, ur. Horovat, Vedran i Ocvirek-Krušić, Kaja, 193-198. Zagreb: Fondacija Heinrich Böll.
- Broz, Tajana, ur. 2007. *Preporuke za povećanje političke participacije žena*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Broz, Tajana. 2009. *Žene u lokalnim izborima 2009. godine*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Broz, Tajana, ur. 2011. *Ženski glasovi u parlamentarnim izborima 2011*. Zagreb: CESI - Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Centar za politološka istraživanja. 2003. *Izbori 2003. za Hrvatski sabor*. Dostupno na: <http://www.cpi.hr/download/links/hr/1357.pdf> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Državno odvjetništvo Republike Hrvatske. 2011. *Podignuta optužnica u predmetu Fimi Media*. Dostupno na: <http://www.dorh.hr/PodignutaOptuznicaUPredmetuFimiMedia> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- Gazivoda, Tin. 2000. Novo vrijeme za civilno društvo, *Zarez* god. II, br. 23. Dostupno na: <http://www.zarez.hr/repository/issue/pdf/283/Z023.PDF> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- Hrvatski sabor. 2012. *Zastupljenost spolova u strukturi mandata*. Dostupno na: <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=4579> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ilišin, Vlasta. 2005. *Mladi u lokalnoj vlasti u Hrvatskoj*. Zagreb: DIM.
- International IDEA, Inter-Parliamentary Union i Stockholm University. 2013. *Quota Project: Global Database of Quotas for Women*. Dostupno na: <http://www.quotaproject.org/> [pristupljeno 25. ožujka 2013.]
- Inter-Parliamentary Union. 2012. *Women in National Parliaments*. Dostupno na: <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Kašić, Biljana. 2012. Rastakanje ideje feminističkog zajedništva. *H-ALTER - Novine H-rvacke ALTER-native*. Dostupno na: http://h-alter.org/vijesti/kultura/rastakanje-ideje-feministickog-zajednistva#news_view [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Kašić, Biljana i Šinko, Marjeta. 2004. *Gyne politike ili o političkoj građanki*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Kesić, Vesna. 2007. *Feminizam i država*. Zagreb: CESI- Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.
- Knežević, Đurđa. 2004. Kraj ili novi početak? Feminizam od šezdesetih do danas u Jugoslaviji/Hrvatskoj. U *Žene u Hrvatskoj: Ženska i kulturna povijest*,

- ur. Feldman, Andrea, 247-260. Zagreb: Ženska infoteka, Institut Vlado Gotovac.
- Knežević, Đurđa. 2011. Potrebna je kritika civilne scene. *Novosti*. Zagreb: Srpsko narodno vijeće. Dostupno na: www.novosti.com/2011/01/potrebna-je-kritika-civilne-scene/ [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Lalić, Dražen i Kunac, Suzana. 1999. Televizijski spotovi stranaka u izbornim kampanjama u Hrvatskoj 1995. i 1997. godine. U *Pakiranje vlasti: Izbori u Hrvatskoj 1995. i 1997.*, ur. Vrcan, Srđan i dr., 123-195. Zagreb: Alinea.
- Phillips, Anne. 2001. *(O)rađanje demokracije*. Prevela Anita Padovan. Zagreb: Ženska infoteka.
- Sartori, Giovanni. 2002. *Stranke i stranački sustavi*. Prevele Vladimira Mirković Blažević i dr. Zagreb: Politička kultura.
- Šipić, Josip. 2011. Izbori propuštenih šansi. *Libela - informacijski portal o rodu, spolu i demokraciji*. Zagreb: CESI. Dostupno na: <http://www.libela.org/sastavom/2374-izbori-propustenih-sansi/> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Špehar, Andrea. 2007. *How Women's Movements Matter: Women's Movements' Strategies and Influence on Gender Policy Formation in Post-communist Croatia and Slovenia*. Göteborg: Department of Political Science Göteborg University.
- Štimac Radin, Helena, ur. 2003. *Preporuka REC(2003)3 Odbora ministara državama članicama o uravnoteženom sudjelovanju žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standard-setting/equality/03themes/women-decisionmaking/Rec%282003%293_Croatian.pdf [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- United Nations. 1995. *Platform for Action, Women in Power and Decision-making*. Beijing: United Nations. Dostupno na: <http://www.un.org/women-watch/daw/beijing/platform/decision.htm> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- Ustavni sud Republike Hrvatske. 2008. Odluka o ukidanju Zakona o ravnopravnosti spolova. U-I / 2696 / 2003. *Narodne novine* 14/2008.
- Tong, Rosemarie. 2008. *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*. Boulder, Co: Westview Press.

Izvori: izvještaji, transkripti, kampanje, audio-vizualni materijali

- Babić, Danijela. 1999. Ženska Ad hoc koalicija. *CESI Tribuna* 3: 6 -7.
- Centar za građanske inicijative Poreč. 2007. Godišnji izvještaj. Dostupno na: http://cgiporec.hr/index.php/godisnji_izvjestaji/2007_godina/ [pristupljeno 28. studenog 2012.]

- Centar za ženske studije. 2012. *Rodne politike u kontekstu predstojećih izbora i članstva u EU*. Transkript okruglog stola. Dostupno na: <http://zenajevise.net/tekstovi/91-rodne-politike-u-kontekstu-predstojeh-izbora-i-%C4%8Dlanstva-u-eu> [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2003. Godišnji izvještaj. Dostupno na: <http://www.cesi.hr/pdf/gi-2003.pdf> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2007. Godišnji izvještaj. Dostupno na: <http://www.cesi.hr/pdf/gi-2007.pdf> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2011a. Što žene žele. *Libela - informacijski portal o rodu, spolu i demokraciji*. Dostupno na: <http://www.libela.org/page/sto-zene-zele-296/> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2011b. *Ženska platforma 2011. Libela - informacijski portal o rodu, spolu i demokraciji 2011*. Dostupno na: http://www.libela.org/attach/z/zenska_platforma_finalna_verzija_02.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2012. Što žene žele? Od Sabora i Vlade!, 2011. Video. Vox Feminae produkcija. Dostupno na: <http://www.youtube.com/watch?v=VfGS1jm0ngA> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- GONG. 2011. *Platforma 112 za Hrvatsku vladavine prava*. Dostupno na: http://www.gong.hr/download.aspx?f=dokumenti/Platforma_112_za_Hrvatsku_vladavine_prava_-_21122011.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Hrvatska radio televizija. 1999. *Danas u Saboru*. Dostupno na: www.hrt.hr/arhiv/99/11/03/SAB.html [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Hrvatski sabor. 2008. *Zapisnik pete sjednice Hrvatskog sabora održane 17., 18., 19., 20., 23. i 24. lipnja, te 2., 3., 4., 8., 9., 10., 11., 14. i 15. srpnja 2008. godine*. Zagreb: Hrvatski sabor.
- Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2007a. *Zaokruži da za obitelj – zaokruži ne za obiteljsko glasovanje*. Dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/hr/suradnja-sekcija/zajednicki-projekti/284-priopcenje-za-medijske-ogi.html> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2007b. *Obavijest o odluci o financijskoj potpori projekata udruga*. Dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/hr/suradnja-sekcija/natjecaji/124-obavijest-o-odluci-o-financijskoj-potpri-projekata-udruga.html> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2011a. *Izvješće o radu*. Dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/images/pdf/>

- [izvjee%20o%20radu%20ureda%20u%202011.pdf](#) [pristupljeno 18. siječnja 2013.]
- Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. 2011b. *Odluka o financijskoj potpori projektima udruga prijavljenima na Natječaj za financijsku potporu u okviru raspoloživih sredstava Državnog proračuna za 2011. god. na poziciji Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.* Dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/hr/suradnja-sekcija/natjecaji/602-odluka-o-financijskoj-potpори-projektima-udruga.html> [pristupljeno 18. siječnja 2013.]
- Ženska mreža Hrvatske. 1999a. *Članice Ženske Ad hoc koalicije.* Dostupno na: http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/clanice_adhoc.htm [pristupljeno 11. siječnja 2013.]
- Ženska mreža Hrvatske. 1999b. *Kampanje.* Dostupno na: <http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/kampanje.htm> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ženska mreža Hrvatske. 1999c. *Promotivni materijali Ad hoc koalicije.* Dostupno na: http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/promo_adhoc.htm [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ženska mreža Hrvatske. 1999d. *Ženski amandman.* Dostupno na: <http://www.zenska-mreza.hr/KAMPANJE/amandman.htm> [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ženska mreža Hrvatske. 2003. *Što smo sve uradile u 2003.* Zagreb: Ženska mreža Hrvatske.
- Ženska mreža Hrvatske. 2007. *Anketa za kandidate i kandidatkinje.* Dostupno na: http://www.zenska-mreza.hr/aktivnosti_2007./anketa_za_kandidate_i_kandidatkinje.html [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ženska mreža Hrvatske. 2007. *Podsjetnik ženama za izbore.* Zagreb: Ženska mreža Hrvatske.
- Ženska mreža Hrvatske i dr. 2011a. *Zahtjevi povodom Dana žena. Libela - informacijski portal o rodu, spolu i demokraciji.* Dostupno na: http://www.libela.org/attach/z/zahtjevi_8_mart.pdf [pristupljeno 28. studenog 2012.]
- Ženska mreža Hrvatske. 2011b. *Radnice, a ne robinje. Libela - informacijski portal o rodu, spolu i demokraciji.* Zagreb: CESI. Dostupno na: <http://www.libela.org/vijesti/2355-radnice-a-ne-robinje> [pristupljeno 28. studenog 2012.]

DODATAK 1

Ženske, feminističke i druge organizacije koje su u periodu 2000. – 2011. organizirale kampanje za unapređenje sudjelovanja žena u procesima odlučivanja

B.a.b.e. (“Budi aktivna, budi emancipirana”) je grupa za ženska ljudska prava iz Zagreba osnovana 1994. godine sa svrhom promicanja i zaštite ženskih ljudskih prava, koja se danas usredotočila na promicanje rodne ravnopravnosti i osiguranje jednakih mogućnosti za sve rodove u svim sferama društvenog života. Pravci djelovanja uključuju ekonomsko nasilje, žene i medije te prevenciju rodno uvjetovanog nasilja. Više o organizaciji dostupno je na <http://www.babe.hr/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Centar za građanske inicijative iz Poreča je nevladina, nestranačka i ne-profitna organizacija osnovana 1992. s ciljem doprinosa razvoju građanskog društva u Istri. Od 1992. do 1997. djeluju kao podružnica Građanskog odbora za ljudska prava, a od 1997. organizirani su kao samostalna udruga. Program organizacije trenutačno je grupiran po cjelinama: žena i društvo, direktna zaštita, lokalna demokracija. Više o organizaciji dostupno je na <http://cgiporec.hr/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Centar za istraživanje, edukaciju i promicanje ravnopravnosti spolova - ŽAR osnovan je 2011. godine sa sjedištem u Vukovaru. Svrha centra je promicanje rodne ravnopravnosti i osiguranja jednakih mogućnosti za sve rodove u svim sferama društvenog života te pružanja podrške ženama i njihovo osnaživanje za preuzimanje aktivne uloge u društvu. ŽAR je trenutno usmjeren na jačanje vlastitih kapaciteta za provedbu svojih budućih aktivnosti. Internetska stranica trenutno nije dostupna.

Centar za podršku i razvoj civilnog društva – DELFIN iz Pakraca osnovan je 2002. s ciljem promocije i zaštite ljudskih prava, promicanja i podupiranja vrijednosti nenasilja, društvene pravde, ravnopravnosti, prihvaćanja razlika i različitosti. DELFIN od svog osnutka radi na osnaživanju civilnog društva i međusektorske suradnje te djeluje lokalno i regionalno s ciljem jačanja demokratizacije i vladavine prava. Više o organizaciji dostupno je na: <http://delfin-pakrac.com/press/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Centar za ženske studije osnovala je 1995. u Zagrebu skupina teoretičarki i znanstvenica, feministkinja, mirovnih aktivistkinja i umjetnica. Od svog osnutka Centar za ženske studije razvija multi/interdisciplinarni studij i ekspertna znanja o ženskoj tematici te postaje prostor susreta akadem-

skog diskursa, aktivističkog angažmana i umjetničke prakse. Centar pruža obrazovanje iz ženskostudijskih tema, djeluje na podizanju svijesti žena u Hrvatskoj te potiče istraživanje i izdavaštvo vezano za ženskostudijske teme. Osnovne aktivnosti uključuju obrazovanje, istraživanje, izdavaštvo, knjižničnu djelatnost, kulturna događanja, javno zagovaranje politika rodne ravnopravnosti i ženskih studija. Više o organizaciji dostupno je na: <http://zenstud.hr/>, <http://zenajevise.net/>, <http://sjecanjazena.eu/>, <http://zagorka.net/>, <http://yufeminism.net/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Cenzura Plus je neprofitna organizacija civilnog društva iz Splita koja putem neovisne televizijske produkcije, izvaninstitucionalnog obrazovanja i javnog zagovaranja promiče ljudska prava, slobodu medija i radi na razvoju civilnog društva. Cenzuru Plus je 2003. osnovala grupa aktivista i aktivistkinja za ljudska prava na temelju iskustva dugogodišnje produkcije jedne od prvih neovisnih televizijskih emisija (Cenzura), koja je istraživala ograničenja medijskih sloboda u poslijeratnoj Hrvatskoj. Više o organizaciji dostupno je na <http://cenzura.hr/index.php> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje iz Zagreba je neprofitna udruga osnovana 1997. kao odgovor na probleme kršenja ljudskih prava, posebice ženskih i manjinskih prava, probleme militarizma, nacionalizma te pada ekonomskog standarda u poslijeratnom periodu. CESI je feministička organizacija koja se zalaže za unapređenje društvenog položaja žena i ostvarenje spolne i rodne ravnopravnosti te za puno provođenje svih zakona i međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava. Strateški su pravci djelovanja organizacije: zagovaranje rodne ravnopravnosti, žensko poduzetništvo, seksualno i reproduktivno zdravlje i prava, prevencija rodno uvjetovanog nasilja, socijalna pravda i jednake mogućnosti, te međunarodna suradnja. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.cesi.hr/>, <http://www.libela.org/>, <http://www.sezamweb.net/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Domine su feministička nevladina, neprofitna i nestranačka organizacija iz Splita osnovana 2002. s ciljem promicanja prava žena i poticanja razvoja civilnog društva. Osnovne aktivnosti organizacije su edukacija, videoprodukcija, izdavaštvo, javne kampanje te direktni savjeti i podrška. Pravci djelovanja uključuju ekonomsko i političko osnaživanje žena, zagovaranje provedbe rodno osjetljive politike i politike jednakih mogućnosti, prevenciju svih oblika nasilja prema ženama, unapređenje zaštite seksualnih i reproduktivnih prava žena, direktnu pravnu, psihološku i liječničku podršku ženama, podizanje razine svijesti o odgovornosti medija za promicanje prava žena, te

istraživanje ženske prošlosti Splita i Dalmacije. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.domine.hr/> [pristupljeno 20. travnja 2013.]

Fantastično Dobra Institucija – Fade In osnovana je 2000. kao neprofitna organizacija koja producira dokumentarne i namjenske filmove i TV-formate s fokusom na teme civilnog društva. Osim proizvodnje televizijskih formata i namjenskih filmova, Fade In je angažiran u proizvodnji dokumentarnih filmova, a proizvode i namjenske filmove i spotove za brojne organizacije civilnog društva, te druge javne i privatne institucije. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.fadein.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

HOMO – Udruga za zaštitu ljudskih prava i građanskih sloboda osnovana je s ciljem zaštite i unapređenja temeljnih ljudskih prava i građanskih sloboda u Republici Hrvatskoj, sa sjedištem u Puli. Svrha njihova djelovanja je razvoj civilnog društva, zaštita ljudskih prava i građanskih sloboda, praćenje i nadgledanje dosljednog provođenja ustavno-pravnih normi i njihova usklađenost s međunarodnim standardima, te edukacija, informiranje i senzibiliziranje javnosti o ljudskim pravima s ciljem izgradnje tolerantnog i nenasilnog društva. Više o organizaciji dostupno je na: <https://homo.full-business.com/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Organizacija za građanske inicijative – OGI nastala je u Osijeku 1992. Danas djeluje kroz urede u Osijeku i Drnišu. Osnovni pravci djelovanja usmjereni su na unapređenje demokratskih institucija društva i socijalnih usluga u zajednicama te poticanje održivog razvoja ruralnih zajednica. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.ogi.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Udruga PROSPERO je nevladina neprofitna organizacija iz Gračaca osnovana 2003. kao odgovor na probleme nezaposlenosti i lošeg položaja žena i mladih u društvu. Djeluje kao samostalna, dobrovoljna, interesna organizacija neovisna od vlasti i političkih stranaka. Osnovni pravci djelovanja su povećavanje svijesti javnosti i institucija o ženskim ljudskim pravima, o potrebi zapošljavanja i ekonomskog osnaživanja kroz edukaciju i prekvalifikaciju. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.udruga-prospero.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Udruga TARA iz Ličkog Petrovog Sela osnovana je s ciljem ekonomskog osnaživanja nezaposlenih žena, povratnica, kroz izradu replika tradicionalnih rukotvorina. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.taralps.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

VIMIO – Vukovarski institut za mirovna istraživanja i obrazovanje je nevladina i neprofitna udruga građana koja djeluje od 1999. VIMIO nastoji

poticati i pridonijeti razvoju tolerancije i suradnje u gradu Vukovaru, Vukovarsko-srijemskoj županiji i Republici Hrvatskoj, te pruža podršku i sudjeluje u rješavanju problema lokalne zajednice, koji su nedovoljno prepoznati od strane lokalnih vlasti i institucija, i to obrazovanjem, istraživanjem, psihološkom potporom i radom s djecom i mladima. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.vimio.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Ženska grupa Karlovac – KORAK osnovana je u veljači 1998. kao ženska nevladina, neprofitna, nepolitička organizacija koja djeluje na području Karlovca i Karlovačke županije u svrhu zaštite i promocije ženskih prava i prava djece, s naglaskom na žrtve obiteljskog nasilja. Osnovne aktivnosti uključuju savjetovanište za žene, siguran smještaj i zaštitu kroz sklonište za zlostavljane žene i djecu, te edukaciju. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.grupakorak.hr/hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Ženska infoteka je feministička udruga osnovana 1992. sa sjedištem u Zagrebu. Osnovni ciljevi udruge bili su čuvanje znanja o povijesti žena i ženskog pokreta u Hrvatskoj, osvještavanje javnosti, promocija i podrška ženskim grupama i pojedinkama koje rade na postizanju jednakosti spolova na svim poljima, podrška nastojanjima koja će promicati žene i njihova postignuća i omogućavati im veću vidljivost i vrednovanje u društvu. Djelatnosti kojima se organizacija bavila uključivale su sakupljanje i diseminaciju podataka i informacija, izdavaštvo (knjige i časopis *Kruh i ruže*), edukacijske djelatnosti, knjižnicu za javnost, organiziranje seminara (primjerice međunarodni seminar *Žene i politika*) i konferencija. Udruga je 2009. prestala s radom. Više o organizaciji dostupno je na: <http://udrugazora.hr/node/82/?id=27> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

Ženska mreža Hrvatske nastala je 1996. na temelju iskustva Ženske Ad hoc koalicije, kao krovna organizacija koja okuplja udruge, organizacije, grupe i inicijative koje su prepoznale diskriminaciju žena, kao i njihovu ekonomsku, političku i statusnu marginalizaciju. Ženska mreža Hrvatske svoje djelovanje temelji na feminističkim načelima koji uključuju priznavanje temeljnih ženskih prava, žensku solidarnost, antimilitarizam, nediskriminiranje na osnovi spola/roda, rase, vjerske ili nacionalne pripadnosti, životne dobi, seksualnog opredjeljenja, mentalnih ili tjelesnih razlika, priznavanje prava žena da odlučuju o svom tijelu i reprodukciji, razvijanje ekološke svijesti, razvijanje regionalne i međunarodne suradnje sa srodnim ženskim feminističkim organizacijama te aktivno suprotstavljanje nasilju nad ženama. Više o organizaciji dostupno je na: <http://www.zenska-mreza.hr/> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

DODATAK 2

Ženski amandman

Predlažemo unijeti u Izborni zakon novi članak 15a koji glasi:

“Republika Hrvatska jamči ostvarenje prava na odgovarajuću zastupljenost žena u Zastupničkom domu HDS.

Na kandidacijskim listama svaki spol mora biti zastupljen s najmanje 40% kandidata/kandidatkinja.

Na prvih osam mjesta svih kandidacijskih lista kandidatkinje i kandidati navode se naizmjenično.”

OBRAZLOŽENJE:

Ustavom zajamčena ravnopravnost žena i muškaraca u političkom odlučivanju nije ostvarena. Iako u ukupnom stanovništvu države žene sudjeluju s više od 51%, u Zastupničkom domu HDS-a predstavljene su sa samo 5,7%. Ovakav nesrazmjer rezultat je neodgovarajućeg političkog predstavljanja žena u izbornom procesu od kandidiranja do izbora.

Radi promjene ovog stanja i veće zastupljenosti žena u parlamentu predlažemo uvođenje kvota na kandidacijskim listama kao mjeru poticanja i promicanja sudjelovanja žena u političkom životu.

Ženska kvota kao poticajna mjera primjenjuje se na razne načine u brojnim zakonodavstvima u svijetu. Neke države (Italija, Argentina, Brazil) zakonom propisuju da žene moraju biti zastupljene u parlamentu u određenom postotku (Italija čak 50%). Druge države (Belgija, Namibija, Nepal) izbornim zakonom obvezuju političke stranke da istaknu određeni broj kandidata ženskog spola na takvim mjestima na listama koja će im omogućiti izvjesniji ulazak u parlament. Izbornim pravilima OSCE-a za parlamentarne izbore u Republici Bosni i Hercegovini 1998. propisana je ženska kvota obvezivanjem političkih stranaka da na kandidacijskim listama na prvih deset mjesta moraju biti osigurana tri mjesta za kandidatkinje.

Na poduzimanje privremenih posebnih mjera usmjerenih na ubrzanje stvarne ravnopravnosti između žena i muškaraca, Republiku Hrvatsku obvezuju brojni međunarodni dokumenti koje je prihvatila ili priznala: Univerzalna deklaracija ljudskih prava (1948.), Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.), Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacija žena (1979.) i dr.

Pored toga i Vladino povjerenstvo za pitanja jednakosti u studenom 1998. sugeriralo je uvođenje kvota za žene u izbornu zakonodavstvo RH. Usvajanje ovog amandmana pokazalo bi odlučnost Republike Hrvatske da ispuni svoje međunarodno preuzete obveze, osobito u godini u kojoj se preispituju petogodišnji rezultati prema preporukama Svjetske konferencije žena u Pekingu (1995.)

Ženska mreža Hrvatske

DODATAK 3

Deklaracija prvog ženskog sabora Republike Hrvatske

U vremenima društvenih i ekonomskih promjena neravnopravnost žena je sve izraženija. Neotkriveni su ženski potencijali u našoj zemlji. Do danas se politička svijest žena suzbijala, a u posljednje vrijeme svjedoci smo vala retrogradnih kretanja u odnosu na žene i ugrožavanja već postignutih prava. Uvjerene smo, da žene ne samo da imaju pravo, nego žele i mogu sudjelovati i utjecati na sva društvena zbivanja i tokove promjena. Zato:

- Zahtjevamo da se poštuje osnovno pravo žena da raspolažu svojim tijelom, da slobodno odlučuju da li će, kada će i koliko djece roditi. Nikakvi interesi Nacije, Države, Crkve ne smiju ugroziti ovo pravo, niti se smiju donositi zakoni koji uvode represivne mjere u ovoj oblasti.
- Zahtijevamo humanizaciju porođaja, pravo na porođaj kod kuće uz stručnu pomoć. Propagiranje kontracepcije i širenje mreže savjetovališta za kontracepciju, pravo na odgovarajuću besplatnu kontracepciju i pravo na besplatan i bezbolan abortus.
- Zahtijevamo da sve profesije budu podjednako pristupačne ženama i muškarcima. Zahtijevamo da se prilikom zapošljavanja dosljedno sprovode profesionalni, a ne spolni kriteriji. Žene moraju biti jednako plaćene za isti rad kao i muškarci, moraju imati iste mogućnosti za zaradu i napredovanje. Pri otpuštanju s posla, zahtijevamo da se striktno poštuje spolna ravnopravnost. Protivimo se otpuštanju s posla trudnica i žena na porodiljskom dopustu.
- Zahtijevamo bolji položaj zdravstva, školstva i drugih djelatnosti u kojima pretežno rade žene. Poznato je naime, da žene nužno preuzimaju one profesije koje su napustili muškarci.
- Zahtijevamo nove programe od jaslica do sveučilišta koji neće biti zasnovani na patrijarhalnoj podjeli uloga i time dovoditi do podređenosti žena. Zahtijevamo promjenu odnosa i metoda u školama koje bi trebale da budu organizirane na principu dijaloga, suradnje i razvijanja individualnih mogućnosti i kreativnosti.
- Zahtijevamo da se nasilje u obitelji tretira kao društveni problem i da se imenuju oblici ovog nasilja: silovanje u braku i izvanbračnoj zajednici, incest, fizičko nasilje nad ženama i djecom, prijetnje ubojstvom, psihička zlostavljanja, ograničavanje kretanja.

- Zahtijevamo izmjene zakona radi ubrzavanja sudskog postupka kod razvoda braka i donošenje privremene mjere u roku od 24 sata.
- Zahtijevamo zaštitu žrtava silovanja od svih oblika ponižavanja u postupku, kažnjavanje za silovanje u braku i izvanbračnoj zajednici, izjednačavanje prava žrtve, svih oblika nasilja, s pravima javnog tužioca.
- Zahtijevamo da se poštuje procentualna zastupljenost žena u svim tijelima u kojima se odlučuje.
- Zahtijevamo osnivanje Odbora za ženu i obitelj pri Saboru Republike Hrvatske, jer smatramo da postojeći odbor ne može zastupati prava žena i obitelji i zahtijevamo naš utjecaj na izbor članova Odbora.
- Slavimo 8. Mart kao međunarodni dan ženske solidarnosti.

Zagreb, 16. prosinca 1990. godine

KARETA
FEMINISTIČKI ČASOPIS
broj 1, ožujak 1991.

DODATAK 4

Ženska izborna platforma*

Žene Hrvatske!

Kako nam se bliže još jedni Izbori za Zastupnički dom Hrvatskog državnog Sabora, tako se i (ne)formalna predizborna kampanja polagano zahuktava. U okružju gospodarske i socijalne nestabilnosti vodeći političari pojedinih stranaka progovaraju o mijenjanju Izbornog zakona i povremeno o gospodarskoj situaciji. Iako većina stranaka tematizira probleme koji se vezuju uz položaj žena u društvu ipak im ne pridaju dovoljno pažnje. Još jednom ostajemo na margini iako činimo 51,5% stanovništva Hrvatske i iako smo važne u biračkim statistikama. Procijene govore da žene, kao dio biračkog tijela, najmanje izlaze na birališta i ne glasaju.

Mi vas pozivamo da izađete i birate stranku za koju ste sigurne da po svom programskom uvjerenju odgovara vašim potrebama, shvaćanjima i uvjerenjima. Kada birate, birajte znajući koga i zašto birate. A poslije izbora pratite da li se vaša očekivanja ispunjavaju.

Žene, ne dopustimo da drugi ponovno glasaju i vladaju u naše ime i bez našeg izbora! *Na Izborima '99. izaberimo stranke i pojedinke/ce koje u svojim programima stvarno, a ne samo deklarativno, zastupaju ženske interese:*

Ostvarenje prava na školovanje, rad, zaradu i punu zaposlenost

Ženska nezaposlenost i rad na crno raste. Sve više žena radi sve više poslova za sve manje plaće. Ženski rad nije dovoljno vrednovan, a žene svojim neplaćenim radom u kući i van nje kao i plaćenim radom doprinose nacionalnoj ekonomiji više nego muškarci.

Zahtijevamo:

- uvođenje mjera poticanja zapošljavanja žena na radnim mjestima primjerenim njihovom obrazovanju;
- kreditiranje ženskog samozapošljavanja pod povoljnim uvjetima s malenim kamatama i odgodom vraćanja duga;

* Tekst *Ženske izborne platforme* postojao je za izbore 1997., a neznatno se mijenjao za naredne izbore. Dostupno na: <http://www.fragen.nu/atria/fragen/CWSZ-000000021997.pdf#search=croatia> [pristupljeno 2. travnja 2013.]

- smanjenje stopa poreza i rasterećenje gospodarstva, jer postojeće stanje uglavnom pogađa siromašnije i srednje slojeve društva gdje većinu čine žene;
- organiziranu edukaciju za osposobljavanje žena za rad u suvremenim proizvodnim procesima te korištenje suvremenih tehnologija;
- mjere za sprečavanje dobne diskriminacije žena prilikom zapošljavanja;
- uvažavanje specifičnih problema seoskih žena i posebne uloge koju imaju u ekonomskom preživljavanju obitelji te prepoznavanje i adekvatno vrednovanje njihova neplaćenog rada;
- radno zakonodavstvo koje štiti žene od seksualnog ucjenjivanja, uznemiravanja i napastovanja na poslu.

Socijalna sigurnost

Socijalna politika u Hrvatskoj je volontaristička, arbitrarna i potpuno je zakazala u odgovorima na trenutnu ekonomsku krizu. Skrb o nezaposlenim ženama, samohranim majkama, seoskim ženama, ženama treće dobi i ženama s posebnim potrebama je nedovoljna. Radno sposobnim, a nezaposlenim ženama su bitno ograničena prava na dobivanje socijalne pomoći. Seoske žene praktički nikako ne mogu ostvariti socijalnu zaštitu.

Zahtijevamo:

- smanjenje sredstava iz državnog proračuna za vojsku, tajne službe i policiju te prenamjenu tih sredstava u socijalne, zdravstvene svrhe, za školstvo i za poboljšanje ekonomskog statusa žena;
- socijalnu državu i provođenje socijalne politike koja prepoznaje potrebe gore navedenih grupa žena;
- jasno definirane zakonske okvire pomoći ženama;
- ostvarivanje socijalnih zakonskih prava, a ne njihovo sužavanje te njihovo efikasno provođenje;
- istinsku saborsku kontrolu nad predviđenim i utrošenim sredstvima za socijalnu zaštitu;
- socijalnu sigurnost za seoske žene te pravo na zasluženu mirovinu od koje je moguće dostojanstveno živjeti;
- omogućavanje dopunskog rada umirovljenicama koji je usklađen s troškovima života bez plaćanja dopunskih poreza i doprinosa te bez gubitka/zamrzavanja stečenih mirovinskih prava žena;

- dostupne jaslice i vrtiće za sve te njihov rad u dvije smijene, a za djecu samohranih majki i za djecu iz siromašnih obitelji besplatne usluge;
- dječji doplatak koji prati troškove života i redovito se isplaćuje, kao i redovito isplaćivanje naknade za nezaposlene žene koja prati troškove života;
- dostupne informacije o socijalnim pravima.

Dostupan pobačaj i kontracepcija te sigurna zdravstvena zaštita žena

Razina zdravstvene zaštite je u padu, a mnogi oblici zdravstvene zaštite se uskraćuju: prevencija, specijalistički pregledi, bolničko liječenje, lijekovi. To posebno pogađa žene i utječe njihov radni i privatni život.

Žene imaju pravo odlučiti žele li, kada i s kim rađati djecu. Da bi ostvarile to pravo, pobačaj i kontracepcija moraju biti legalni, teritorijalno i financijski dostupni svim ženama te sigurni. Pobačaj i kontracepcija su prve zdravstvene usluge koje su prestale biti sufinancirane iz fonda zdravstvenog osiguranja i postale komercijalne, a često i nedostupne. Konzervativni trendovi u državnoj politici i Crkvi vrše snažan pritisak tražeći zabranu pobačaja, te snažno moralno utječu na ginekologe/ginje i vrše nedopustiv pritisak na žene.

Zahtijevamo:

- medicinski siguran i besplatan pobačaj u svim županijskim bolnicama uz osiguravanje prisustva ginekologa/inje koji su spremni obaviti pobačaj na zahtjev žene, kao i oštre, lako provedive sankcije za županijske bolnice koje to ne čine;
- dostupnu i besplatnu kontracepciju prema izboru žena;
- lako dostupnu sterilizaciju i umjetnu oplodnju;
- javnu kampanju o važnosti upotrebe kontracepcije i zaštiti od spolno prenosivih bolesti;
- liberalni spolni odgoj u vrtićima, osnovnim i srednjim školama;
- besplatna savjetovališta za kontracepciju;
- odgovarajuće ginekologe/inje koji/koje poštuju potrebe žena, a ne nameću im svoje osobne stavove, moralne i religijske norme;
- veća sredstva državnog proračuna namjenjena prevenciji (primjerice testovima za rano otkrivanje raka grlića maternice, mamografije)

jama, ultrazvuku dojki itd.) te općem i reproduktivnom zdravlju žena kao i općem zdravstvenom obrazovanju;

- dosljednu primjenu postojećih zakona koji se tiču zdravstvene zaštite te njihovo poboljšanje zbog podizanja razine zdravstvene sigurnosti.

Zaustavljanje nasilja nad ženama

U postratnom periodu i militariziranom društvu u Hrvatskoj, nasilje nad ženama je u porastu. Samo Žensko savjetovište, jedan od mnogih telefona za pomoć, mjesečno ima više od 260 poziva. U Hrvatskoj ne postoji krivično - pravna zaštita žena od obiteljskog nasilja. A jedino sklonište u Hrvatskoj za žene žrtve nasilja ima neizvjesnu financijsku budućnost.

Zahtijevamo:

- zaštitu žena žrtava nasilja pomoću nezavisnih, autonomnih, od države financiranih savjetovišta, SOS telefona, skloništa te grupa samopomoći;
- besplatne zdravstvene preglede, liječenje i psihološku podršku za žene koje su preživjele obiteljsko nasilje;
- krivično - pravnu zaštitu žena izloženih obiteljskom nasilju, donošenje Zakona o obiteljskom nasilju i osnivanje posebnog Obiteljskog suda;
- edukaciju zaposlenih u državnim institucijama (u centrima za socijalni rad, policiji, sudstvu, školstvu i zdravstvu) o problemu nasilja nad ženama;
- osnivanje posebnih policijskih odjela za vođenje slučajeva nasilja nad ženama u kojima će raditi žene;
- javnu kampanju protiv nasilja nad ženama financiranu iz državnog proračuna;
- vođenje službene statistike o nasilju nad ženama pri državnim institucijama (Državni zavod za statistiku, policija, zdravstvene ustanove, sudovi, tužilaštva) po osnovi spola i srodstva s nasilnikom.

Sudjelovanje žena u politici i političkom odlučivanju

Zastupljenost žena u političkom životu u Hrvatskoj je ispod 10% na svim razinama odlučivanja. Postotak zastupljenosti nasvrstava u istu kategoriju s Iranom, Sudanom i Rumunjskom, a više žena u parlamentu ima primjerice

u Albaniji, Zimbabveu i Meksiku. Budući da žene bolje zastupaju interese žena, a čine 51,5% ukupne populacije, važno je da ih na mjestima odlučivanja bude barem 30%.

Zahtijevamo:

- podjelu odgovornosti u kući i vlasti u državi;
- ženske kvote u izvršnim tijelima političkih stranaka, na kandidacijskim listama i na svim razinama vlasti (niti jednog spola ne smije biti manje od 40%) te naizmjenično navođenje oba spola na svim kandidacijskim listama;
- mjere za cjelovito i realno prikazivanje žena u javnosti i medijima, sankcioniranje i dokidanje seksizama, predrasuda i stereotipiziranja.

Politika ravnopravnosti i tolerancije

Društveni, uključujući i školski sistem podržava tradicionalne spolne uloge i stereotipe. Stereotipiziranje muško-ženskih odnosa je dobilo novi zamah, a liberalni spolni odgoj je nestao iz nastavnih programa.

Razina tolerancije u društvu pada, a količina nasilja upadljivo raste.

Zahtijevamo:

- ukidanje spolnih stereotipova u udžbenicima i nastavi te adekvatno vrednovanje uloga žena u povijesti i sadašnjosti u školskim programima i udžbenicima;
- uvođenje principa nenasilne komunikacije i transformiranja sukoba nenasilnim putem u osnovne škole;
- uvođenje liberalnog spolnog odgoja u vrtiće i škole;
- ukidanje vjeronauka u školama i povratak istog u kofesionalne zajednice; demilitarizaciju društva i aktivnu mirovnu politiku;
- poticanje i financiranje nevladinog sektora.

U Zagrebu, 17. travnja 1999.

Ženska Ad hoc koalicija

DODATAK 5

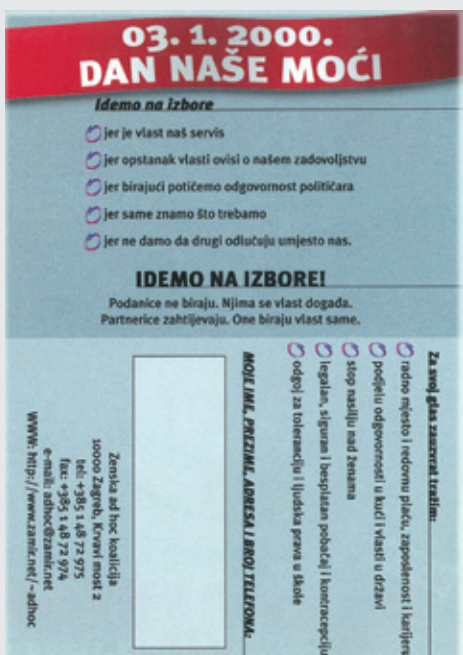
Kampanje ženskih i feminističkih organizacija

Brošura Ženske infoteke *Žene i izbori* '99, izrađena u okviru Ženske Ad hoc koalicije

Prednja strana plakata Ženske Ad hoc koalicije, povodom parlamentarnih izbora 2000.

Stražnja strana plakata Ženske Ad hoc koalicije, povodom parlamentarnih izbora 2000.

Predizborni kviz KLAS 100

(Samo za žene)

Ja i politika: U kakvom smo odnosu?

1. Riječ politika u vama buđi:

- a) osjećaj straha i nelagode
- b) osjećaj ravnodušnosti
- c) osjećaj odgovornosti, angažiranosti i moći

2. Politicari i političarke su:

- a) osobito hrabre i pametne, jednom rijeđu izuzetne osobe
- b) osobe koje se vole slikati po novinama
- c) osobe koje trebaju zastupati interese građanki i građana

Prva stranica Predizbornog kviza
Ženske Ad hoc koalicije, povodom
parlamentarnih izbora 2000.

ZA ONE KOJE ŽELE ZNATI VIŠE

Politika nije
Samo dosadni govor i pusta obećanja

Politika je
Kad možete preživjeti od 1. do 1.
Kad možete otići na ljetovanje
Kad možete djeci kupiti mlijeko i banane
Kad u bolnicu ne nosite vlastiti WC papir
Kad mirovina stiže svakog 5. u mjesecu
Kad vam drugi ne određuju trebate li radati ili ne

KAD I TO ZNAȚE, POKAŽITE SVOJU POLITIČKU SNAGU!

Ad hoc ženska koalicija: Anamara Ivančić - Zagreb, B. B. B. - grupa za bolnicu i bolnicu prava, Bilja Budžinski - Zagreb, CAT Center za građankinje i građane, Centar za žene i mlade, CBS, Klub žena - Pilsno, Kamara, Lela - Samobor, Snaga naših žena, Stop nasilju protiv žena, Udruga za mlade i ženske prava, Udruga "Brod", žene Anamara Ivančić - Hrvatska, Ženska grupa Rijeke, ženska grupa Centra za mlade i ženske prava, Dječje ženske grupe, Lela, ženska grupa Odbora za ženske prava, Karlovac, Ženska grupa Split, ženska grupa TOČ-a, Ženska inicijativa, Ženska pomoćnica, Ženska organizacija, Ženska grupa Vojna

Kvizir: Ivan Š. Zagreb
tel: 48 22 115
e-mail: info@kvizir.net

100 - OVIKI/vojna - davor - 10/2000

Posljednja stranica Predizbornog kviza
Ženske Ad hoc koalicije, povodom
parlamentarnih izbora 2000.

Ženska Ad hoc koalicija - kampanja *Nema nevažnih izbora*, povodom parlamentarnih izbora 2007.

CESI, B.a.B.e., Domine, Centar za građanske inicijative Poreč i Delfin - kampanja *Ženska platforma 2011*, povodom parlamentarnih izbora 2011.

‘Mijenjam
jedan
kut kuće
za mjesto
u Saboru.’

www.libela.org

CESI, B.a.B.e., Domine, Centar za građanske inicijative Poreč i Delfin - kampanja *Ženska platforma 2011*, povodom parlamentarnih izbora 2011.

Centar za ženske studije - kampanja *Žena je više*, povodom parlamentarnih izbora 2011.

**Muškarci
su bolji
političari
od žena, što
dokazuje i
75%
muškaraca
u Saboru.**

**Građanke i građani
misle drukčije!**
www.zenajevise.net

Centar za ženske studije - kampanja
Žena je više, povodom parlamentarnih
izbora 2011.

ŽENE I IZBORI: IZMEĐU “GLASA” MEDIJA I “GLASA” POLITIČKIH AKTERKI

Sažetak

Ovaj tekst se usredotočuje na rodnu stereotipizaciju u predizbornim kampanjama kao diskursnu praksu u medijskom izvještavanju, te na diskursne strategije kojima se same kandidatkinje koriste u predizborno vrijeme, pregovarajući između rodnog identiteta i stranačkih pozicija. U radu se analiziraju intervjui sa stranačkim kandidatima i kandidatkinjama objavljeni u najčitanijim dnevnim novinama (*Večernji list* i *Jutarnji list*) te političkim tjednicima (*Globus* i *Nacional*) tijekom kampanja za parlamentarne izbore 2003., 2007. i 2011. U istraživanju se primjenjuje kritička analiza diskursa koja uključuje tri međusobno povezane razine: političke kampanje kao društvene prakse, medijsko izvještavanje o izborima kao oblik diskursne prakse te analizu konkretnog teksta (intervjua), pri čemu se odvojeno analizira “glas” medija i “glas” političarki. Pokazuje se da diskursne prakse medija i samih kandidatkinja većim dijelom, bez obzira na stranačku pripadnost intervjuiranih političarki, na različite načine smještaju žene u rodno stereotipne okvire te tako pridonose reprodukciji dominantnih patrijarhalnih obrazaca o ulozi žena u politici. To znači da političke kampanje kao društvene prakse podliježu uobičajenim stereotipima o ženama kao nedovoljno adekvatnima za ravnopravno sudjelovanje u politici s muškarcima, što upućuje na zaključak da nije došlo do značajnije promjene u političkoj kulturi Hrvatske, barem kada je riječ o rodu.

Uvod

Zahtjevi za većom participacijom žena u politici sve su glasniji, djelomično zbog emancipacije kao rezultata ženskih pokreta i aktivizma, djelomično zbog krize politike i političkog kojoj svjedočimo u suvremenom društvu. Argumenti kojima se koristi uključuju pravo na reprezentaciju prema udjelu u stanovništvu te pravo na ravnopravnost u odnosu na muškarce, no ističe se i to da je participacija žena u politici važna jer one imaju posebne zahtjeve koji odgovaraju njihovim specifičnim interesima ili pak posjeduju posebne osobine i vrijednosti koje mogu pozitivno pridonijeti modelu demokratske politike. Stoga istraživanja ove problematike najčešće idu u smjeru analize zastupljenosti žena na kandidacijskim listama i u medijima, načina medijske reprezentacije, te zastupljenosti tema iz područja ženskih prava i rodne problematike u stranačkim programima.

U ovom je istraživanju fokus usmjeren na rodnu stereotipizaciju kao diskursnu praksu u medijskom izvještavanju u predizbornim kampanjama, ali i na diskursne strategije kojima se kandidatkinje mogu koristiti u svrhu pozicioniranja na političkoj sceni. Stereotipizacija se pri tome vidi kao “procjenjivanje pojedinaca na temelju karakteristika koje se pripisuju određenoj društvenoj skupini, bez obzira na kvalitete, sposobnosti ili iskustvo pojedine osobe” (Norris 1997, 8). U tom smislu želimo vidjeti koliko se u predizbornim kampanjama reproduciraju stereotipovi o različitim kompetencijama političara i političarki u pogledu njihovih karakteristika i tema kojima se bave. Naime, općenito se smatra da su žene “suosjećajnije”, zbog čega se njihovo područje ekspertize u političkom djelovanju vidi u područjima socijalne tematike, dok se muškarcima pripisuje veća sposobnost u područjima vanjske politike ili gospodarstva, zbog njihove “agresivnije” prirode.

Medije se danas smatra jednim od ključnih elemenata modernih izbornih kampanja u kojima igraju aktivnu ulogu u postavljanju agende i tumačenju politički relevantnih tema (Swanson i Mancini 1996). S obzirom na to da djeluju u određenom vremenskom i prostornom kontekstu, moglo bi se očekivati da će medijsko izvještavanje odražavati i šire društvene vrijednosti vezane za ulogu žena u društvu. Stoga je cilj ovoga rada doprinijeti nastojanjima za analizom i sumiranjem rezultata dugogodišnjeg istraživanja Centra za ženske studije *Žene u hrvatskoj politici*, te dati dodatan uvid u temu rodne diskriminacije na hrvatskoj političkoj sceni kroz usporedbu načina na koje se u kampanjama za parlamentarne izbore 2003., 2007. i 2011. odražavaju stereotipovi o političarkama, političkoj participaciji žena i ulozi žena u društvu općenito. Imajući to u vidu, u ovom se radu želi odgovoriti na sljedeća pitanja:

1. Sudjeluju li, i na koji način, mediji (novinari/ke i urednici/e) u rodno stereotipiziranim diskursnim praksama?
2. Na koji način kandidatkinje u diskursnim praksama pregovaraju između rodnog identiteta i stranačkih pozicija?

U radu je primijenjen pristup analizi koji, kako ističe Norman Fairclough (1992), kombinira i spaja teorijske pristupe analizi diskursa – koji impliciraju socijalno konstrukcionistički utjecaj diskursa – s pristupima koji se fokusiraju na analizu jezika u specifičnom tekstu. Tekstovi su definirani kao elementi društvenih događaja koji imaju uzročni efekt u smislu potencijalne promjene znanja, vjerovanja, stavova samih čitatelja, što posljedično mijenja društvene odnose (Fairclough 1992). Diskurs, u najširem smislu "obuhvaća u sebi svaku konkretnu upotrebu jezika kojom se prenose bilo kakve spoznaje u socijalnoj interakciji" (van Dijk 1997a). Slijedeći Foucaulta (1972) prema kojemu je diskurs ne samo oblik znanja, već i oblik prakse, Fairclough (1995) definira "komunikativni događaj", što uključuje analizu odnosa između sljedećih dimenzija: društvene prakse, diskursne prakse i teksta kao materijalnog oblika.

Slijedeći navedenu teorizirajuću shemu, u ovom radu ćemo društvene prakse – koje Fairclough definira kao dimenziju koja podrazumijeva društvena i kulturna događanja vezana uz komunikacijski događaj – vezati za kontekst politike, koji uključuje politički sustav demokracije, parlamentarne izbore, participaciju žena u politici, ženski politički aktivizam i zahtjeve za postizanjem ravnopravnosti i uvažavanjem razlika između žena i muškaraca. Nadalje, diskursne prakse, to jest dimenziju koja se prema Faircloughu odnosi na procese tekstualne produkcije i konsumpcije, na ovom ćemo mjestu analizirati u kontekstu političke participacije, što obuhvaća medijsko pokrivanje izbora, programe političkih stranaka, zakonodavstvo koje se odnosi na političku participaciju, itd. No u ovom istraživanju fokus je isključivo na medijskim diskursnim praksama u domeni tiska. Na koncu, tekst u ovom slučaju uključuje odabrane intervjuje, objavljene u najčitanijim tjednim i dnevnim novinama, sa stranačkim kandidatima i kandidatkinjama tijekom kampanja za parlamentarne izbore 2003., 2007. i 2011. Intervju kao tekst sadrži dvije razine: s jedne strane uključuje medijsko uokvirivanje, u kojem važnu ulogu igraju novinari/ke i urednici/e koji imaju moć sukreiranja značenja za publiku, a s druge strane uključuje i samu političku elitu koja ima privilegiran pristup diskursnoj konstrukciji medijski posredovane zbilje.

Političke kampanje kao oblik društvene prakse

Iako se uočava trend povećanja žena u predstavničkim tijelima, njihova podzastupljenost je i dalje jedna od glavnih karakteristika u gotovo svim državama svijeta. Glavni argumenti za povećanje ženske političke participacije nalaze se u pravednosti (žene čine polovicu ukupne populacije pa je nepravedna njihova marginalizacija u političkoj sferi), društvenoj i ekonomskoj iskoristivosti (isključivanjem žena iz političkih procesa isključuju se znanja, vještine i sposobnosti polovice stanovništva), te interesnom zastupanju (pretpostavlja se da žene imaju posebne interese koji neće biti zastupljeni ako ih se ravnomjerno ne uključi u procese donošenja političkih odluka). Jednu od ključnih uloga u ostvarenju tog zahtjeva za većom političkom participacijom žena imaju političke stranke. U tom se smislu od stranaka očekuje da ispune zahtjeve ženskih pokreta – koji uključuju postavljanje većeg broja žena na pozicije moći i stavljanje većeg naglaska na pitanja koja se specifično odnose na žene (Krook i Childs 2010, 7). Istraživanja pokazuju da su “lijeve” stranke sklonije od stranaka “desnice” nominirati kandidatkinje i mijenjati svoje programe u skladu s feminističkim zahtjevima, no u tome veliku ulogu ima i stranačka strategija, pogotovo ako stranke procijene da će takvim potezima privući glasače/ice (Lovenduski i Norris 1993; Caul 1999; Young 2000; Kunovich i Paxton 2005; Kittilson 2006).

S obzirom na to da političke stranke definiraju programe temeljene na određenoj ideologiji koja uključuje različite političke stavove i vrijednosti, pretpostavka je da i muškarci i žene koji su kandidirani/e barem deklarativno, ako je članstvo instrumentalno determinirano, slijede tu ideološku platformu. Stranačko pozicioniranje usložnjava i činjenica da kao članovi društva istovremeno sudjelujemo u kompleksnoj mreži socijalnih odnosa, što uključuje niz uloga i statusa (Škiljan 2000) od kojih su neki odabrani od strane pojedinca/ke, dok su drugi pripisani. U kontekstu političkog djelovanja ideološko pozicioniranje jedan je od mogućih aspekata identiteta, a viđenje uloge i pozicije žena u društvu igra važnu distinktivnu ulogu u određivanju “ljevice” i “desnice”. U ovom radu nemamo prostora za problematiziranje ovih vrlo složenih koncepata, ali važno je istaknuti da je određenje ideoloških pozicija uvijek kontekstualno. U tom smislu, istraživanje koje je proveo Andrija Henjak (2005) pokazuje da ideološko pozicioniranje na ljevicu i desnicu u Hrvatskoj prije svega određuju odnos prema tradicionalnim vrijednostima i crkvi te stavovi o položaju žena i nacionalnih manjina. Dakle, oni koji se zalažu za tradicionalne vrijednosti i snažnu ulogu crkve u društvu, koji pokazuju manju tolerantnost prema etničkim manjinama i imaju konzervativan odnos prema ulozi žena u društvu, identificiraju se kao

desničari. Ispitanici koji se samo-identificiraju kao ljevičari imaju suprotne stavove (Henjak 2005).

Kao što je vidljivo iz ovog istraživanja, uloga žena u društvu važna je komponenta u ideološkim pozicioniranjima. Stoga stranke "desnice" ulogu žene prvenstveno stavljaju u okvir reprodukcije, majčinstva, obitelji i skrbi, dok bi one s "ljevice" trebale više pozornosti posvetiti pitanjima koja se tiču žena, poput reproduktivnih i seksualnih prava, roditeljskih prava, nasilja nad ženama, socijalne politike (vrtniči, stari i nemoćni), ekonomske nejednakosti ili participacije žena u političkom životu.

Biljana Bijelić (2006) navodi da je po pitanju transformacije u sustavu rodničkih vrijednosti Hrvatska prošla kroz dvije faze tranzicije: nacionalističku koja je obilježila 1990-e godine i integracionističku fazu iz 2000-ih godina. U nacionalističkoj fazi političkim je diskursom dominirala tema izgradnje hrvatske državnosti, koju je nakon pada nacionalističkog režima 2000. zamijenila tema integracije u Europsku uniju, što su podržavale gotovo sve parlamentarne stranke. To se odrazilo i na sudjelovanje i ulogu žena u politici, njihovu (ne)vidljivost te način prikazivanja u medijima. Naime, nacionalistička je retradicionalizacija rodničkih uloga za posljedicu, između ostalog, imala i smanjivanje političke moći žena, što se najbolje ogledavalo u niskim postocima saborskih zastupnica. Ako se još uzme u obzir medijsko isključivanje političarki te izrazito negativno i seksističko prikazivanje žena koje se nisu uklapale u ideal "nove hrvatske žene" kao majke, odgajateljice, njegovateljice ili žrtve, u kontekstu ratom uvjetovane "hipermaskulinizirane" političke arene ovako malom broju političarki bilo je izrazito teško izgraditi političku poziciju izvan stereotipnih okvira, što dokazuju i česti seksistički ispadi političara. S druge strane, u integracionističkoj fazi, ponajprije zbog aspiracija prema Europskoj uniji, dolazi do povećanja političke participacije žena i njihova utjecaja u politici, institucionalnih i zakonskih promjena s ciljem postizanja rodne ravnopravnosti te uključivanja pitanja ženskih ljudskih prava u politički i medijski diskurs. Međutim, Bijelić (2006, 243) napominje da se promjene u političkoj sferi nisu odrazilile na sferu kulture u kojoj i dalje dominiraju ustaljeni patrijarhalni obrasci.

U tom kontekstu uključivanje žena u političke procese, s jedne strane, može predstavljati prepreku za stranku i samu kandidatkinju, a s druge može se upotrijebiti kao strategija. Za političke stranke koje figuriraju kao ključne kolektivne formacije u formalnim političkim procesima¹ važan

1 Navedeno se u suvremenoj političkoj teoriji problematizira zbog "demokratskog deficita", što implicira odvojenost političkih aktera/ki i procesa donošenja odluka od samih birača/ica u čije ime navodno ti/e isti/e akteri/ke djeluju u reprezentativnoj demokraciji.

je odabir onih članova/članica za koje se procjenjuje da će najbolje komunicirati i promovirati interese i ciljeve stranke širem biračkom tijelu u određenom društvenom kontekstu. Predstavljanje se stranke i programa u svrhu privlačenja glasova birača/ica “povjerava samo pažljivo odabranim pripadnicima/ama stranačke elite; pojedincima i pojedinkama koji/e, prema procjeni stranačkih vodstava, u javnost projiciraju stručnost, moralni integritet te samouvjerenost i sigurnost nastupa” (Bijelić i Brajdić 2000, 17). Dakle, kadroviranje se vrši i s obzirom na procijenjenu recepciju samih birača/ica te s obzirom na procjenu njihove mogućnost identifikacije s određenom osobom, programom i/ili ideologijom.

U širem smislu, rodno stereotipna očekivanja od strane biračkog tijela idu u smjeru pozicioniranja muškaraca u “državotvorne” resore poput vanjske i unutarnje politike, obrane, pravosuđa, a u razdoblju krize koja je obuhvatila Europu važni resori postaju i oni vezani za financije i gospodarstvo. Žene se, pak, smješta unutar domene socijalne politike – koja uključuje brigu o slabijim članovima/cama društva, poput umirovljenika, djece, branitelja, školstva i zdravstva, kulture kao “nadgradnje”, ekoloških pitanja (žena-priroda) i ljudskih prava. Istraživanja pokazuju da političarke u nacionalnim parlamentima pokazuju veći interes za socijalna pitanja (skrb za djecu, plaće, mirovine, roditeljni dopust), pitanja fizičkog integriteta (reproduktivna prava, rodno uvjetovano nasilje), razvojna pitanja (siromaštvo, javne usluge), ljudska prava, zdravstvo, okoliš (Inter-Parliamentary Union 2008). Navedeno upućuje na (samo)pozicioniranje žena u tradicionalnu matricu “majke-njegovateljice”. Osim toga, stereotipne ženske karakteristike poput senzibilitnosti, emotivnosti, nježnosti i sl. birači često vide kao manu u obavljanju javnih poslova, dok, s druge strane, jake žene koje odudaraju od tog “modela” mogu odbiti dio birača/ica koji/e vide ulogu žena u ograničenom dometu koji se odnosi na pitanja obitelji i socijale (Wasburn i Wasburn 2011, 1028).

Međutim, političarke koje sudjeluju u kampanjama mogu strateški odlučiti natjecati se “kao žene”, imajući u vidu rodne stereotipe koje imaju glasači/ce, biračko raspoloženje oko određenih tema ili rodni jaz u biračkom ponašanju, ako postoji. Naime, ako biračko tijelo cijeni “tipično ženske” karakteristike kod političarki, onda kandidatkinje koje inzistiraju na “ženskim temama” mogu profitirati od toga, pogotovo ako na taj način pokušavaju privući ženske glasove (Hernson, Lay i Stokes 2003). Ipak, to ne mora nužno značiti da žene daju prioritet drugačijim temama od muškaraca. Stoga prilikom promišljanja o ulozima, predstavljanju i strategijama kandidatkinja u izbornim kampanjama na umu valja imati i činjenicu da političarke prvenstveno zastupaju stranačke interese u svojim nastupima i shodno tome

zagovaraju slične teme kao i njihovi stranački kolege. Kao što ističe Dolan (2005, 42), "ono što se danas smatra rodno uvjetovanim razlikama češće je odraz stranački uvjetovanih stereotipova koji se preklapaju sa spolnim/rodnom stereotipovima". Dakle, stereotipovi o tome što će žene zagovarati mogu se poklapati s njihovim stranačkim prioritetima, imajući u vidu veću sklonost lijevih stranaka prema nominiranju kandidatkinja. Ovaj kompleksni odnos između pojedinih kandidata/kandidatkinja, stranaka i birača/ica dalje se komplicira time što u kampanjama važnu ulogu igraju mediji, koji pak, imaju vlastitu agendu i uređivačku politiku.

Medijska reprezentacija kampanja kao oblik diskursne prakse

Postojeća feministička literatura stavlja naglasak na nekoliko karakterističnih načina na koje mediji izvještavaju o ženama u politici, pa tako i kad je riječ o izbornim kampanjama. Prvo, političarke su znatno manje zastupljene u medijima od svojih stranačkih kolega. Drugo, mediji u svojim izvještajima u značajnoj mjeri trivijaliziraju i objektiviziraju političarke stavljajući u fokus njihove godine, izgled i obiteljski život, a ne stavove o politički relevantnim temama. Nadalje, postoji stereotipna matrica unutar koje se uspostavlja razlika u osobnim karakteristikama žena i muškaraca koja se aplicira na sferu politike. Tako se političarkama pripisuju osobine poput emotivnosti i suosjećajnosti, radišnosti, praktičnosti, iskrenosti i poštenja, ali i manjka znanja i iskustva za učinkovito bavljenje politikom, dok se političare smatra racionalnijima, agresivnijima, ambicioznijima, odlučnijima i snažnijim vođama, što se smatra poželjnim karakteristikama za bavljenje politikom. Konačno, što se tiče područja interesa i ekspertize, u medijskim se izvještajima političarke najčešće stavlja u okvir tipično "ženskih" ili "mekih" tema poput obrazovanja, zdravlja, socijalne politike, obiteljske politike, zaštite djece, ljudskih prava i okoliša nasuprot "tvrdim" temama poput gospodarstva, obrane, kriminala, poduzetništva ili vanjske politike koje se smatra politički prestižnim temama (Norris 1997; Ross 2004; Wasburn i Wasburn 2011). Na ovaj način, navedene medijske prakse, između ostalog, pridonose specifičnoj konstrukciji ženskosti u političkoj areni i mogu imati utjecaj na zastupljenost žena na izborima, njihovu ulogu u izbornim kampanjama, strategiju kojom se koriste u tim kampanjama te, u konačnici, rezultat koji će polučiti na izborima.

Pippa Norris (1997, 9) ističe da širi politički kontekst utječe na to djeluju li okviri u koje mediji stavljaju političarke kao prepreke ili resursi za njihov izborni (ne)uspjeh. Ti ih okviri mogu odvratiti od sudjelovanja u izborima,

kao i u samom izboru na javne funkcije jer cijeli niz njihovih aktivnosti ostaje nezamijećen, što se posebice odnosi na kandidatkinje koje svoju kampanju žele graditi mimo rodnih stereotipa, zbog čega se trude izmjestiti se izvan njih (Dolan 2005, 32). Međutim, rodno stereotipno medijsko izvještavanje ne mora nužno imati negativne posljedice za same kandidatkinje i njihove šanse za pobjedu na izborima: izuzevši slabu zastupljenost političarki u medijima, ostale navedene prakse ponekad mogu ići u korist političarkama u predizbornim kampanjama. Primjerice, Wasburn i Wasburn (2011, 1039) zaključuju da je medijski stereotipno izvještavanje o Sarah Palin "odražavalo neuobičajenu konvergenciju između interesa kandidatkinje i komercijalnih medija" jer je pomoglo u izgradnji njezina specifičnog imidža, kojim se privlačilo strateški važne sektore biračkog tijela, te identiteta autsajdera kao poželjnog u kontekstu predsjedničkih izbora u SAD-u 2008.

Kada se analizira rodna stereotipizacija u izbornim kampanjama, u obzir se mora uzeti i fenomen personalizacije politike. "Personalizacija je jedan od dominantnih trendova moderne političke komunikacije i ogleda se u činjenici da je u središtu medijske pažnje osoba političara, a ne više stranka, program i ideologija" (Brečić, Milanović i Šimunjak 2012, 527). U tom se kontekstu stavljanje naglaska na izgled, osobnost ili privatni i obiteljski život političarki ne mora interpretirati isključivo kao rodno stereotipno medijsko izvještavanje, već kao trend koji danas karakterizira medijski posredovanu političku komunikaciju i uz popularizaciju tvori ono što se obično naziva "celebrity politikom" (van Zoonen 2006, 289). Osim što predstavlja medijski fenomen, personalizacija je i jedan od temeljnih elemenata modernih izbornih kampanja (Swanson i Mancini 1996). Tako se političari u izbornim kampanjama mogu strateški koristiti svojom osobnosti i privatnim životom kako bi izgradili medijski poželjnu sliku o sebi i na taj način komunicirali s biračima (Grbeša 2004, 54-57). S druge strane, strategija žena u politici može biti usmjerena i na izbjegavanje takvih praksi jer se boje da će ih se promatrati unutar stereotipnih okvira te ih se neće shvatiti ozbiljno ili će se pozornost usmjeriti na njihove rodno nestandardne životne izbore. Stoga strogo odvajaju svoje privatne i političke profile ističući svoje racionalne, pragmatične i sadržajno orijentirane karaktere. Iz toga proizlazi da stapanje privatnog i javnog u kontekstu "celebrity politike" ima negativne učinke na žene (van Zoonen 2006, 298-299).

Postojeća istraživanja o političarkama u predizbornim kampanjama u Hrvatskoj potvrđuju tezu o njihovoj medijskoj marginalizaciji, bez obzira na trend rasta zastupljenosti žena na izbornim listama. Mediji se u Hrvatskoj u znatno većoj mjeri bave političarima nego političarkama, a taj je nerazmjer

još naglašeniji kada je riječ o omjeru aktivnih nositelja/ica radnje i citiranosti (Bijelić i Belić 2000; Jemrić Ostojić 2004; MediaNet 2007; CESI 2012). Ovakvi rezultati nisu neobični u kontekstu rodne nejednakosti i stereotipizacije u medijskoj prezentaciji žena, pri čemu se posebno ističe njihova izrazito niska zastupljenost u okviru političkih i ekonomskih tema (Leinert Novosel 1999).

Treba istaknuti i to da u predizbornim kampanjama mediji u Hrvatskoj – nasuprot svojim pandanima u inozemstvu – ipak ne stavljaju primarni fokus na privatni život, osobnost i izgled političarki (CESI 2012). Do sličnog zaključka dolaze i Brečić, Milanović i Šimunjak (2012, 539) koje u kontekstu kampanje Vesne Pusić za predsjedničke izbore 2010. nalaze elemente personalizacije kod novinskog izvještavanja u smislu odmaka od stranke i stavljanja naglasaka na samu kandidatkinju i njezinu osobnost, no "u ovom slučaju znatno više na političkoj nego na privatnoj razini". Ovo se može tumačiti i u kontekstu ideološkog pozicioniranja stranaka centra, koje zagovaraju individualizam i važnost stručnog vodstva.

Što se tiče tema koje političarke u izbornim kampanjama stavljaju na agendu kada konačno zadobiju medijski prostor, dostupna istraživanja upućuju na raznovrsnost tematskih sadržaja kojima se žene bave. Ipak, istraživanje MediaNeta (2007) pokazuje da su kandidatkinje u televizijskim nastupima u kontekstu predizborne kampanje 2007. češće problematizirale socijalna pitanja u odnosu na muškarce, nešto manje zastupljene bile su teme unutarnje politike i gospodarstva, a najmanje međunarodnih odnosa. Međutim, navedena analiza ne uzima u obzir varijablu stranačke pripadnosti, što bi bilo korisno ako se u obzir uzme činjenica da u pravilu najveći broj žena na izbornim listama imaju stranke "lijevog centra" i "ljevice". Primjerice, istraživanje dnevnih novina o ženama u javnim stranačkim nastupima za vrijeme kampanje za izbore 2000. pokazuje da su se kandidatkinje Socijaldemokratske partije (SDP) i Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSL), sukladno programu koalicije, bavile socijalnom politikom znatno više od drugih kandidata i kandidatkinja, koje ovim pitanjima nisu pridavale najviše pozornosti, ali i da su se sve kandidatkinje u većoj mjeri fokusirale na gospodarske probleme nego na socijalne (Bijelić i Brajdić 2000, 40-41). Konačno, oba istraživanja pokazuju da političarke u većoj mjeri raspravljaju o ženskim pitanjima, odnosno o rodnoj problematici od svojih muških kolega. No problem se nalazi u činjenici što najzastupljenije parlamentarne stranke (SDP, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska narodna stranka-liberalni demokrati (HNS), HSL, Hrvatska seljačka stranka (HSS)) nikakvu ili vrlo malu pozornost posvećuju ovim temama, što upućuje na to da se ne obraćaju izravno ženskom dijelu biračkog tijela niti percipira-

ju probleme žena kao politički relevantnu temu. Štoviše, nasuprot predizbornoj kampanji za izbore 2000., kada se u kontekstu izbora za promjene kao dio strategije koristilo pitanjem ženskih ljudskih prava, oko kojega su najglasnije bile žene koalicije SDP/HSLs, čini se da o ženskim pitanjima na hrvatskoj političkoj sceni najviše progovaraju političarke iz “desnih” stranaka (Hrvatska stranka prava (HSP) i stranke s katoličkim predznakom), koje raspravu uokviruju isključivo na problematiku majčinstva, nataliteta i zabrane pobačaja.

Medijski tekst: između “glasa” medija i “glasa” političkih aktera/ki

Kontekst u kojem se manifestira politički diskurs u javnoj komunikaciji vrlo je specifičan: obilježen je sudjelovanjem relativno malog broja aktivnih društvenih aktera/ki koji su privilegirani s obzirom na distribuciju moći u društvu, između ostalog, i zbog toga što imaju pristup kanalima koji omogućuju obraćanje širem biračkom tijelu. Ovo je posebno izraženo u vrijeme izbornih kampanja, koje karakteriziraju manipulacija jezikom i ideologizacija, pri čemu se “vlastiti (grupni ili rjeđe, individualni) interesi pokušavaju prikazati kao opći i zajednički” (Škiljan 2000, 85-86). U tom smislu, važnu ulogu u diskursnim konstrukcijama onih koji su odabrani reprezentirati interese određene političke stranke igra dogovorena strategija kampanje koju u određenoj mjeri formiraju profesionalci/ke (odnosi s javnošću) koji su specijalizirani u propagandi kao obliku komuniciranja. Još jedna dimenzija koja utječe na politički diskurs u izbornim kampanjama jest društveni kontekst u kojemu se određene teme pojavljuju kao ključne. Tako je kod parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 2003. više prostora posvećeno generalima koji su završili na sudu u Haagu, povratku izbjeglih Srba, nezaposlenosti, ekonomskim pitanjima (porezi, gospodarski projekti, devalvacija i inflacija, itd.) te opravdanosti sudjelovanja i plaćanja estradnih zvijezda u političkim kampanjama. U kontekstu izbora 2007., važne teme bile su one koje su nastale kroz sukob društvenih aktera/ki, primjerice sukob između predsjednika Stjepana Mesića i Katoličke crkve koji je izazvao rasprave o opravdanosti miješanja crkve u predizbornoj kampanju, te sukob udruge Grozd i Foruma za slobodu odgoja, koji je bio vezan za spolni odgoj u kontekstu obrazovanja. Druge teme koje su dominirale medijima odnosile su se na ratne generale izručene Haagu i branitelje, dijasporu i gospodarska pitanja. Tijekom izbora 2011. dominantne teme bile su vezane za nacionalne interese u kontekstu ulaska u Europsku uniju, korupciju, gospodarstvo i

ekonomsku krizu (što je u užem smislu uključivalo različita viđenja rješenja krize i konkretne projekte poput davanja autocesta u koncesiju ili pozivanja Međunarodnog monetarnog fonda u pomoć) te rastuću socijalnu nesigurnost među građanima. Ne treba posebno isticati da je populističko obećanje biračima da će "živjeti bolje", koje implicira socijalnu sigurnost i rast standarda, ono koje se uvijek artikulira u svim izbornim ciklusima. Na koncu, diskursne konstrukcije samih protagonista/kinja političkih kampanja ovise i o samom pozicioniranju kandidatkinja/kandidata koje/i (ponekad) imaju nekakvo iskustvo u okviru određene domene te, shodno tome, imaju određene aspiracije prema specifičnim resorima i političkim funkcijama nakon izbora.

Diskursne strategije političkih aktera/ki za vrijeme izbora nadalje usložnjavaju sami mediji koji imaju važnu ulogu u ovoj društvenoj praksi. Philip Elliott (1972 prema McQuail, 1987), u promišljanju odnosa između medija i društvene realnosti, razvija tipologiju koja se temelji na različitim produkcijskim formama i mjere do kojih one prenose društvenu realnost: tako se na jednom kraju kontinuuma nalaze medijski sadržaji koji omogućuju potpuni pristup društvenoj realnosti – poput televizijskog prijenosa različitih aktivnosti političkih stranaka - dok se na drugom kraju kontinuuma nalaze sadržaji koji u potpunosti onemogućuju pristup realnosti – poput televizijske drame. U sredini kontinuuma nalaze se sadržaji koji reprezentiraju društvenu realnost, ali također uključuju intervenciju medijskih djelatnika s obzirom na to da prema određenim kriterijima biraju i uokviruju te sadržaje (poput vijesti i dokumentarnih filmova). Ova se razlikovanja mogu primijeniti i na tisak, pri čemu i dalje važi pravilo da je stupanj pristupa društvenoj realnosti obrnuto proporcionalan stupnju intervencije samih medijskih djelatnika. Nadalje, Norman Fairclough (1992) razlikuje "direktnu" i "indirektnu" reprezentaciju diskursa – kod prve postoji direktna podjela između "glasa" sugovornika/ce i "glasa" samog/e novinara/ke. Direktni diskurs uključuje točne riječi sugovornika/ce, dok se kod indirektnog miješa izjava sugovornika/ce i tekst novinara/ke (primjerice, "Kosor tvrdi da novca za roditeljske naknade ima u proračunu"), pri čemu se, dakle, miješa perspektiva davatelja/ice izjave i samog/e novinara/ke. Upravo smo zato fokus stavili na formu intervju, u kojoj direktna reprezentacija diskursa omogućuje pristup "autentičnog" iskaza sugovornika/ca. Naravno, sami novinari/ke i urednici/e "uokviruju" intervju, što znači da odabirom naslova, fotografije, pozicioniranjem članka u novinama, pisanjem uvoda i isticanjem posebnih dijelova teksta u anterfileu, sukreiraju značenja teksta. U širem smislu, mediji zauzimaju određenu, više ili manje eksplicitnu ideološku po-

ziciju, no zbog ograničenog prostora i u svrhu zadržavanja fokusa na rodnoj dimenziji, ideološko pozicioniranje medija ovdje nije u fokusu.

Metodološki okvir

Kao što je ranije naglašeno, prednost forme intervjua jest u tome što se mogu odijeliti i analizirati poruke koje sugovornici/e žele komunicirati širem čitateljstvu i poruke koje novinar/ka/urednik/ca komuniciraju. Upravo su zato u fokusu ovog istraživanja novinarski intervjui koji su vođeni sa sudionicima/ama u izbornoj kampanji. Na taj su način u fokusu, s jedne strane, bili mediji koji sukreiraju značenja teksta, a s druge, same kandidatkinje koje sudjeluju u političkom natjecanju s određenim diskursnim strategijama.

Istraživanjem su obuhvaćena tri izborna ciklusa:

1. parlamentarni izbori održani 23. studenog 2003., kod kojih je službena predizborna kampanja uključila razdoblje od 6. studenog 2003. do 21. studenog 2003.;
2. parlamentarni izbori održani 25. studenog 2007., kod kojih je službena kampanja uključila razdoblje od 3. studenog 2007. do 23. studenog 2007.;
3. parlamentarni izbori održani 4. prosinca 2011., kod kojih je službena kampanja uključila razdoblje od 17. studenog 2011. do 2. prosinca 2011.

Uključeni su članci objavljeni u dnevnim novinama *Večernji list* i *Jutarnji list*, te političkim tjednicima *Globus* i *Nacional* (uključena su po tri broja koja su izašla najbliže razdoblju službene kampanje), pri čemu smo se rukovodili kriterijem najveće čitanosti u kategoriji političko-informativnih listova.

U Tablici 1. navedeni su podaci o ukupnom broju objavljenih članaka koji se tematski odnose na izbore, ukupnom broju objavljenih intervjua te broju intervjua objavljenih s kandidatkinjama i kandidatima u pojedinoj tiskovini i pojedinom izbornom ciklusu. U njoj je vidljivo da se broj članaka koji se odnose na izbore iz ciklusa u ciklus smanjuje². Odnos intervjuiranih kandidata i kandidatkinja odgovara podreprezentiranosti žena u strankama, na listama i u medijima, koju potvrđuju ranije spomenuta istraživanja. Vidljivo je također da forma intervjua drastično pada, posebno između 2003. i 2007.,

² Bilo bi zanimljivo istražiti kojim se točno sadržajima nadomjestilo pokrivanje političkih tema, no pretpostavka je da su reklame, crna kronika, "lifestyle" i trač-rubrike napunile taj prostor.

dok je u usporedbi posljednja dva ciklusa primjetan blagi rast. S obzirom na to da je intervju forma koja zahtijeva vrijeme i pripremu, pretpostavka je da ova forma, u kontekstu sveopće komercijalizacije i dominacije profitne logike i "ekspresne" produkcije u okviru medijskog poslovanja, postaje sve manje zastupljena.

Tablica 1.

	IZBORI 2003. (16 dana)	IZBORI 2007. (21 dan)	IZBORI 2011. (16 dana)	UKUPNO INTERVJUA U SVA TRI CIKLUSA
JUTARNJI LIST	Ukupan br. članaka: 445 31 intervju: 27 kandidata; 4 kandidatkinje	Ukupan br. članaka: 268 8 intervju: 6 kandidata 2 kandidatkinje	Ukupan br. članaka: 172 11 intervju: 8 kandidata 3 kandidatkinje	
VEČERNJI LIST	Ukupan br. članaka: 439 10 intervju: 9 kandidata 1 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: 221 5 intervju: 3 kandidata 2 kandidatkinje	Ukupan br. članaka: 110 10 intervju: 8 kandidata 2 kandidatkinje	
GLOBUS	Ukupan br. članaka: 48 7 intervju: 6 kandidata 1 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: nema podataka 3 intervju: 3 kandidata 0 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: nema podataka 4 intervju: 3 kandidata 1 kandidatkinja	
NACIONAL	Ukupan br. članaka: 34 3 intervju: 3 kandidata 0 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: nema podataka 0 intervju: 0 kandidata 0 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: nema podataka 4 intervju: 3 kandidata 1 kandidatkinja	
UKUPNO Intervjua	Ukupan br. članaka: 966 51 intervju 45 kandidata 6 kandidatkinja	Ukupan br. članaka: 492 16 intervju 12 kandidata 4kandidatkinje	Ukupan br. članaka: 290 29 intervju 22 kandidata 7 kandidatkinja	Ukupan br. članaka:1748 96 intervju 79 kandidata 17 kandidatkinja

Članci su prikupljeni prema sljedećim kriterijima selekcije: članci u kojima se spominju izbori općenito i/ili parlamentarne stranke, i/ili čelnici tih stranaka i/ili ostali stranački dužnosnici. U selekciji intervjuva rukovodili smo

se kriterijem prema kojemu u intervjuu, uz novinara/ke sudjeluje isključivo jedna osoba, koja je participirala u predizbornoj kampanji kao kandidat/kinja na listama stranaka ili na nezavisnim listama, ili su među ključnim figurama određene stranke. Isključeni su svi plaćeni oglasi objavljeni u formi intervjua. Na taj je način prikupljeno ukupno 96 intervjua u sva tri izborna ciklusa, od kojih se 79 odnosi na kandidate, a 17 na kandidatkinje. 50 intervjua vodile su novinarkе, 41 novinari, dok su tri intervjua zajedno vodili novinarka i novinar. Jedan je intervju bio nepotpisan, dok je jedan imao inicijale.

Iz odabira sugovornika i sugovornica evidentno je da interes medija za razgovor s određenim kandidatima ili kandidatkinjama ovisi prvenstveno o strukturalnoj poziciji aktera unutar same stranke ili u nekoj od bivših ili trenutačnih vlada: najčešće su intervjuirane osobe predsjednici/ce stranaka ili članovi/ce predsjedništva stranaka, bivši ili trenutačni ministri/ce, te nositelji/ce lista u određenim izbornim jedinicama. No pojavljuju se i kandidati koji su niže pozicionirani u stranci (primjerice, tajnici) ili na izbornim listama i tu je u pravilu riječ o muškarcima. Osim pozicioniranosti u unutarstranačkim hijerarhijama i strateških pozicija kandidata u okviru izbornih jedinica, medije zanimaju i osobe koje su javno prepoznatljive po aktivnostima u drugim domenama poput estrade ili sporta (npr. Miroslav Škoro, Mirko Filipović ili Lino Červar). Interes postoji i za medijskim praćenjem osoba koje su zbog svojih prijašnjih istupa u javnosti stekli kontroverzan status pri čemu pozicioniranje u političkoj areni ili rod nisu kriteriji selekcije, već je bitno da se izazove pozornost publike.

Sva tri izborna ciklusa analizirana su zajedno, prvenstveno zato što nismo očekivali značajne promjene u diskursnim konstrukcijama roda unutar analiziranog razdoblja. U sedamnaest selektiranih intervjua uključeno je osam žena koje su u danom trenutku bile aktivne i visokopozicionirane na hrvatskoj političkoj sceni (Tablica 2.).

U Faircloughovoj (1992) terminologiji fokus je stavljen na direktnu reprezentaciju diskursa, što omogućuje podjelu na "glas" medija i "glas" kandidata i kandidatkinja. Shodno tomu, prvi dio istraživanja odnosi se na medijsko uokvirivanje, gdje su uključeni intervjui i s kandidatima i kandidatkinjama. Ovaj je dio uključio analizu pitanja koja su upućena kandidatu/kinji, uvodnika (ako postoji), anterfilea i naslova. Sama analiza teksta uključila je dvije razine: organizaciju teksta (struktura intervjua, jezična struktura, retoričke strategije) i sam sadržaj (selekcija leksema, ključne riječi, teme).

Tablica 2.

IME	STRANKA	FUNKCIJA	BROJ INTERJVUA/ NOVINA
Jadranka Kosor	HDZ	Zamjenica predsjednika HDZ-a; Ministrica obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti; Potpredsjednica Vlade; Predsjednica HDZ-a; Premijerka	4 intervjua
			Jutarnji list (2003) Jutarnji list (2011) Večernji list (2011) Globus (2011)
Martina Dalić	HDZ	Ministrica financija	1 intervjua
			Jutarnji list (2011)
Nevenka Bečić	Na listi HDZ-a i HGS'-a	Sedma na listi u 9. izbornoj jedinici	1 intervjua
			Večernji list (2011)
Ljubica Lalić	HSS	Zamjenica predsjednika	1 intervjua
			Jutarnji list (2003)
Đurđa Adlešić	HSLŠ	Predsjednica stranke	1 intervjua
			Večernji list (2007)
Vesna Pusić	HNS	Predsjednica stranke (Nakon izbora 2011., Ministrica vanjskih poslova)	3 intervjua
			Globus (2003) Jutarnji list (2003) Večernji list (2007)
Željka Antunović	SDP	Potpredsjednica SDP-a Ministrica obrane	4 intervjua
			Jutarnji list (2003) Večernji list (2003) Jutarnji list (2007) Nacional (2011)
Milanka Opačić	SDP	Potpredsjednica SDP-a Zamjenica predsjednika SDP (nakon izbora 2011., Ministrica socijalne skrbi i mladeži)	2 intervjua
			Jutarnji list (2007) Jutarnji list (2011)

* Hrvatska građanska stranka

Drugi dio odnosio se isključivo na intervjue s kandidatkinjama, pri čemu je fokus usmjeren na načine na koje žene pregovaraju između rodni i političkih identitetskih pozicija. U tu svrhu usredotočili smo se na tematski i leksički izbor kojim se koriste u svojim odgovorima, posebice prilikom

korištenja osobnih i posvojnih zamjenica (“mi”, “oni”, “nas”, “njih”, “naše”, “njihovo”) kao osnovnih diskursnih markera. Naime, glavna karakteristika svakog političkog (i ideološkog) diskursa jest polarizacija na “nas” i “njih”, tj. pozitivno samovrednovanje i negativna prezentacija drugih (van Dijk 1997b, 28), što se posebice naglašava u kontekstu predizbornih kampanja. Kako se korištenjem “političkog plurala mi”, između ostalog, pokazuju politička pozicija i pripadnost grupi koja se konstruira u danom kontekstu (van Dijk 1997b, 34), smatrali smo bitnim vidjeti koje attribute kandidatkinje pripisuju strankama ili koalicijama na čijim se listama natječu, a koje svojim političkim protivnicima/ama kako bi privukle glasove birača/ica. Konačno, posebice smo obratili pozornost na promjenu referencijalnog okvira (strategije) kako bismo vidjeli što političarke u intervjuima naglašavaju kada (i ako) se izmjestite iz “mi diskursa” i nastupe kao pojedinke koristeći se osobnim i posvojnim zamjenicama u prvom licu jednine (“ja”, “mene”, “moj”), što nam je poslužilo za identifikaciju strategija kojima se služe pri izgradnji vlastitih identiteta i uloga u maskuliniziranoj domeni (stranačke) politike.

Budući da ranije navedena istraživanja medijskog izvještavanja o političkim kampanjama, između ostalog, pokazuju da se stereotipna diskursna konstrukcija roda vrši tako da:

- su diskusije s političarkama više usmjerene na trivijalne teme i područje osobnog (što uključuje pitanja o djetinjstvu, obitelji, fizičkom izgledu, osobnosti, životnom stilu) za razliku od političara gdje su diskusije usmjerene na razumijevanje političkih pitanja, stručne kvalifikacije ili iskustvo;
- se najčešće traži pozicioniranje kandidatkinja prema “ženskim temama” (pobačaj, briga o djeci, edukacija i okoliš), a ne prema onim temama koje se shvaćaju tipično “muškim” (poput ekonomije, nacionalne sigurnosti i vojnih pitanja);
- se “ženskost” definira kroz karakteristike poput emotivnosti, suosjećajnosti, kooperativnosti, dok se “muškost” definira kroz racionalnost, odlučnost, agresivnost i sl.;

stoga je analiza usmjerena na identifikaciju diskursnih konstrukcija koje upućuju na te stereotipe.

Cilj istraživanja bio je odgovoriti na pitanja:

- Sudjeluju li, i na koji način, mediji (novinari/ke i urednici/e) u rodno stereotipiziranim diskursnim praksama?
- Na koji način kandidatkinje u diskursnim praksama pregovaraju između identitetskih odrednica roda i stranačko-ideoloških pozicija?

Medijsko uokvirivanje u ključu rodne stereotipizacije

Žene kao iznimka u sferi politike

Analiza intervjua pokazala je da je rodna stereotipizacija kao diskursna praksa samih medija u većoj ili manjoj mjeri prisutna kod svih intervjua s kandidatkinjama, pri čemu se "ženskost" stereotipno uokviruje na nekoliko načina. Prvi okvir uključuje definiranje žene kao "posebne" kategorije koja figurira kao iznimka u odnosu na pravilo dominantne participacije muškaraca u sferi politike. Ovo je posebno vidljivo kod kandidatkinja "desnice" ili konzervativnih stranaka. Primjerice, u intervjuu s Jadrankom Kosor koja je na izborima 2003. bila u funkciji zamjenice predsjednika HDZ-a Ive Sanadera, u naslovu se posebno naglašava dio intervjua koji se odnosi na žensku participaciju u politici, iako se veći dio intervjua odnosi na teme koje nisu rodno "obojene" poput: obećanja koja stranka daje biračima, problematiziranja sukoba između samih stranaka i koalicijske strategije. No unatoč tome naslov glasi: "U HDZ-ovoj Vladi bit će više žena nego sada", dok se u uvodniku najavljuje da se "očekuje da nekoliko ministarskih mjesta pripadne ženama" (Kosor 2003).

Činjenicu da je žena u hrvatskoj politici odstupanje od pravila potvrđuje i uokvirivanje Martine Dalić tijekom izbora 2011., tadašnje ministrice financija u HDZ-ovoj Vladi. U uvodnom dijelu navodi se kako je Martina Dalić "[...] uz predsjednicu stranke Jadranku Kosor, jedina žena na prvome mjestu neke HDZ-ove izborne liste" (Dalić 2011). No osim ovoga isticanja činjenice da je Martina Dalić svojevrsna iznimka jer je žena – što implicira da u HDZ-u nema mnogo visokopozicioniranih žena – ostatak intervjua vođen je s fokusom na stručne teme koje su vezane za ovaj, inače "muški" resor – dakle za financije. U tom kontekstu može se tumačiti i činjenica da se novinarka kandidatkinji u dijelu intervjua obraća u muškom rodu: "Na temelju čega ste takav optimist?" (Dalić 2011).

Da je politika "muški svijet" u kojem su žene u manjini, te se stoga moraju snalaziti u "teškom" okruženju, do izražaja dolazi i u intervjuu s Nevenkom Bečić, gdje je u anterfileu izvučena njezina izjava: "Jadranka Kosor izuzetno je hrabra. Okružena je muškarcima, a mi žene znamo što je to muški ego. Oni ne dopuštaju da žena zauzme bolju poziciju". Kategorija "žene" eksplicitno je ispostavljena i u pitanju novinarke: "Vi ste na poslu i u politici okruženi muškarcima. O ženi u muškom svijetu vjerojatno govorite iz vlastitog iskustva?" (Bečić 2011).

Definiranje politike i javnih poslova kao "muške sfere" implicira da je mjesto žene u privatnoj sferi ili u najboljem slučaju *pokraj* muškarca. U

istom intervjuu s Nevenkom Bečić, u naslovu su istaknute njezine riječi: “Ja se znam nametnuti. Željko veli da sigurno ulazim u Sabor a on ne griješi” (Bečić 2011). Ovdje se jukstapozicionira njezina sposobnost da se nametne i činjenica da njezino pozicioniranje isključivo ovisi o muškarcu pokraj nje, a to je njezin brat Željko Kerum. U skladu s time, Nevenka Bečić je u anterfileu članka prvo predstavljena kao “Kerumova sestra”, što se dodatno potencira pitanjem “Je li vas brat iznenadio stavljajući vas na listu za Sabor”, čime se sugerira da je Kerum aktivan, a Bečić pasivna, te da on u potpunosti odlučuje o njezinu angažmanu.

Marginalna pozicija žena u svijetu politike, koju reflektira i stara poslovice da “iza svakog uspješnog muškarca stoji jaka žena”, vidljiva je u kontekstu političkog natjecanja gdje se žene pozicioniraju pokraj jakog muškarca. Tako je Milanka Opačić u uvodnom dijelu predstavljena kao jedna od “najbližih suradnica Zorana Milanovića [...]” (Opačić 2007), te se u posebnoj sekciji odvaja pitanje: “Jeste li vi danas politički najjača žena u SDP-u?” Vrlo jednostavan test komutacije zorno prikazuje ovo izdvajanje “žene” kao posebne kategorije. Naime, u slučaju zamjene označitelja “žena” s označiteljem “muškarac”, vidljiva postaje “neprirodnost” i neadekvatnost takvog pitanja koje bi se eventualno uputilo nekom od kandidata (bez riječi “politički” pojavila bi se i konotacija fizičke snage koja se testira između članova SDP-a).

Također se sugerira da su žene jedna drugoj konkurencija, da vlada rivalstvo i da su zamjenjive, što je vidljivo iz dolje navedenog odvojenog dijela intervjuja pod nazivom “O poziciji u stranci”, gdje je izvučen podnaslov “Nisam nova Željka, ja sam Milanka”:

Novinar: Jeste li vi danas politički najjača žena u SDP-u?

Opačić: U SDP-u samo radim svoj posao da bi SDP u 7. izbornoj jedinici bio najjača lista, što će se i ostvariti.

Novinar: Politički i generacijski ste bliski s novim stranačkim šefom. Jeste li vi nova Željka Antunović?

Opačić: Ne, ja sam Milanka Opačić. A posao mi je isti kao i Željkin. Kroz povjerenje građana pridonijeti izbornoj pobjedi SDP-a. (Opačić 2007)

S obzirom na to da posebna sekcija nosi naziv “Pozicija u stranci”, može se zaključiti da se hijerarhijsko pozicioniranje svodi na suparništvo između dviju žena koje su visokopozicionirane u stranci i među kojima postoji generacijska razlika, pri čemu se “staro” zamjenjuje “novim”. Dakle, implicira se da je sasvim svejedno tko zauzima poziciju “najbliže suradnice”, koja se

uvijek pojavljuje u sjeni muškarca, u ovom slučaju predsjednika stranke. Ovakva diskursna konstrukcija žena kao suparnica koje se bore za naklonost muškarca može se tumačiti kao način na koji se sprečava njihovo osnaživanje i udruživanje u politici kao "muškoj" domeni. Kao što ističe Luce Irigaray (1985), jedan od načina na koji patrijarhat konstruira žene jest onaj u kojem prevladava rivalstvo između njih kao robe koja svoju vrijednost dobiva kroz odnos s muškarcem.

Zanimljiva je i familijarizacija koja se događa korištenjem osobnog imena u kreiranju podnaslova, čime se političarkama oduzima autoritet. Naime, oslovljavanje osobnim imenom karakteristično je za situacije u kojima osobu dobro poznajemo ili, pak, označava da se osoba nalazi na nižoj poziciji unutar hijerarhijske ljestvice (što može biti rezultat statusa ili, primjerice, dobi). Iako Milanka Opačić upotrebljava osobno ime "Željka" u odgovoru, što je opravdano s obzirom na to da je riječ o stranačkim kolegicama i poznanicama, neopravdano je preuzimanje ove relativno bliske pozicije i nuđenje familijarnog odnosa širem, anonimnom čitateljstvu. Približavanje putem uporabe osobnog imena specifično je za političarke. Naime, nijedan intervju s kandidatima ne uključuje osobno ime koje bi sam novinar/ka upotrijebio/la, bilo da je upućeno sugovorniku bilo da je riječ o trećoj osobi o kojoj se u intervjuu razgovara.

"Meke teme" kao adekvatne za žensku participaciju u politici

Kao što je već naglašeno u ovom tekstu, političarke se najčešće smješta u okvir tipično "ženskih" ili "mekih" tema poput obrazovanja, zdravstva, socijalne politike, obiteljske politike, zaštite djece, ljudskih prava i okoliša. Njima se, u binarnom ključu, suprotstavljaju "tvrde" teme poput obrane, unutarnjih i vanjskih poslova, financija i gospodarstva, koje se smatraju politički prestižnim (Norris 1997; Ross 2004; Wasburn i Wasburn 2011). Od intervjuiranih kandidatkinja tri zauzimaju "muške" resore: Vesna Pusić čije je djelovanje vezano za vanjsku politiku, Martina Dalić koja se bavi financijama i Željka Antunović koja je bila zadužena za Ministarstvo obrane. Jadranka Kosor, Milanka Opačić, Đurđa Adlešić i do određene mjere Ljubica Lalić povezuju se s tipičnim "mekim" resorima poput obrazovanja i socijalne politike (koja uključuje zbrinjavanje branitelja, roditelja, djece, umirovljenika i sl.). Nevenka Bečić je iznimka jer zapravo ne pripada nijednoj stranci, niti se bavila politikom na nacionalnoj razini, već je u kontekstu tajkunizacije u Hrvatskoj zauzela položaj u politici na lokalnoj razini, i to kroz direktnu

nepotističku praksu izabranog gradonačelnika Splita – stoga je njezina pozicija atipična u odnosu na druge kandidatkinje.

Imajući u vidu određena područja interesa i aktivnosti kandidatkinja, vidljivo je da mediji različito, u rodno stereotipnom ključu, uokviruju kandidatkinje i kandidate koji zauzimaju iste ili slične resore. Davorko Vidović, koji je u kampanji 2003. bio na poziciji Ministra rada i socijalne skrbi, u kampanji je suočen s potpuno drugačijim pitanjima od Jadranke Kosor koja je tada imala aspiracije prema resoru socijale. Dok je Vidović suočen s pitanjima o estradi i angažmanu estradnih zvijezda u izbornoj kampanji, te vrlo općenitim pitanjima poput “što SDP nudi u 6. izbornoj jedinici, u kojoj su i nerazvijena područja od posebne državne skrbi”, ili poput pitanja u kojemu se traži da “pojasni SDP-ove socijalne projekte” (Vidović 2003), Kosor se postavlja pitanje o, primjerice, porodiljinim naknadama te se ističe činjenica da je ona žena u političkoj areni (Kosor 2003).

Isto je vidljivo kod Ljubice Lalić, zamjenice predsjednika HSS-a, u čijem su intervjuu novinarska pitanja usmjerena prema pitanjima o demografskoj slici države, zakonskoj regulaciji istospolnih zajednica, dekriminalizaciji lakih droga, pobačaja, i radu trgovina nedjeljom – temama koje su u srži razlikovanja hrvatske “ljevice” od “desnice”. Lalić se umješta u konzervativni okvir, pri čemu se u naslovu ističe segment intervjua: “Protiv smo pobačaja, a savjest nam je čista što se tiče zabrane rada nedjeljom” (Lalić 2003), što opet ukazuje na rodno stereotipizirane diskursne prakse u medijima.

Na sličan se način u intervjuu s Đurđom Adlešić potenciraju “ženske teme”, i to kroz novinarska pitanja poput: “Radimir Čačić obećava alimentacijske fondove, iako je to prvi još u saboru pokrenuo HSLS” (ovo se pitanje Čačiću ne postavlja u intervjuima), ili umještanje u resor koji je “tipično ženski”: “Jeste li zainteresirani da budete ministrica obrazovanja ili na tom mjestu vidite Ivana Čehoka?” (Adlešić 2007).

I Milanka Opačić, koja je u izborima 2011. kandidatkinja za resor socijalne politike, suočava se s vrlo konkretnim pitanjima vezanim za specifične interese žena poput roditeljskih naknada, ali i skrbi o djeci, odredbe o profesionalnim udomiteljima, posvojenja djece i dječji doplati (Opačić 2011).

I kod političarki koje nisu vezane za konkretne “meke” resore vidljivo je naginjanje temama u rodno stereotipnom ključu. Tako razgovor s Vesnom Pusić, koja je za vrijeme izbora 2007. bila predsjednica HNS-a, počinje na sljedeći način:

Novinarka: Djeca iz Lekenika nedavno su rekla da su gladna i da im je hladno, u redovima pred narodnim kuhinjama sve se češće

mogu vidjeti majke s djecom, više od 30 posto građana tvrdi da živi lošije nego prije. Stranke kao da se siromašnima ne obraćaju (Pusić 2007).

Ovakva, u određenom smislu emotivna ucjena, izostaje u intervjuima s kandidatima na istim pozicijama, koji, kao i Vesna Pusić, zauzimaju pozicije predsjednika stranaka (primjerice s Ivom Sanaderom, Josipom Friščićem, Zoranom Milanovićem, Vladimirom Jordanom, Antom Đapićem ili Ivanom Jakovčićem). Naime kandidate se "prirodno" ne povezuje s brigom o djeci, posebno ne u kontekstu skrbi koja uključuje toplo ognjište (djeci je hladno) i osiguravanje toplog obroka (redovi pred narodnim kuhinjama). Implicitno se može iščitati očekivanje da samo žena, a posebno žena-majka, može empatizirati s drugim majkama s djecom koje su u nevolji i kojima treba pomoći.

Željka Antunović je u vrijeme izbora 2003. bila zadužena za jedan od "državotvornih" resora, a to je obrana. U kontekstu njezina vođenja Ministarstva obrane, implicira se da je neadekvatna za tu poziciju – naime, prvo se sugerira da je prema mišljenju "autoriteta" (Ive Sanadera) koji se potvrđuje formalnim obrazovanjem i statusom u suparničkoj stranci zanemareno važno pitanje kada je riječ o strategiji obrane zemlje - novinarka: "Predsjednik HDZ-a dr. Ivo Sanader tvrdi da je nova vlast zanemarila NATO?". Neadekvatnost je dalje popraćena blago podrugljivim ironiziranjem čime se sugerira "uzaludnost" njezine uloge u tom resoru: "Gotovo svi ministri vrlo su aktivni u kampanji. Kako funkcionira ministarstvo dok vas nema?" (Antunović 2003a).

Ironično sugeriranje da ministarstva ne mogu funkcionirati bez resornih ministara u vrijeme kampanje specifična je za ovaj slučaj. U daljnjoj se interpretaciji "ministarstvo" može čitati kao "ognjište" koje u modelu patrijarhalne obitelji ne može funkcionirati bez žene koja "drži tri kuta kuće" – što je, dakako, u sferi politike neadekvatna analogija, ali je u ženskim stereotipnim diskursnim konstrukcijama i te kako smisljena.

Konstruiranje emotivnosti kao diskreditacijski diskursni mehanizam

Stereotipna matrica unutar koje se uspostavljaju esencijalističke razlike o samoj prirodi žena i muškaraca prenose se u sferu političkog djelovanja i često služi za "argumentiranje" stavova o neadekvatnosti djelovanja žena u politici. U tom smislu, ženama se pripisuju osobine poput emotivno-

sti, empatičnosti, marljivost i praktičnosti, dok se muškarcima pripisuje racionalnost, usmjerenost na cilj, agresivnost i aktivnost. I dok se neke od “ženskih” osobina smatraju potencijalno pozitivnim doprinosom djelovanju u političkoj domeni, češće se priziva poželjnost tzv. “muških” osobina koje, osim gore navedenih, uključuju stabilnost, asertivnost, odlučnost i snagu. Stoga uokvirivanje političarki u stereotipnu “žensku” matricu najčešće ide u smjeru diskreditacije njihove kompetencije za bavljenje politikom. Upravo je diskursna konstrukcija žena kao emotivnih i stoga potencijalno nesposobnih za efikasno bavljenje politikom najučestaliji, ali i najsuptilniji mehanizam rodne stereotipizacije. Tako se u intervjuu sa Jadrankom Kosor sugerira da od poplave emocija nije u stanju racionalno odijeliti osobno od javnog političkog djelovanja koje nužno uključuje često oštru kritiku oponentata: “Nedavno ste izjavili kako *vas mrze*. Ne radi li se samo o tome da se nekima ne *svida vaša politika a ne vi osobno*” (Kosor 2011b). Sugerira se, također, nenaviknutost na pravila igre u političkoj areni i deplasiranost žene u surovom svijetu političke kompeticije koja uključuje i medijske napade, ali i napade drugih političkih protivnika, za što je potrebna “debela koža”: “Jeste li se naviknuli na te negativne napise ili vas još *pogađaju*?” (Kosor 2011b). Samim time jer je to “pogađa”, ona troši dragocjene resurse na emotivno sagorijevanje, čime je umanjena njezina sposobnost da se adekvatno nosi s političkom funkcijom.

Nadalje, u intervjuu s Kosor u *Globusu* 2011. novinar također sugerira da “mora postojati neko objašnjenje [za kontinuirane napade na nju] [...] “mislite li da je to zato što ste *žena* ili *niste dovoljno simpatični* ili jednostavno zato što žele skinuti HDZ s vlasti, zašto [...]” (Kosor 2011a). Još jedan primjer koji sugerira ranjivost i samim time nekompetentnost da se nosi s teretom vlasti i unutarstranačkih previranja vidljiv je u sljedećem pitanju: “U ovom, *za vas najosjetljivijem trenutku*, nema nekoga u vrhu stranke koji drži figu u džepu i čeka da prođu parlamentarni izbori?” (Kosor 2011c). Političarke se, također, diskursno konstruira kao napuštene i povrijeđene, nemoćne i slabe. Ove konstrukcije podsjećaju na razočaranost u intimnom odnosu s partnerom. Tako u intervjuu s Jadrankom Kosor novinar postavlja pitanje: “Jeste li *razočarani ponašanjem SDSS-a, vašeg koalicijskog partnera* koji vam je *okrenuo leđa*?” (Kosor 2011c).

Konstrukcija razočarane žene vidljiva je i u intervjuu sa Željkom Antunović, u članku koji nosi naslov: “Intervju Željka Antunović - ‘Niko nije nezamjenjiv, no zaslužila sam jedno hvala’” (Antunović 2011). Povrijeđenost je evocirana odmah u prvom pitanju novinara: “Poslije četiri mandata na najvišim državnim dužnostima, ne svojom voljom odlazite u

političku *mirovinu*. Kakav je *osjećaj*, jeste li *razočarani*, *povrijeđeni*?" I ovdje je sugerirana odbačenost u intimnom odnosu, pri čemu su naglašene godine Željke Antunović: "Što mislite, zašto vam Milanović nije osobno rekao *zašto vas više ne želi*, za razliku od ostalih SDP-ovih *veterana* koje je također otpisao?". Kada se ovome doda umještanje u poziciju nekoga koga treba braniti i tko je samim time bespomoćan – prepoznatljivo u pitanju "Što vam govori činjenica da nitko od članova GO [Gradske organizacije] nije stao u vašu 'obranu'?" – imamo klasičnu konstrukciju žene žrtve. U ostalim intervjuima termin "razočarani/a" pojavljuje se još samo u kontekstu opisa birača, no kod političara se ne upotrebljava. Umjesto toga, kod kandidata se češće pojavljuje termin "zabrinutost" (primjerice kod Zorana Milanovića, Ante Đapića i Mate Crkvenca).

Razlike u leksičkom odabiru jasno su vidljive i u usporedbi intervjua objavljenih u *Globusu* za vrijeme izborne kampanje 2011. U intervjuu s Jadrankom Kosor najava intervjua glasi: "Prva velika *dramatična* politička *ispovijest* predsjednice HDZ-a i Vlade". Najavu prati naslov:

Jadranka Kosor: Mediji me mrže, Josipović je organizirao konzultacije da sruši moju vladu, Linić je dobro *preplašio* Bajića, a Udba i dalje ima utjecaj u hrvatskom društvu, no ja sam *mirna, zadovoljna, ispunila sam sva obećanja*. Ljudi mi prilaze i govore: hvala za ovo, hvala za ono (Kosor 2011a).

Za razliku od toga, intervju s Radimirom Čačićem najavljuje se na sljedeći način: "*Lider* Kukuriku-koalicije i *mozak* vjerojatne nove Vlade", uz naslov - "Čačić: *evo što ćemo*: Prvo ćemo dati dva milijuna eura stranim konzultantima da istraže stanje u državi, zatim će država platiti sve svoje dugove, a onda krećemo u razgovor s MMF-om" (Čačić 2011). Ovdje se Čačić prikazuje kao "lider" i "mozak" koji, bez sumnje, zna što treba činiti i spreman je za akciju, on je odlučni vođa koji rješava probleme, za razliku od Jadranke Kosor koja daje "dramatičnu isповijest" – formulacija koja prije svega označava emocionalnu nestabilnost vidljivu u označitelju "dramatično", dok "ispovijest" ima religijske konotacije "čišćenja" od grijeha ili odavanja tajni, a upotrebljava se i kao sinonim za jadikovanje. Treba istaknuti da intervju s Kosor, daka-ko, uključuje teme relevantne za političke procese u državi poput korupcije u stranci, socijalnih pitanja, opozicije, gospodarstva i dr., no senzacionalistički je izvučen dio koji sugerira emotivnost i nestabilnost, te koji se odnosi na okrivljavanje drugih za vlastiti neuspjeh, optuživanje generaliziranog neprijatelja označenog kao "mediji" za urotu protiv nje, pri čemu se u političkoj

areni nalazi u okruženju straha i prijetnji. Tomu je jukstapozicionirana informacija da su njoj jedino relevantni drugi (potvrđuje se kroz druge) te da je dobila zasluženno priznanje od onih koji su kadri prepoznati njezine zasluge. “Dramatičnost” prati i intervju s Đurđom Adlešić, predsjednicom HSLS-a, gdje je od svih njezinih izjava izdvojena: “Ne treba od tih glasova [iz Bosne i Hercegovine] praviti dramu [...]” koja je pretvorena u naslov: “Ne treba *dramatizirati* zbog glasača iz BiH” (Adlešić 2007).

Na koncu, primjer koji je možda najmanje eksplicitan, ali na suptilan način traži empatiziranje s drugima vidljiv je u intervjuu s Vesnom Pusić u kojemu novinarka traži da se sugovornica “auto-detronizira”; očekuje da izađe iz svoje privilegirane uloge političarke, te se poistovjeti s “običnim” biračima: “Bi li vas, da niste političarka nego obična građanka, ovakva kampanja motivirala da izađete na izbore?” (Pusić 2007). Ovdje se istovremeno implicira suodgovornost Vesne Pusić zbog loše kampanje (naprosto zato jer u njoj sudjeluje) i zahtijeva da se postavi u ulogu zaštitnice građana koji s pravom postaju inertni u kontekstu političke participacije.

Trivijalizacija u sferi političkog djelovanja – privatno kao oprirodnjeno mjesto žena

Posljednji prepoznatljiv oblik rodne stereotipizacije kao diskursne prakse odnosi se na trivijalizaciju politike. U intervjuu s Nevenkom Bečić uokvirivanje se potpuno razlikuje od drugih jer se u najvećoj mjeri odnosi na osobno i na njezine svakodnevne prakse. Primjerice, pitanja poput “Koliko spavate?”, “Gdje ručate?”³, “Nedostaju li vam obiteljski ručkovi sa suprugom i djecom?”, “Gdje vaša obitelj kupuje ‘spizu?’”, “Volite li kuhanje?”, “Imate li vremena za film, knjigu, kazalište?”, “Gdje kupujete garderobu i kakvu odjeću volite nositi?”, itd. – sve su osobna pitanja, koja se uklapaju u matricu trivijalizacije i personalizacije politike koja je sve više prisutna u medijima. No ovdje ipak treba naglasiti važnost rodne dimenzije, prvenstveno zato jer se kroz ta pitanja pozicionira u tipično “ženskom” ključu: ona je prije svega žena, majka i baka koja “šopingira”, ide u nabavu, kuha i provodi vrijeme s obitelji.

Sugerira se, da zbog javnog angažmana (desna ruka splitskoga gradonačelnika Željka Keruma, direktorica tvrtke Kerum, predsjednica Gradskog vijeća u Splitu, koja ima ambicije za Hrvatski sabor), ne može u dovoljnoj mjeri participirati u svojoj “primarnoj” ulozi i zadaći – a to je briga

³ Ovaj je dio primjer i prikrivenog oglašavanja, naime Nevenka Bečić navodi restauracije Željka Keruma, koje su punim imenom objavljene.

o bližnjima (Bečić 2011). Drugi moment koji nas navodi na to da trivijalizaciju čitamo u rodnom ključu odnosi se na činjenicu da se zaobilaznjem tema koje se odnose na politiku sugerira da je "zalutala" u tu sferu, posebno u kontekstu njezine podložne pozicije u odnosu na brata, koji odlučuje o njezinu političkom angažmanu.

Diskursne strategije kandidatkinja

U prethodnom smo se odjeljku usredotočili na one dimenzije teksta koje su u domeni medija te smo identificirali četiri "okvira" koje mediji diskursno konstruiraju. Utvrdili smo da se kandidatkinje u velikoj mjeri uokviruje kao iznimke od pravila, prvenstveno kao "žene" koje po svojim specifičnim karakteristikama i temama koje problematiziraju predstavljaju iznimku (muškog) standarda.

U ovom ćemo dijelu razmotriti prihvaćaju li kandidatkinje nametnute rodno stereotipne okvire u koje ih se postavlja, pokušavaju li se izmjestiti izvan njih ili ih pak strateški potenciraju analizirajući pri tome diskursne mehanizme kojima se koriste u izgradnji svojih identiteta i uloga u "političkoj areni". Kao što smo ranije naznačili, usredotočili smo se na tematski i leksički izbor kojim se koriste u svojim odgovorima te na attribute koje kandidatkinje pripisuju strankama ili koalicijama na čijim se listama natječu i svojim političkim protivnicima. Konačno, posebice smo obratili pozornost na promjenu referencijalnog okvira (strategije) kako bismo vidjeli što političarke u intervjuima naglašavaju kada (i ako) nastupe kao pojedinke (u prvom licu jednine). Tako smo, uzevši sve navedeno u obzir, identificirali pet diskursnih strategija unutar kojih se pozicioniraju političarke čije smo intervju analizirali: stručnjakinja; stranci odana žena; skrbiteljica; braniteljica kršćanskih vrijednosti; sestra.

Stručnjakinja

U ovu se kategoriju mogu svrstati Vesna Pusić (HNS) i Martina Dalić (HDZ) za koje se čini da najvećim dijelom odbacuju stereotipne okvire, pozicionirajući se kroz znanje, iskustvo i stručnost u raspravi o političkim i gospodarskim temama. Tome u prilog idu i znanstveni stil kojim se koriste u odgovorima te autoritativnost u nastupu. Tako se, primjerice, Vesna Pusić često koristi prostorom da bi u svojim odgovorima dala analizu osnovnih političkih pojmova, metodologije anketnih istraživanja, te uzroka i posljedica biračkog raspoloženja. U istom stilu u odgovorima Martine Dalić dominira terminologija karakteristična za ekonomske analize, što i ne čudi

s obzirom na njezinu funkciju ministrice financija na kojoj je bila u vrijeme predizborne kampanje 2011. Međutim, u njezinu je slučaju indikativno da se u značajnoj mjeri izmješta iz “političkog plurala mi”, da bi nakon podrobne analize ekonomskih indikatora poslala poruku o sebi kao kompetentnoj i odgovornoj ministrici koja, unatoč lošim gospodarskim uvjetima, uspješno održava stabilnost proračuna. Uz to, u svrhu izgrađivanja vlastitog autoriteta temeljenog na stručnosti i iskustvu, ističe važnost svoje uloge u pregovorima s Europskom unijom: “Ja sam bila članica tima za pregovore s EU, vodila sam pregovore u četiri poglavlja” (Dalić 2011), dok s istim ciljem zaključuje raspravu o funkciji mirovinskih fondova: “Ja očekujem profesionalno ulaganje novca koji se uplaćuje u mirovinske fondove. Ne vidim gdje to mirovinski fondovi imaju znanje za upravljanje autocestama” (Dalić 2011). Samouvjerenost i autoritativnost u nastupu dodatno potkrepljuje nalogodavnim tonom kojim zahtijeva profesionalnost i efikasnost zaključujući analizu stanja u brodogradnji: “Očekujem da će brodovi za koje su ta jamstva izdana biti napravljeni dobro i na vrijeme” (Dalić 2011).

S druge strane, Vesna Pusić puno rjeđe govori u prvom licu jednine, što bi se moglo objasniti činjenicom da je u vrijeme intervjua zauzimala funkciju predsjednice HNS-a, pa bi se moglo reći da je isticanjem pozitivnih karakteristika same stranke naznačivala i one vlastite. Međutim, i u tom malom broju slučajeva ističe karakteristike “logičnosti”, “iskustva”, “odgovornosti”, “jasnoće” i “sadržajnosti”.

Nadalje, kod analize karakteristika koje ove dvije političarke ističu kada pozitivno vrednuju stranku ili koaliciju čiji su dio i negativno prezentiraju političke oponente (mi/oni diskurs), najčešće se ponavljaju svojstva koja su pripisivale sebi. Tako Pusić naglašava neznanje, nestručnost, nemar, nedostatak kredibiliteta, neodgovornost, besadržajnost i naivnost, te u kontekstu izbora 2003. i antieuropejstvo kako bi diksreditirala HDZ, nasuprot sposobnosti koalicije da ostvari “naš projekt moderne, europske, građanske Hrvatske” (Pusić 2003b) te sposobnoj organizaciji, sadržajnosti, vrhunskoj stručnosti i rezultatima HNS-a. Slično tome, Dalić inzistira na gospodarskim rezultatima i učinkovitim fiskalnim mjerama, konzistentnosti, koherentnosti, odlučnosti, konkretnosti i mjerljivosti, stabilnosti i sigurnosti koje biračima/cama Kukuriku koalicija nije u stanju ponuditi jer “oni malo bi malo ne bi” (Dalić 2011).

Iz dosad navedenog postaje jasno da u intervjuima s ovim političarkama u potpunosti dominiraju teme gospodarstva i vanjske politike (posebice europskih integracija), i to kod obje kandidatkinje, doduše s različitim intenzitetom s obzirom na područje njihove ekspertize. To pokazuje i da im

novinari/ke u najvećoj mjeri pristupaju kao stručnjakinjama, što je svojevrstan dokaz da su uspješno izgradile taj imidž. Međutim, kao što je ranije istaknuto, čak i kada ih mediji uokviruju kao "žene", bilo da ih opisuju kao jedinu ženu, uz predsjednicu stranke, na listi HDZ-a (Dalić) ili kod pitanja o siromaštvu ističu gladnu djecu iz Lekenika i majke s djecom u redu pred pučkim kuhinjama (Pusić), i jedna i druga odbacuju taj okvir. Tako, primjerice, Pusić u odgovoru na navedeno pitanje raspravu širi na ekonomiju i besadržajnost izborne kampanje, ističući socijalnu politiku kao "još jednu temu kojom se u ovoj kampanji ne bavimo", te navodi kako na čelu svake kolektivne kreacije stoji jedna osoba koja je "stvarni kreator" zbog čega bi bilo "dobro da možemo cijelu vladu imati sastavljenu od takvih ljudi" (Pusić 2003b). S jedne strane, ovakvo pretpostavljanje uspješnog pojedinca kolektivu ne čudi u kontekstu ideološkog pozicioniranja HNS-a kao liberalne stranke centra koja zagovara individualizam i stručnost vodstva. Međutim, gledajući iz rodne perspektive, Pusić se dovodi u kontradiktornu poziciju s obzirom na imidž koji izgrađuje u svojim političkim nastupima i djelovanju jer ustupajući vodeću ulogu jakom muškarcu reproducira stereotip da je mjesto žene u politici iza ili, u najbolju ruku, uz muškarca. Štoviše, njezino strateško marginaliziranje vlastite funkcije predsjednice stranke implicira "neodrživost" položaja žene na čelu stranke, pogotovo ako ta pozicija nije legitimirana preko neke jake muške figure (primjer Jadranke Kosor u HDZ-u).

Stranci odana žena

Iako i Željka Antunović zauzima "muški" resor (obrana), okvir u koji je stavljaju mediji značajno se razlikuje od onoga koji smo vidjeli u slučaju Martine Dalić i Vesne Pusić. Kao što smo istaknuli u prethodnom odjeljku, mediji joj ne pristupaju kao stručnjakinji u tom području, već, dapače, više impliciraju njezinu neadekvatnost kao "žene" na funkciji ministrice obrane. Tome u prilog govori i raznovrsnost tema koji se ističu u intervjuima s ovom političarkom, gdje ipak dominiraju one vezane za samu stranku i izbore, pa bi se moglo zaključiti da joj se ponajprije pristupa kao potpredsjednici stranke. Međutim, za razliku od Dalić i Pusić, koje sebi pripisuju karakteristike individualnosti, snažnog vodstva i racionalnosti, u diskursu Željke Antunović prevladavaju karakteristike koje se tradicionalno pripisuju ženama. Primjerice:

Uvjerena sam da će HDZ, čak i ako postigne dobar rezultat koji sam predviđa, morati sastavljati vrlo široku koaliciju. Za to, a govorim iz iskustva, treba mnogo *strpljenja, taktičnosti i tolerancije*.

No, sve su to osobine kojima se lideri HDZ-a teško mogu pohvaliti (Antunović 2003b);

[...] želim [...] iznijeti svoj stav da biračima *ne treba lagati ni u kampanji*; Htjela bih da Hrvatska postane zemlja u kojoj političari neće kriti svoje stavove, pred izbore jedno govoriti, a poslije izbora drugo činiti (Antunović 2007);

[...] mislim da se stranku treba voditi uz puno više *suradnje i uvažavanja* kolega [...] i bez obzira na to koliko se '(ne)volimo', moramo *suradivati* (Antunović 2011).

Kao što je već istaknuto u ovom tekstu, iako se stereotipno “muške” osobine poput racionalnosti, odlučnosti, usmjerenosti na cilj, aktivnosti i sl. smatraju poželjnijima u politici, za neke se “ženske” osobine, poput kooperativnosti, tolerancije, strpljenja i taktičnosti, koje dominiraju diskursom Željke Antunović, smatra da pozitivno pridonose djelovanju u političkoj domeni. Stoga se može zaključiti da ova kandidatkinja svoje političko djelovanje legitimira kroz komplementarnu “žensku” ulogu kojom “oplemenjuje” politiku kao “mušku sferu”. Nadalje, iako se kao Dalić i Pusić legitimira i kroz iskustvo u političkom djelovanju, Antunović, nasuprot njima, ovu strategiju upotrebljava da bi izgradila ulogu “savjetnice”, odnosno autoriteta koji se brine za kolektiv (stranku, biračko tijelo, građane, itd.), što je diskurs koji u sebi sadrži i elemente majčinstva. Posebice valja naglasiti da navedene karakteristike kojima izgrađuje svoj identitet u politici pripisuje i SDP-u kroz negativno prikazivanje lidera HDZ-a kojima te osobine nedostaju. Međutim, ova diskursna strategija ima dvojak učinak, pogotovo u kontekstu predizborne kampanje 2003. Naime, s jedne strane Antunović ističe “ljudsko lice” SDP-a u svrhu privlačenja glasova, no, s druge strane, reproducira dominantni diskurs o neodlučnosti, odnosno nedostatku “muškosti” SDP-a u kontekstu politike kao “muškog posla”, kojim se ponajprije diskreditiralo Ivicu Račana kao premijerskog kandidata.

Nadalje, treba još istaknuti da se u nastupima Željke Antunović mogu pronaći i emotivne konotacije: “Ništa ne radim bez srca [...]” (Antunović 2003a); “Emocije su se uzburkale, ali u pozitivnom smislu” (Antunović 2011); empatičnost “Zalažem se za dekriminalizaciju *žrtava* droge” (Antunović 2007) i isticanje religioznosti “Upravo stoga jer sam vjernica, tražim *toleranciju i slobodu* za svakog čovjeka” (Antunović 2003b).

Međutim, ovdje treba istaknuti još jedan stereotipni okvir u koji se ova političarka umješta – onaj odane i požrtvovne žene. U ovom slučaju nije

riječ o odanosti i žrtvi u korist jakog muškarca iz stranke, što bi se moglo iščitati iz primjera Vesne Pusić, već o žrtvi za kolektiv, odnosno stranku, čime Antunović pokušava razriješiti medijsku konstrukciju razočarane žene. Štoviše, ta je žrtva "svjesna" i "dobrovoljna", što se vidi iz njezinih odgovora. Primjerice, na pitanje je li razočarana kandidaturom u četvrtoj izbornoj jedinici, koju se smatra "tradicionalno" teškom za SDP, odgovara: "Imali smo dosta rasprava što i kako napraviti prije izbora i ja sam bila *aktivni* sudionik. *Kad sam nezadovoljna, ja se povlačim.*" (Antunović 2003a). U istom smjeru idu i njezini odgovori u kontekstu rasprave o Milanovićevoj odluci da s njom prekine suradnju: "Poštujem hijerarhiju izbornih pozicija i znam procijeniti kad se zbog interesa stranke treba zaustaviti. Držim da je jedinstvo stranke važnije od nekih mojih prioriteta" (Antunović 2011). Dakle, stavljajući se u ovu poziciju, ona potvrđuje klasičnu diskursnu i društvenu konstrukciju žrtve kao subjektne pozicije rezervirane isključivo za žene, što znači da je u ovom slučaju na djelu proces interpelacije subjekta u ideologiju (Althusser 1971).

Konačno, na temelju navedenog, dalo bi se zaključiti da Željka Antunović svojim diskursnim strategijama izgrađuje ulogu u politici koja se u većoj mjeri preklapa s pozicijama karakterističnijima za političko djelovanje žena na desnici, što predstavlja svojevrstan signal da je politička kultura u Hrvatskoj i dalje duboko patrijarhalna s obzirom na to da je riječ o jednoj od najviše pozicioniranih političarki u SDP-u koja je, uz to, u jednom periodu svog političkog djelovanja bila na čelu tipično "muškog" sektora – obrane.

Skrbiteljica

Djelovanje žena u politici najčešće se povezuje s ulogom skrbiteljice te stoga ne čudi da im se u velikoj mjeri postavljaju pitanja vezana za resore socijalne politike, obrazovanja, obiteljske politike ili ljudskih prava. Kao što smo već istaknuli u ovom radu, Jadranka Kosor, Milanka Opačić i Đurđa Adlešić političarke su koje se povezuju s tim resorima. Osim što prihvaćaju taj okvir u intervjuima, kao svojevrstan dokaz da preuzimaju identitet skrbiteljice u političkom djelovanju, može poslužiti njihovo pozivanje na ove sektore u slučaju da ih novinar/ka direktno ne pita o njima. Na taj način, ove političarke sudjeluju u kampanji tako što zauzimaju "svoj" resor i pokazuju empatičnost prema drugima. Tako, primjerice, Đurđa Adlešić (2007) kod pitanja o fleksibilizaciji radnih mjesta i sindikalnom strahu od otkaza, u prvi plan ističe obrazovanje i njegovu povezanost s tržištem rada, dok Milanka Opačić (2007) u kontekstu rasprave o glasanju dijaspore ističe da "[...] Niko

Kovač ne živi u Hrvatskoj i ne zna kakav je standard života kod nas, ne zna kako je biti umirovljenik u Hrvatskoj, ne zna kako je to otići kod liječnika u Hrvatskoj”. Slično tome, Jadranka Kosor na pitanje zašto Kukuriku koalicija ne bi mogla voditi državu odgovora: “Oni nisu u stanju voditi računa o najugroženijim skupinama u Hrvatskoj” (Kosor 2011b), dok na pitanje o obećanjima HDZ-a ističe: “U našim kampanjama nismo davali obećanja nego nudili rješenja za probleme koji *tište* ljude” (Kosor 2003). Sličnom se terminologijom služi i kada napominje da je “moja *dužnost* tražiti od članova HDZ-a da se ne *uplaše*. Mnogi su iznimno *zabrinuti*” (Kosor 2011a). Ovaj, svojevrstan majčinski diskurs Jadranke Kosor uključuje i razmjenu emocija između nje i onih za koje se “brine” (“*Snagu* mi daju *ljudi* s kojima se susrećem po čitavoj Hrvatskoj”; “Ja *volim ljude*. Često mi pristupaju i ljudi iz drugih stranaka”, Kosor 2011b). Na ovaj način legitimira svoje političko djelovanje kroz skrb za druge, što je diskursna strategija kojom razrješava kontradiktornu poziciju u kojoj se nalazi s obzirom na stranačku ideologiju koja žene smješta primarno u sferu obitelji i majčinstva. Štoviše, može se reći da ovakvo, političko majčinstvo kao dominantna strategija u političkom djelovanju Jadranke Kosor daje dodatnu snagu populističkom diskursu koji je vidljiv u navedenim izjavama. Stoga bi se moglo reći da ova političarka vješto spaja rodnu stereotipizaciju s populističkim elementima kako bi strateški privukla određene segmente biračkog tijela, pogotovo one koji se samoidentificiraju kao desničari.

Nadalje, valja istaknuti da u svrhu izgradnje identiteta skrbiteljice Kosor u svojim odgovorima problematizira i ženska ljudska prava, što se doima paradoksalnim s obzirom na ideološku poziciju stranke po pitanju uloge žena u društvu i istraživanja koja napominju da političarke iz “desnih” stranaka raspravu o ženskim pitanjima reduciraju na problematiku majčinstva, nataliteta i zabrane pobačaja (Bijelić i Brajdić 2000; MediaNet 2007). Tako u okviru pitanja o svojoj poziciji u budućoj Vladi ističe: “Broj žena u Saboru se povećava, ali u Vladi ne. To treba promijeniti. U izvršnoj vlasti treba stvari mijenjati. Ženama treba dati moć” (Kosor 2003). Međutim, u kontekstu procesa pristupanja Hrvatske Europskoj uniji i promjene imidža HDZ-a iz nacionalističke u modernu demokršćansku stranku, ovo se uključivanje ženskih ljudskih prava u diskurs konzervativne političarke prije može iščitati kao strategija političkog djelovanja nego kao solidarizacija sa ženama na političkoj sceni. Da je tome tako potvrđuje i predizborna kampanja 2011. u kojoj Kosor negativno reprezentira Vesnu Pusić kao zagovaračicu “podaničke vanjske politike”, dok Milanku Opačić seksistički ismijava kao “osobu koja nikad ništa nije radila *osim što je bila političarka i sjedila* u Sabo-

ru, a kad nije bila izabrana, onda je bila *tajnica* Kluba SDP-a" (Kosor 2011a). Ovo su, naime, jedina mjesta u analiziranim intervjuima u kojima se inicira sukob s drugim političarkama.

U intervjuu s Jadrankom Kosor uočava se još jedan način na koji pridonosi stereotipu o ženama u politici. Iako je mediji uokviruju kroz formalnu funkciju zamjenice predsjednika HDZ-a i potencijalnu potpredsjednicu Vlade, ona inzistira na ulozi "najbliže suradnice predsjednika Sanadera" (Kosor 2011), čime se stavlja u ulogu pomoćnice i evocira model patrijarhalne obitelji u domeni stranačke politike.

Braniteljica kršćanskih vrijednosti

U intervjuu s Ljubicom Lalić zorno se može vidjeti kako kršćanska konzervativna političarka diskursno konstruira svoje političko djelovanje. Već smo istaknuli da Lalić prihvaća medijski nametnut okvir konzervativne političarke, raspravljajući isključivo o "tipičnim" temama dječjeg doplatka, roditeljskih naknada, demografske slike Hrvatske, dekriminalizaciji lakih droga, pobačaju, zakonskoj regulaciji istospolnih zajednica i zabrani rada nedjeljom, što su teme koje dominiraju diskursom Katoličke crkve u Hrvatskoj. Štoviše, čak i kada se referira na teme poput gospodarstva i financija te regionalne politike, to čini u okviru rasprave o "demografskoj obnovi" države. Sličnu strategiju upotrebljava i kad spominje zdravlje žena, stavljajući to pitanje u okvir rasprave o pobačaju, isticanjem "zabrinutosti" da bi se apsolutnom zabranom pobačaja "širom otvorila vrata ilegalnim pobačajima", što bi "ugrozilo zdravlje žena" (Lalić 2003). Unutar tematskog okvira "demografske obnove" konstruira svoje političke oponente kao "neozbiljne" u obećanju povećanja roditeljskih naknada, "a da kao preduvjet nije postavljen gospodarski razvoj", no strategijom negativne reprezentacije drugog služi se samo jedanput tijekom cijelog intervjua. Međutim, to ne znači da se koristi pomirljivom retorikom u svom nastupu, što se kao karakteristika često pripisuje ženama u politici. Dapače, svojevrсна fanatičnost može se iščitati iz odgovora na pitanje o učinku protivljenja HSS-a zakonskoj regulaciji istospolnih zajednica i dekriminalizaciji lakih droga na njihove šanse na izborima, pri čemu ističe:

Pritom nisam razmišljala o rejtingu HSS-a jer kad smo *krenuli braniti* te stavove nismo tome pristupali politikantski. Izrekli smo ono što mislimo i *borili se za to* neovisno o eventualnim simpatijama građana. Naši stavovi o homoseksualcima i lakim drogama sastavni su dio našeg *nauka*. Bili smo apsolutno *iskreni*. Naš je te-

melj obitelj kao osnovna društvena zajednica. Mi smo tu u velikoj mjeri *tradicionalni* i toga se *ne sramimo* (Lalić 2003).

S obzirom na to da se gotovo uvijek koristi diskursom “mi”, čini se da Lalić izgrađuje svoje političko djelovanje kroz ulogu lojalne i skromne članice stranke, svojevrsne stranačke vojnakinje, pa bi se moglo reći da ovom diskursnom strategijom razrješava kontradikciju političarke u desnoj stranci, koja je istaknuta i u slučaju Jadranke Kosor. Nadalje, iz navedenog se odgovora iščitava da Lalić strateški prikazuje svoju stranku kroz osobine “iskrenosti”, “dosljednosti”, “borbenosti” i “tradicionalnosti”. Međutim, promjena referencijalnog okvira u ovoj izjavi upućuje na nešto drugo. Naime, njezin početni dio jedini je trenutak u cijelom intervjuu kada Lalić govori u prvom licu jednine, pri čemu teme koje problematizira stavlja iznad izbornog uspjeha stranke. S obzirom na to da se odmah potom vraća u “političko mi” i ističe dosljednost u političkom djelovanju, bez obzira na “simpatije građana”, moglo bi se zaključiti da u ovom nastupu sebe prezentira kao glas Katoličke crkve, čiji “nauk”, naime, i “brani”. Dodatnu snagu ovoj strategiji daje i njezino isticanje “čiste savjesti” u inzistiranju na zabrani rada nedjeljom, ali i svojevrsan ispovjedni trenutak u kojem naglašava da “nismo, međutim, ponosni na to što smo smanjili rodiljne naknade” (Lalić 2003).

Kombinirajući termine karakteristične za rat i religiju, Ljubica Lalić diskursno konstruira svoje političko djelovanje kroz ulogu braniteljice kršćanskih vrijednosti, svojevrsne Ivane Orleanske, “figure koja tečno kombinira religijsku, nacionalnu, vojnu i žensku tematiku i tako uvodi ideju žene kao borkinje” (Lesselier 2002, 135), što je jedan od standardnih obrazaca političkog djelovanja žena u konzervativnim i (populističkim) radikalno desnim strankama kršćanskog predznaka. Posebice u post-socijalističkim zemljama Srednje i Istočne Europe, ove su se stranke fokusirale na:

Potragu za nacionalnim identitetom utemeljenim na ‘tradicionalnim kršćanskim korijenima’ [isključivo kroz] ograničavanje pobačaja, reproduktivnih prava žena i prava homoseksualaca, koje se vidi kao indikatore ‘razine kršćanstva’ u državi (Pietruchova 2011, 99).

Navedeno se potvrđuje i u intervjuu s Ljubicom Lalić.

Sestra – politika kao obiteljski posao

Još jedan obrazac političkog angažmana žena karakterističan za (populističke) radikalno desne stranke jest onaj stranke-kao-obitelji (Lesselier 2002, 137) u kojem se putem krvnog srodstva ili bračnih veza s istaknutim muškarcima u stranci legitimira njihovo djelovanje. Taj je obrazac vidljiv i u intervjuu s Nevenkom Bečić. Naime, tijekom cijelog intervjua i sama kandidatkinja, kao i novinarka, referiraju se na činjenicu da je riječ o sestri Željka Keruma. Iako kroz cijeli nastup dominira njezin glas, on se ne odnosi na politički relevantna pitanja, već isključivo na teme vezane za osobni život ove kandidatkinje. Jedina mjesta na kojima se u intervjuu raspravlja o samim izborima tiču se njezine kandidature i položaja na izbornoj listi, no u njima Bečić jasno ističe da joj je politički angažman isključivo vezan za brata, oduzimajući sebi bilo kakav subjektivitet:

Osobno nisam sudjelovala u kreiranju lista niti sam tražila da budem na njoj. [...] A garantira li meni sedmo mjesto ulazak u Sabor, odnosno je li dovoljno visoko... Željko kaže da je, a ako Željko kaže, on ne griješi. Ja vjerujem da jest (Bečić 2011).

Osim toga, kao što već sugerira prethodni citat, Bečić u svojim odgovorima pridonosi i potvrđivanju stereotipa o nezainteresiranosti žena za aktivno sudjelovanje u (stranačkoj) politici, što najbolje ilustrira sljedeća izjava:

Kada je Željko donio odluku kandidirati se za gradonačelnika, jedno popodne došao je k meni i rekao mi: 'Idemo, ja ću pobijediti, računam na tebe, bit ćeš predsjednica Gradskog vijeća!' Pitala sam ga zašto nam to treba, nisam baš bila oduševljena, ali rekla sam da ću, ako je tako odlučio, biti uz njega, kao i uvijek (Bečić 2011).

Kao što je već istaknuto u prethodnom poglavlju, intervju s Nevenkom Bečić primjer je medijske prakse trivijalizacije i personalizacije politike u kojem se ovoj kandidatkinji prvenstveno pristupa kao "ženi". No treba istaknuti da Bečić ovu praksu strateški prihvaća kako bi izgradila identitet "autsajderice" i "tradicionalne žene", jer treba imati u vidu činjenicu da se natjecala u devetoj izbornoj jedinici, koja se obično veže za biračko tijelo s konzervativnim pogledima na ulogu žena u društvu, kao i da je na istu kartu "autsajdera" Željko Kerum dobio izbore za gradonačelnika u Splitu. U tom se kontekstu treba tumačiti njezino inzistiranje na majčinstvu i obitelji (primjerice, "Kao žena, majka i supruga njeugujem tradicionalne vrijednosti i obitelj mi je na

prvom mjestu”; “Psihička relaksacija mi je i vrijeme koje provodim sa suprugom, kada razgovaramo o našoj djeci, unučićima, privatnim planovima”), čak i u rijetkim slučajevima kada tematizira politički relevantne (“ženske”) teme (“Ja imam troje djece i znam kakav je životni problem kada ne možeš upisati dijete u vrtić”) (Bečić 2011).

Međutim, uz diskurs “tradicionalne žene” koja svoje političko djelovanje legitimira kroz brata i ostvareno majčinstvo, Bečić kombinira i diskurs “konzervativne supermajke”, kako bi se na neki način izmjestila iz okvira koji joj nameću mediji – žene koja zbog profesionalnih obveza se ne može u dovoljnoj mjeri brinuti za obitelj. Diskurs “konzervativne supermajke” nastao je pojavom Sarah Palin i njime američki socijalni konzervativci prilagođavaju svoje stavove u kontekstu sve većeg broja žena na tržištu rada i u politici. Kao što ističe Ronnee Schreiber (2011, 8), konzervativna supermajka je “udana, ženstvena, posvećena cilju i u javnoj je misiji promoviranja konzervativnih vrijednosti” te predstavlja model žene koja može uspješno kombinirati majčinstvo i profesionalnu karijeru. U tom se ključu, onda, uz već spomenuto promoviranje majčinstva i tradicionalnih vrijednosti, mogu iščitavati dijelovi intervjua u kojima Bečić ističe supruga koji je “moja velika potpora”, naglašava rezultate i dugogodišnje iskustvo u tvrtki Kerum te igra na kartu ženstvenosti, napominjući:

Ne bi mi bilo lakše da sam muškarac, jer žena, ako je pametna i mudra, zna i dobro iskoristiti svoj ženski šarm. Govorim o poslovnom svijetu, žena, ako ima takta i zna koristiti svoj šarm, otvorit će ne zatvorena, već i zaključana vrata (Bečić 2011).

Zaključak

Analiza ovog, Faircloughovom terminologijom rečeno, “komunikativnog događaja” uključila je tri međusobno isprepletene, ali u analitičke svrhe podijeljene razine: političke kampanje kao društvene prakse, medijsko izvještavanje o izborima kao oblik diskursne prakse te analizu konkretnog teksta (intervjua), pri čemu se odvojeno analizirao “glas” medija i “glas” političarki. Analiza diskursnih strategija političarki pokazala je da one u predizbornim kampanjama u Hrvatskoj u značajnoj mjeri pridonose reprodukciji stereotipa o ulozi žena u politici. Iako se neke kandidatkinje izmiču iz okvira tipično “ženskih” tema, velik dio njih, bez obzira na stranačku pripadnost, ostaje u tom okviru te ga strateški i potencira. Te se političarke definiraju kroz karakteristike empatičnosti, emotivnosti, religioznosti i požrtvornosti. Važno je naglasiti da stranačko-ideološke pozicije

nisu nužno povezane s preuzimanjem određene diskursne prakse. Naime, kandidatkinje koje se izmještaju iz stereotipnog okvira pripadaju strankama različitog političkog predznaka (HNS i HDZ). Nadalje, većina intervjuiranih kandidatkinja pozicionira se iza, odnosno pokraj muškarca ili pretpostavlja svoju poziciju stranačkim interesima, čime pridonose vlastitoj marginalizaciji. Osim u slučaju intervjua s Nevenkom Bečić, jedva su primjetne reference na privatno.

Također se pokazalo da je rodna stereotipizacija kao diskursna praksa samih medija u većoj ili manjoj mjeri prisutna u svim intervjuima s kandidatkinjama. Žene se uokviruju kao "posebna" kategorija koja figurira kao iznimka u odnosu na pravilo dominantne participacije muškaraca u sferi politike, što se posebno uočava kod kandidatkinja "desnice" ili konzervativnih stranaka. Nadalje, kandidatkinje se u značajnoj mjeri stavlja u okvir "tipično ženskih" tema poput socijalne politike, obiteljske politike, zaštite djece, obrazovanja ili ljudskih prava. Medijske diskursne prakse također idu u smjeru naglašavanja emocionalnosti i ranjivosti kandidatkinja, diskreditirajući ih tako kao nedovoljno prikladne za bavljenje politikom. Konačno, prisutni su i elementi trivijalizacije, iako je nužno istaknuti da je riječ o kandidatkinji koja nije pripadnica stranke, nema prijašnje političko iskustvo na nacionalnoj razini, već je u političkoj areni svojevrсна "outsajderica", a samim time je i diskurs apolitičan.

Na ovaj se način pokazuje da izborne kampanje kao društvene prakse podliježu uobičajenim stereotipima o ženama kao nedovoljno adekvatnima za ravnopravno sudjelovanje s muškarcima u politici i fokusiranima na specifična područja. S obzirom na to da stranke biraju kandidatkinje za koje misle da će najbolje predstavljati njihove interese i privući glasove šireg biračkog tijela, ovo istraživanje ide u prilog tezi da nije došlo do značajnije promjene u političkoj kulturi Hrvatske, kao što ističe Bijelić (2006).

Ako slijedimo Foucaultovu misao (1972) prema kojoj diskurs uključuje prakse koje sustavno oblikuju predmet o kojima govore, diskursne prakse medija i samih kandidatkinja većim dijelom, bez obzira na stranačku pripadnost, žene umještaju u rodno stereotipne okvire te tako pridonose reprodukciji dominantnih patrijarhalnih obrazaca o ulozi žena u politici. Konkretnije, uzmemo li u obzir dijalektički odnos između diskursa i društvenih praksi, opravdana je bojazan da će, kao što su naglasili Wasburn i Wasburn (2011), ovakve diskursne prakse i dalje perpetuirati društvene obrasce prema kojima se građane/ke odvraća od glasovanja za žene, od sudjelovanja i doprinosu kampanjama političarki te od pristupanja žena političkoj sferi.

Literatura:

- Althusser, Louis. 1971. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: Monthly Review Press.
- Belić, Martina i Bijelić, Biljana, ur. 2000. *Žene u predizbornoj kampanji*. Zagreb: B.a.B.e.
- Bijelić, Biljana. 2006. Žene na rubu rodne jednakopravnosti. U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj*, ur. Ramet, Sabrina i Davorka Matić, 241-260. Zagreb: Alinea.
- Bijelić, Biljana i Brajdić, Marija. 2000. Žene u predizbornoj kampanji: tiskani mediji. U *Žene u predizbornoj kampanji*, ur. Belić, Martina i Bijelić, Biljana. Zagreb: B.a.B.e.
- Brečić, Katarina, Milanović, Lana i Šimunjak, Maja. 2012. "Amerikanizacija" bez trivijalizacije: analiza novinskog izvještavanja o predizbornoj kampanji Vesne Pusić 2009. godine. *Društvena istraživanja* 21, br.2: 523-544.
- Caul, Miki. 1999. Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties. *Party Politics* 5, br.1: 79-98.
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2012. *Ženski glasovi u parlamentarnim izborima 2011. godine*. Zagreb: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. Dostupno na: http://www.cesi.hr/attach/a/analize_izbori_2011_s_preporukama~2.pdf [pristupljeno 15. studenog 2012.]
- CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. 2007. *Preporuke za povećanje političke participacije žena*. Zagreb: CESI – Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje. Dostupno na: http://www.cesi.hr/attach/p/preporuke_zene_u_izborima.pdf [pristupljeno 15. studenog 2012.]
- van Dijk, Teun A. 1997a. *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. London: SAGE.
- van Dijk, Teun A. 1997b. What is Political Discourse Analysis?. U *Political linguistics*, ur. Blommaert, Jan i Bulcaen, Chris, 11-52. Amsterdam: Benjamins.
- Dolan, Kathleen. 2005. Do Women Candidates Play to Gender Stereotypes? Do Men Candidates Play to Women? Candidate Sex and Issues Priorities on Campaign Websites. *Political Research Quarterly* 58, br.1: 31-44.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

- Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis*. Boston: Addison Wesley.
- Foucault, Michel. 1972. *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock Publications Limited.
- Grbeša, Marijana. 2004. Personalization in Croatian Presidential Elections in 2000: How Personal Did the Candidates Go and What Did the Press Cover?. *Politička misao* 41, br.5: 52-73.
- Henjak, Andrija. 2005. Determinante ideološke samoidentifikacije hrvatskih birača na parlamentarnim izborima 2003. godine. *Politička misao* 42, br.1: 85-110.
- Herrnson, Paul S, Lay, J. Celeste i Stokes, Atiya Kai. 2003. Women Running "as Women": Candidate Gender, Campaign Issues, and Voter-Targeting Strategies. *The Journal of Politics* 65, br.1: 244-255.
- Inter-Parliamentary Union. 2008. *Equality in Politics: A Survey of Women and Men in Parliaments*. Geneva: Inter-Parliamentary Union.
- Irigaray, Luce. 1985. *This Sex Which Is Not One*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Jemrić Ostojić, Ines. 2004. *Marginalizacija političarki u medijima: rezultati analize dnevnih listova*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Kittilson, Miki Caul. 2006. *Challenging Parties, Changing Parliaments: Women and Elected Office in Contemporary Western Europe*. Columbus: Ohio State University Press.
- Krook, Mona Lena i Sarah Childs. 2010. Women, Gender, and Politics: An Introduction. U *Women, Gender, and Politics: A Reader*, ur. Krook, Mona Lena i Childs, Sarah, 3-18. New York: Oxford University Press.
- Kunovich, Sheri i Paxton, Pamela. 2005. Pathways to Power: The Role of Political Parties in Women's National Political Representation. *American Journal of Sociology* 111, br.2: 505-552.
- Leinert Novosel, Smiljana. 1999. *Žena na pragu 21. stoljeća: između majčinstva i profesije*. Zagreb: Ženska grupa TOD.
- Lesselier, Claudie. 2002. Far-Right Women in France: The Case of the National Front. U *Right-Wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World*, ur. Bacchetta, Paola i Power, Margaret, 127-140. New York: Routledge.
- Lovenduski, Joni i Norris, Pippa, ur. 1993. *Gender and Party Politics*. Thousand Oaks, CA: SAGE.

- MediaNet. 2007. *Praćenje frekvencije i načina zastupljenosti spolova i općenito rodne tematike u televizijskim emisijama vezanim za parlamentarne izbore 2007. godine*. Dostupno na: http://www.ured-ravnopravnost.hr/site/preuzimanje/dokumenti/nac_strat/istrazivanja/lzvjestaj_tv_izbori.pdf [pristupljeno 15. studenog 2012.]
- McQuail, Denis. 1987. *Introduction to Mass Communication Theory*. London: SAGE.
- Norris, Pippa, ur. 1997. *Women, media, and politics*. New York: Oxford University Press.
- Pietruchova, Olga. 2011. Lifting the Veil: Populists and Women's Rights. U *Populism in Europe*, ur. Meijers, Erica, 97-116. Beč: Green European Foundation.
- Ross, Karen. 2004. Women Framed: The Gendered Turn in Mediated Politics. U *Women and Media: International Perspectives*, ur. Ross, Karen i Byerly, Carolyn M., 60-80. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Sanbonmatsu, Kira i Dolan, Kathleen. 2009. Do Gender Stereotypes Transcend Party?. *Political Research Quarterly* 62, br.3: 485-494.
- Schreiber, Ronnee. 2011. *Palin as Supermom: Conservative Ideology, Motherhood and Running for Elective Office*. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1808302> [pristupljeno 10. listopada 2012.]
- Swanson, David L. i Mancini, Paolo. 1996. *Politics, Media, and Modern Democracy: An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences*. London: Praeger.
- Škiljan, Dubravko. 2000. *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus.
- Wasburn, Philo C. i. Wasburn, Mara H. 2011. Media coverage of women in politics: The curious case of Sarah Palin. *Media, Culture & Society* 33, br.7: 1027-1041.
- Young, Lisa. 2000. Theorizing Feminist Strategy and Party Responsiveness. U *Feminists and Party Politics*, ur. Young, Lisa, 11-26. Vancouver: UBC Press.
- van Zoonen, Lisbet. 2006. The personal, the political and the popular. *European Journal of Cultural Studies* 9, br.3: 287-301.

Izvori: novinski članci

- Adlešič, Đurđa. 2007. Razgovarala Mladenka Šarić. Ne treba dramatizirati zbog glasača iz BiH. *Večernji list*. 16. studenog.
- Antunović, Željka. 2011. Razgovarao/la S.B. Željka Antunović: "Nitko nije nezamjenjiv, no zaslužila sam jedno hvala". *Nacional*. 15. studenog.
- Antunović, Željka. 2007. Razgovarao Nikola Jelić. Crkva agitira za HDZ. *Jutarnji list*. 10. studenog.
- Antunović, Željka. 2003a. Razgovarala Jasmina Popović. I slučaj Čačića dokaz je drskosti HDZ-a. *Večernji list*. 21. studenog.
- Antunović, Željka. 2003b. Razgovarala Nataša Božić. Većina neopredjeljenih ljudi glasovat će za SDP. *Jutarnji list*. 18. studenog.
- Bečić, Nevenka. 2011. Razgovarala Slavica Vuković. Ja se znam nametnuti! Željko veli da sigurno ulazim u Sabor, a on ne griješi. *Večernji list*. 27. studenog.
- Čačić, Radimir. 2011. Razgovarao Nikola Jelić. Čačić: Evo što ćemo - Prvo ćemo dati dva milijuna eura stranim konzultantima da istraže stanje u državi, zatim će država platiti sve svoje dugove, a onda krećemo u razgovor s MMF-om. *Globus*. 2. prosinca.
- Dalić, Martina. 2011. Razgovarala Branka Stipić. Nema panike ni opasnosti, hrvatske banke su likvidne i stabilne. *Jutarnji list*. 26. studenog.
- Kosor, Jadranka. 2011a. Razgovarao Ante Milković. Jadranka Kosor: Mediji me mrže, Josipović je organizirao konzultacije da sruši moju vladu, Linić je dobro preplašio Bajića, a Udba i dalje ima utjecaj u Hrvatskom društvu. No ja sam mirna i zadovoljna, ispunila sam sva obećanja. Ljudi mi prilaze i govore: hvala za ovo, hvala za ono. *Globus*. 2. prosinca.
- Kosor, Jadranka. 2011b. Razgovarala Rozita Vuković. Jadranka Kosor: Upozorit ću EU da nas oporba nakon izbora želi strpati u zatvor. *Jutarnji list*. 1. prosinca.
- Kosor, Jadranka. 2011c. Razgovarao Davor Ivanković. J.Kosor: Nakon samo dvije godine na čelu Vlade, tražim svoj prvi pravi premijerski mandat. *Večernji list*. 26. studenog.
- Kosor, Jadranka. 2003. Razgovarala Ana Plišić. U HDZ-ovoj Vladi bit će više žena nego sada. *Jutarnji list*. 20. studenog.
- Lalić, Ljubica. 2003. Razgovarala Tina Lakić. Protiv smo pobačaja, a savjest nam je čista što se tiče zabrane rada nedjeljom. *Jutarnji list*. 21. studenog.

- Opačić, Milanka. 2011. Razgovarala Suzana Barilar. Rad Bajića i DORH-a procjenjivat ćemo na temelju presuda, i to onih pravomoćnih!. *Jutarnji list*. 29. studenog.
- Opačić, Milanka. 2007. Razgovarao Nikola Jelić. Niko Kovač ne zna kako se ovdje živi. *Jutarnji list*. 20. studenog.
- Pusić, Vesna. 2007. Razgovarala Jasmina Popović. Koalicija HNS-SDP sigurno bi pobijedila. *Večernji list*. 20. studenog.
- Pusić, Vesna. 2003a. Razgovarala Tina Lakić. Koalicija HSS-HDZ ne bi funkcionirala. *Jutarnji list*. 21. studenog.
- Pusić, Vesna. 2003b. Razgovarala Slavica Lukić. HDZ ponovno širi strah i prijetnje. *Globus*. 7. studenog.
- Vidović, Davorko. 2003. Razgovarala Nataša Božić. Bez zdravstvene iskaznice više od 100.000 Hrvata. *Jutarnji list*. 11. studenog.

Il dio

ŽENE U HRVATSKOJ POLITICI: DESETLJEĆE ISTRAŽIVANJA STAVOVA GRAĐANA I GRAĐANKI

Istraživanje *Žene u hrvatskoj politici* provodilo se ciklički prije svakih parlamentarnih izbora u razdoblju od osam godina. Inicijalno osmišljeno i provedeno 2003. na uzorku od 808, te ponovljeno 2007. na uzorku od 571 Zagrepčana/ki¹, 2011. po prvi put je provedeno na reprezentativnom uzorku cijele Hrvatske. Od samih početaka osmišljeno kao longitudinalno i nacionalno empirijsko istraživanje, zbog financijskih ograničenja u prva dva ciklusa provedeno je samo na reprezentativnom uzorku Zagreba. Provođenjem trećeg ciklusa ovo istraživanje postaje jedno od najdugovječnijih, ako ne i najdugovječnije, empirijsko istraživanje “ženske tematike” u Hrvatskoj.

Namjera istraživanja bila je ispitati vrijednosti, percepcije i znanja hrvatskih građana/ki o ženskoj političkoj participaciji, diskriminaciji žena u području javnog i političkog života te položaju žena u Hrvatskoj općenito, a u svrhu produblivanja javne rasprave o problemu političke potpredstavljenosti žena i njegovim mogućim rješenjima. Izbor uzorka te formalna i sadržajna identičnost velikog broja korištenih varijabli omogućuju usporednu analizu rezultata prethodnih ciklusa – instrument za prikupljanje empirijskih podataka bio je upitnik sa 77 pitanja zatvorenog tipa (nominalne i intervalne ljestvice) i 5 pitanja otvorenog tipa. Opći ciljevi ovog istraživanja bili su:

---

1 Više o rezultatima, metodologiji te razlozima provođenja ovih istraživanja u: Kašić, Biljana i Šinko, Marjeta, ur. 2004. *Gyné politiké ili o političkoj građanki*, Centar za ženske studije: Zagreb, te Šinko, Marjeta, ur. 2008. *Žene u hrvatskoj politici. Sažetak rezultata istraživanja*, Centar za ženske studije: Zagreb.

1. ustanoviti, opisati i analizirati socijalna obilježja i vrijednosti hrvatskih građana/ki;
2. ustanoviti, opisati i analizirati odnos hrvatskih građana/ki u odnosu prema vrijednostima rodne/spolne jednakosti, mehanizmima za promicanje rodne/spolne ravnopravnosti te mehanizmima za njihovo postizanje;
3. ustanoviti, opisati i analizirati odnos hrvatskih građana/ki u odnosu prema političarkama i političkoj participaciji žena;
4. ustanoviti, opisati i interpretirati promjene koje su nastale u stajalištima i percepcijama ispitanice populacije od 2003.

Terenski dio istraživanja *Žene u hrvatskoj politici* proveden je od 30. studenog do 15. prosinca 2011.² na području Republike Hrvatske, a u njemu je sudjelovalo 1 201 građana/ki. Korišten je slučajni višestapni stratificirani nacionalno reprezentativni uzorak punoljetnih osoba. Kao što je navedeno u prethodnim publikacijama, zanimale su nas samo punoljetne osobe s obzirom na to da su one formalno punopravni članovi političkih zajednica. Uzorak je stratificiran prema šest regija i četiri veličine naselja, a struktura uzorka dalje je kontrolirana s obzirom na spol, dob, obrazovanje te mjesto stanovanja – urbani odnosno ruralni krajevi. Kao izvor podataka za strukturu ukupne populacije korišteni su popisi stanovništva Republike Hrvatske iz 2001. i 2011. Slučajnost uzorka osigurana je slučajnim izborom naselja, zatim slučajnim izborom kućanstava korištenjem *random walk* metode te, konačno, slučajnim izborom ispitanika/ce u odabranom kućanstvu. Postoci pojedinih subuzoraka – spol, dob, obrazovanje i mjesto stanovanja, nalaze se u prilogu. Budući da iz upitnika nije vidljivo grupiranje županija u regije kao ni njihove frekvencije, navodimo ih ovdje:

regije / županije	br. ispitanika/ca	% ispitanika/ca
Grad Zagreb	216	18,0
Grad Zagreb	216	18,0
Sjeverna Hrvatska	273	22,7
Zagrebačka županija	88	7,3
Krapinsko-zagorska županija	40	3,3
Varaždinska županija	59	4,9

2 Uz iznimku 3. i 4. prosinca 2011., dan predizborne šutnje i izborni dan.

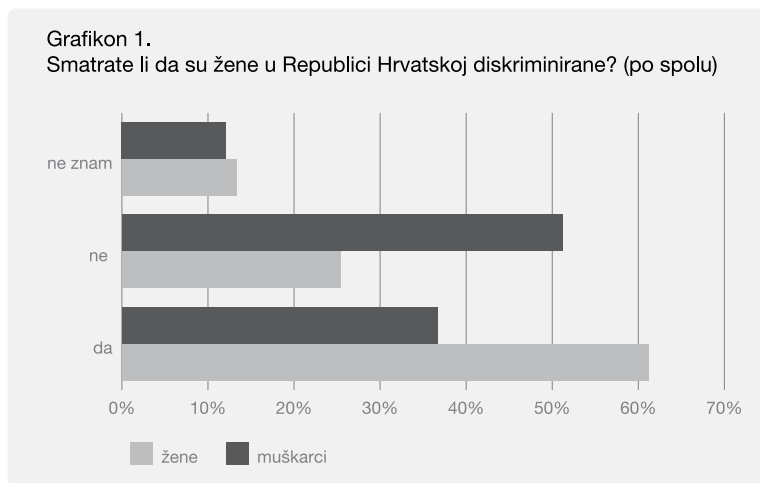
Koprivničko-križevačka županija	34	2,8
Bjelovarsko-bilogorska županija	26	2,2
Međimurska županija	26	2,2
Istočna Hrvatska	235	19,6
Virovitičko-podravska županija	24	2,0
Požeško-slavonska županija	25	2,1
Brodsko-posavska županija	42	3,5
Osječko-baranjska županija	92	7,7
Vukovarsko-srijemska županija	52	4,3
Središnja Hrvatska	105	8,7
Sisačko-moslavačka županija	51	4,2
Karlovačka županija	36	3,0
Ličko-senjska županija	18	1,5
Istra i Primorje	143	11,9
Primorsko-goranska županija	84	7,0
Istarska županija	59	4,9
Dalmacija	229	19,1
Zadarska županija	43	3,6
Šibensko-kninska županija	32	2,7
Splitsko-dalmatinska županija	128	10,7
Dubrovačko-neretvanska županija	26	2,2

U nastavku donosimo distribucije odgovora i osvrt na dio rezultata prikupljenih u posljednjem ciklusu istraživanja, kao i kraću usporedbu podataka iz sva tri istraživačka ciklusa.

Žene u hrvatskoj politici 2011.: odabrani rezultati istraživanja

Kao i u prethodnim ciklusima istraživanja, statistički su značajne razlike između muškaraca i žena pri uočavanju spolne/rodne diskriminacije ($\chi^2=89,641$). Očekivano, žene koje diskriminaciju svakodnevno proživljavaju, nje su i svjesnije: gotovo dvotrećinska većina (61,2%) ispitanica smatra da su

žene u Hrvatskoj diskriminirane. S druge strane, gotovo upola manje ispitanika (36,7%) dijeli ovo stajalište, dok mu je većina suprotstavljena: 51,2% muškaraca ne misli da su žene u Hrvatskoj diskriminirane. Napomenimo pritom da religijska i nacionalna pripadnost, stranačka samoidentifikacija i dob ne igraju ključnu ulogu u percepciji diskriminacije.

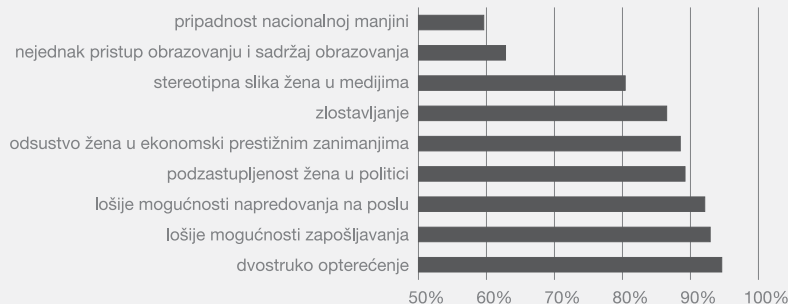
Samo se obrazovanje i uključenost u kućanske poslove približavaju statistički značajnoj spolnoj razlici ($\chi^2=39,264$, odnosno $\chi^2=58,212$). Moramo primijetiti kako ispitanici/ce s nižim stupnjem obrazovanja više primjećuju postojanje diskriminacije: 59% ispitanika/ca bez obrazovnih kvalifikacija nasuprot 50,4% ispitanika/ca s najvišim obrazovnim kvalifikacijama utvrđuju kako u Hrvatskoj postoji spolna/rodna diskriminacija. Kada ove statističke podatke “ospolimo”, vidimo da je ponajprije riječ o ženama bez kvalifikacija – 68,5% njih primjećuje diskriminaciju, za razliku od najvećeg broja, odnosno 48,8% muškaraca bez kvalifikacija koji je ne primjećuju. Ovakvi nalazi upućuju na iskustvo višestruke diskriminacije ispitanica, odnosno na kompleksnost i premreženost diskriminacije na osnovi spola, obrazovanja i, nesumnjivo, materijalnog statusa. Dakle, “bivanje diskriminiranom” i dalje je važnije od “bivanja educiranom”, no istovremeno, možemo zamijetiti kako struktura stajališta muškaraca slijedi drugačiji put. Iako muškarci, bez obzira na obrazovne kvalifikacije, pretežno ne prihvaćaju činjenicu da su žene u Hrvatskoj diskriminirane, porast prihvaćenosti raste među gimnazijski obrazovanim i visoko obrazovanim muškarcima koji, za mušku populaciju natprosječno, prihvaćaju postojanje diskriminacije – 43,8%, odnosno 40,7%.

Na koji način dvostruko opterećenje, jedna od najraširenijih diskriminatorskih praksi, oblikuje stajališta o postojanju diskriminacije, govore nam i sljedeći podaci: spolnu/rodnu diskriminaciju primjećuje 62,5% ispitanika/ca koji/e više od 60 sati na tjedan provode u obavljanju kućanskih poslova, dok je 56,5% ispitanika/ca koji/e se ne bave kućanskim poslovima uopće ne primjećuju. Pogled kroz “spolnu vizuru” potvrđuje intuitivno pretpostavljenu situaciju – većina žena, u rasponu od 57% do 67,2%, bez obzira na to koliko se intenzivno bavile kućanskim poslovima, smatraju da su diskriminirane. Istovremeno, 61,1% muškaraca koji se ne bave kućanskim poslovima nijecu postojanje diskriminacije, a takvo neprihvatanje opada s porastom sati provedenih u kućanskim i obiteljskim poslovima – “samo” 41,7% muškaraca koji se kućanskim poslovima bave više od 60 sati na tjedan smatraju da žene nisu diskriminirane.

Ovakvi rezultati upućuju nas na sljedeće pitanje: koje prakse i situacije ispitanici/e prepoznaju kao najdiskriminatorsnije spram žena? Oni/e ispitanici/ce koji/e smatraju da u Hrvatskoj postoji spolna/rodna diskriminacija ponajprije ju vide u dvostrukom opterećenju žena (94,6%), lošijoj mogućnosti zapošljavanja (92,9%) i napredovanja na poslu (92,1%). Istovremeno, smatraju da pristup i sadržaj obrazovanja (62,8%), te nacionalna pripadnost (59,6%) manje pridonose spolnoj/rodnoj diskriminaciji. Naravno, pripadnici/e nacionalnih manjina ovu posljednju opciju češće prepoznaju (66,0%) negoli ispitanici/e hrvatske nacionalnosti (47,8%). Napomenimo također kako se zlostavljanje nalazi tek na šestom mjestu od ukupno devet ponuđenih diskriminatorskih situacija, iza podzastupljenosti žena u politici i odsutnosti žena u ekonomski prestižnim zanimanjima!

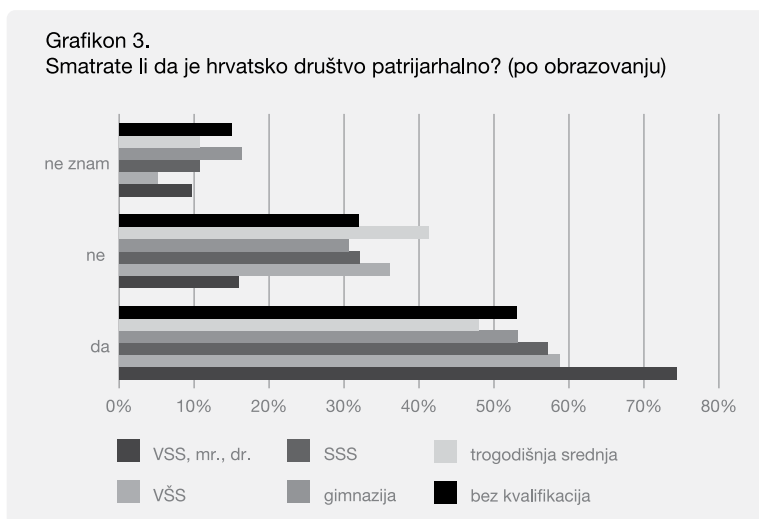
Grafikon 2.

U kojoj mjeri svaka od navedenih situacija pridonosi diskriminaciji žena?
(po prihvaćanju diskriminacije)

I muškarci i žene koji prepoznaju diskriminaciju gotovo identično vrednuju diskriminatorne situacije, uz jednu značajnu razliku: dok žene smatraju da lošije mogućnosti zapošljavanja najviše pridonose diskriminaciji, muškarci takav utjecaj pripisuju dvostrukom opterećenju. Zanimljiv je to nalaz, budući da uvid u samoprocjenu ispitanika/ca o bavljenju kućanskim i obiteljskim poslovima ocrtava tradicionalnu sliku kućanstva. Po pitanju obavljanja kućanskih poslova razlika između muškaraca i žena statistički je značajna i velika ($\chi^2=237,896$): oko šestine muškaraca (16,9%) uopće se ne bavi ovim poslovima dok se oko petine žena (20,1%) njima bavi i preko 60 sati na tjedan.

Uzevši u obzir navedene činjenice o stajalištima ispitanika/ca o diskriminaciji žena, gotovo je iznenađujući nalaz kako većina ispitanika/ca (55,5%) smatra da je hrvatsko društvo patrijarhalno. Dapače, iako postoji statistički značajna razlika u odgovorima muškaraca i žena ($\chi^2=26,806$), većina muškaraca (51,1%) i većina žena (59,3%) slaže se s ovom tvrdnjom. Pritom obrazovanje ispitanika/ca, čak značajnije od spola, uvjetuje razliku u odgovorima ($\chi^2=35,079$) – u pravilu, što su ispitanici/e obrazovaniji/e, to više primjećuju patrijarhalnost, pri čemu visokoobrazovani ispitanici/e svojom perceptivnošću patrijarhata snažno odskakuju od ostalih ispitanika/ca.

Ispitanici/e koji/e smatraju da je hrvatsko društvo patrijarhalno, patrijarhalnost najviše prepoznaju u održavanju stereotipnih uloga muškaraca i žena (38,6%), održavanju pozicije muške moći u društvu (30,3%) te, ponovno, u podjeli kućanskih poslova na štetu žene (27,3%). Nevidljivost ženskog do-

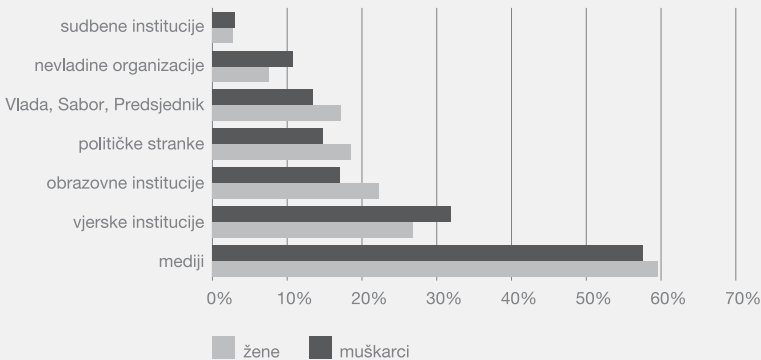

prinosa u povijesti, znanosti i kulturi (4,2%) te podržavanje tradicionalnog obrazovanja (9,6%) za ispitanike/ce predstavljaju najmanje značajne patrijarhalne situacije. Ispitanici/e uočavaju i konzekvence patrijarhalnosti za žene – velika većina (80,3%) slaže se kako se žene moraju više žrtvovati kako bi uspjele u (patrijarhalnom) društvu. No, analiza sociodemografskih karakteristika upućuje na statistički značajne razlike s obzirom na spol ispitanika/ca ($\chi^2=77,842$): 69,5% muškaraca nasuprot 89,9% žena slaže s ovom tvrdnjom. Statistički značajna razlika s obzirom na spol ispitanika/ca pojavljuje se i prilikom ispitivanja percepcije muško-ženskih uloga u privatnoj i javnoj sferi ($\chi^2=11,976$). Iako se 82,8% ispitanika/ca ne slaže sa stavom kako je ženama mjesto u kući te kako bi politiku trebale prepustiti muškarcima, što možemo ocijeniti pozitivnim, zabrinjavajuće je da se s ovom tvrdnjom i dalje slaže 21,2% ispitanika te 13,6% ispitanica.

Osvrt na percepciju ispitanika/ca spolne/rodne diskriminacije i patrijarhata u hrvatskom društvu te njihov utjecaj na status žena, možda je najbolje zaključiti stajalištima o institucijama koje najviše utječu na ulogu žena u društvu. Prema mišljenju ispitanika/ca, pri čemu ne postoje nikakve statistički značajne razlike s obzirom na njihove različite sociodemografske ili sociokulturne karakteristike, institucija koja je premoćno najutjecajnija na žensku ulogu u društvu jesu mediji (58,7%). Na dalekom drugom mjestu navode se vjerske institucije (29,2%), a sudbene institucije kojima utjecaj pripisuje 2,9% ispitanika/ca na začelju su liste, smještene čak iza nevladinih organizacija (9,1%). Napomenimo pritom kako prepoznatljivost različitih ženskih nevladinih organizacija, kao i mehanizama za promicanje ravnopravnosti spolova/rodova, snažno varira. Na primjer, iako su građani/ke u velikoj mjeri (85,6%) upoznati s postojanjem *Zakona o ravnopravnosti spolova*, mali broj (31,4%, odnosno 27,5%) je upućen u postojanje lokalnih povjerenstava ili koordinatora/ica za ravnopravnost spolova. S obzirom na sociodemografske, socioprofesionalne i sociokulturne karakteristike, profil ispitanika/ca koji su upoznati s postojanjem *Zakona o ravnopravnosti spolova* je sljedeći: ispitanici/e s VŠ i VS spremom ($\chi^2=56,234$) koji se o politici često informiraju putem interneta ($\chi^2=38,654$) i dnevnog tiska ($\chi^2=38,412$), studenti/ce i zaposleni/e ($\chi^2=37,000$), ispitanici/e u 30-im godinama ($\chi^2=34,729$) te oni koji žive u Zagrebu ($\chi^2=34,100$).

Grafikon 4.

Koje društvene i političke institucije ili skupine najviše utječu na ulogu žena u društvu? (po spolu)

Dakle, ispitanici/e ne vide institucionalnu politiku kao izrazito utjecajnu za poboljšanje statusa žena, no smatraju kako bi se žene njome ipak trebale baviti. Iako muškarci rjeđe zastupaju ovo stajalište od žena ($\chi^2=21,344$), a manje obrazovani rjeđe od više obrazovanih ($\chi^2=43,575$), ipak se velika većina ispitanika (78,7%) i ispitanica (88,2%) slaže s nužnošću ženske političke participacije. Pritom prihvaćenost stajališta raste s porastom obrazovanja – na 91,2% za ispitanike/ce najviših obrazovnih kvalifikacija. Istovremeno, više od dvije trećine ispitanika/ca (68,1%) smatra da u hrvatskoj politici ne sudjeluje dovoljno žena. Ovdje ponovno vidimo razlike u odgovorima između muškaraca i žena ($\chi^2=35,099$), pri čemu više žena (75,2%) nego muškaraca (60,1%) dijeli ovakvo stajalište. Zanimljiva je i statistički značajna razlika s obzirom na dob ($\chi^2=31,867$): za razliku od svih ostalih dobnih skupina u kojima 68% i više ispitanika/ca smatra kako je premalo žena u hrvatskoj politici, najmlađi/e ispitanici/ce (18-29 godina) s time se slažu samo u 57,8% slučajeva. Ipak, ovi ispitanici/e nisu zadovoljniji brojem žena u politici, već se čini da o tome jednostavno manje razmišljaju – 23,8% njih nije se znalo/htjelo izjasniti o ovome pitanju (za razliku od 8,3-14,1% ispitanika/ca ostalih dobnih skupina). Napomenimo kako su brojem žena u politici najnezadovoljniji birači/ce SDP-a, a najzadovoljniji izborni apstinenti/ce ($\chi^2=37,904$): 77,8% prvih i 61,2% potonjih, stajališta su kako u hrvatskoj politici ne sudjeluje dovoljno žena. Vezano uz navedene podatke, napomenimo i to kako većina žena (74,6%) te većina muškaraca (56,6%), bez obzira na statistički značajnu razliku ($\chi^2=46,494$), smatra kako u Saboru treba sjediti više od četvrtine zastupnica. To stajalište dijeli i 74,1% birača/ica SDP-a, nasuprot 57,4% neodlučnih te 63,3% izbornih apstinenata/ica ($\chi^2=32,283$).

Grafikon 5.

Što su, po Vama, najveće prepreke koje ženama onemogućavaju aktivnije bavljenje politikom? (po prihvaćanju prepreka)

Ako je postojeća ženska politička participacija nedovoljna, kako ispitanici/e objašnjavaju izostanak većeg broja žena iz političkog života Hrvatske? Prvo, navedimo kako većina ispitanika/ca (60,9%) smatra da su žene zainteresirane za politiku te kako po pitanju percepcije ženskog interesa za politiku ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima između različitih skupina ispitanika/ca. Nadalje, kada se ispitanike/ce pita postoje li neke društvene prepreke sudjelovanju žena u politici dobivaju se većinom negativni odgovori (53,0%). Iako postoje statistički značajne razlike između odgovora ispitanika i ispitanica ($\chi^2=25,247$), većina muškaraca (60,6%) i najveći broj žena (46,2%) ne primjećuju društvene prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom. Oni pak ispitanici/e koji/e takve prepreke primjećuju, smatraju da su najznačajnije od njih: dvostruka opterećenost žena (42,6%), predrasude (34,7%) te patrijarhalni svjetonazori u društvu općenito (28,5%).

Dakle, građani/ke ne smatraju kako postoje prepreke ženskoj političkoj participaciji, ali smatraju da je ona nedovoljna zbog čega bi podržali kvote. Većina ispitanika (52,7%) i velika većina ispitanica (70,2%) složila bi se s primjenom ženskih kvota u svrhu povećanja broja zastupnica u Saboru ($\chi^2=48,831$). Dapače, ispitanici/e ne samo da smatraju kako je zastupljenost žena u najvišem hrvatskom predstavničkom tijelu nedovoljna, već i kako bi ona trebala biti paritetna: neovisno o statistički značajnoj razlici u odgovorima ($\chi^2=26,882$), većina žena (66,1%) i većina muškaraca (53,0%) toga su stajališta. Istovremeno, 85,4% ovih građana/ki podržava primjenu kvota iz čega se može zaključiti kako bi podržali paritetne spolne/rodne kvote (50%:50%), dok njih 6,9% ne podržava primjenu kvota, dakle skloniji su da do paritetne demokracije dođe "prirodnim putem".

Grafikon 6.

Koje su, po Vama, pozitivne odnosno posebne mjere namijenjene postizanju ravnopravnosti spolova najviše učinkovite? (po prihvaćanju posebnih mjera)

Hrvatski građani/ke, bez statistički značajnih razlika prema spolu, u velikoj mjeri podržavaju posebne mjere namijenjene postizanju spolne/rodne ravnopravnosti, točnije takve mjere podupire 72,7% građana i 79,9% građanki. Statistički značajne razlike pojavljuju se s obzirom na regionalnu pripadnost ispitanika/ca ($\chi^2=42,544$), pri čemu posebne mjere najviše podržavaju građani/ke Istočne (84,3%) i Središnje (83,8%) Hrvatske, a najmanje građani/ke Dalmacije (69,0%), te Istre i Primorja (65,7%). Kao najučinkovitije posebne mjere, građani/ke koji ih podržavaju, prepoznaju obrazovanje koje promiče ravnopravnost spolova (41,9%) te na dalekom drugom i trećem mjestu davanje prednosti ženama pri zapošljavanju (30,0%) i ženske kvote u politici (22,1%). Obvezni roditeljski dopust za očeve na posljednjem je mjestu procijenjene učinkovitosti sa 7,1%.

Međutim, kakav bi uopće bio utjecaj većeg broja žena u politici? Hoće li politika time postati pravednija, manje korumpirana? Ili će žene zastupati "ženske interese", poticati rješavanje "ženskih pitanja"? Uz statistički značajne razlike ($\chi^2=64,800$), većina žena (69,1%) i najveći broj muškaraca (49,8%) smatra da će veća ženska zastupljenost promijeniti kvalitetu politike. Istovremeno, najčešće je prepoznata ženska kvaliteta dosljednost: 71,5% ispitanika/ca smatra kako su žene dosljednije u provedbi političkih ciljeva od muškaraca. S ovom se ocjenom slaže 83,0% žena ($\chi^2=86,957$) te 82,2% ispitanika/ca Središnje, odnosno 80,8% Istočne Hrvatske ($\chi^2=31,745$).

Grafikon 7.

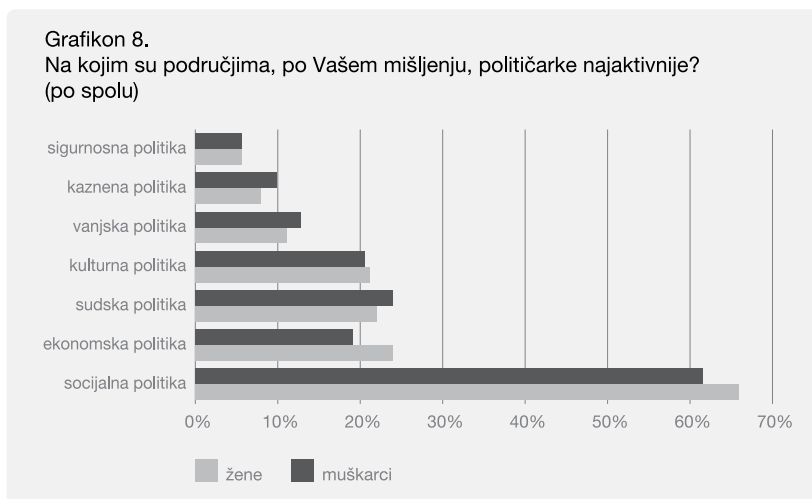
Za koje teme smatrate da spadaju u “ženska pitanja”?
(po prihvaćanju “ženskih pitanja”)

Kada su u pitanju ženski politički interesi, ispitanici/e imaju dijametralno suprotstavljene stavove: 40,4% smatra kako žene imaju, a 40,5% kako nemaju različite političke interese od muškaraca. Zanimljivo je napomenuti kako ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima žena i muškaraca. Drugim riječima, za razliku od većine pitanja, žene u ovom pogledu ne zauzimaju jednoglasno stajalište. Jedina značajnija razlika javlja se s obzirom na regiju ($\chi^2=41,888$), pri čemu ispitanici/e iz Središnje Hrvatske najviše zastupaju stajalište kako žene imaju različite političke interese (54,3%), dok se tom stajalištu najviše suprotstavljaju ispitanici/e iz Dalmacije (49,8%). Situacija se drastično mijenja kada građane/ke pitamo mogu li muškarci zastupati i ženske interese – očekivano, većina muškaraca (54,8%) smatra kako je to moguće, dok se većina žena (50,9%) s tim ne slaže ($\chi^2=47,366$). Statistički značajna razlika također se javlja i između ispitanika/ca koji (ne) smatraju da su ženski politički interesi drugačiji od onih muškaraca ($\chi^2=97,526$): 47,4% ispitanika/ca koji/e smatraju da su ženski interesi drugačiji smatra kako ih muškarci ne mogu pravedno zastupati, a 51,6% ispitanika/ca koji/e smatraju kako drugačiji ženski interesi ne postoje vide u muškarcima pravedne zastupnike svih interesa.

Iako ne prepoznaju specifične ženske političke interese, ispitanici/e ipak smatraju kako postoje “ženska pitanja” koja se moraju riješiti političkim putem. Ovakvog je stajališta 53,5% žena u odnosu prema 36,9% muškaraca ($\chi^2=44,570$), 58,4% visokoobrazovanih u odnosu prema 48,9% ispitanika/ca bez obrazovnih kvalifikacija ($\chi^2=44,996$), te 46,8% najstarijih u odnosu prema 32,8% najmlađih ispitanika/ca ($\chi^2=33,408$). Pritom najveći broj muškaraca (43,6%) te najmlađih ispitanika/ca (39,8%) smatra kako ovakva pitanja ne postoje. Ispitanici/e

koji/e smatraju kako postoje “ženska pitanja” ponajprije ih uočavaju u izjednačavanju muških i ženskih primanja (49,7%), te u borbi protiv nasilja protiv žena (48,6%). Zagovaranje ženske perspektive u obrazovanju, poput ženskih/rodnih studija, te raspodjela proračunskih sredstava s obzirom na spol (*gender budgeting*), najmanje su važna ženska pitanja (4,9%, odnosno 1,1%).

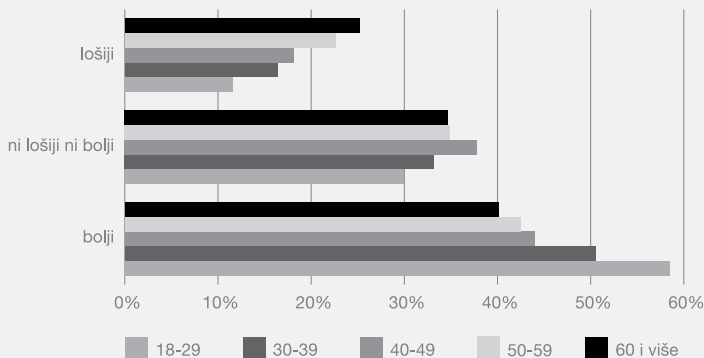
Većina ispitanika/ca (52,3%) smatra kako su žene u politici jednako aktivne kao njihovi muški kolege. Statistički značajna razlika ($\chi^2=34,666$) javlja se samo s obzirom na spol – ispitanice (41,2%), češće od ispitanika (25,3%), smatraju kako su političarke aktivnije, dok ispitanici (16,7%), češće od ispitanica (11,6%), smatraju kako su političarke manje aktivne. Bez obzira na procjenu aktivnosti političarki u odnosu na političare, kao područje njihove najizrazitije aktivnosti građani/ke (65,3%) identificiraju socijalnu politiku. Ipak, pojavljuju se razlike između stavova žena i muškaraca prilikom njihove procjene aktivnosti političarki po područjima djelovanja. Kao što možemo vidjeti iz grafikona, žene smatraju kako su političarke najaktivnije u socijalnoj (65,9%), zatim ekonomskoj (23,9%), pa sudskoj (22,2%) i kulturnoj politici (21,2%), dok muškarci smatraju kako nakon socijalne (61,5%) slijedi sudska (23,9%), pa kulturna (20,6%), i tek onda ekonomska politika (19,1%), kao područja bogate ženske političke aktivnosti. Na začelju ovoga popisa nalazi se, prema odgovorima i muškaraca i žena (5,7%), sigurnosna politika.

Na kraju, prije no što se okrenemo usporedbi stajališta ispitanika/ca u posljednjih osam godina, osvrnimo se i na njihovu procjenu razvoja društvenog položaja žena. Konkretnije, možemo li govoriti o napre-

dovanju ili nazadovanju u odnosu na pred-demokratsko razdoblje te u kojim područjima ispitanici/e isto zapažaju. Većina (58,3%) ispitanika/ca ne primjećuje nikakve razlike u statusu žena u odnosu na prethodne četiri godine, no istovremeno najveći broj njih (46,8%) smatra kako je danas status žena bolji nego prije 1990. Spol ispitanika/ca pritom ne igra značajnu ulogu, za razliku od regionalne pripadnosti ($\chi^2=37,868$) i dobi ($\chi^2=29,913$). Ispitanici/e iz Istre i Primorja (61,3%) te Istočne Hrvatske (51,9%) u najvećoj mjeri smatraju kako se položaj žena poboljšao, dok su ispitanici/e iz Sjeverne (24,0%) i Središnje (27,9%) Hrvatske u najvećoj mjeri suprotnog stajališta. Kada pogledamo dobne kohorte, primjećujemo kako sukladno s godinama ispitanika/ca raste i prihvaćenost stajališta o pogoršanju statusa žena, dok se dijametralno suprotno događa sa stajalištem o poboljšanju položaja žena. Zanimljivo je primijetiti kako ispitanici/e koji/e smatraju kako se položaj žena poboljšao, takvo poboljšanje prvenstveno uočavaju u obrazovanju (40,6%), materijalnom statusu (34,0%) i podjeli poslova u obitelji (34,0%), dok ispitanici/e koji/e smatraju kako se položaj žena pogoršao, pogoršanje primjećuju u povećanju nezaposlenosti (73,9%) i opadanju materijalnog statusa (53,0%).

Grafikon 9.

Po Vašoj procjeni, je li status žena bolji ili lošiji u odnosu prema razdoblju do 1990.? (po dobi)

Žene u hrvatskoj politici: usporedba rezultata 2003. – 2007. – 2011.

U nastavku ćemo izložiti kraću usporednu analizu rezultata svih³ dosadašnjih ciklusa istraživanja, osvrćući se najprije na percepcije diskriminacije i društvenog položaja žena, a potom konkretnije i na percepcije i stajališta građana/ki o političarkama.

Tablica 1.

Smatrate li da su žene u Republici Hrvatskoj diskriminirane?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	31,2%	36,9%	42,3%	36,7%
	ne	51,3%	41,3%	50,0%	51,2%
	ne znam	17,5%	21,8%	7,7%	12,1%
žene	da	52,0%	62,8%	58,9%	61,2%
	ne	30,0%	19,4%	28,6%	25,4%
	ne znam	18,0%	17,7%	12,5%	13,3%

Možemo primijetiti kako je, po pitanju percepcije spolne/rodne diskriminacije, došlo do veće polarizacije muškaraca: smanjio se broj neodlučnih, dok je istovremeno porastao broj onih koji diskriminaciju primjećuju i onih koji je ne primjećuju. Pritom je većina (50,0%) muškaraca negativnog stajališta o postojanju diskriminacije, a prihvaćenost ovoga stajališta porasla je više od prihvaćenosti stajališta o postojanju diskriminacije. Kod žena zamjećujemo sličnu negativnu tendenciju: iako većina (58,9%) žena i dalje primjećuje diskriminaciju, njihov broj je opao. Opao je i broj neodlučnih, no značajno je porastao postotak žena koje diskriminaciju ne percipiraju (gotovo na razini rezultata iz 2003.). Kada ove podatke usporedimo s nacionalnim podacima, primjećujemo kako su Zagrepčani nešto osvješteniji, a Zagrepčanke nešto manje osviještene po pitanju spolne/rodne diskriminacije od hrvatskog prosjeka. Što se tiče stajališta o diskriminatorskim situacijama, njihova (ne)prihvaćenost nije se značajnije promijenila kroz cikluse, niti

³ S obzirom na to se istraživanje 2003. i 2007. provodilo na reprezentativnom uzorku na razini grada Zagreba, a 2011. na razini Republike Hrvatske, u tablicama donosimo dva tipa podataka: prva tri stupca odnose se na distribuciju odgovora Zagrepčana/ki kroz sve navedene cikluse, a posljednji stupac odnosi se na nacionalne podatke iz 2011.

nastavak Tablica 1.

U kojoj mjeri svaka od navedenih situacija pridonosi diskriminaciji žena?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
pridonosi	lošije mogućnosti zapošljavanja	67,1%	78,7%	76,4%	77,9%
	lošije mogućnosti napredovanja na poslu	67,0%	77,3%	76,4%	75,9%
	odsustvo žena u ekonomski prestižnim zanimanjima	61,2%	65,0%	68,7%	70,1%
	dvostruko opterećenje	79,1%	87,0%	88,3%	86,6%
	stereotipna slika žena u medijima	48,8%	61,7%	60,5%	66,6%
	podzastupljenost žena u politici	54,3%	63,8%	69,5%	70,3%
	nejednak pristup obrazovanju i sadržaj obrazovanja	30,4%	43,7%	48,3%	51,7%
	zlostavljanje	79,4%	76,9%	78,4%	77,1%
	pripadnost nacionalnoj manjini	/			41,0%
ne pridonosi	lošije mogućnosti zapošljavanja	32,9%	21,3%	23,6%	22,1%
	lošije mogućnosti napredovanja na poslu	33,0%	22,7%	23,6%	24,1%
	odsustvo žena u ekonomski prestižnim zanimanjima	38,8%	35,0%	31,3%	29,9%
	dvostruko opterećenje	20,9%	13,0%	11,7%	13,4%
	stereotipna slika žena u medijima	51,2%	38,3%	39,5%	33,4%
	podzastupljenost žena u politici	45,7%	36,2%	30,5%	29,7%
	nejednak pristup obrazovanju i sadržaj obrazovanja	69,6%	56,3%	51,7%	48,3%
	zlostavljanje	20,6%	23,1%	21,6%	22,9%
	pripadnost nacionalnoj manjini	/			59,0%

Zagrepcani/ke značajnije odstupaju od nacionalnog prosjeka (uz iznimke stereotipne slike žena u medijima i pripadnosti nacionalnoj manjini, koje su na razini Zagreba manje prepoznate diskriminatorne situacije). Određeni pomaci vidljivi su u percipiranoj hijerarhiji najznačajnijih diskriminatornih praksi: zlostavljanje, koje je s prvog mjesta važnosti 2003. palo na četvrto 2007., a 2011. se uspelo na drugo mjesto važnosti, odmah nakon dvostrukog opterećenja koje je zadržalo svoj primat. Lošije mogućnosti zapošljavanja i napredovanja na poslu građanima/kama Zagreba jednako su važne, treće po redu diskriminatorne prakse. Na nacionalnoj razini minorno odstupanje od ovakvih stajališta vidljivo je u nešto većem prepoznavanju lošijih mogućnosti zapošljavanja. Istovremeno, stereotipna slika žena u medijima te nejednak pristup i sadržaj obrazovanja nastavljaju biti najmanje prepoznate diskriminacijske situacije, kako na razini Zagreba, tako i na nacionalnoj razini (vidi Tablicu 2.).

Kako se status žena nije promijenio s obzirom na pred-demokratsko razdoblje, smatra više Zagrepčana/ki nego li 2007. Zagrepčani su nešto kritičniji, i u odnosu prema prethodnim ciklusima i u odnosu prema Zagrepčankama: vidimo kontinuirani rast prihvaćanja stajališta o pogoršanju položaja žena od 2003., dok je ove godine značajno opalo i prihvaćanje stajališta o poboljšanju položaja žena. S druge strane, Zagrepčanke su neodlučnije u procjeni svojih statusa, a smanjio se i postotak onih koje misle kako se njihov status pogoršao. Međutim, vidljivo je kako stajališta Zagrepčana/ki odstupaju od stajališta građana/ki Hrvatske. Dok je najveći broj (40,4%) Zagrepčana i većina (50,0%) Zagrepčanki stajališta kako nema promjena u položaju žena ni na bolje ni na gore, većina (50,0%) građana i najveći broj (43,9%) građanki smatra kako se on poboljšao u odnosu na razdoblje do 1990. Ispitanici/ce koji smatraju kako se položaj žena pogoršao, ponajprije to vide u povećanju nezaposlenosti i pogoršanju materijalnog statusa – percepcija koja se održala, čak i pojačala kroz godine, te koju dijele ispitanici/ce u Zagrebu i Hrvatskoj. Istovremeno, moramo primijetiti kako je zdravstvena i socijalna sigurnost značajno manje percipirana kao područje pogoršanja statusa te kako se Zagrepčani/ke razlikuju od ispitanika/ca Hrvatske utoliko što više prepoznaju pogoršanje statusa žena na području obiteljske podjele poslova. Ispitanici/e na razini Zagreba i Hrvatske koji/e smatraju kako se položaj žena poboljšao, takvo ponajprije poboljšanje prepoznaju u području obrazovanja, materijalnog statusa i podjele poslova u obitelji. Pritom je percepcija o poboljšanju u području obrazovanja, za razliku od ostala dva područja, porasla u odnosu na 2007. godinu. Zanimljivo je također primijetiti kako se materijalni status prepoznaje kao važno područje promjene i

od strane ispitanika/ca koji smatraju da je došlo do pogoršanja i onih koji smatraju da je došlo do poboljšanja ženskog statusa – dakle, jedni vide da je materijalni status žena gori, a drugi bolji.

Tablica 2.

Po Vašoj procjeni, je li status žena bolji ili lošiji u odnosu na razdoblje do 1990. godine?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	lošiji	13,0%	18,4%	20,2%	19,5%
	niti lošiji niti bolji	43,6%	27,2%	40,4%	30,5%
	bolji	43,3%	54,4%	39,4%	50,0%
žene	lošiji	21,4%	24,4%	13,4%	19,1%
	niti lošiji niti bolji	53,1%	39,0%	50,0%	37,0%
	bolji	25,5%	36,6%	36,6%	43,9%
U kojim se područjima promijenio status žena u odnosu na razdoblje do 1990. godine?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
lošiji	materijalni status	41,8%	35,2%	58,3%	53,0%
	(ne)zaposlenost	67,4%	68,5%	91,7%	73,9%
	zdravstvena i socijalna sigurnost	31,9%	30,6%	8,3%	8,7%
	obrazovanje	4,3%	3,7%	2,8%	7,0%
	podjela poslova u obitelji	2,8%	9,3%	19,4%	9,1%
	participacija u političkom životu	5,7%	11,1%	2,8%	7,4%
bolji	materijalni status	23,1%	34,1%	32,9%	34,0%
	(ne)zaposlenost	19,2%	25,3%	25,6%	25,2%
	zdravstvena i socijalna sigurnost	18,8%	18,0%	15,9%	11,8%
	obrazovanje	24,2%	33,6%	41,5%	40,6%
	podjela poslova u obitelji	21,5%	31,8%	30,5%	34,0%
	participacija u političkom životu	42,7%	28,6%	28,0%	22,5%

Tablica 3.⁴

Postoje li, po Vama, neke društvene prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	23,6%	23,7%	27,9%	28,4%
	ne	54,3%	48,3%	64,4%	60,6%
	ne znam	22,1%	28,0%	7,7%	11,0%
žene	da	30,4%	39,5%	35,7%	38,3%
	ne	42,2%	35,7%	45,5%	46,2%
	ne znam	27,4%	24,8%	18,8%	15,5%
Što su, po Vama, najveće prepreke koje ženama onemogućavaju aktivnije bavljenje politikom?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
zakonska neravnopravnost		8,2%	8,6%	8,7%	11,1%
patrijarhalni svjetonazori u društvu općenito		44,1%	49,4%	40,6%	28,5%
obrazovanje koje promiče spolne stereotipe i ne afirmira žene		9,5%	7,4%	8,7%	6,9%
predrasude		35,5%	32,1%	36,2%	34,7%
dvostruka opterećenost		42,7%	42,6%	43,5%	42,6%
nedostatak podrške obitelji i/ili uže okoline		10,0%	8,6%	15,9%	14,9%
nedovoljan interes političkih stranaka za promicanje žena u politici		20,5%	14,8%	13,0%	14,1%
slika politike kao apstraktne, neučinkovite i bez utjecaja na svakodnevni život		17,3%	1,9%	4,3%	4,0%
muška pravila igre u politici		/	13,6%	13,0%	15,6%

4 U upitniku 2003. ponuđeni su odgovori “obrazovanje koje promiče spolne stereotipe i diskriminaciju po spolu” te “nedostatak podrške obitelji i/ili okoline”. U upitnicima 2007. i 2011. izmijenjeni su u “obrazovanje koje promiče spolne stereotipe i ne afirmira žene” te “nedostatak podrške obitelji i/ili uže okoline”. 2007. dodana je i opcija “muška pravila igre u politici”.

Ni 2003. niti 2007. građani/ke Zagreba nisu prepoznali/e postojanje društvenih prepreka za žensku političku participaciju, a ista situacija razotkriva se 2011. Dapače, primjećujemo kako je došlo do veće polarizacije s obzirom na to je opao postotak neodlučnih ispitanika i ispitanica, kako na razini Zagreba tako i na nacionalnoj razini. Velika većina (64,4%) Zagrepčana smatra kako ne postoje prepreke sudjelovanju žena u politici, što je značajan porast u odnosu prema prethodnom ciklusu, te čak premašuje i rezultate iz 2003. Iako je ove godine prvi put porasla i percepcija društvenih prepreka, očito je da je većina neodlučnih ispitanika prešla u tabor suprotstavljenih. I kod Zagrepčanki je vidljiva negativna tendencija, odnosno povratak na odnose iz 2003.: najveći broj njih (45,5%) ne vidi prepreke za žene, a taj je broj u ovom ciklusu dosegnuo vrhunac (postotak pozitivnih odgovora istovremeno je opao). Zagrebački rezultati pritom se značajnije ne razlikuju od nacionalnih. Manjina ispitanika/ca koji/e prepoznaju prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom ponajprije ih vidi u dvostrukoj opterećenosti, patrijarhalnim svjetonazorima i predrasudama. Dvostruka opterećenost prvi je put izbila na čelo liste prepreka, a ove godine, iako nije uočena kao jedna od tri glavne prepreke, značajan porast je ostvarila i opcija nedostatak podrške obitelji i/li uže okoline. Zanimljivo je također pripomenuti kako je na razini grada percepcija patrijarhalnih svjetonazora kao prepreka opala od posljednjeg ciklusa, ali i kako je puno manje prepoznata na nacionalnoj razini nego od Zagrepčana/ki koji/e percipiraju prepreke. Pored navedene razlike, ostali su rezultati zagrebačke i nacionalne razine sumjerljivi, dakle i na nacionalnoj razini istraživanja dvostruka opterećenost prepoznata je kao glavna društvena prepreka, samo što ju prate predrasude pa tek onda patrijarhalni svjetonazori.

Tablica 4.⁵

Sudjeluje li u političkom životu Republike Hrvatske dovoljno žena?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	19,0%	20,3%	22,1%	24,5%
	ne	49,3%	60,4%	60,6%	60,1%
	ne znam	31,8%	19,3%	17,3%	15,4%
žene	da	8,8%	5,8%	17,0%	12,7%
	ne	69,0%	81,1%	71,4%	75,2%
	ne znam	22,2%	13,1%	11,6%	12,1%
Je li sadašnji udio zastupnica u Saboru (xx%) dovoljan?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	19,5%	18,4%	23,0%	25,2%
	ne	49,4%	62,6%	51,0%	56,6%
	ne znam	31,1%	18,9%	26,0%	18,3%
žene	da	7,9%	5,5%	7,1%	12,4%
	ne	70,4%	82,1%	78,6%	74,6%
	ne znam	21,6%	12,4%	14,3%	13,0%
Smatrate li da bi zastupljenost žena u Saboru trebala biti proporcionalna njihovoj zastupljenosti u stanovništvu?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	32,0%	51,9%	50,0%	53,0%
	ne	40,4%	26,2%	28,8%	26,4%
	ne znam	27,5%	21,8%	21,2%	20,6%
žene	da	56,1%	70,9%	56,3%	66,1%
	ne	22,5%	12,5%	21,4%	15,4%
	ne znam	21,4%	16,6%	22,3%	18,5%

5 U 2003. i 2007. udio zastupnica u Saboru iznosio je 22%, a 2011. 25%.

nastavak Tablica 4.

Smatrate li da će veća zastupljenost žena promijeniti kvalitetu politike?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	38,1%	49,8%	50,0%	49,8%
	ne	31,8%	26,1%	30,8%	32,3%
	ne znam	30,1%	24,2%	19,2%	17,9%
žene	da	57,0%	61,9%	62,5%	69,1%
	ne	16,9%	12,0%	16,1%	13,7%
	ne znam	26,1%	26,1%	21,4%	17,3%

Promatrajući set pitanja o zastupljenosti žena u hrvatskoj politici također možemo zamijetiti negativne tendencije. Iako većina Zagrepčana smatra kako u hrvatskoj politici ne sudjeluje dovoljno žena (postotak koji je ostao stabilan od 2007.), kroz godine možemo primijetiti blagi porast prihvaćenosti stajališta kako je sadašnje žensko sudjelovanje u politici dostatno. Kod Zagrepčanki se primjećuje još dramatičniji pomak: značajan porast broja zadovoljnih i opadanje broja nezadovoljnih ženskim sudjelovanjem u politici – iako je većina Zagrepčanki i dalje nezadovoljna. Usporedba s nacionalnim prosjekom upućuje na nešto veću osviještenost Zagrepčana i nešto manju osviještenost Zagrepčanki od građana/ki Hrvatske. Istovremeno, i kod Zagrepčanki i kod Zagrepčana opao je broj onih koji smatraju da je 25% žena u parlamentu nedovoljno, a porastao broj onih koji/e su s tim brojem zadovoljni/e te onih koji/e su neodlučni/e. Iako ne postoje značajnije razlike u rezultatima na razini Zagreba i nacionalnoj razini, možemo zamijetiti kako su po ovom pitanju i ispitanici i ispitanice Zagreba nešto osviješteniji od nacionalnog prosjeka. Također, raste i postotak neprihvatanja te opada postotak prihvaćanja paritetne zastupljenosti žena i muškaraca u Saboru odnosno zastupljenosti koja reflektira postojeći odnos muškog i ženskog stanovništva. Najznačajnije je to vidljivo kod Zagrepčanki, pri čemu se njihova distribucija odgovora približava onoj Zagrepčana te je gotovo identična odgovorima Zagrepčanki 2003. Na nacionalnoj razini ispitanici/e, a posebice ispitanice, nešto su osviješteniji/e te bi u većoj mjeri prihvatili paritetnu zastupljenost. Stajalište da će veći broj žena promijeniti kvalitetu politike doživio je blagi porast, no značajniji porast doživjelo je upravo obrnuto stajalište kako veći broj žena neće promijeniti kvalitetu politike – i kod muškaraca i kod žena.

Da veća zastupljenost žena mijenja kvalitetu politike više smatraju građanke Hrvatske nego Zagrepčanke, te Zagrepčani nego građani Hrvatske.

Tablica 5⁶.

Postoje li, po Vama, “ženska pitanja” koja se moraju riješiti političkim putem?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
muškarci	da	33,6%	42,5%	40,4%	36,9%
	ne	33,6%	21,3%	38,5%	43,6%
	ne znam	32,7%	36,2%	21,1%	19,5%
žene	da	57,0%	60,4%	54,5%	53,5%
	ne	18,3%	15,3%	30,3%	26,2%
	ne znam	24,7%	24,3%	15,2%	20,3%
Za koje teme smatrate da spadaju u “ženska pitanja”?					
		2003.	2007.	2011.	2011. (RH)
nasilje protiv žena		60,4%	39,7%	50,5%	48,6%
neplaćeni rad žena u kući		11,5%	23,7%	23,3%	24,0%
reproduktivna prava žena / prava na izbor		19,0%	19,1%	16,5%	16,6%
odgovorno partnerstvo žena i muškaraca		15,8%	17,6%	10,7%	15,5%
jednaka plaća za jednak rad		39,8%	57,3%	62,1%	49,7%
ravnopravna zastupljenost žena u političkom životu		15,0%	12,2%	8,7%	8,2%
sadržaji koji promiču kulturu nenasilja		15,8%	8,0%	6,8%	6,9%

Iako i dalje najveći broj (40,4%) Zagrepčana smatra kako postoje ženska pitanja koja se moraju riješiti političkim putem, od 2007. došlo je do dija-

6 U upitniku 2003. ponuđeni su odgovori “besplatan rad žena u kući” te “sadržaji koji promiču kulturu nenasilja i spolne/rodne odgovornosti”. U upitnicima 2007. i 2011. izmijenjeni su u “neplaćeni rad žena u kući” te “sadržaji koji promiču kulturu nenasilja”. Napomena: u tablicu nisu uvrštene opcije koje ni u jednom ciklusu nisu dobile minimalno 5% odgovora (“ženska perspektiva u obrazovanju”, “raspodjela proračunskih sredstava s obzirom na spol”).

metralne zamjene suprotstavljenih i neodlučnih. Drugim riječima, postotak onih koji smatraju kako ne postoje ženska pitanja koja se moraju riješiti političkim putem porastao je za otprilike onoliko koliko se postotak onih koji su neodlučni smanjio. Negativna tendencija još je izraženija na nacionalnoj razini gdje većina (43,6%) muškaraca smatra kako ženska politička pitanja ne postoje. Dakle, izraženija polarizacija u stajalištima muškaraca 2011. u odnosu prema prethodnim godinama, zanjihala su se u jednom smjeru na zagrebačkoj, a u drugom smjeru na nacionalnoj razini. Kod žena je slična situacija: opadanje postotka onih koje smatraju kako postoje ženska politička pitanja (iako i dalje većina od 54,5%) kao i neodlučnih, a porast postotka suprotstavljenih. Hrvatske građanke imaju nešto manje suprotstavljene i više neodlučne stavove od građanki Zagreba. Kada pogledamo ženska pitanja koje su prepoznali ispitanici/ce, a koji/e uopće prepoznaju postojanje ženskih političkih pitanja, vidimo kako se zadržala hijerarhija iz 2007. Na prvom mjestu je jednaka plaća za jednak rad, zatim nasilje protiv žena te neplaćeni rad žena u kući. Zanimljivo je primijetiti kako je nasilje protiv žena, iako na drugom mjestu važnosti kao i 2007., značajnije percipirano kao žensko političko pitanje, odnosno kako je doživjelo značajniji porast. Na nacionalnoj razini hijerarhija ženskih političkih pitanja je identična, s jednom razlikom: jednaka plaća za jednak rad rjeđe je prepoznato pitanje te stoji gotovo uz bok s nasiljem protiv žena, kao drugim važnim ženskim političkim pitanjem. Istovremeno, građani/ke Hrvatske koji/e smatraju da postoje ženska politička pitanja nešto više od građana/ki Zagreba smatraju kako je odgovorno partnerstvo žena i muškaraca žensko političko pitanje.

Umjesto zaključka

Na kraju ponovimo samo neke od rezultata koje smo prikazali. Najveći broj ispitanika/ca smatra kako su žene diskriminirane, no promatrajući razvoj stavova na razini Zagreba primjećujemo polarizaciju – opadanje broja neodlučnih te povratak na rezultat iz 2003., odnosno porast broja onih koji smatraju da diskriminacija ne postoji. Kao i u svim istraživanjima do sada, žene diskriminaciju više primjećuju, posebice niže obrazovane žene, što upućuje na iskustvo, ne samo spolne/rodne, već i višestruke diskriminacije koju ove (društveno marginalizirane, materijalno ugrožene) žene nesumnjivo osjećaju. Pozitivno je, međutim, što emancipirajući potencijal za muškarce nalazimo u obrazovanju: obrazovaniji muškarci značajnije percipiraju diskriminaciju. Osim po pitanju percepcije diskriminacije, obra-

zovanje je važno i za percepciju patrijarhata, što vrijedi i za muškarce i za žene.

Najviše prepoznata diskriminatorna praksa i dalje je dvostruko opterećenje – bez obzira na to gledamo li odgovore ispitanika/ca Zagreba, Hrvatske, onih koji/e diskriminaciju ne primjećuju ili primjećuju (uz manju iznimku: žene koje primjećuju diskriminaciju u Hrvatskoj smatraju da su lošije mogućnosti zapošljavanja prve u hijerarhiji diskriminatornih praksi, no uz minimalnu prednost od 0,3% ispred dvostrukog opterećenja). Dvostruko opterećenje često se prepoznaje kao negativno, kao jedan od glavnih krivaca ženskog potlačenog položaja, a po prvi put i kao glavna prepreka za aktivnije bavljenje žena politikom. Stvarna iskustva žena potkrepljuju iznesene stavove: ne samo što žene u kući više rade od muškaraca, već se od prošlog istraživačkog ciklusa neplaćeni kućanski rad čak i povećao. Primjerice, u Zagrebu se više od 60 sati na tjedan kućanskim poslovima 2007. bavilo 10,4%, a 2011. 20,5% žena. Iako se postotak muškaraca koji se uopće ne bave kućanskim poslovima nešto smanjio, a što čini jedan od rijetkih pozitivnih nalaza ovog istraživanja, sudjelovanje muškaraca u ovim aktivnostima i dalje je nedovoljno. Ukoliko diskriminaciji žena najviše pridonosi dvostruka opterećenost, tada se kao jedan od glavnih ciljeva za poboljšanje svakodnevnog života žena nameće odgovorno partnerstvo, dakle potpuno ravnopravno uključivanje muškaraca u obiteljske i kućanske poslove – pri čemu ne bismo trebali zaboraviti ni revitalizaciju socijalne države.

Prema mišljenju ispitanika/ca, lošija mogućnost zapošljavanja žena i dalje predstavlja jednu od najvažnijih diskriminatornih praksi, a jednaka plaća za jednak rad glavno “žensko pitanje” – što nam pak govori o kontinuiranoj upućenosti ispitanika/ca na ekonomske aspekte spolne/rodne diskriminacije. U kontekstu dugotrajne ekonomske krize možemo samo ostati začuđeni nad činjenicom da ispitanici/e ove aspekte nisu prepoznali/e i značajnije. Kao i u prošlom ciklusu istraživanja, najviše utjecaja na ulogu žena u društvu ispitanici/e pripisuju medijima i religiji, a najmanji sudstvu – čiji je percipirani utjecaj još jednom manji od onog kojeg ispitanici i ispitanice pripisuju nevladinim organizacijama. Dakle, predodžba o neutjecajnosti sudbenih institucija nije se značajnije promijenila u posljednje četiri godine. Pretpostavit ćemo kako se ovakva procjena ne temelji na saznanjima ispitanika/ca o sudskim slučajevima i presudama po pitanju spolne diskriminacije, zlostavljanja i sl. (odnosno izostanaka istih), već na generalnoj percepciji o sudstvu kao neučinkovitom i korumpiranom, onom koje vapi za reformama.

I u ovom ciklusu uočavamo proturječje u stavovima ispitanika/ca o temi ženske političke participacije – većina ispitanika/ca smatra kako je nedovoljno žena u politici, kako su žene zainteresirane za politiku, no kako ipak ne postoje društvene prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom. Dapače, kao nagovještaj potencijalnog negativnog trenda, najmlađi ispitanici/ce odskakuju neodlučnošću po pitanju dovoljne ženske participacije, dok je po pitanju društvenih prepreka ženskom bavljenju politikom došlo do veće polarizacije stajališta: smanjio se broj neodlučnih, a povećao broj onih koji/e smatraju kako prepreke ne postoje. I izvan ovih negativnih pomaka ostaje originalna dilema: kako ispitanici/e objašnjavanju potpredstavljenost žena u politici (doduše, mogući scenarij glasilo bi kako su žene općenito zainteresirane za politiku, no odlučuju se njome ne baviti, iako ne postoje društvene prepreke koje ih u tome sprečavaju), te zašto diskriminaciju u ovoj domeni teže prepoznaju? Dodatna je dilema (a koja nije postojala 2007.) koliki je utjecaj na percepcije i stajališta ispitanika/ca o političarkama imao mandat prve hrvatske premijerke, odnosno koliko su se percepcije o njoj i njezinim performansama “prelile” u percepcije o političarkama i njihovim sposobnostima/mogućnostima općenito. Doduše, možemo s određenom sigurnošću pretpostaviti kako se činjenica da je Hrvatska imala prvu premijerku od mnogih uzima kao potvrda stajališta kako uopće ne postoje prepreke ženskoj političkoj participaciji, pa čak i na najvišim političkim pozicijama – s druge strane, način na koji je došla na vlast mogao poslužiti kao potvrda upravo za suprotno.

Dakle, rezultati posljednjeg ciklusa istraživanja upućuju na kontinuirano nerazumijevanje ključnih aspekata spolne/rodne diskriminacije kao društvenog, duboko prožimajućeg fenomena s jedne strane, te povratka na neosvještenije vrijednosti i stajališta s druge. Uz to, rascjep između stajališta žena i muškaraca i dalje se pokazuje kao odlučujući – najčešće nijedna druga sociodemografska i/li sociostrukturalna karakteristika ne uvjetuje značajne razlike pri odgovaranju ispitanika/ca. Naravno, s obzirom na samu temu istraživanja, ovaj se uvid čini gotovo tautološkim, no rezultati iz 2007. ostavljali su prostora za optimizam zbog porasta osviještenosti muškaraca (i žena) u percepciji npr. spolne/rodne diskriminacije ili patrijarhata. Stanje većine stavova i vrijednosti o ženama u hrvatskoj politici 2011. možemo opisati pojmovima “petrifikacija, polarizacija ili povratak na staro”.

CENTAR ZA ŽENSKÉ STUDIJE

Zagreb, Dolac 8

tel.: 01 / 4872 406

&

Ipsos Puls

Budmanijeva 1

ANKETA

ŽENE U HRVATSKOJ POLITICI

Istraživanje *Žene u hrvatskoj politici* provodi Centar za ženske studije u Zagrebu. Ispitivanjem se nastoje prikupiti podaci o stajalištima hrvatskih građana/ki o društvenom, a posebice političkom statusu žena u Republici Hrvatskoj. Anketiranje se obavlja na uzorku od 1 200 ispitanika/ca na području Republike Hrvatske.

U anketi postoji više tipova pitanja. Kod nekih pitanja ponuđeno je više odgovora, a odgovara se tako da se zaokruži broj ispred onog odgovora koji je najbliži Vašem mišljenju, znači u tim odgovorima dopušten je samo jedan Vaš odgovor. U nekim pitanjima ponuđena Vam je mogućnost da zaokružite više odgovora koji najviše odgovaraju Vašem mišljenju i kod takvih pitanja imate dodatnu uputu koliko odgovora možete zaokružiti. Na neka pitanja odgovara se opisnim odgovorima i u njima svojim riječima možete potpuno slobodno izreći vlastito mišljenje. Ako Vam nešto nije jasno, pitajte anketa-ra/ku.

Rezultatima ove anonimne ankete koristit će se isključivo u znanstvene svrhe. Molimo Vas da na sva postavljena pitanja odgovarate iskreno i slobodno jer se samo na taj način može osigurati uspješnost istraživanja.

Unaprijed Vam zahvaljujemo na suradnji!

NAPOMENA:

Distribucija odgovora prikazana je postocima ukupno danih odgovora, zatim postocima odgovora muškaraca i na kraju postocima odgovora žena. Za pitanja koja su dobila manje od 5% odgovora nije navedena spolna struktura. Pitanja 51., 54., 65., 79. i 82. otvorenog su tipa.

P1. Koji je Vaš spol?

1. muški	47,0
2. ženski	53,0

P2. Koja je Vaša dob?

1. 18 – 29 godina	20,3	22,3	18,5
2. 30 – 39 godina	18,3	19,3	17,4
3. 40 – 49 godina	16,1	16,0	16,2
4. 50 – 59 godina	17,7	18,1	17,4
5. 60 i više godina	27,6	24,3	30,5

P3. Gdje je Vaše stalno mjesto boravka?

1. na selu	48,2	48,1	48,2
2. u manjem gradu	23,9	23,1	24,6
3. u velikom gradu (Split, Osijek, Rijeka)	12,2	12,3	12,2
4. u Zagrebu	15,7	16,5	15,0

P4. Gdje ste Vi i Vaši roditelji najvećim dijelom proveli djetinjstvo do 15. godine?

	A Vi			B Otac			C Majka		
1. na selu	57,6	56,1	58,9	68,6	67,6	69,5	68,5	67,1	69,7
2. u manjem gradu	20,6	20,0	21,2	16,0	15,2	16,8	16,3	15,5	17,1
3. u velikom gradu (Split, Osijek, Rijeka)	11,6	11,2	11,8	8,6	8,8	8,4	8,5	9,1	8,1
4. u Zagrebu	10,2	12,7	8,1	6,8	8,4	5,4	6,6	8,2	5,2

P5. Kakav je Vaš odnos prema religiji?

1. uvjereni/a sam vjernik/ca i prihvaćam sve što moja vjera uči	50,6	44,9	55,7
2. vjernik/ca sam iako ne prihvaćam sve što moja vjera uči	31,5	33,4	29,9
3. nisam siguran/a vjerujem li ili ne vjerujem	4,0		
4. prema religiji sam ravnodušan/a	3,8		
5. nisam religiozan/a i nemam ništa protiv religije	9,5	11,4	7,9
6. nisam religiozan/a i protivnik/ca sam religije	0,6		

P6. Koje ste obrazovanje stekli Vi i Vaši roditelji?

	A Vi			B Otac			C Majka		
1. bez školske spremre	3,4			13,6	12,1	15,0	18,6	18,1	19,0
2. osnovna škola	18,8	12,5	24,5	32,5	29,3	35,4	42,4	40,3	44,4
3. industrijska i/ili zanatska srednja škola (trogodišnja)	23,5	30,6	17,2	25,2	26,6	23,9	14,6	15,3	13,9
4. gimnazija	4,1			1,9			1,7		
5. ostale srednje škole (četverogodišnje)	32,6	33,3	31,9	17,7	19,7	15,9	17,5	19,3	15,8
6. viša škola	8,1	9,1	7,3	4,4			2,0		
7. fakultet	9,0	9,1	8,8	3,7			3,0		
8. magisterij, doktorat	0,5			0,8			0,3		

P7. Koji je Vaš radni status?

1. zaposlen/a	35,2	39,5	31,4
2. samozaposlen/a	3,3		
3. umirovljenik/ca	29,8	29,2	30,3
4. nezaposlen/a	19,3	20,5	18,4
5. domaćin/ca	6,7	0,5	12,1
6. učenik/ca, student/ica	4,9		
7. ostalo, što _____	0,8		

P8. U koju se od navedenih skupina možete svrstati s obzirom na posao kojeg obavljate?

1. nezaposlen/a	23,4	22,4	24,4
2. individualni poljoprivrednik/ca	3,8		
3. radnik/ca	37,2	40,3	34,0
4. službenik/ca	12,3	8,3	16,3
5. stručnjak/inja s VŠS ili VSS, ali niste rukovoditelj/ica	8,3	6,9	9,6
6. rukovoditelj/ica odjela, pogona i sl.	4,4		
7. direktor/ica, pomoćnik/ica direktora/ice i sl.	1,1		
8. samostalno obavljate djelatnost	3,6		
9. vlasnik/ica ili suvlasnik/ica radnje sa zaposlenicima	0,8		
10. poslodavac/teljica, vlasnik/ica ili suvlasnik/ica poduzeća	1,0		
11. ostalo, što _____	4,2		

P9. Koja je Vaša nacionalnost?

1. Hrvat/Hrvatica	91,9	90,9	92,7
2. Srbin/Srpkinja	5,7	6,4	5,0
3. Bošnjak/Bošnjakinja	0,9		
4. Talijan/Talijanka	0,2		
5. Mađar/Mađarica	0,1		
6. Albanac/Alбанка	0,3		
7. Slovenac/Slovenka	0,1		
8. Čeh/Čehinja	0,6		
9. neka druga, koja _____	0,3		

P10. Koje je Vaše bračno stanje?

1. neoženjen/neudana	22,0	29,3	15,6
2. oženjen/udana	61,1	59,9	62,1
3. rastavljen/a	4,4		
4. živimo zajedno, ali nismo vjenčani	2,0		
5. udovac/ica	10,5	5,3	15,1

P11. Koliko djece imate?

1. jedno	17,4	14,7	19,7
2. dvoje	39,4	37,9	40,8
3. troje	11,5	9,8	13,0
4. četiri	2,7		
5. pet i više	1,8		
6. nemam djece	27,3	34,7	20,7

P12. Da se sada održavaju izbori, za koju biste parlamentarnu stranku glasali?

1. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)	13,2	12,9	13,5
2. Hrvatska narodna stranka – Liberalni demokrati (HNS)	2,2		
3. Hrvatska seljačka stranka (HSS)	2,7		
4. Hrvatska stranka prava (HSP)	2,1		
5. Hrvatska stranka umirovljenika (HSU)	2,2		
6. Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje (HDSSB)	1,9		
7. Hrvatski laburisti – Stranka rada	3,7		
8. Hrvatski socijaldemokrati (HSD)	0,2		
9. Istarski demokratski sabor (IDS)	0,3		
10. Samostalna demokratska srpska stranka (SDSS)	0,3		
11. Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP)	26,3	26,8	25,9
12. za neku drugu stranku, koju _____	2,7		
13. ne znam	26,4	22,3	30,0
14. ne bih glasovao/la	15,7	18,4	13,2

P13. Jeste li član/ica neke od navedenih skupina i organizacija? (Najviše 2 odgovora)

1. politička stranka	7,0	8,4	5,8
2. organizacija za zaštitu ljudskih prava	0,3		
3. organizacija za zaštitu ženskih prava	0,3		
4. mirotvorna organizacija	0,1		
5. organizacija za zaštitu okoline	0,3		
6. sindikat	5,6	6,5	4,8
7. sportska udruga ili skupina	4,0		
8. kulturna ili umjetnička skupina	1,7		
9. udruga mladeži	0,8		
10. neka druga, koja _____	2,0		
11. nisam član/ica nijedne skupine ni organizacije	80,8	75,3	85,6

P14. Koliko vremena prosječno provodite u obavljanju kućanskih i obiteljskih poslova?

1. do 15 sati tjedno	33,4	47,1	21,2
2. od 15 sati do 30 sati tjedno	26,9	21,3	31,9
3. od 30 sati do 60 sati tjedno	18,0	10,5	24,7
4. više od 60 sati tjedno	12,7	4,3	20,1
5. ne bavim se kućanskim i obiteljskim poslovima	9,0	16,9	2,0

P15. Smatrate li da su žene u Republici Hrvatskoj diskriminirane?

1. da	49,7	36,7	61,2
2. ne	37,6	51,2	25,4
3. ne znam	12,7	12,1	13,3

P16. U kojoj mjeri svaka od navedenih situacija pridonosi diskriminaciji žena?

	4 izrazito pridonosi			3 uglavnom pridonosi			2 uglavnom ne pridonosi			1 uopće ne pridonosi		
1. lošije mogućnosti zapošljavanja	31,6	22,6	39,6	46,2	44,2	48,0	18,1	26,8	10,5	4,0		
2. lošije mogućnosti napredovanja na poslu	27,9	18,3	36,3	48,1	47,1	48,9	20,2	28,8	12,6	3,9		
3. odsustvo žena u ekonomski prestižnim zanimanjima	25,1	16,1	33,0	45,0	42,0	47,6	25,6	35,3	17,0	4,3		
4. dvostruko opterećenje (obitelj i posao)	47,5	37,1	56,8	39,1	44,8	34,0	10,5	13,1	8,1	3,0		
5. stereotipna slika žena u medijima	23,5	18,6	27,8	43,1	41,0	44,9	27,6	33,3	22,6	5,8	7,1	4,7
6. podzastupljenost žena u politici	23,1	16,0	29,3	47,2	42,9	51,0	23,9	32,6	16,2	5,8	8,5	3,5
7. nejednak pristup obrazovanju i sadržaj obrazovanja (npr. tradicionalna slika žena u udžbenicima)	15,7	9,5	21,3	35,9	34,0	37,6	34,3	40,3	29,0	14,1	16,2	12,2
8. zlostavljanje (npr. seksualno, obiteljsko, seksualno uznemiravanje na poslu)	35,1	26,6	42,6	41,9	42,1	41,8	18,3	24,6	12,7	4,6		
9. pripadnost nacionalnog manjini	16,2	12,1	19,8	33,1	29,7	36,0	34,6	39,9	29,9	16,1	18,3	14,2

P17. Smatrate li da je hrvatsko društvo patrijarhalno?

1. da	55,5	51,1	59,3
2. ne	33,1	40,2	26,8
3. ne znam	11,4	8,7	13,8

P18. U kojim situacijama Vi osobno najviše primjećujete patrijarhalnost hrvatskog društva?*(Najviše 2 odgovora)*

1. održavanje stereotipnih uloga muškaraca i žena	26,2	25,0	27,2
2. razlika u odgoju djevojčica i dječaka	14,5	11,7	17,0
3. podržavanje tradicionalnog obrazovanja	7,6	9,2	6,2
4. isticanje figure oca (obitelj, politika, mediji)	14,5	13,7	15,3
5. održavanje pozicije muške moći u društvu	21,5	18,2	24,5
6. podjela kućanskih poslova na štetu žene	23,1	19,1	26,6
7. nasilje nad ženama	17,7	16,2	18,9
8. nevidljivost ženskog doprinosa u povijesti, znanosti, kulturi	4,1		
9. nešto drugo, što _____	0,7		
10. ne primjećujem patrijarhalnost u hrvatskom društvu	23,2	28,6	18,5

P19. Koliko se slažete s tvrdnjama o ženama koje se ovdje navode?

TVRDNJE	4 potpuno se slažem			3 uglavnom se slažem			2 uglavnom se ne slažem			1 uopće se ne slažem		
1. Žene se moraju više žrtvovati od muškaraca kako bi uspjele.	44,9	29,2	58,9	35,4	40,3	31,0	14,8	23,2	7,3	4,9		
2. Žene su nedovoljno agresivne da bi se mogle baviti politikom.	15,3	13,3	17,1	31,4	31,2	31,6	34,9	38,4	31,7	18,4	17,1	19,6
3. Žene ne mogu imati i obitelj i političku karijeru.	11,2	11,9	10,7	20,2	22,0	18,6	37,0	39,1	35,1	31,6	27,0	35,6
4. Ženama je mjesto u kući, a politiku bi trebale prepustiti muškarcima.	7,5	8,5	6,7	9,7	12,8	7,0	29,9	38,5	22,3	52,9	40,3	64,0

P20. Koje društvene i političke institucije ili skupine najviše utječu na ulogu žena u društvu?*(Najviše 2 odgovora)*

1. mediji	58,7	57,6	59,6
2. vjerske institucije	29,2	31,9	26,8
3. političke stranke	16,7	14,8	18,5
4. obrazovne institucije	19,9	17,1	22,3
5. državne institucije (Vlada, Sabor, Predsjednik)	15,5	13,5	17,2
6. sudbene institucije	3,0		
7. nevladine organizacije	9,1	10,7	7,6
8. neke druge, koje _____	0,6		

P21. Po Vašoj procjeni, je li status žena bolji ili lošiji u odnosu na razdoblje do 1990. godine?

1. puno lošiji	5,3	5,2	5,4
2. lošiji	14,0	14,3	13,7
3. niti lošiji niti bolji	34,0	30,5	37,0
4. bolji	41,3	41,4	41,3
5. puno bolji	5,4	8,6	2,7

P22. U kojim se područjima promijenio status žena u odnosu na razdoblje do 1990. godine?*(Najviše 2 odgovora)*

1. materijalni status	30,0	30,4	29,7
2. (ne)zaposlenost	34,3	32,6	35,9
3. zdravstvena i socijalna sigurnost	10,3	11,5	9,3
4. obrazovanje	25,0	25,7	24,3
5. podjela poslova u obitelji	22,7	23,0	22,4
6. participacija u političkom životu	14,6	15,1	14,2
7. nešto drugo, što _____	0,4		
8. status žena se nije promijenio	15,5	14,6	16,3

P23. Po Vašoj procjeni, je li status žena bolji ili lošiji od proteklih parlamentarnih izbora 2007. godine?

1. puno lošiji	3,8		
2. lošiji	14,9	14,8	15,1
3. niti lošiji niti bolji	58,3	55,9	60,5
4. bolji	20,6	23,3	18,2
5. puno bolji	2,3		

P24. U kojim se područjima promijenio status žena od proteklih parlamentarnih izbora 2007. godine?*(Najviše 2 odgovora)*

1. materijalni status	22,5	23,9	21,3
2. (ne)zaposlenost	27,6	26,4	28,7
3. zdravstvena i socijalna sigurnost	6,8	6,4	7,1
4. obrazovanje	13,5	14,6	12,5
5. podjela poslova u obitelji	12,1	13,4	10,9
6. participacija u političkom životu	11,1	12,5	9,9
7. nešto drugo, što _____	0,3		
8. status žena se nije promijenio	39,2	37,3	41,0

P25. Postoje li, po Vama, neke društvene prepreke aktivnijem bavljenju žena politikom?

1. da	33,6	28,4	38,3
2. ne	53,0	60,6	46,2
3. ne znam	13,4	11,0	15,5

P26. Što su, po Vama, najveće prepreke koje ženama onemogućavaju aktivnije bavljenje politikom?*(Najviše 2 odgovora)*

1. zakonska neravnopravnost	8,5	6,8	10,0
2. patrijarhalni svjetonazori u društvu općenito	17,7	18,3	17,1
3. obrazovanje koje promiče spolne stereotipe i ne afirmira žene	4,5		
4. predrasude (npr. "žene su nježni i slabiji spol, muškarci jaki i racionalni")	23,9	19,2	28,1
5. dvostruka opterećenost žena (na poslu i u domu)	31,6	27,6	35,2
6. nedostatak podrške obitelji i/ili uže okoline	12,1	12,0	12,2
7. nedovoljan interes političkih stranaka za promicanje žena u politici	11,9	11,6	12,1
8. slika politike kao apstraktne, neučinkovite i bez utjecaja na svakodnevni život	3,7		
9. muška pravila igre u politici	9,4	8,1	10,6
10. nešto drugo, što _____	0,5		
11. ne postoje prepreke koje ženama onemogućavaju aktivnije bavljenje politikom	26,1	32,4	20,5

P27. Po Vašem mišljenju, bi li se žene trebale baviti politikom?

1. da	83,8	78,7	88,2
2. ne	10,8	14,9	7,2
3. ne znam	5,4	6,4	4,6

P28. Koji su najznačajniji razlozi zbog kojih bi se, po Vama, žene trebale baviti politikom?*(Najviše 2 odgovora)*

1. jer su temeljem općeg prava glasa žene formalno ravnopravne u politici	28,8	32,8	25,3
2. jer je politika javna djelatnost od dobiti za oba spola	35,2	34,8	35,5
3. jer će sudjelovanjem žena politika biti kvalitetnija i pravednija	25,7	19,6	31,1
4. jer su žene jednako politički osviještene kao i muškarci	29,1	25,7	32,1
5. jer žene unose promjene, drugačiji stil u vođenju politike	20,0	17,6	22,1
6. jer se sudjelovanjem žena povećava povjerenje u političke institucije i demokraciju	9,8	10,1	9,5
7. nešto drugo, što _____	0,5		
8. žene se ne bi trebale baviti politikom	8,7	11,6	6,2

P29. Čine li Vam se žene općenito zainteresirane za politiku?

1. vrlo zainteresirane	9,8	9,4	10,1
2. zainteresirane	51,1	49,4	52,7
3. niti zainteresirane niti nezainteresirane	27,4	27,9	26,9
4. nezainteresirane	10,6	11,9	9,4
5. vrlo nezainteresirane	1,2		

P30. Jeste li upoznati s radom političarki?

1. da	44,7	49,3	40,7
2. ne	45,8	42,2	49,0
3. ne znam	9,5	8,5	10,4

P31. Sudjeluje li u političkom životu Republike Hrvatske dovoljno žena?

1. da	18,2	24,5	12,7
2. ne	68,1	60,1	75,2
3. ne znam	13,7	15,4	12,1

P32. Je li sadašnji udio zastupnica u Saboru (25%) dovoljan?

1. da	18,4	25,2	12,4
2. ne	66,1	56,6	74,6
3. ne znam	15,5	18,3	13,0

P33. Smatrate li da bi zastupljenost žena u Saboru trebala biti proporcionalna njihovoj zastupljenosti u stanovništvu?

1. da	60,0	53,0	66,1
2. ne	20,6	26,4	15,4
3. ne znam	19,5	20,6	18,5

P34. Biste li se složili s primjenom ženskih kvota u svrhu povećanja broja zastupnica u Saboru?

1. da	61,9	52,7	70,2
2. ne	19,0	26,6	12,2
3. ne znam	19,1	20,7	17,6

P35. Podržavate li pozitivne odnosno posebne mjere namijenjene postizanju ravnopravnosti spolova?

1. da	76,5	72,7	79,9
2. ne	15,2	18,4	12,4
3. ne znam	8,2	8,9	7,7

P36. Koje su, po Vama, pozitivne odnosno posebne mjere namijenjene postizanju ravnopravnosti spolova najviše učinkovite? (Najviše 2 odgovora)

1. davanje prednosti ženama pri zapošljavanju	27,2	21,2	32,6
2. ženske kvote u politici	17,9	18,0	17,9
3. obrazovanje koje promiče ravnopravnost spolova	36,5	34,4	38,5
4. posebne institucije (npr. ministarstvo za žene, pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, sudovi)	12,7	13,1	12,3
5. specifična zdravstvena zaštita žena (npr. savjetovališta, obavezne mamografije)	13,8	12,1	15,3
6. adekvatan društveni tretman nasilja nad ženama	16,9	17,4	16,5
7. odgovarajuća pravna regulativa (npr. rodnoosviješteni kazneni zakoni, izborni zakoni)	10,2	10,3	10,1
8. obavezni porodiljski dopust za očeve	6,9	6,1	7,5
9. nešto drugo, što _____	0,6		
10. nijedna pozitivna odnosno posebna mjera nije učinkovita	12,2	15,1	9,6

P37. Smatrate li da će veća zastupljenost žena promijeniti kvalitetu politike?

1. da	60,0	49,8	69,1
2. ne	22,4	32,3	13,7
3. ne znam	17,6	17,9	17,3

P38. Imenuje li se dovoljno žena na odgovorna, visoka mjesta u državnim službama?

1. da	19,9	28,7	12,1
2. ne	63,2	51,8	73,3
3. ne znam	16,9	19,5	14,6

P39. Smatrate li da su žene na tim mjestima jednako učinkovite kao i muškarci?

1. više učinkovite od muškaraca	29,3	18,3	39,1
2. jednako učinkovite kao i muškarci	62,5	69,7	56,2
3. manje učinkovite od muškaraca	8,2	12,1	4,7

P40. Postoje li, po Vama, "ženska pitanja" koja se moraju riješiti političkim putem?

1. da	45,7	36,9	53,5
2. ne	34,4	43,6	26,2
3. ne znam	19,9	19,5	20,3

P41. Za koje teme smatrate da spadaju u "ženska pitanja"? (Najviše 2 odgovora)

1. nasilje protiv žena	39,4	38,9	39,8
2. neplaćeni rad žena u kući	18,3	13,0	23,0
3. reproduktivna prava žena / prava na izbor	12,9	10,8	14,7
4. odgovorno partnerstvo žena i muškaraca	11,6	11,4	11,8
5. ženska perspektiva u obrazovanju (npr. ženski/rodni studiji)	4,0		
6. jednaka plaća za jednak rad	37,7	31,9	42,8
7. ravnopravna zastupljenost žena u političkom životu	6,9	6,1	7,7
8. sadržaji koji promiču kulturu nenasilja	5,2	6,7	3,8
9. raspodjela proračunskih sredstava s obzirom na spol	1,0		
10. nešto drugo, što _____	0,3		
11. ne postoje "ženska pitanja"	19,9	26,1	14,4

P42. Imaju li žene različite političke interese od muškaraca?

1. da	40,4	37,8	42,7
2. ne	40,5	42,4	38,8
3. ne znam	19,2	19,9	18,5

P43. Mogu li, po Vama, muškarci pravedno zastupati i ženske i muške interese?

1. da	44,7	54,8	35,8
2. ne	42,4	32,8	50,9
3. ne znam	12,9	12,4	13,3

P44. Primjećujete li Vi osobno, da se političarke u nastupu pozivaju ili referiraju na svoj spol?

1. da	25,7	30,9	21,2
2. ne	57,4	54,8	59,7
3. ne znam	16,9	14,4	19,2

P45. Koliko se slažete s tvrdnjama o političarkama koje se ovdje navode?

TVRDNJE	4			3			2			1		
	potpuno se slažem			uglavnom se slažem			uglavnom se ne slažem			uopće se ne slažem		
1. Žene su slobodoumnije od muškaraca.	21,2	16,2	25,7	41,5	35,9	46,4	27,4	36,6	19,2	10,0	11,4	8,7
2. Žene imaju drugačiju listu političkih prioriteta od muškaraca.	22,5	18,9	25,6	45,4	42,9	47,7	25,8	29,6	22,4	6,3	8,6	4,3
3. Žene u politici/o politici govore na drugačiji način od muškaraca.	22,3	18,5	25,7	49,9	48,6	51,0	22,6	27,2	18,5	5,2	5,7	4,8
4. Žene su dosljednije u provedbi političkih ciljeva od muškaraca.	30,3	20,9	38,6	41,3	37,7	44,4	22,4	32,3	13,7	6,1	9,1	3,3

P46. Mislite li da žene imaju drugačiju motivaciju za bavljenje politikom od muškaraca?

1. da	46,9	42,6	50,7
2. ne	41,0	46,8	35,9
3. ne znam	12,1	10,6	13,3

P47. Koji su, po Vama, najznačajniji motivi žena za bavljenje politikom? (Najviše 2 odgovora)

1. svijest o podčinjenosti žena	22,1	20,1	23,8
2. ravnomjernija distribucija moći u društvu	27,0	27,4	26,6
3. promjena sadržaja i prioriteta politike	15,4	15,4	15,3
4. izraženije vrijednosti pravednosti i dobrobiti za društvo	27,8	22,6	32,4
5. rješavanje konkretnih problema u zajednici	27,5	21,6	32,7
6. zastupanje interesa drugih manjinskih grupa	3,9		
7. nešto drugo, što _____	0,7		
8. žene nemaju drugačiju motivaciju za bavljenje politikom od muškaraca	22,6	26,6	19,0

P48. Kako biste ocijenili aktivnost žena u politici u odnosu na muškarce?

1. više su aktivne od muškaraca	33,7	25,3	41,2
2. jednako su aktivne kao muškarci	52,3	58,0	47,2
3. manje su aktivne od muškaraca	14,0	16,7	11,6

P49. Na kojim su područjima, po Vašem mišljenju, političarke najaktivnije? (Najviše 2 odgovora)

1. sudska politika	23,4	24,2	22,7
2. kaznena politika	9,1	10,0	8,3
3. vanjska politika	12,2	12,9	11,5
4. sigurnosna politika	5,8	5,7	5,8
5. ekonomska politika	22,1	19,4	24,7
6. socijalna politika	65,3	62,2	68,2
7. kulturna politika	21,4	20,8	21,9
8. neka druga politika, koja _____	0,7		

P50. Može li se, po Vama, govoriti o ženskoj politici?

1. da	28,5	25,4	31,2
2. ne	47,6	52,5	43,3
3. ne znam	23,9	22,2	25,4

P51. Kako definirate žensku politiku?

P52. Kome po Vama, hrvatska javnost više vjeruje, političarkama ili političarima?

1. više vjeruje političarkama	9,6	10,1	9,1
2. podjednako vjeruje političarkama i političarima	33,9	35,9	32,1
3. više vjeruje političarima	32,5	29,9	34,8
4. ne vjeruje ni političarkama ni političarima	24,0	24,0	23,9

P53. Kome Vi osobno više vjerujete, političarkama ili političarima?

1. više vjerujem političarkama	20,2	15,8	24,1
2. podjednako vjerujem političarkama i političarima	38,5	38,0	38,9
3. više vjerujem političarima	9,8	13,3	6,6
4. ne vjerujem ni političarkama ni političarima	31,6	32,9	30,4

P54. Zašto vjerujete ili ne vjerujete političarkama?

P55. Koga po Vama, hrvatska javnost više cijeni, političarke ili političare?

1. više cijeni političarke	6,8	7,1	6,6
2. podjednako cijeni političarke i političare	29,5	31,5	27,8
3. više cijeni političare	44,3	41,8	46,5
4. ne cijeni ni političarke ni političare	19,3	19,6	19,0

P56. Koga Vi osobno više cijenite, političarke ili političare?

1. više cijenim političarke	22,1	15,3	28,1
2. podjednako cijenim političarke i političare	45,4	48,4	42,8
3. više cijenim političare	9,9	13,5	6,8
4. ne cijenim ni političarke ni političare	22,5	22,8	22,3

P57. Promatrajući javne istupe političara, biste li rekli da oni tretiraju političarke kao ravnopravne?

1. da	31,6	38,5	25,6
2. ne	51,5	46,5	55,9
3. ne znam	16,9	15,1	18,5

P58. Po Vašem mišljenju, bi li hrvatska javnost izabrala ženu za predsjednicu Republike Hrvatske?

1. da	50,0	54,3	46,3
2. ne	33,9	30,7	36,7
3. ne znam	16,1	15,1	17,0

P59. Biste li Vi osobno glasali za ženu predsjednicu Republike Hrvatske?

1. da	80,5	75,2	85,2
2. ne	11,2	15,4	7,5
3. ne znam	8,2	9,4	7,2

P60. Po Vašem mišljenju, bi li hrvatska javnost prihvatila političara ili političarku drugačije spolne orijentacije?

1. da	12,9	12,9	12,9
2. ne	69,0	69,9	68,3
3. ne znam	18,1	17,2	18,8

P61. Biste li Vi osobno prihvatili političara ili političarku drugačije spolne orijentacije?

1. da	33,3	29,8	36,4
2. ne	51,3	57,6	45,7
3. ne znam	15,4	12,6	17,9

P62. Po Vašem mišljenju, bi li hrvatska javnost prihvatila političara ili političarku (niže navedenih) nacionalnih manjina kao predstavnika/cu hrvatskih građana/ki?

		1 da		2 ne		3 ne znam			
1. albanska	11,0	13,7	8,6	71,6	71,8	71,4	17,4	14,5	19,9
2. bošnjačka	15,9	17,6	14,4	65,1	67,0	63,4	19,0	15,4	22,1
3. romska	9,2	11,2	7,5	74,4	74,3	74,6	16,3	14,5	17,9
4. srpska	11,2	13,1	9,4	71,2	71,8	70,6	17,7	15,1	19,9
5. talijanska	15,7	17,6	14,1	62,4	62,6	62,2	21,9	19,9	23,7
6. židovska	14,7	16,1	13,3	64,4	65,1	63,7	21,0	18,8	22,9

P63. Biste li Vi osobno prihvatili političara ili političarku (niže navedenih) nacionalnih manjina kao predstavnika/cu hrvatskih građana/ki?

	1 da			2 ne			3 ne znam		
1. albanska	26,1	26,6	25,6	57,8	61,7	54,3	16,2	11,7	20,1
2. bošnjačka	29,9	28,9	30,8	53,8	58,5	49,6	16,3	12,6	19,6
3. romska	24,6	25,4	23,9	59,8	63,3	56,7	15,7	11,3	19,5
4. srpska	26,0	26,1	25,9	57,7	60,3	55,4	16,3	13,7	18,7
5. talijanska	30,8	30,0	31,6	52,1	56,2	48,5	17,1	13,8	19,9
6. židovska	29,6	28,7	30,3	53,2	56,7	50,1	17,2	14,5	19,6

P64. Je li Vam pri izboru političkih kandidata/tkinja važan spol?

1. da	10,3	12,8	8,2
2. ne	85,2	82,8	87,3
3. ne znam	4,5		

P65. Zašto Vam je pri izboru političkih kandidata/tkinja nevažan ili važan spol?

P66. Jeste li čuli za sljedeće?

	1 da			2 ne		
1. Zakon o ravnopravnosti spolova	85,6	88,1	83,4	14,4	11,9	16,6
2. Nacionalna politika za ravnopravnost spolova	55,2	58,8	52,1	44,8	41,2	47,9
3. Odbor za ravnopravnost spolova Hrvatskog sabora	44,5	48,7	40,8	55,5	51,3	59,2
4. Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova	60,2	59,9	60,5	39,8	40,1	39,5
5. Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske	43,4	43,6	43,3	56,6	56,4	56,7
6. Povjerenstva za ravnopravnost spolova (županijska, gradska i/ili općinska)	31,4	32,4	30,5	68,6	67,6	69,5
7. Koordinator/ice za ravnopravnost spolova (u tijelima i/ili uredima državne uprave)	27,5	28,0	27,1	72,5	72,0	72,9

P67. Jeste li čuli za sljedeće ženske nevladine organizacije?

		1 da		2 ne		
1. Autonomna ženska kuća Zagreb	71,5	68,7	73,9	28,5	31,3	26,1
2. B.a.B.e. – Budi aktivna, budi emancipirana	79,7	78,5	80,8	20,3	21,5	19,2
3. Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje	44,2	42,4	45,7	55,8	57,6	54,3
4. Centar za žene žrtve rata	59,6	59,5	59,7	40,4	40,5	40,3
5. Centar za ženske studije	36,6	35,9	37,2	63,4	64,1	62,8
6. Kontra	35,0	37,6	32,7	65,0	62,4	67,3
7. Ženska infoteka	10,4	10,5	10,3	89,6	89,5	89,7
8. Ženska mreža Hrvatske	23,2	22,5	23,8	76,8	77,5	76,2

P68. Na koji se način informirate o politici, političarima/kama i političkim događajima?

	4 često			3 povremeno			2 rijetko			1 nikad		
1. dnevni tisak	31,6	36,9	26,9	35,9	35,5	36,3	20,8	17,2	24,1	11,7	10,5	12,7
2. tjednici i magazini	8,4	7,9	8,9	28,6	28,4	28,8	33,2	33,5	33,1	29,7	30,2	29,3
3. televizija	80,3	81,9	79,0	14,3	13,0	15,4	4,0			1,4		
4. radio	39,9	40,8	39,0	29,9	29,7	30,2	19,8	20,2	19,5	10,3	9,3	11,3
5. Internet	29,2	33,8	25,1	17,6	18,2	17,0	10,3	9,3	11,3	42,9	38,6	46,7
6. stranačke aktivnosti (sastanci, publikacije skupovi)	2,5			6,1	6,4	5,7	12,1	12,9	11,4	79,3	78,0	80,5
7. razgovor sa članovima obitelji	21,8	21,6	22,0	40,1	39,2	40,9	26,9	27,5	26,3	11,2	11,6	10,8
8. razgovor sa prijateljima, susjedima i kolegama na poslu	20,5	21,5	19,7	44,4	44,4	44,4	25,3	25,9	24,7	9,8	8,2	11,2

P69. Primjećujete li da se u medijima drugačije prikazuju političarke od političara?

1. da	36,1	32,6	39,2
2. ne	46,4	50,9	42,4
3. ne znam	17,5	16,5	18,4

P70. Jesu li političarke dovoljno prisutne u medijima?

1. da	39,4	46,3	33,3
2. ne	42,3	36,2	47,7
3. ne znam	18,3	17,6	19,0

P71. Koliko se slažete s tvrdnjama koje se ovdje navode?

TVRDNJE	4 potpuno se slažem			3 uglavnom se slažem			2 uglavnom se ne slažem			1 uopće se ne slažem		
1. U medijima se manje prati rad političarki nego političara.	17,2	14,7	19,5	36,4	32,0	40,3	36,7	41,7	32,2	9,7	11,6	7,9
2. Mediji se više bave osobnim izgledom političarki nego političara.	27,6	23,1	31,7	41,9	41,0	42,8	25,2	29,5	21,4	5,2	6,4	4,1
3. U medijima se političarke češće od političara prikazuju kao dobrotvorke.	16,6	16,5	16,7	41,4	40,8	42,0	34,9	36,1	33,9	7,1	6,6	7,5
4. Mediji se češće osvrću na obiteljski život političarki nego političara.	19,3	15,6	22,6	37,1	35,5	38,5	34,8	37,9	32,0	8,8	11,0	6,8

P72. Smatrate li da političke stranke posvećuju dovoljno pažnje pitanju (ne)ravnopravnosti spolova?

1. da	18,3	23,2	14,0
2. ne	53,8	48,2	58,7
3. ne znam	27,9	28,5	27,3

P73. Znete li za razlike u djelovanju stranaka s obzirom na pitanje (ne)ravnopravnosti spolova?

1. da	14,1	14,2	14,0
2. ne	84,5	84,6	84,5
3. ne znam	1,4		

P74. Koje se parlamentarne stranke najviše bave rješavanjem pitanja (ne)ravnopravnosti spolova?
(Najviše 3 stranaka)

1. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)	15,0	15,8	14,2
2. Hrvatska narodna stranka – Liberalni demokrati (HNS)	8,2	7,7	8,7
3. Hrvatska seljačka stranka (HSS)	3,1		
4. Hrvatska stranka prava (HSP)	2,3		
5. Hrvatska stranka umirovljenika (HSU)	1,1		
6. Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje (HDSSB)	0,5		
7. Hrvatski laburisti – Stranka rada	2,5		
8. Hrvatski socijaldemokrati (HSD)	0,8		
9. Istarski demokratski sabor (IDS)	1,4		
10. Samostalna demokratska srpska stranka (SDSS)	0,1		
11. Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP)	23,9	24,4	23,5
12. Stranka demokratske akcije Hrvatske (SDA HR)	0,4		
13. neke druge stranke, koje _____	2,5		
14. niti jedna stranka	64,7	63,3	65,9

P75. U kojim su parlamentarnim strankama žene najviše potaknute na napredovanje?
(Najviše 3 stranaka)

1. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ)	16,9	17,3	16,5
2. Hrvatska narodna stranka – Liberalni demokrati (HNS)	9,7	8,8	10,6
3. Hrvatska seljačka stranka (HSS)	3,1		
4. Hrvatska stranka prava (HSP)	3,6		
5. Hrvatska stranka umirovljenika (HSU)	0,5		
6. Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje (HDSSB)	0,3		
7. Hrvatski laburisti – Stranka rada	1,5		
8. Hrvatski socijaldemokrati (HSD)	0,8		
9. Istarski demokratski sabor (IDS)	1,0		
10. Socijaldemokratska partija Hrvatske (SDP)	27,4	29,0	26,1
11. Stranka demokratske akcije Hrvatske (SDA HR)	0,3		
12. neke druge stranke, koje _____	1,4		
13. niti jedna stranka	59,4	57,1	61,3

P76. Mislite li da zastupanje spolne ravnopravnosti političkim strankama pomaže ili odmaže u borbi za vlast?

1. pomaže u borbi za vlast	39,9	41,5	38,5
2. ne utječe na borbu za vlast	54,5	53,0	55,8
3. odmaže u borbi za vlast	5,6	5,5	5,7

P77. Kakav je po Vama, stav hrvatske javnosti prema feminizmu?

1. izrazito pozitivan	2,6		
2. uglavnom pozitivan	17,6	19,6	15,8
3. ni pozitivan ni negativan	56,7	57,7	55,8
4. uglavnom negativan	20,6	17,1	23,6
5. izrazito negativan	2,5		

P78. Kakav je Vaš osoban stav prema feminizmu?

1. izrazito pozitivan	10,7	8,6	12,6
2. uglavnom pozitivan	31,1	28,8	33,3
3. ni pozitivan ni negativan	49,7	51,6	47,9
4. uglavnom negativan	7,2	9,1	5,4
5. izrazito negativan	1,3		

P79. Koji su stavovi, po Vama, feministički?

P80. Po Vašem mišljenju, zastupaju li političarke feminističke stavove?

1. da	22,7	25,5	20,3
2. ne	36,2	33,7	38,5
3. ne znam	41,0	40,8	41,3

P81. Jeste li primijetili da se neke političarke deklariraju kao feministkinje?

1. da, koje _____	6,4	5,9	6,9
2. ne	51,0	52,7	49,6
3. ne znam	42,5	41,5	43,5

P82a. Smatrate li da je ovo istraživanje Žene u hrvatskoj politici potrebno?

P82b. Je li Vas potaklo na razmišljanje o novim temama ili problemima?

PRIJEVOD SAŽETAKA

FROM FAMILY CARE TO STATE GOVERNING: THE GENDER DIVISION OF LABOR AS AN OBSTACLE TO WOMEN'S POLITICAL PARTICIPATION

Summary

The issue of socio-economic obstacles to women's political participation is one of the least considered problems concerning the inclusion of women in politics, together with the consideration of the broader socio-political context of such an action. With this an important segment of analysis is being omitted and that is the impact of economic inequality caused by the gender division of labor to greater women's inclusion in politics. By comparing three research cycles regarding the perception of female politicians by citizens, *Women in Croatian politics* 2003, 2007, and 2011, we were able to examine the impact of these precise factors on women's political participation. In the first part of the text, we set out the basic directions of explaining the inadequate participation of women in politics, discussing women's political interest and identity policies. In the second part, we give an overview of the transition period and that of European Union accession, in light of gender relations and changes in patriarchy. In the final section, we analyze the segregation of the labor market, current work conditions, social reproduction and the direction of employment and social welfare policies, with the aim of answering the question regarding the extent to which the economic equality of women in the Croatian society exists as a necessary precondition for equal political representation.

PAULA ZORE

Women's Room – Center for Sexual Rights

GENDER MAINSTREAMING – IMPACT ON FEMINIST THEORY AND PRACTICE

Summary

In the last two decades, gender sensitive politics, or gender mainstreaming, has become one of the dominant strategies for achieving gender equality on a global and national level. At the same time, it is also an important feminist subject. This paper presents a review of the literature related to the origins and development of gender mainstreaming, the similarities and differences that have preceded it, as well as an overview of the key points of criticism. Gender mainstreaming is often perceived as a policy that has “pacified” feminist actions, implying the cooperation between feminist organizations and the government as well as an acceptance of methods and the discourse that has ultimately dulled the critical edge of feminist activism. With respect to this, this paper presents the development of the changes that gender mainstreaming has introduced into the feminist theory and practice through changes in gender equality, meant to answer the question concerning how has gender mainstreaming influenced feminist actions and whether we can truly “blame” it for their pacification. Furthermore, the paper presents a brief analysis of the Croatian situation. In addition to answering the question whether – and to what extent – gender mainstreaming influences feminist action, the paper also offers a perspective of modes to exploit its full potential, despite many problems related to the functioning of gender mainstreaming.

NIKOLINA JOŽANC
Center for political science research

WOMEN AND POLITICAL REPRESENTATION IN CROATIA – THE CASE OF MEDICALLY ASSISTED REPRODUCTION LEGISLATION

Summary

The implicit or explicit assumption behind the demand for the increase in the number of women in politics is that a descriptive representation of women will result in their substantive representation as well. That assumption is, however, faced with the challenges posed by both classical theories of political representation, with their focus on formal mechanisms of democratic elections as well as contemporary gender theories that emphasize the permanency of differences among women themselves. The problem can be described through the following question: if women, because of their differences, do not share common interests, priorities and perspectives and if they are not elected (only) by women based on the program that appeals to the demands of the female electorate, can we really expect then that women will represent women? This article tries to explore this question by employing the concept of surrogate representation which, especially in the cases of historically marginalized groups, allows for the possibility of their representation even without an electoral bond between representative and the represented. To answer the question whether women representatives in the Croatian parliament are ready to act as surrogate representatives of women, we have examined the case of legislation of in vitro fertilization. As an area encompassing many issues that may be characterized as women issues, but also as the one that has provoked significant public attention and has caused party polarization, this specific regulative seems perfectly fit for analysis. Parliamentary debates over this issue served to examine both the activities of women representatives and their understanding of their own representative role regarding women.

TAJANA BROZ, CESI
Center for Education, Counseling and Research

(PRE)ELECTION CAMPAIGNS OF WOMEN'S AND FEMINIST ORGANIZATIONS

Summary

The paper presents the (pre)election advocacy activities that took place prior to parliamentary elections, conducted by women's and feminist civil society organizations in the period between 2000 and 2011 in Croatia. It demonstrates the particular focus of this advocacy and the methods used by women's and feminist organizations during one of the most politically dynamic periods in a country – the parliamentary elections. Campaigns were mainly focused on advocating greater women participation in decision-making processes and on advocating specific gender equality policies, with female voters, the general public and political parties, as the main target subjects.

HELENA POPOVIĆ AND JOSIP ŠIPIĆ
Faculty of Political Sciences

WOMEN AND ELECTIONS: BETWEEN THE “VOICE” OF THE MEDIA AND THE “VOICE” OF POLITICAL ACTORS

Summary

This paper focuses on gender stereotypes in election campaigns, as a discursive practice present in media reporting, as well as on the discourse strategies employed by female candidates themselves during the election period in order to negotiate between gender identity and party positions. The paper analyzes interviews with party candidates and female candidates published by main daily newspapers (Večernji list and Jutarnji list) and political magazines (Globus and Nacional) during the electoral campaigns of the 2003, 2007 and 2011. The research uses a critical analysis of the discourse that includes three interrelated levels: that of political campaigns as social practice, media reporting on the elections as a form of discursive practice, and the analysis of specific writings (interviews), where separate analyses are made concerning the “voice” of the media and the “voice” of female politicians. The study demonstrates how the discourse practices of the media and of the female candidates, for the most part and irrespective of party affiliation of the interviewed female politicians, place women – in different ways – in gender stereotyped frameworks thus contributing to the reproduction of dominant patriarchal paradigms regarding the role of women in politics. This in turn means that political campaigns, as social practice, are subject to the traditional stereotypes of women as insufficiently adequate for equal representation in politics with respect to men, consequently suggesting that a significant change in the Croatian political culture has not happened yet, at least not in respect of gender issues.

O AUTOR(U)/ICAMA

Helena Popović zaposlena je kao znanstvena novakinja – viša asistentica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završetka studija sociologije (Filozofski fakultet u Zagrebu i *Central European University*), obranila je doktorsku disertaciju na *Fakultetu za društvene vede* u Ljubljani u području medija i komunikacija. Znanstveni i istraživački interes usmjerila je na istraživanje medija u okviru sociologije i kulturalnih studija. Na različite je načine povezana s lokalnom feminističkom civilnom scenom.

Josip Šipić diplomirao je filozofiju i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, te magistrirao rodne studije na *Central European Universityju* u Budimpešti. Od 2010. polaznik je poslijediplomskog doktorskog studija *Komparativna politika* na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje trenutačno radi kao vanjski suradnik na kolegiju *Mediji i rodne uloge*.

Leda Sutlović diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i magistrirala političke znanosti na *Central European Universityju* u Budimpešti. Posljednje dvije godine radila je u Centru za ženske studije kao stručna suradnica, gdje se bavila analizom javnih politika i sustava rodne ravnopravnosti te kulturnih politika.

Marjeta Šinko je asistentica pri Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Školovala se na Sveučilištu u Hamburgu i Sveučilištu u Zagrebu, gdje je diplomirala politologiju. Pohađa poslijediplomski doktorski studij *Komparativna politika* pri Fakultetu političkih znanosti. Stručno se usavršavala

praksom u njemačkom parlamentu i studijskim boravkom na Fakultetu za društvene znanosti u Ljubljani. Dugogodišnja je članica i suradnica Centra za ženske studije te autorica i suurednica publikacija fokusiranih na žensku političku participaciju.

Nikolina Jožanc zaposlena je kao znanstvena novakinja u Centru za politološka istraživanja u Zagrebu. Diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i magistrirala rodne studije na *London School of Economics and Political Science*. Polaznica je doktorskog studija *Komparativna politika* na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a trenutačno je gostujuća istraživačica na Sveučilištu Georgetown u Washingtonu.

Paula Zore diplomirala je povijest i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon studija upisala je doktorski studij književnosti te pohađala obrazovni program Centra za ženske studije. Dugi niz godina bavi se aktivizmom, kako u Centru za seksualna prava Ženska soba, tako u udruzi za promicanje književnosti i socijalne inkluzije Skribonauti.

Tajana Broz diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Zaposlena je u CESI-ju – Centru za istraživanje, edukaciju i savjetovanje od 2006., a trenutačno je koordinatorica udruge i voditeljica programa *Društveni aktivizam i politički procesi*. Od 2009. suurednica je portala *Libela.org*. Primarno područje interesa joj je politička participacija žena i mladih i rodno osviještena politika. Urednica je nekoliko publikacija na šire teme rodne ravnopravnosti.

Zorica-Iva Siročić diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i magistrirala političke znanosti na *Central European Universityju* u Budimpešti. Posljednje tri godine radila je u Centru za ženske studije kao projektna koordinatorica i stručna suradnica.

INDEX POJMOVA

- aktivizam 45, 99, 195
  - opozicijski 96
  - zagovarački 96, 153
- androcentrizam 13, 44, 56, 68
- antidiskriminacijsko 125, 135
  - zakonodavstvo 93, 94
  - politika 97
- asimilacija 69

- civilno društvo 153 – 159, 162, 163

- dekada posvećena ženama 81
- Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske 147
- demokracija 39, 69, 79, 83, 85, 97 – 98, 109, 112, 144, 63, 197, 247
  - deliberativna 85, 98
  - participativna 19
- deliberacija 111 – 115
- depolitizacija 16, 57, 78, 87, 95 – 99, 153
- diskriminacija 64, 81, 96, 105, 164, 177, 182, 94, 235 – 240
- diskurs 52, 54, 77, 80, 86, 87, 94, 104 – 105, 113, 153, 193 – 227
  - kritička analiza 193 – 227
  - strategije 193 – 227

- eksploatacija 41
- emancipacija 40 – 41, 50 – 52, 194, 257
- empiricizam 12
  - feministički 13 – 16
- epistemologija 13, 17, 33
- esencijalizam 21, 38, 41, 42, 85, 113 – 114, 213
- Europska unija 31, 33, 53, 54, 66, 67, 82, 87, 90, 95, 97, 104, 157, 163, 197
  - europizacija 53

feministička

politička ekonomija 33, 57

teorija 12, 19, 41, 43, 80, 98

feministički i ženski

pokret 15 – 19, 38, 45, 79, 87, 96 – 98, 144, 153, 160, 194, 196

organizacije 11, 23, 37, 143 – 167, 173, 279

feminizam 16, 18

kulturne razlike 69

liberalni 153

fleksibilizacija tržišta rada 65

fordizam vs. postfordizam 61

formalna vs. neformalna politika 34, 36, 40

formalna vs. supstancijalna ravnopravnost 32, 45

gender budgeting (vidi rodni proračun)

gender mainstreaming (vidi rodno osviještena politika)

heterogenost 114

horizontalnost 86

hranitelj obitelji 61

“ideja istosti” vs. “ideja razlike” 80 – 81

implementacija 78 – 90

industrijalizacija 45

deindustrijalizacija 32, 49

integracijski

okvir 88

pristup 82, 84, 88

intersekcionalnost 96

izbori

lista 32, 104, 107, 147 – 151, 206

lokalni 145, 148 – 150

parlamentarni 143 – 166, 194, 204, 269

sustav 32, 44

jednaka plaća za jednak rad 38, 156

jednakost

društvena 45

ekonomska 44, 57

- politička 33, 56
- rodna 45
- javna vs. privatna sfera 47, 50
- javne politike 80 – 85, 95, 99
  - obrazovne 115
  - pronatalitetne 49, 52
  - rodne ravnopravnosti 16, 23, 165, 79, 80 – 81, 84, 88
  - socijalne skrbi 31, 43, 52, 54, 65 - 69
  - zapošljavanja 65 - 69

- karijera 59, 62, 105, 226
- klasa 41 – 51, 67, 68
  - klasna nejednakost 41
  - radnička 41
- klubovi zastupnika 117, 121, 128, 130, 132
- komunikativni događaj 195
- kriterij 54, 80, 104, 109, 111
  - agregatni 112, 135
  - deliberativni 112, 135
  - proporcije 113
- kriza
  - ekonomska 58
  - socijalne reprodukcije 65
- kulturna politika 41, 275
- kvote 17, 107, 114, 177
  - razlikovanje 149
  - statutarne 147, 149
  - učinkovitost 44, 45, 147
  - zakonska regulativa 32, 104, 149

- liberalizam 47, 85, 153
- ljudska prava 47, 85, 153, 146, 155, 157, 199, 211, 221, 266

- majčinstvo 127, 133, 197, 202, 220, 222, 225
- maskulinizacija 14, 56, 59, 97, 197, 208
- materijalna
  - osnovica 44, 48, 54
  - status 55, 60, 66, 250
- medicinski pomognuta oplodnja 116 – 135

mediji 193 – 227
    intervjui 195, 203- 227
    izvještavanje 193, 201, 208, 226
    medijski okvir 209 – 217
metodologija 13, 15, 17, 19, 33, 34, 85, 91, 93
Ministarstvo
    socijalne politike i mladih 148
    uprave 148
mjere štednje 60
mobbing 53
moć 39, 41, 45, 46, 49, 51, 56, 57, 85, 87, 111, 196, 202
modernizacija 45

Nacionalna politika
    Republike Hrvatske za promicanje jednakosti 91, 155
    za ravnopravnost spolova 66, 157, 159, 162, 278
nacionalne manjine 150, 151
načelo ravnopravnosti 78, 148, 161
    jednakog postupanja 80
    jednakog prava 80
    spolova 78, 148, 161
nasilje protiv žena 38, 43, 257, 273
nejednakost
    ekonomska 31, 32, 56, 197
    rodna 44, 56, 67, 86, 201
nevladine organizacije 155, 163, 269, 279
nezaposlenost 44, 53, 55, 57 – 60, 62, 247, 250
    stopa nezaposlenosti 57, 59

obitelj 21, 38, 39, 50 – 53, 65, 88, 92, 115, 125, 157, 161, 200, 225
    odgovorno partnerstvo 256 – 258, 273
    podjela poslova/rada 58 – 69, 251, 269, 270
obrazovanje 55, 61, 65, 115, 144, 238, 240, 251, 258, 264
    rodno osviješteno 164, 244, 272
odrođivanje (*degendering*) 94, 97
opće pravo glasa 147
opresirana skupina 41 – 43
opterećenje žena
    dvostruko 46, 51, 62, 64, 243, 252, 258, 270
    trostruko 45, 48, 56

organiziranje
institucionalno, izvaninstitucionalno 111

patrijarhat 33, 49, 50, 211, 240, 259
javni 50, 51, 52
privatni 50, 51
repartrijarhalizacija 52
retradicionalizacija 32, 48, 49, 197

Pekińska konferencija 81, 155

percepcija politike 44, 45

personalizacija politike 200, 201, 216, 225

perspektiva
ženska 112, 113, 122

plaća
realan pad plaća 59
rodna razlika/jaz u plaćama 66, 67

politička komunikacija 200

politička kultura 44, 45, 221

politička reprezentacija/predstavništvo 39, 41, 69, 105, 106, 112 – 116

politička participacija 12, 14, 19 – 24, 33 – 52, 243

politička teorija 13, 16 – 19, 60, 69

politička znanost 12, 11 – 31, 56

političke institucije 11, 46, 269

političke stranke 94, 104, 110, 116 – 134, 148, 150, 168, 196, 269, 280
stranačka pripadnost 121, 125, 131

politički subjekt 40

politički sustav 23, 195

političko ponašanje 14

politika
prepoznavanja (*politics of recognition*) 41, 43, 56
prisutnosti 18, 40, 42
redistribucije (*politics of redistribution*) 41, 43, 56

politika jednakih prava vs. afirmativne akcije 80 – 84

politike identiteta/identitetska politika 40 – 42
kritika 42

Povjerenstva za ravnopravnost spolova 92, 158, 278

pozitivizam 12, 13, 19

predizborne kampanje 201, 218, 220
zagovaračke kampanje 159 – 167

predrasude 47, 62, 86, 243, 253
predstavništvo 18, 105 – 113
    anticipirajuće, žiroskopsko, surogatno 110
    deskriptivno 17, 106 – 110, 114, 135
    formalističko 107
    neteritorijalno 110
    obećavajuće (*promissory representation*) 109
    političko 105 – 114
    proporcionalno 112
    supstantivno 91, 111
    surogatno (*surrogate*) (monetarno i čisto) 105 – 110, 115, 135
prepreke političkoj participaciji žena 43 – 48
    ideološko-psihološke 43 – 48
    političko-institucionalne 43 – 48
    socio-ekonomske 43 – 48
profesionalizacija 152, 153
proizvodnja 57
    ekonomska 57, 58 – 62
    privatizacija 32, 49, 53

rad 31 – 70
    kućanski 39, 47, 51, 57, 62 – 65
    kulturalna podjela 56, 61
    na pola radnog vremena 65
    (ne)određeno 65 – 67
    neplaćeni 38, 62, 256, 257, 273
    nepriзнati 62, 64
    njegovateljski 62 – 63
    od kuće 65
    potplaćeni 62
    rodna/spolna podjela 45, 56 – 69
radna etika 61
rasa 18, 40, 43
ravnopravnost spolova 45, 66, 91 – 99
reproduktivna prava žena/pravo na izbor 38, 256, 273
responzivnost 105 – 108
rod 16, 23, 43, 57, 61

rodna

ravnopravnost 80, 87

segregacija 62, 68

rodno osviještena politika (*gender mainstreaming*) 77 – 103

rodni proračun (*gender budgeting*) 92

rodni studiji 18, 39, 273

Sabor

odbor za pravosuđe Hrvatskoga sabora 148

odbor za ravnopravnost spolova Hrvatskoga sabora 92, 278

(pod) zastupljenost žena 52, 105, 150, 184, 243, 255, 267

segregacija 57 – 59

horizontalna, unutarsektorska, vertikalna 59

seksualno uznemiravanje 267

senzacionalizam 215

socijalna država 14, 19, 32, 39, 48-54, 258

socijalna reprodukcija 57, 62 – 64

socijalizacija 20, 21

socijalizam 48-52

socio-ekonomske promjene 33, 46

spol 16, 21, 23, 39, 61

state feminism (državni feminizam) 16, 54

status

društveni 60

ekonomski (materijalni) 55, 66, 238, 247, 251, 269

politički 261

status zametka 122 – 140

stereotipi 87, 185, 193 – 235

rodna stereotipizacija 200, 209, 227

rodne uloge 50, 61, 69, 115, 197

stopa nataliteta 46, 202, 222

strateško uokvirivanje 87, 89, 91, 95

svjetonazor 47, 56, 116, 117, 124, 133, 252

sudbene institucije 241, 269

teorije političkog predstavništva 105 – 113

teorije roda 106

transformacija

ekonomskih odnosa 69 – 70

rodnih odnosa 69 – 70

javnih politika 78 – 79, 82 – 86, 90, 93

tranzicija 21, 48 – 55, 197

četverostruka 52

trostruka 52

post-tranzicija 60

tržište rada 50, 51, 65

uravnotežena zastupljenost 145, 147 – 148

Ured

pravobraniteljice za ravnopravnost spolova 91, 148, 158, 272, 278

za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske 94, 158, 160, 163, 278

Ustav

Federativne Narodne Republike Jugoslavije 147

Republike Hrvatske 147

vjerske institucije 241, 269

vrijednosti

kršćanske 124, 196, 224

sekularne 124

Zakon

o izborima zastupnika u Hrvatski sabor 149, 156

o političkim strankama 149

o ravnopravnosti spolova 32, 91, 148 – 149, 158, 162, 278

o zdravstvenim mjerama za slobodno odlučivanje o rađanju djece 116

zastupljenost žena u parlamentima 32, 147, 150

zdravstvena zaštita 183, 272

zlostavljanje 239, 249, 267

značenje

fiksiranje 87

sužavanje okvira 87

širenje okvira 87

savijanje 87 – 88

“žene, rod i politika” 11, 15, 17 – 18, 22 – 23

Ženska Ad hoc koalicija 149, 152, 155, 181 – 189

ženska pitanja 38, 81, 245 – 246, 256, 257, 273

ženski politički interes 36 – 40, 245

Ženski/a

amandman 156, 177 – 178

izborna platforma 156, 181 – 185

parlament 152

ženski studiji 15, 18, 19, 273

žensko zdravlje 125, 135

Wollstonecraft dilema 80

Značaj knjige **Širenje područja političkog** jest to što novim interpretativnim uvidima nudi teorijski prijedlog političkoj znanosti o tome kako na epistemološki urazličen način integrirati feminističko motrište u disciplinu. Posežući za analizom višeznačnih i ambigvitetnih diskursnih praksi o ženama u političkoj sferi, pri čemu se istraživanje oprimjeruje temama koje zrcale okolnosti i prijepore ženskog bavljenja politikom, knjiga uspostavlja nove standarde promišljanja i istraživanja teme "žene, roda i politike". U tom smislu, zbornik je izniman doprinos zacijelo nedostatnom opusu hrvatske politologije o ženskoj problematici, ali i feminističkoj teoriji općenito.

Iz recenzije prof. dr. sc. Biljane Kašić, Odjel za sociologiju Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Zadru

U radovima istraživačica i istraživača koji su pred vama napravljena je značajna analiza stanja na području žena i politike u Hrvatskoj, koja zaslužuje svu pozornost, kako onih koji se ovom temom bave na akademskoj razini, tako i onih koji je stvaraju u svojoj svakodnevnicu, i dakako, onih koji je razmatraju sa strane. Dubina poznavanja teoretskih pretpostavki, temeljitost obavljene analize i kritični duh karakteristike su knjige koja stoji pred vama, zbog kojih je više nego vrijedna vaše pozornosti.

Iz recenzije prof. dr. sc. Milice Antić Gaber, Odjel za sociologiju Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Ljubljani

